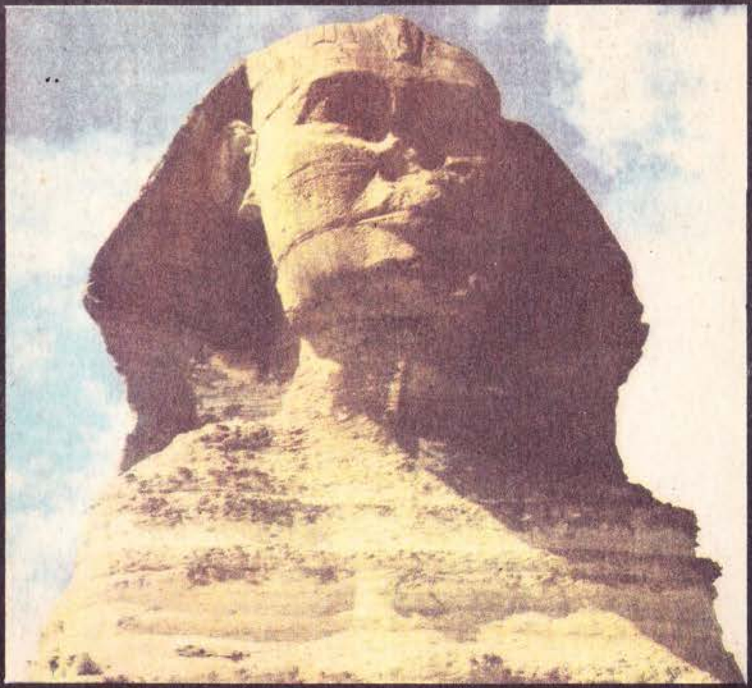

Autor bine cunoscut prin contribuția la titluri de succes precum *Istoria României în date* sau *Enciclopedia statelor lumii*, Horia C. Matei, specializat în istoria veche, domeniu în care a semnat volumele *O istorie a lumii antice*, *Civilizația Romei antice*, ș.a., oferă, prin prezentul dicționar, o adevărată panoramă a civilizației lumii antice.

Aproape 4 milenii de istorie tumultoasă a imensului spațiu cuprins între Insulele Britanice, Valea Nilului și Arhipelagul Nipon sînt reconstituite prin intermediul biografiilor celor mai de seamă protagoniști: dinaști celebri, întemeietori de imperii precum Hammurabi, Alexandru cel Mare, comandanți de oști de geniu ca Hannibal și Caesar, dar și fondatori ai unor imperii ale spiritului care mai dăinuie și astăzi — Buddha, Confucius, Iisus Christos. Un loc predilect îl ocupă creatorii din toate sferele geniului uman de la Homer la Aristotel și Arhimede, de la Herodot la Tacit și Sfîntul Augustin.

ISBN 973-9067-01-8 Lei 79

Horia C. Matei

LUMEA ANTICĂ

Mic dicționar biografic

DanubiuS

Coperta : TUDOR JEBELEANU

Horia C. Matei

LUMEA ANTICĂ

mic dicţionar biografic

Editura Danubius
BUCUREŞTI, 1991

ISBN 973-9067-01-8

Cuvînt înainte

Renașterea a fost momentul care a schițat prima tentativă de delimitare a noțiunii de antichitate, reducînd-o însă exclusiv la civilizația clasică, greco-romană. Orientul rămînea în continuare pentru secole un simplu pandant al istoriei biblice. Prin diversificarea instrumentelor și metodelor de cercetare ale istoriografiei, filologiei, arheologiei, epigrafiei, numismaticii, papirologiei, secolul 19 este cel care extinde în timp, dar mai ales în spațiu, hotarele lumii antice. Înflorirea egiptologiei, a asirologiei, iranologiei, sinologiei, indianisticii ca și depășirea viziunii europocentriste fac ca secolul 20 să dea un nou conținut întregii noțiuni. Zorii antichității sînt legați în mod tradițional de apariția primelor mărturii scrise și de cristalizarea celor dintîi forme de organizare statală la finele mileniului 4 î.e.n., iar amurgul este didacticist fixat pentru Europa la anul 476, data detronării ultimului suveran al Imperiului Roman de Apus — Romulus Augustulus. Pentru spațiul oriental hotarul final este mai dificil de trasat, el situîndu-se între secolele 4—7, un jalon constituindu-l și ascensiunea islamului după moartea lui Mahomet.

Ce-i mai poate spune astăzi omului de la finele mult încercatului secol 20 o lume apusă în urmă cu atîtea secole ? Într-o epocă a mutațiilor rapide și profunde, presiunea pe care istoria o exercită asupra celor mai diverse laturi ale existenței individului este tot mai dureros și conștientizant resimțită de fiecare. Cel care dorește cu adevărat să înțeleagă hățișul mecanismelor lumii contemporane nu va putea face niciodată abstracție de punctul de plecare al acestora, de lumea în care se regăsesc toate rădăcinile civilizației pe care am moștenit-o. O lume care a intuit și a lansat ideea că omul este măsura tuturor lucrurilor. Antichitatea este momentul în care homo sapiens realizează saltul la civilizație „inventînd" viața urbană, cetatea, clasele sociale, statul, literatura, filozofia, artele și cîte altele. Toate formele de conducere politică — monarhia, oligarhia, democrația cu degenerescențe precum tirania (dictatura) sînt testate pentru prima dată acum. Fără „miracolul grec", sistematizat și transmis de geniul latin, nu poate fi concepută spiritualitatea europeană modernă.

*

Dacă acțiunea istorică nu poate fi privită decît ca rezultat al activității grupurilor umane, nu este mai puțin adevărat că ea nu poate exista decît în și prin aceea individuală. Lucrarea de față s-a oprit în mod deliberat asupra acelor personalități de excepție ale lumii antice care au marcat în mod irevocabil destinul unor

țări și epoci. Aproape patru milenii de fascinantă istorie a imensului spațiu cuprins între insulele britanice, Valea Nilului și Arhipelagul Nipon sînt ilustrate prin biografiile tumultuoase ale celor mai de seamă protagoniști. Alături de dinaști celebri, întemeietori de imperii precum Sargon, Hammurabi, Ramses, David, Nabucodonosor, Ciandragupta sau Augustus sînt prezenți comandanți de oști de geniu precum Alexandru cel Mare, Hannibal, Spartacus, Caesar, Traian, Alaric, Attila sau Genseric, dar și fondatorii unor imperii ale spiritului care mai dăinuie și astăzi — Buddha, Confucius, Zarathustra, Iisus Christos. Un loc predilect îl ocupă creatori aparținînd tuturor sferelor geniului uman — Homer, Sofocle, Fidias, Platon sau Aristotel, Vergiliu și Tacit, Pitagora, Hipocrate sau Arhimede, Herodot, Cicero sau Sima Qian, Sfîntul Augustin sau Kalidasa.

Astfel, într-o epocă a atotputerniciei tehnice, a fascinantelor aventuri ale tehnologiei, întoarcerea spre istorie, respingerea hiatusului între astăzi și ieri, ne pot convinge că ea rămîne o știință vital necesară înțelegerii corecte a prezentului și trasării lucide a perspectivelor.

AUTORUL

a

ACCIUS LUCIUS (c. 170—c. 86 î.e.n.), poet tragic latin. Provenit dintr-o familie de liberți din Pisaurum (Umbria), **A.** debutează în jurul anului 140 la Roma. Se bucură de o mare autoritate ca autor dramatic (45 de tragedii din care s-au păstrat numai c. 700 versuri), dar și al unor *Annales* și opere didactice. Într-o perioadă de adevărată „invazie" elenistică, **A.** rămîne străin „Cercului Scipionilor" și orientărilor puriste. Faptul ar putea explica vitalitatea operei sale dramatice, lipsită de artificialitatea care va sufoca tragedia latină. În 43 de tragedii *(palliatae)*, al căror model predilect este Euripide, dar și Sofocle și Eschil. **A.** este atras mai ales de subiecte din ciclurile troian *(Aiax, Troades, Achilles)* sau teban *(Alcmaeo, Antigona* ș.a.), de teme legate de familia Atrizilor *(Atreus, Clytemnestra, Agamemnonidae)*, sau personaje ale mitologiei grecești *(Heraclidae, Prometheus, Medeea)*. Continuîndu-l pe Naevius, dar cu rezultate superioare estetic, scrie și două tragedii *(praetextae)* cu subiecte din istoria romană : *Brutus*, care se oprește asupra abolirii regalității și instituirii republicii, și *Decius*, inspirată de sacrificiul consulului P. Decius în bătălia de la Sentinum (295 î.e.n.). Fragmentele păstrate din *Brutus* relevă capacitatea lui **A.** de a transfigura artistic sentimentul național, de a-i conferi măreție și demnitate tragică, într-un stil deopotrivă elevat și viguros. „*Gravis et ingeniosus*", cum îl considera Cicero, **A.** a fost cel mai important și, totodată, ultimul mare tragic latin.

ADAD-NIRARI I, suveran asirian al Regatului Mijlociu (1307—1274 î.e.n.). **A.**, fiul și succesorul lui Arik-den-ili, inaugurează o epocă de îndelungată stabilitate internă și de rapidă afirmare militară, continuată sub urmașii săi Șalmanasar I (1274—1244 î.e.n.) și Tukulti-Ninurta I (1244—1207 î.e.n.), cînd Asiria accede la rangul de mare putere a Orientului Mijlociu. În inscripții redactate în limba babiloneană, **A.** enumeră victoriile repurtate asupra armatelor kasiților, ale populațiilor qutu (quti), lulume, subari ș.a. În timpul domniei sale raportul de forțe din Mesopotamia se deplasează în favoarea Asiriei și în detrimentul Babiloniei, iar Regatul Mitanni încetează să mai joace un rol activ în competiția pentru supremație în regiunea Eufratului. **A.** îl înfrînge pe Nazimaruttas, regele Babilonului (1323—1298 î.e.n.), trăind în pace cu Kadasman-Turgu și Kadașman-Enlil, succesorii acestuia. Potrivit izvoarelor asiriene, Șattuara I, suveranul din Mitanni, este cel care declanșează ostilitățile împotriva Asiriei ; înfrînt și dus captiv la Așur, el jură credință lui **A.**, fiind reinstalat ca rege vasal pe tronul mitanian. Fiul lui Șattuara I, Wasașatta, mizînd pe sprijin hitit, se revoltă împotriva Asiriei ; înfrînt în bătălia de la Irrite (între Karkemiș și Harran), o mare parte a regatului său este anexată de **A.** Victoriile lui **A.**, care ia acum titlul de „Mare Rege" și „Rege peste toți", îl determină pe Hattusilis III, suveranul Regatului Hitit (1289—1265 î.e.n.), să încheie o alianță defensivă cu Kadașman-Turgu, regele Babiloniei, și să ajungă în 1283 î.e.n. la o pace de compromis cu Ramses II, faraonul Egiptului (1304—1237 î.e.n.). Îi succede la tron fiul său Șalmanasar I.

AE † și **E**

AEMILIUS PAULLUS MACEDONICUS LUCIUS (c. 228—c. 160 î.e.n.), om politic și general roman. Participă între 191—189 la

luptele din Spania împotriva triburilor lusitane. Consul în 182 și în 168, cînd i se încredințează conducerea operațiunilor militare din cel de-al treilea Război macedonean. La Pydna (168), **A.** obține victoria decisivă asupra regelui Perseu și încheie astfel războiul care marchează desființarea Macedoniei elenistice ca stat independent. Următorii doi ani **A.** și-i petrece în Peninsula Balcanică pentru a reorganiza țara învinsă și pentru a pedepsi Epirul, aliatul Macedoniei, acțiuni soldate cu aducerea unor impresionante prăzi de război și a unui mare număr de sclavi la Roma. Își încheie cariera politică în 164, în calitate de cenzor. Dotat cu tradiționalele virtuți ale spiritului roman republican, deschis, în același timp, culturii grecești, **A.** rămîne un adevărat simbol al procesului înnoitor de elenizare a vieții romane din vremea sa. Fiu al lui L. Aemilius Paullus, **A.** este tatăl lui P. Cornelius Scipio Aemilius, distrugătorul Cartaginei (trecut prin adopțiune în familia Scipionilor)

AËTIUS FLAVIUS (c. 390—454), general roman. Fiu al lui Gaudentius din Durostorum (astăzi Silistra), ostatic un timp la huni, **A.** este numit de împărăteasa Galla Placidia (mama lui Valentinian III), comandant al forțelor armate romane din Gallia (c. 425). Mînat de o ambiție fără margini, **A.** devine în 433, după înlăturarea generalilor Felix și Bonifatius, primul general al Imp. Roman de Apus, exercitînd timp de două decenii autoritatea efectivă în stat. Cel mai talentat general roman al sec. 5, el limitează extinderea stăpînirii vizigote în Gallia, distruge regatul burgund constituit în reg. Rinului mijlociu (437) și obține, pe Cîmpiile Catalaunice (Campus Mauriacus), în 451, într-una dintre cele mai mari bătălii ale antic., ultima victorie romană, forțînd retragerea din Gallia a hunilor conduși de Attila. După destrămarea Imp. Hun, **A.** este asasinat la Roma, la 21 septembrie 454, din ordinul împăratului Valentinian III. Supranumit „ultimul dintre romani".

AGATOCLE/AGATHOKLES (c. 360—289 î.e.n.), tiran (316 î.e.n.), apoi rege (304—289 î.e.n.) al Siracuzei. Fiul unui exilat din Rhegion, născut la Thermai, un timp olar ca și tatăl său, **A.** se stabilește la 18 ani la Siracuza, obținînd, după victoria repurtată de Timoleon asupra cartaginezilor la Krimisos (340), cetățenia siracuzană. Ambițios și energic, el devine unul dintre cei mai ascultați fruntași ai partidei democratice, fiind obligat din această cauză să se exileze (320 î.e.n.). Revenit în cetate, reușește să fie ales strateg autocrator (316) și pune bazele unui regim personal : oligarhii sînt exilați, datoriile anulate, pămînturile redistribuite, meșteșugurile și comerțul încurajate, măsuri care îi asigură un puternic sprijin în rîndurile demosului. În scurt timp, **A.** reușește să impună hegemonia Siracuzei în Sicilia orientală, dar se lovește de opoziția Cartaginei, cu care intră în conflict în 312. Înfrînt la Himera, **A.** este apoi asediat, pe uscat și pe mare, în Siracuza. Lipsit de speranța vreunui ajutor extern, el concepe un plan de o originalitate și îndrăzneală fără precedent. Îmbarcă un corp expediționar de 14 000 de mercenari pe ultimele nave de care dispunea, forțează cu ele ieșirea din rada Siracuzei, debarcînd, cîteva zile mai tîrziu, pe litoralul Africii de Nord (310) : aici incendiază întreaga flotă, arătîndu-le ostenilor săi că nu le rămîne decît să învingă sau să moară. Sub zidurile Cartaginei **A.** înfrînge armata punică, de 4 ori mai numeroasă, apoi cucerește peste 200 de localități africane ; la Tunes nimicește o nouă armată trimisă împotriva lui. Între timp, fratele său Antandros respinsese atacul cartaginez asupra Siracuzei. Cum forțele de care dispune erau insuficiente pentru a începe asediul metropolei punice, **A.** obține în 309 ralierea celor 10 000 de mercenari ai macedoneanului Ofellas, guvernatorul Cirenaicăi elenistice ; alte orașe cartagineze, printre care Utica și Hippokaura, sînt cucerite. În 308 **A.** părăsește, cu numai 2 000 de soldați, Africa și debarcă în partea de V a Siciliei, repurtînd aici o serie de succese fulgerătoare asupra cartaginezilor. Dar situația gravă de pe teatrul de luptă african îl determină să traverseze din nou Mediterana dominată de flota cartagineză. Pacea încheiată cu Cartagina în 306 îl impune pe **A.** ca stăpîn necontestat al Siciliei grecești. După exemplul diadohilor, **A.** ia titlul de rege (304) și încheie alianțe dinastice cu Pirus, regele Epirului, cu Demetrios Poliorcetes și cu Egiptul ptolemeic. După anul 300, asemenea lui Dionysios I, **A.** încearcă să ralieze în jurul Siracuzei cetățile elene din Graecia Magna ; intervine activ pe eșichierul politic al Italiei meridionale, poartă campanii în Bruttium, cucerește Crotona și ocupă insula Corcira din Marea Adriatică. Cea din urmă personalitate de excepție a lumii grecești occidentale, **A.** întreprinde și ultima tentativă de unificare a acesteia, care, la numai cîteva decenii de la moartea sa, va fi definitiv subjugată de Roma.

AGRIPPA MARCUS VIPSANIUS (63—12 î.e.n.), general și om politic roman. Născut într-o familie obscură de rang ecvestru din Dalmația, prieten din tinerețe al lui Octavian, **A.** îl însoțește pe acesta în 45 în Spania, apoi în Peninsula Balcanică. Revenit, după moartea lui Caesar, la Roma, împreună cu Octavian, **A.** se impune drept cel mai competent și talentat comandant de oști al viitorului împărat Augustus și, totodată, cel mai apropiat sfetnic al acestuia. Tribun al poporului (49), praetor (40), consul (37), **A.** este comandantul forțelor lui Octavian în Războiul perusin (41/40). Se remarcă în calitate de guvernator al Galliei Transalpine (39—38), apoi prin construcția unei flote cu care-l înfrînge în 36, la Mylae și Naulochus, pe Sextus Pompeius. El este, de asemenea, principalul artizan al victoriei de la Actium (31) asupra lui Marcus Antonius. În timpul expediției lui Octavian în Orient, **A.** și Maecena rămîn locțiitorii acestuia la Roma (31—29). După proclamarea lui Octavian ca *princeps* (27), lui **A.** îi sînt încredințate puteri excepționale, el îndeplinind misiuni militare, diplomatice sau administrative în Orient (23—21), Gallia, Spania (20—18), Asia (17—13), în care dovedește egală eficiență ca militar și administrator. Căsătorit în 21 cu Iulia, fiica lui Augustus, **A.** primește în anul 12 *puterea tribuniciană* pe 5 ani, *imperium*-ul său fiind extins asupra întregului stat ; el devine astfel cea mai influentă persoană după împărat. Din marea lui avere **A.** a ridicat numeroase construcții la Roma : Pantheonul, două apeducte, un pod peste Tibru, terme, grădini etc. O autobiografie și o serie de comentarii geografice (folosite de Strabon și Pliniu cel Bătrîn), ambele pierdute, au constituit, în epocă, mărturii semnificative și pentru meritele de orator și scriitor ale acestei personalități de excepție.

AHAB, suveran al Regatului Israel (871—852 î.e.n.). **A.** continuă politica inițială de †Omri, tatăl și predecesorul său ; raporturile pașnice cu Iudeea sînt consolidate prin căsătoria Ataliei (fiica sau sora lui **A.**) cu Iosafat, suveranul regatului vecin. Colaborarea cu Fenicia, inițiată în urma căsătoriei lui **A.** cu Jezebel (Izabela), fiica lui Ittobal, regele Tirului, încheiată din vremea lui Omri, este extinsă. Domnia lui **A.** reprezintă o epocă de prosperitate economică și de întărire a potențialului militar al statului. Samaria, noua capitală fondată de Omri, este acum puternic fortificată, **A.** zidind citadela și palatul regal ; și alte orașe ale regatului — Ierihon, Hazor, Megiddo — atestă acum extinderea suprafeței locuibile și întărirea fortificațiilor. Introducerea cultului lui Baal din Tir în țară de către Jezebel stîrnește apriga opoziție a clerului lui Iahve, condus de profetul Ilie, apoi de succesorul acestuia, Elisei. **A.** este confruntat cu tendințele expansioniste ale Regatului arameic al Damascului, vecinul din NE al Israelului. În prima campanie, Ben-Hadad II, sprijinit de 12 dinaști vasali, ajunge în fața Sama-

riei, dar este respins de **A.** În 853 î.e.n., **A.** se raliază coaliţiei antiasiriene, participînd cu 2 000 de care de luptă şi 10 000 de pedeştri alături de conducătorii Hamatului şi Damascului şi de alţi 9 dinaşti la marea bătălie de la Qarqar pe Oronte, care opreşte temporar expansiunea Asiriei lui Şalmanasar III în spaţiul siriano-palestinian. Cu sprijinul lui Iosafat, suveranul Iudeei, **A.** pătrunde în Ramoth Gilead (Ramot-Galaad), dar cade în lupta cu forţele Damascului. Îi succede la tron fiul său Ohozia (852—851 î.e.n.).

AHAIMENE/ACHAIMENES/persana veche **HAKHAMANIS** (c. 700 î.e.n.), fondator eponim semilegendar al dinastiei Ahemenizilor (care a condus Persia pînă în 330 î.e.n.). Potrivit tradiţiei, i-a urmat la tron Teïspe (Teispes).

AHMOSIS I / AMOSIS I / AHMES I, suveran egiptean din Regatul Nou (1570—1546 î.e.n.). Tradiţia egipteană îl consideră întemeietorul dinastiei 18, primul suveran al Regatului Nou, eliberatorul ţării de sub dominaţia hicsoşilor şi reunificatorul statului. Fiu al faraonului Seqenenre II şi al reginei Ahhotpe, **A.** îi succede la tron fratelui său mai vîrstnic Kamose, ca stăpîn al Egiptului de Sus cu reşedinţa la Teba. El continuă ofensiva împotriva hicsoşilor declanşată de Kamose, cucerind după lupte grele capitala acestora, oraşul Avaris din E Deltei Nilului, şi izgonindu-i apoi definitiv de pe pămîntul egiptean (1567 î.e.n.). Prin cucerirea oraşului Şaruhen din SV Palestinei, stăpînit de hicsoşi, **A.** consolidează frontiera răsăriteană a statului, deplin eliberat acum, după o dominaţie străină de aproape două secole. **A.** îşi îndreaptă apoi atenţia spre S, unde Nubia („Ţara Kuş") se emancipase la sfîrşitul Regatului Mijlociu de sub autoritatea egipteană, iar în ultima etapă a reconquistei chiar se aliase cu hicsoşii. La capătul a trei campanii, Nubia de pînă la a doua cataractă a Nilului este readusă sub dominaţie egipteană. Energia lui **A.** se concentrează, în ultima parte a domniei, asupra reorganizării structurilor statale slăbite de îndelungata stăpînire străină şi de dezmembrarea ţării. Guvernatori provinciali loiali noului regim sînt instalaţi în scopul asigurării eficienţei noii administraţii, modelată după cea a Regatului Mijlociu. Sistemul de canale şi diguri este refăcut, comerţul renaşte (metale din Asia şi Nubia, pietre preţioase din Asia Centrală, mărfuri din Mediterana Orientală abundă acum în Valea Nilului). Construcţia de noi temple (la Buhen, Karnak, Teba, Abidos) sau restaurarea celor vechi stau mărturie resurselor economice ale statului, dar şi renaşterii artistice. Îi succede la tron fiul său †Amenofis I (1546—1526 î.e.n.). În textele vechi egiptene numele lui **A.** este citat şi slăvit alături de cele ale lui †Menes (fondatorul Regatului Vechi) şi †Mentuhotep II (întemeietor al Regatului Mijlociu), ca al unui ctitor şi unificator de ţară.

AJATASATRU, suveran al Regatului Magadha din NE Indiei (c. 491—c. 459 î.e.n.). **A.** continuă politica expansionistă a tatălui său Bimbisara, pe care-l înlătură în mod violent de la tron. Alianţa cu regatul vecin Kosala se destramă, suveranul acestuia, Prasenjit, este înfrînt în războiul care izbucneşte, iar statele Kosala şi Kasi sînt anexate. La sfîrşitul unui război de 16 ani, **A.** supune şi confederaţia statelor Vrjji, cu capitala la Vaisali, astfel încît terit. dintre Gange şi Himalaya este în întregime cucerit. **A.** consolidează apărarea capitalei, Rajagriha (=Rajgir, statul Bihar), şi construieşte pe Gange fortul Patali (=Patna), care se va transforma în Pataliputra, strălucita capitală a Indiei unificate în timpul dinastiei Maurya.

AKHENATON/AMENOFIS IV/AMENHOTEP IV, suveran egiptean (1379—1362 î.e.n.), al 10-lea reprezentant al dinastiei 18. Radicala operă de reformator religios a făcut din **A.** cea mai controversată personalitate din galeria faraonilor Egiptului. Fiul lui Amenofis

III (1417—1379 î.e.n.) şi al reginei Tiy, **A.** a fost, se pare, coregent, în ultimii ani de domnie a tatălui său. Confruntat cu rolul atotputernic jucat de preoţimea zeului Amon în viaţa statală, **A.** a iniţiat, sprijinindu-se pe aparatul funcţionăresc de la curte, o reformă vizînd eliminarea puterii ideologice şi economice a acesteia. În anul 5 de domnie Amenhotep IV îşi schimbă numele în Akhenaton („Cel ce este pe placul lui Aton"), părăseşte Teba şi iniţiază, la 300 km spre **N**, în Egiptul Mijlociu, construcţia unei noi capitale, numită Akhetaton („Orizontul lui Aton"), situată pe locul actualei localităţi Tell el-Amarna. **A.** abandonează cultul vechilor divinităţi egiptene, îndeosebi pe cel al lui Amon din Teba şi Rê-Harakhte, pentru a ridica cultul unui zeu obscur — Aton, personificat prin discul solar — la rangul de unică divinitate a unei noi religii. Faraonul era fiul, imaginea şi reprezentantul acestei unice atotputernice zeităţi pe pămînt, fapt care a determinat pe mulţi cărturari să-l considere pe **A.** creatorul primei religii monoteiste din istorie. Preoţimea lui Amon este persecutată, numele zeului martelat, statuile sale distruse. Ceilalţi zei sînt şi ei eliminaţi din panteonul egiptean ● La curtea de la Tell el-Amarna, un rol de prim plan îl joacă soţia lui **A.**, frumoasa Nefertiti, care apare în toate reprezentările pictografice alături de soţul ei. În anul 12 de domnie a lui **A.**, Nefertiti dispare însă din inscripţiile regale (nu se ştie pînă astăzi dacă moare sau cade în dizgraţie), locul ei fiind luat de una dintre cele 6 fiice ale reginei. Domnia lui **A.** a reprezentat o cezură nu numai în domeniul politic sau religios, ci şi în cel artistic. În arhitectură, sculptură, pictură, bazorelief, soliditatea, hieratismul şi austeritatea cedează locul eleganţei, nonconvenţionalismului care nu rareori alunecă în naturalism ● **A.** moştenise un regat puternic şi prosper. Preocupat exclusiv de problemele ideologice, se pare că el a neglijat ameninţările de la hotare şi paza posesiunilor asiatice. Armata nu s-a bucurat de atenţie în timpul domniei sale. Cele 300 de tăbliţe de lut descoperite accidental la el-Amarna în 1887, cuprinzînd corespondenţa diplomatică adresată de suverani şi principi asiatici faraonilor Amenofis III şi **A.**, ne permit să urmărim decăderea imp. asiatic al Egiptului. Dinaştii din Palestina şi Siria se emancipează treptat de sub autoritatea faraonului, cetăţile prietene nu primesc la repetatele cereri de ajutor nici un răspuns, în timp ce Regatul Hitit condus de Suppiluliuma I (1380—1346 î.e.n.) îşi începe victorios expansiunea în spaţiul de la S de Munţii Taurus. După dispariţia lui **A.**, la tron îi succede pentru un an Smenkhkare, ginerele său, apoi un alt ginere, Tutankhamon (1361—1352 î.e.n.). În timpul domniei lui Tutankhamon (care ocupă tronul la vîrsta de 10 ani) puterea este exercitată de vizirul Ay şi de generalul Horemheb ; la doi ani de la preluarea puterii, Tutankhamon abandonează reşedinţa regală de la Tell el-Amarna, revenind la Teba, unde cultul lui Amon este restabilit în toată strălucirea lui. Memoria lui **A.** este damnată, numele său şters din listele dinastice oficiale, în documente fiind numit „ereticul" sau „criminalul de la Akhetaton". Pentru istorie, el rămîne marele „învins de la el-Amarna".

ALARIC (c. 370—410), rege vizigot (395—410). Conducător al vizigoţilor stabiliţi în S Dunării, în dioceza Tracia, în baza tratatului de alianţă (*foedus*) din 383, **A.** se remarcă după 391 în luptele purtate împotriva forţelor imperiale din Peninsula Balcanică. În 394 încheie un nou *foedus* cu împăratul Teodosiu I, în virtutea căruia se află alături de acesta în războiul împotriva uzurpatorului Flavius Eugenius. După moartea lui Teodosiu (395), **A.** se răscoală contra autorităţii romane şi pustieşte Macedonia şi Grecia ; împăratul Arcadius îi acordă în 396 titlul de *magister militum per Illyricum*. În fruntea vizigoţilor din Illyricum, **A.** pătrunde în 401 în Italia, asediază fără succes oraşul Mediolanum (Milano), nu reu-

șește să înfrîngă armata romană în bătălia de la Pollentia (402) și este obligat de generalul Stilicon, după înfringerea de la Verona (403), să revină în Peninsula Balcanică, în reg. Savei. Atacurile împotriva Imp. Roman de Apus sînt reluate, după moartea lui Stilicon, în 408 și 409, cînd **A.** sprijină proclamarea ca împărat a lui Priscus Attalus, prefectul orașului Roma (demis de regele vizigot în vara anului 410). La 14 august 410, **A.** ocupa Roma și o jefuiește timp de trei zile; după 8 sec. de existență netulburată, Cetatea Eternă este acum pentru prima oară ocupată prin forța armelor de un cuceritor străin. Tentativa lui de a traversa Marea Mediterană, pornind din Rhegium, pentru a ajunge în Africa de Nord, eșuează datorită dispersării flotei de către o furtună. **A.** moare după scurt timp la Cosentia (Cosenza), în S Italiei, fiind înmormîntat în albia rîului Busentus (Busento). Comanda vizigoților este preluată de ginerele său, Athaulf (410—415), care-i va conduce din Italia în Gallia meridională (411), apoi în Hispania (415). Militar talentat și îndrăzneț, diplomat abil, **A.** este una din figurile importante ale migrației germanice, rolul său istoric rămînînd însă eminamente distructiv.

ALCAMENE/ALKAMENES (?—c. 400 î.e.n.), sculptor grec. Originar din Atena sau Lemnos, elev și emul al lui Fidias, **A.** realizează în perioada Războiului peloponesiac numeroase sculpturi destinate cultului la Atena. Dintre operele care-i sînt atribuite s-au păstrat în cópii „Procne cu fiul ei Itys", un „Hermes Propylaios", un „Hefaistos fierar". Capodopera sa rămîne „Afrodita în grădini".

ALCEU/ALKAIOS (sfîrșitul sec. 7—jumătatea sec. 6 î.e.n.), poet liric grec. Reprezentant de frunte al unei familii aristocratice din Mytilene, **A.** a fost pătimaș implicat în luptele politice din patria sa, insula Lesbos. Un atentat eșuat împotriva tiranului Myrsilos îl obligă să se exileze; atacurile lansate după revenirea în cetate împotriva noului tiran, Pittakos (c. 590), îl determină să ia din nou drumul pribegiei (în Turcia și Egipt). Va evoca în versurile sale revenirea, la bătrînețe, în patrie. Alături de Safo, **A.** este cel mai de seamă poet care a creat în dialect eolic. Principalul loc, în variata sa operă (din care s-a păstrat un număr considerabil de fragmente), îl ocupă cîntecele izvorîte din frămîntările politice — *Polemika* (cîntece războinice), *Stasiotika*, versuri satirice, la adresa adversarilor, sau cele proslăvind sentimentele patriotice. Aceeași putere imagistică și bogăție de culori o întîlnim și în *Hymnoi* (imnuri închinate divinităților sau eroilor legendari), *Skolia* (cîntece de petrecere), *Erotika* (cîntece de iubire), toate oferind o prețioasă imagine a vieții de la începutul sec. 6 î.e.n. Creator al unei strofe care îi poartă numele, folosită la Roma de Horațiu, un sincer admirator al lui. Inclus în epoca elenistică în canonul celor 9 lirici, Aristofan din Bizanț a alcătuit o ediție în 10 cărți a poemelor sale. Anacreon și Teocrit l-au imitat, creația lui circulînd și fiind citită încă în Imp. Roman în sec. 2—3 e.n.

ALCIBIADE/ALKIBIADES (450—404 î.e.n.), om politic și general atenian. Crescut și educat în casa unchiului și tutorelui său Pericle, **A.** a avut ca dascăl (apoi ca statornic prieten) pe filozoful Socrate. Energia neobosită, spiritul și magnetismul său oratoric l-au făcut în scurt timp un ascultat lider al democraților radicali și adversar al lui Nicias. Ales strateg (420), **A.** încearcă să profite de izolarea temporară a Spartei pentru a încheia o alianță defensivă cu Argos, Elis și Mantineia, dar victoria spartană a regelui Agis II din 418 la Mantineia îi spulberă aceste planuri. În 416 devine partizanul înfocat al unei expediții în Sicilia, ca răspuns la cererea de ajutor adresată de orașul Segesta, susținînd în fața Adunării poporului ideea constituirii unui nou imp. atenian, în Graecia Magna. Este ales, alături de Nicias și Lamachos, strateg al corpului expe-

diționar atenian care debarcă în 415 la Siracuza și începe asediul metropolei dorice. Acuzat de adversarii săi că în preajma plecării spre Sicilia ar fi participat la mutilarea hermeșilor și la profanarea misterelor eleusine, **A.** este rechemat la Atena pentru a fi judecat. Refuzînd să dea curs acestei somații, se refugiază la Sparta (fiind condamnat la moarte în contumacie de atenieni). **A.** este cel care recomandă Spartei trimiterea la Siracuza, în calitate de comandant suprem, a generalului spartan Gylippos, hotărîre ce va precipita catastrofa forțelor ateniene, iar după reizbucnirea Războiului peloponesiac, indică acesteia ocuparea poziției strategice de la Deceleia. Tot **A.** are inițiativa stabilirii primelor legături dintre spartani și satrapul Persiei Tisaferne (412), care subvenționează apoi flota spartană ce începe să opereze în Marea Egee. După ce declanșează, indirect, instaurarea regimului oligarhic la Atena (411), dezamăgit de faptul că nu este rechemat în patrie, se alătură flotei ateniene din Samos, controlată de elemente democratice care-l aleg strateg; la Mindaros, lîngă Cizic, **A.** repurtează o strălucită victorie asupra flotei spartane (410) și restabilește apoi autoritatea ateniană în Hellespont. Revenit în triumf la Atena (408), absolvit de toate învinuirile și ales hegemon autocrator, **A.** este din nou demis din toate funcțiile după înfrîngerea flotei ateniene la Notion (407/406) de către spartanul Lysandros, bătălie la care nu participase. **A.** se retrage apoi în Tracia. După sfîrșitul Războiului peloponesiac (404), se refugiază la curtea satrapului persan Farnabaz. La instigația spartanului Lysandros și a regimului celor 30 de tirani, **A.** este asasinat de perși la Melissa, în Frigia.

ALCMAN (c. 660—c. 600 î.e.n.), poet liric și muzician grec. Originar, potrivit tradiției, din orașul lidian Sardes, contemporan cu Hesiod, **A.** a trăit ca poet, compozitor și instructor de coruri, mult venerat, la Sparta. Preocupat de organizarea de serbări oficiale și de cult, în centrul creației lui s-au aflat corurile pentru bărbați și femei, acompaniate de instrumente de coarde și de flaute. Întrucît opera precursorilor săi Thaletas și Xenocritos nu s-a păstrat, **A.** a fost considerat de posteritate primul poet coral elen. Creația sa (în dialect doric) a fost grupată de exegeții alexandrini în 6 cărți, **A.** fiind inclus, în epoca elenistică, primul în canonul celor 9 lirici. Din cele 117 fragmente ajunse pînă la noi, unul singur, *Partheneion*, pe un papirus din sec. 1 e.n., este mai amplu, cuprinzînd 101 versuri. Corurile și imnurile (care preamăresc pe Zeus, Apolo, Afrodita, Hera sau Artemis), ca și poemele sale, stau la baza lirismului coral din sec. 6.

ALEXANDRU III cel MARE/ALEXANDRU MACEDON (356—323 î.e.n.), rege al Macedoniei (336—323 î.e.n.). În 356 se năștea la Pella, în capitala Macedoniei „semibarbare", potrivit tradiției în chiar noaptea în care era incendiat vestitul templu al zeiței Artemis din Efes, Alexandru, fiul energicului rege domnitor †Filip II și al ambițioasei prințese epirote Olimpia. La numai 20 de ani el moștenea tronul unui stat devenit hegemon al Peninsulei Balcanice, 13 ani mai tîrziu se sfîrșea din viață, la capătul unui destin fără egal, în străvechea metropolă a lui Hammurabi și Nabucodonosor de pe Eufrat. În acest scurt răstimp, tînărul macedonean străbătuse, în fruntea unei armate care l-a urmat orbește, fără a cunoaște o singură dată înfrîngerea, aproape 20 000 de km, constituind, pe cuprinsul a trei continente, un imp. care avea ca hotare Marea Adriatică și Oceanul Indian, Dunărea, Munții Caucaz, Hinducuș și Deșertul Nubiei, cea mai întinsă alcătuire statală pe care lumea antică o cunoscuse pînă atunci. Civilizația greacă, răspîndită pînă la Indus, Gange, Nil, dădea naștere, pentru secole, unui nou univers, cel elenistic. Fascinanta personalitate a lui **A.**, plăsmuită din trăsături dintre cele mai contradictorii, i-a preocupat pe toți cei care

din antic. și pînă astăzi au încercat să descifreze resorturile aces-
tui uluitor destin : barbar aspru și rezistent, dar în egală măsură
grec rafinat, voință de fier neabătută, temperament vulcanic, pa-
sionat, capabil de nebănuită tandrețe, minte visătoare, dar acțiune
lucidă și pragmatică, imaginație înflăcărată, dar decizii ghidate
de cea mai rece rațiune de stat, inegalabil geniu strategic și tactic
în pregătirea confruntărilor, anihilat de angajarea irațională în
lupta prin care pierdea complet controlul asupra conducerii ulte-
rioare a bătăliei, curaj nebun, generozitate extravagantă, priete-
nie copleșitoare și izbucniri nestăpînite duse pînă la crimă, spirit
enciclopedic și raționalist, capabil să urmeze drumurile dictate de
rațiune, dar și pe cele ale iluminărilor, viziunilor abisale și mis-
tice ● La 16 ani Filip II îi încredințează primele sarcini în aface-
rile statului, iar în 338, în bătălia de la Cheroneea, **A.** este coman-
dantul cavaleriei, a cărei șarjă zdrobește batalionul sacru teban.
După căsătoria lui Filip II cu Cleopatra, în urma unor intrigi de
palat, **A.** cade în dizgrație și este îndepărtat cu cercul său de prie-
teni de la curte. Revenit la Pella, **A.** preia la 20 de ani tronul după
asasinarea tatălui său (de care Olimpia se pare că nu a fost chiar
străină), sprijinit și de generalii Antipatros și Parmenion. În ve-
derea asigurării securității graniței septentrionale a Macedoniei,
A. întreprinde în 335 campanii în Illyria și Tracia ; cu această
ocazie, are loc și traversarea Dunării, urmată de demonstrația de
forță de o zi împotriva geților din Cîmpia Munteană. Asigurîndu-și
sprijinul Atenei, Arcadiei și Elidei, Teba se răscoală în octombrie
335 împotriva autorității macedonene. La numai 11 zile de la
declanșarea insurecției, **A.** ajunge în fața zidurilor Tebei, cuce-
rește și distruge orașul (păstrînd neatinse templele și casa poetu-
lui Pindar), vînzînd locuitorii ca sclavi ; la sfatul lui Focion, Atena
este iertată. Confirmat ca hegemon al Ligii Helenice de la Corint,
A. inițiază în 334 celebra campanie împotriva Imp. Ahemenid,
vizînd eliminarea definitivă a influenței persane din Mediterana
Orientală. Generalul Antipatros este numit regent al Macedoniei
și strateg al Europei, primind misiunea de a asigura pacea în Pe-
ninsula Balcanică, din Pelopones la Dunăre ● În fruntea unei
armate de 30 000 de pedeștri și 5 000 de călăreți, sprijinit de 160 de
triere grecești, **A.** traversează la Abidos Hellespontul, debarcînd
pe pămîntul Asiei Mici. În statul lui major se află generali expe-
rimentați ai tatălui său, precum Parmenion, Perdiccas, Crateros sau
impetuoși tovarăși din copilărie și tinerețe — Hefaistion, Filotas,
Ptolemeu Lagos ș.a. Prima confruntare cu armata satrapilor per-
sani are loc în mai 334, pe rîul Granicos, și se încheie cu victoria
macedoneană ; **A.** ocupă în continuare Misia, Lidia, Caria, Licia,
Pisidia, Frigia (la Gordion taie cu sabia nodul pe care, conform
unei preziceri, cel care-l va dezlega va deveni stăpînul Asiei). Ora-
șelor grecești eliberate — Efes, Milet, Halicarnas — li se acordă
libertatea, regimuri democratice înlocuind conducerile oligarhice
de pînă acum. Traversînd Cappadocia, apoi Munții Tauros, **A.**
pătrunde în anul 333 în Cilicia, unde la Issos, la porțile Siriei, îl
aștepta „Marea armată“ strînsă de Darius III. Deși inferior nu-
meric, **A.** obține aici o categorică victorie, tabăra, familia și tezau-
rul suveranului ahemenid căzînd în mîinile învingătorului (no-
iembrie 333). Oferta de pace pe care o face Darius III este respinsă
ferm de **A.** Cu înfrîngerea Imp. Persan, eliberarea Asiei Mici și a
cetăților grecești din Ionia, **A.** realizase obiectivele fixate de Liga
Helenică și probabil și de Filip II ; refuzînd propunerile suvera-
nului persan, **A.** se angaja deja într-o nouă etapă a aventurii sale,
cucerirea întregului Imp. Ahemenid. Vizînd neutralizarea flotei
persane care opera în Mediterană, incitînd spiritele antimacedo-
nene și amenințînd legăturile cu patria, **A.** ia în stăpînire orașele
feniciene care își deschid porțile — Arados, Byblos, Sidon — cu-

cerind, la capătul unui dificil asediu de 7 luni, Tyrul. Cu moartea
grecului Memnon în Rhodos, abilul și tenacele comandant al tru-
pelor de mercenari ai lui Darius III, ia sfîrșit și încercarea per-
sană de a declanșa în Grecia o răscoală a cetăților nemulțumite
de hegemonia macedoneană. După cucerirea Gazei, **A.** ajunge la
porțile Egiptului, pe care satrapul Mazaces i-l predă fără luptă ;
A. își asumă titlul și rolul de suveran legitim, moștenitor al fa-
raonilor ; pe această linie se înscrie și vizita sa la îndepărtata Oază
Siwah din deșert și consultarea preoților lui Amon. Punînd, în 331,
piatra de temelie a unui nou oraș — Alexandria — la vărsarea
brațului apusean al Nilului în Mediterană, **A.** amorsa destinul ce-
lui mai important port și al celei mai strălucite metropole cultu-
rale a lumii elenistice ● Cu părăsirea Egiptului (primăvara anu-
lui 331), începe o nouă etapă a expediției lui **A.** Străbătînd Pa-
lestina, Siria și pătrunzînd în Mesopotamia, el întîlnește aici, la
Gaugamela, în apropiere de fluviul Tigris, noua armată a lui Da-
rius. Înfrînt, suveranul ahemenid se refugiază în Media, unde este
ucis, în anul următor, de satrapul Bactriei, Bessos. **A.** este procla-
mat rege al Asiei, erijîndu-se în succesor al tradiției imperiale
persane. După ocuparea Babilonului, apoi a Susei (unde captu-
rează tezaurul Ahemenizilor în valoare de peste 50 000 de talanți),
A. traversează Susiana și Persida, cucerind vechile capitale ale
imp. — Persepolis, Pasargade, Ecbatana. Incendierea Persepolisu-
lui (premeditată sau nu) marchează simbolic sfîrșitul expediției
panelenice de răzbunare a umilințelor suferite de greci în timpul
războaielor medice. O parte a contingentului grec este trimis acum
înapoi în patrie. Prăbușirea Imp. Persan, moartea lui Darius III,
ultimul ahemenid, inaugurează cea de-a treia etapă a epopeii lui
A., cînd, proclamîndu-se oficial moștenitor al suveranilor persani,
el urmărește constant ideea constituirii unui vast imp. macedo-
nean, bazat pe colaborarea cu elementul persan învins. Pentru a
atrage de partea sa aristocrația locală, la Babilon, apoi și în alte
prov. răsăritene, sînt numiți satrapi persani, dublați de coman-
danți militari macedoneni. Opoziția cercurilor conservatoare ale
aristocrației macedonene față de noua orientare, în care **A.** îmbră-
țișează obiceiurile și fastul de curte oriental, declanșează complo-
turile lui Filotas, fiul generalului Parmenion (330), și Calistene
(329), reprimate cu cruzime. Anii 330—327 sînt ocupați de campanii
în prov. răsăritene ale Imp. Persan, Media, Partia, Hircania, Dran-
giana, Bactriana și Sogdiana, unde **A.** întîmpină o rezistență
populară extrem de înverșunată. În 327 **A.** se căsătorește cu
Roxana, fiica nobilului Oxyarte din Sogdiana. În vara anului 327
debutează expediția din India, iar în mai 326 **A.** dă, pe fluviul
Hydaspes, ultima sa mare bătălie, înfrîngîndu-l pe suveranul in-
dian Poros, care se recunoaște apoi vasal Atingînd fluviul Hy-
phasis (326), răzmerița soldaților epuizați îl obligă pe **A.** să între-
rupă nesfîrșita înaintare în necunoscut și să ordone întoarcerea.
Revenit la Susa, în februarie 324, după o istovitoare traversare a
deșertului Gedrosiei (acum s-a aflat poate mai aproape ca nici-
odată de catastrofa totală), **A.** organizează fastuoasa căsătorie a
10 000 de macedoneni cu băștinașe, simbol al fuziunii celor două
neamuri în cadrul noului imp. El însuși mai ia de soție pe Sta-
teira, o fiică a lui Darius III. Ultimul an de domnie și viață al ma-
relui cuceritor prefigurează dificultățile cu care s-ar fi confruntat
în viitor : frămîntări ale satrapilor persani, nemulțumirile surde
ale trupelor macedonene, răscoale ale mercenarilor greci, clocotul
cetăților din Grecia în pragul revoltei. Dar în iunie 323, în vîrstă
de numai 33 de ani, **A.** se stingea brusc din viață, în orașul din care
intenționa să facă noua capitală a imp. său — Babilonul, fără a
desemna un succesor. Viața și personalitatea lui au devenit, la

scurt timp, subiect predilect pentru retori și filozofi, expedițiile sale — material de legendă pentru populațiile din Orient și Occident.

ALIATE/ALYATTES, rege al Lidiei (618—562 î.e.n.), al patrulea reprezentant al dinastiei Mermnazilor. Fiul lui Sadiate (Sadyattes) și tatăl lui Cresus, **A.** înlătură definitiv pericolul cimerian, izgonindu-i din Asia Mică pe temuții călăreți ai stepelor nordpontice. Profitînd de prăbușirea Imp. Asirian sub loviturile mezilor și ale Regatului Noului Babilon, **A.** extinde hotarele răsăritene ale statului pînă la fluviul Halys (=Kizil Irmak, Turcia). **A.** încheie victorios în 604 î.e.n. un război cu Miletul, cel mai important oraș grecesc al Ioniei, purtat de cei doi predecesori ai săi, și cucerește în 590 î.e.n. Smyrna (=Izmir, Turcia), consolidînd astfel protectoratul asupra cetăților grecești de pe litoralul egeean al Asiei Mici prin impunerea unor regimuri tiranice filolidiene. Potrivit tradiției, **A.** bate primele monede ale lumii antice (din electronum, un aliaj de aur cu argint) și pune bazele Lidiei ca putere comercială înfloritoare și totodată principala forță militară a Asiei Mici. Conflictul cu Media, ale cărei hotare atinseseră fluviul Halys, se încheie în 585 î.e.n., în urma unei păci de compromis mediate de Nabucodonosor II, suveranul Regatului Noului Babilon ; o eclipsă de soare petrecută în cel de-al 5-lea an de război, în timpul unei bătălii dintre **A.** și regele med Ciaxare (prevăzută de Thales din Milet), grăbește încheierea păcii.

AMBROSIUS AURELIUS (c. 339—397), episcop și scriitor latin. Născut la Trier, unde tatăl său se afla ca *praefectus praetorii* în Gallia, **A.** devine înalt funcționar la Mediolanum (Milano). Orator de talent, dotat cu remarcabil simț diplomatic, ilustrat în 374 cînd, la moartea episcopului Auxentius din Milano, mediază între facțiunile rivale (arieni și ortodocși). În același an, este ales în unanimitate episcop (deși nebotezat pînă la acea dată). **A.** a exercitat o mare influență asupra împăraților Grațian, Valentinian II și Teodosiu I. Intervenția lui în 384 duce la eșuarea încercării lui Symmachus, ilustrul reprezentant al cercurilor senatoriale păgîne din Roma, de a primi din partea împăratului dreptul de reinstalare a statuii și altarului zeiței Victoria în curie. La Sinodul de la Aquileia (381), este artizanul triumfului dogmei niceene asupra arianismului în Occident, iar în 390 își impune punctul de vedere în conflictul dintre împărat și biserică, obținînd penitența publică a lui Teodosiu I după masacrul din circul de la Tesalonic, poruncit de acesta ca pedeapsă a populației revoltate. **A.** a lăsat o bogată moștenire literară, remarcabilă prin frumusețea stilistică și autenticitatea sentimentului, care îl situează printre primii „părinți" ai bisericii. A scris discursuri funebre, care includ prețioase informații istorice, la moartea fratelui său Satyrus, a împăraților Valentinian II și Teodosiu I, tratate teologice — *De fide (Despre credință), De spiritu sancto (Despre Sfîntul Duh), De paenitentia (Despre căință)* ș.a., opere de exegeză, *Hexaemeron, De paradiso,* lucrări cu caracter practic — *De officiis ministrorum (Despre îndatoririle preoților),* după modelul ciceronian, predici, scrisori și imnuri religioase (pe care le introduce acum în mod curent în viața liturgică). În opera sa, **A.** preia idei din gîndirea filozofică a lui Cicero, Filon, Origen, Plotin, dar cu predilecție precepte stoice pe care le integrează moralei creștine. Sanctificat de Biserica catolică.

AMENEMHET I/AMMENEMES I/, faraon fondator al dinastiei 12 (1991—1962 î.e.n.) din Regatul Mijlociu. Fiu al unui oarecare Sesostris, **A.** devine vizir și guvernator al Egiptului de Sus în timpul scurtei domnii a lui Mentuhotep IV (1997—1991 î.e.n.), ultimul reprezentant al dinastiei 11. **A.** uzurpă puterea și întemeiază, după ocuparea tronului, o nouă dinastie, a 12-a, în timpul căreia țara cunoaște o perioadă de accentuată afirmare politică, de remar-

cabilă înflorire economică și strălucire culturală. Prima parte a domniei lui **A.** este consacrată înfrîngerii rezistenței adepților vechiului regim, consolidării propriei poziții în stat, reorganizării administrației, revizuirii registrelor cadastrale, fixării obligațiilor ce reveneau nomelor față de autoritatea centrală. **A.** părăsește Teba, reședința regală a faraonilor dinastiei 11, și zidește la c. 30 km S de Memfis, la hotarele Egiptului de Sus cu Egiptul de Jos, o nouă capitală, puternic fortificată, numită Itjtowy ; în vecinătatea acesteia, lîngă localitățile actuale El-Lisht și El-Maharraqa, noul faraon, succesorii săi, ca și reprezentanții curții își vor ridica piramide și temple funerare. În anul 20 al domniei, **A.** introduce practica coregenței, cu urmări benefice pentru stabilitatea succesiunii în epoca Regatului Mijlociu ; urmașul la tron este asociat la domnie din timpul vieții tatălui său. Sesostris, fiul lui **A.**, devine astfel pentru 10 ani coregent, conducînd în acest răstimp expedițiile militare de la hotarele Egiptului. Astfel de campanii sînt întreprinse împotriva beduinilor de la răsărit de Nil și a celor din Peninsula Sinai, ca și a libienilor din V Deltei Nilului (din Wādi-en-Natrūn). În E Deltei și în zona celei de-a doua cataracte sînt puse bazele unor linii de fortificații (cu garnizoane permanente) care asigură de acum înainte o mai bună securitate a frontierelor. Condițiile de pace și prosperitate au favorizat reluarea, pe multiple planuri, a construcțiilor laice și religioase, de la Teba pînă la Bubastis în Delta Nilului ; un loc de prim rang în galeria divinităților egiptene ocupă, din vremea domniei lui **A.**, zeul local Amon din Teba. În timp ce Sesostris conducea o campanie împotriva triburilor libiene, **A.** este asasinat în urma unei conspirații de palat. În *Învățăturile lui Amenemhet*, o pseudobiografie a lui **A.**, compusă din dispoziția lui Sesostris I (1962—1928 î.e.n.) de un scrib talentat pe nume Ahthoes, ca și în *Povestea lui Sinuhe*, se menționează fulgerătoarea revenire a lui Sesostris în capitală și ocuparea tronului fără frămîntări dinastice sau război civil.

AMENEMHET III/AMMENEMES III/, al 6-lea faraon al dinastiei 12 (1842—1798 î.e.n.). Spre deosebire de războinicul său tată Sesostris III (1878—1842 î.e.n.), **A.** domnește 44 de ani netulburat, fără să întreprindă vreo acțiune militară. Cu guvernatorii provinciali (nomarhii) reduși la rangul de fideli funcționari regali, cu Nubia înglobată pînă la cataracta a doua a Nilului între hotarele egiptene și cu principii din Asia Occidentală obedienți față de suzeranitatea egipteană, **A.** are posibilitatea de a concentra toate energiile țării în direcția expansiunii economice ; producția minelor și a carierelor de piatră de pe tot întinsul regatului, riguros controlată, depășește toate nivelurile anterioare, sistemele de irigație sînt îmbunătățite, iar negoțul cu regiuni îndepărtate precum Creta, Fenicia, Asia Mică sau Sudan asigură un flux continuu de materii prime și mărfuri ● Regatul Mijlociu cunoaște acum apogeul înfloririi sale. Numele lui **A.** este venerat de la Biblos, în Fenicia, pînă la Kerma, în vecinătatea cataractei a treia a Nilului. **A.** este autorul uneia din marile realizări ale Egiptului antic — amenajarea oazei Faium, situată în NV țării, în jurul lacului Moeris (=Birket Qârun), acțiune începută încă din vremea lui Sesostris II ; după regularizarea fluctuațiilor lacului, oaza Faium devine unul dintre cele mai fertile ținuturi ale țării. Aici va construi **A.** piramida funerară și complexul arhitectural (centru administrativ și templu funerar) cunoscut de posteritate sub numele de „Labirint", atît de admirat de călătorii greci și romani. **A.** este ultimul mare suveran al Regatului Mijlociu ; declinul autorității centrale deschide în deceniile următoare calea infiltrării invadatorilor străini și a instaurării dominației hicsoșilor asupra țării. Îi urmează la tron Amenemhet IV.

AMENOFIS I/AMENHOTEP I/AMENOTES I, al doilea faraon al dinastiei 18 (1546—1526 î.e.n.) din Regatul Nou. Fiu al lui Ahmosis (învingătorul hicsoșilor și reunificatorul statului), **A.** (a cărui domnie, în absența izvoarelor primare, este puțin cunoscută) continuă politica predecesorului său de consolidare a noilor structuri statale și de reînvigorare a vieții economice. Pozițiile egiptene în Asia Anterioară sînt consolidate, iar hotarele meridionale ale statului (din Nubia) extinse dincolo de limitele atinse în vremea Regatului Mijlociu. **A.** pune bazele spirituale ale Regatului Nou, Amon-Ra (Rê) (divinitate locală din Teba) fiind ridicat la rangul de zeu suprem („național") al statului. **A.** este cel dintîi faraon care modifică practica funerară regală, separînd templul funerar de mormîntul propriu-zis, care pînă atunci alcătuiau un complex arhitectural unic. Mormîntul său este săpat adînc în stîncă la Dira Abu'n-Naga și mascat pentru a scăpa de amenințarea jefuitorilor de morminte (practică renăscînd pretutindeni în epocile istorice tulburi) ; acest obicei va fi urmat de faraonii Regatului Nou, care-și aleg Valea Regilor de la V de Teba ca loc pentru mormintele lor. Cazîndu-i într-un sat special amenajat pe lucrătorii necropolei regale și creîndu-le condiții de viață mai bune, **A.** s-a bucurat în secolele următoare de devoțiunea statornică a acestora, fiind ridicat la rangul de patron sfînt al pietrarilor și decoratorilor care lucrau la mormintele regale. Din timpul domniei sale pare să dateze prima mențiune în documentele egiptene a Regatului Mitanni din N Mesopotamiei. Îi succede la tron Tutmes I (fiul sau ginerele său) (1526—1512 î.e.n.).

AMENOFIS II/AMENHOTEP II/AMENOTES II, al 7-lea faraon al dinastiei 12 (1450—1425 î.e.n.). Fiu al lui Tutmes III (1504—1450 î.e.n.), **A.**, înzestrat cu o statură atletică și o putere herculeană, rămîne o apariție singulară în galeria faraonilor prin etalarea emfatică în documentele pictografice a virtuților sale de „rege atlet" — arcaș neîntrecut, vîslaș neobosit, conducător de care și vînător împătimit. Îndelungata sa domnie constituie o perioadă pașnică și prosperă pentru țară. Trei campanii în Siria reprimă cu cruzime revoltele izbucnite împotriva stăpînirii egiptene în regiunea Kadeș, în Ugarit sau la hotarele Eufratului. Frontiera sudică a regatului este fortificată în zona Napata, în vecinătatea cataractei a patra a Nilului. În timpul domniei sale începe afirmarea cultului divinității solare Aton, iar zei străini, sirieni (Reșef ș.a.) își fac pentru prima dată apariția în panteonul egiptean. Îi succede la tron fiul său Tutmes IV.

AMENOFIS III/AMENHOTEP III/AMENOTES III, al 9-lea faraon al dinastiei 12 (1417—1379 î.e.n.). Este fiul lui Tutmes IV (1425—1417 î.e.n.) și al reginei Mutemweya. Soția sa principală, Tiy, va juca în tot cursul domniei un rol de prim rang la curtea din Teba, în viața politică și diplomatică a regatului, fiind asociată lui **A.** în reprezentările de pe majoritatea monumentelor înălțate în epocă. Dacă în primul deceniu de domnie **A.** mai apare reprezentat în postura de luptător atlet și mare vînător, asemenea faraonilor războinici care l-au precedat, iar o inscripție comemorează o expediție militară din anul 5 de domnie întreprinsă în Nubia superioară, în restul domniei **A.** este înfățișat ca un neobosit arhitect, constructor, rafinat iubitor și patron al artelor, activitatea militară fiind înlocuită în politică de o subtilă diplomație vizînd menținerea neștirbită a pozițiilor egiptene din Asia. Căsătorii dinastice sînt încheiate cu prințese din Mitanni, Babilonia, Arzawa ; surori și fiice ale regilor Tușratta din Mitanni și Kadașman-Enlil din Babilon, fiica suveranului Arzawei Tarkhundaradu, poposesc în haremul lui **A.** Nici un faraon pînă la el nu a urmărit cu atîta tenacitate un program mai riguros de autoglorificare, puțini suverani au insistat cu atîta perseverență asupra naturii divine a monarhului precum **A.** ; scarabei de mari dimensiuni, emiși și răspîndiți în toate colțurile imperiului, comemorau căsătoria fiului lui **A.** cu Tiy, o mare vînătoare de lei și numărul animalelor răpuse de faraon, sosirea Gilukhebei, fiica regelui mitanian Șuttarna II, cu o suită de 317 persoane în haremul lui **A.** ● Imp. egiptean se întinde acum din Nubia, de la a patra cataractă a Nilului, pînă în Asia Anterioară la hotarele Eufratului. Lunga domnie a lui **A.**, epocă de liniște și bunăstare fără egal în analele istoriei egiptene, este adesea comparată, prin realizările ei culturale, cu secolul lui Pericle la Atena sau cu cel al lui Augustus la Roma. Somptuoasele construcții civile (palatul lui **A.** din Teba) sau religioase (templul lui Amon din Luxor, monumentalul templu mortuar al lui **A.** din V Tebei, din care au supraviețuit cele două statui de peste 15 m înălțime cunoscute sub numele de „colosii lui Memnon") etalează măreția, rafinamentul și cosmopolitismul creației unei întregi pleiade de arhitecți, sculptori sau pictori. Pe plan religios, cultul zeului solar Aton cîștigă teren în dauna celui oficial al lui Amon, fiul și urmașul său, Amenofis IV († Akhenaton, 1379—1362 î.e.n.), bulversînd, prin îndrăzneața sa reformă religioasă, întreaga viață a regatului.

AMENOFIS IV † AKHENATON

AMIAN/AMMIANUS MARCELLINUS (c. 330—c. 395), istoric latin. S-a născut în Siria, la Antiohia, într-o familie greacă distinsă, dar și-a scris opera în latină. Îmbrățișează de tînăr cariera armelor, intrînd în trupele de elită ale gărzii imperiale (*protectores domestici*). Din 353 face parte din statul major al generalului Ursicinus, comandantul armatei din Orient, pe care-l însoțește în Gallia (354) și Mesopotamia (357—360). Participă la campania dramatică din 363 a împăratului Iulian Apostatul împotriva Imp. Sasanid, retrăgîndu-se apoi în orașul natal, unde frecventează cercul lui Libanios. Stabilit la Roma în 380, este un apropiat al cercului din jurul lui Symmachus ; aici își va citi primele fragmente din operă, întîmpinată cu admirație unanimă. Istoria lui, în 34 de cărți — *Rerum Gestarum libri* — continuă opera lui Tacit, urmărind destinul Imp. Roman între domnia lui Nerva (96—98) și moartea lui Valens (378) : s-au păstrat cărțile 14—31, consacrate evenimentelor din anii 353—378, la care autorul a participat direct. *Res Gestae* este ultima mare creație istoriografică a antic., remarcabilă prin scrupulozitatea și vastitatea documentației, prin obiectivitatea și judecata imparțială spre care autorul, „păgîn neutru", tinde necontenit, prin prospețimea și expresivitatea uimitoare a narației, calități care fac din **A.** „un demn succesor al lui Tacit în toate domeniile" (R. Syme). Credința în măreția Romei și în destinul ei, nestrămutată în gîndirea autorului, în ciuda eșecurilor repetate din epocă, conferă lucrării lui **A.** un lirism specific.

ANACREON din TEOS (sec. 6 î.e.n.), poet liric grec. La apropierea pericolului persan, împreună cu alți compatrioți, **A.** părăsește Ionia în 545, stabilindu-se în Tracia, la Abdera, unde cunoaște din plin nesiguranța și asprimea vieții printre „barbari". Anii petrecuți la curtea lui Policrate, tiranul insulei Samos (538—522), și la Atena — unde fusese chemat de Hipparchos, fiul lui Pisistrate, reprezintă epoca de aur din viața poetului. După izgonirea lui Hipparchos (514), pleacă în Tesalia, tradiția afirmînd că a murit în vîrstă de 85 de ani în cetatea natală. Majoritatea covîrșitoare a versurilor lui **A.**, acompaniate de muzică, cîntă desfătările vieții, iubirea, atmosfera ospețelor, către sfîrșitul existenței melancolia bătrîneții, adresîndu-se cu precădere unui public cult. Politica, războiul, sînt absente, imnurile închinate zeităților ocupă un loc nesemnificativ. Cele c. 100 de fragmente (din care 3 poezii întregi) păstrate relevă simplitatea și eleganța expresiei, exuberanța trăirii, bogăția culo-

rilor și subtilitatea imaginilor. Opera lui **A.**, mult admirată în epoca elenistică, a fost grupată de exegeții alexandrini în 5 cărți, iar numele său inclus în canonul celor 9 poeți lirici. Imaginea despre **A.** a fost deformată de imitațiile elenistice și romane (grupate apoi într-o culegere numită convențional *Anakreontika* sau *Anakreonteia*), care au preluat și dezvoltat unilateral, vulgar adesea, latura hedonistă a creației sale. **A.** l-a influențat pe Ronsard și literatura preromantică europeană.

ANAXAGORA/ANAXAGORAS/din CLAZOMENAI (c. 500—c. 428 î.e.n.), filozof grec presocratic. Originar din Ionia, **A.** se stabilește în 460 la Atena, unde cunoștințele sale enciclopedice (matematică, astronomie, științele naturii) și profunzimea spiritului îi asigură un loc de frunte în societatea epocii ; **A.** devine unul din prietenii apropiați ai lui Pericle și Euripide și exercită o sensibilă influență asupra tînărului Socrate. Gîndirea sa materialistă este speculată de adversarii politici ai lui Pericle, care-l acuză pe **A.** de impietate (*asebeia*), obligîndu-l în 434/433 să se exileze la Lampsacos, unde va și muri. Asemenea precursorilor săi din școala ioniană, **A.** este preocupat de originea lucrurilor și de geneza universului. Potrivit concepției sale, universul este alcătuit din mici particule, eterne, angrenate într-o mișcare haotică (Aristotel le-a numit *homoiomeriai*). Aceste elemente primordiale se aflau la început în neorînduială. Impulsul mișcării, principiul motor care a ordonat toate aceste particule printr-un proces centrifug, în urma căruia a luat naștere universul, a fost denumit de **A.** *nous* (rațiune, spirit). Prin procesul de separare și unire a particulelor, **A.** a încercat să explice fenomenele astronomice și din natură pe cale rațională ; el neagă existența zeilor, nu crede în arta divinației, consideră soarele o masă de metal incandescent, aștrii sînt asemenea pămîntului. Meteoriții, eclipsele de soare, inundațiile au, toate, explicații naturale. Învățătura sa, care îmbină filozofia ioniană cu ontologia lui Parmenide, a fost expusă în lucrarea *Despre natură* (*Peri physeos*), remarcabilă și prin calitățile ei literare. Scrierile lui **A.**, din care s-au păstrat cîteva fragmente, au cunoscut o largă circulație în sec. 5—4 î.e.n., influențînd filozofia lui Platon și Aristotel.

ANAXIMANDRU/ANAXIMANDROS/din MILET (610—547 î.e.n.), filozof grec. Asemenea dascălului și precursorului său † Thales din Milet, **A.** posedă vaste cunoștințe în domeniul matematicii, astronomiei, științelor naturii și geografiei. Ca și alți reprezentanți ai școlii ioniene, **A.** a fost preocupat de căutarea originii lucrurilor, identificînd în *apeiron* materia primordială care stă la baza universului. Potrivit concepției sale, *apeiron*-ul este etern, indestructibil, nedefinit, în continuă mișcare, din și în el apărînd și dispărînd toate prin ciocnirea celor două stări — căldura și frigul ; paralel pot exista o infinitate de lumi. Comparativ cu Thales, care vedea apa ca element primordial, *apeiron*-ul lui **A.** reprezintă o treaptă superioară de abstractizare, el fiind primul filozof ionian care încearcă să ofere, dintr-o perspectivă raționalist-materialistă, o viziune închegată, unitară a originii universului. Lucrarea sa *Despre natură (Peri physeos)* este prima scriere de acest gen din filozofia elenă, consultată încă în sec. 2 î.e.n. În domeniul astronomiei, **A.** a fost preocupat de distanțele, mărimea și traiectoriile aștrilor ; ar fi realizat, potrivit tradiției, primul ceas solar și un glob ceresc (cu pămîntul în centrul universului) destinat navigatorilor. Primul grec care a alcătuit o hartă a oicumenei, **A.** era considerat de Eratostene întemeietorul geografiei științifice. Teoria sa despre apariția vietăților și a omului, îl situează pe **A.** printre precursorii evoluționismului ; primele animale au apărut din mare, s-au adaptat vieții de uscat, din ele evoluînd apoi și omul. Din

opera lui **A.** s-au păstrat numai cîteva citate, cele mai vechi texte de filozofie elenă ajunse pînă la noi.

ANAXIMENE/ANAXIMENES/din MILET (c. 585—c. 525 î.e.n.), filozof grec. Discipol, probabil, al lui Anaximandru, **A.** a fost preocupat, asemenea celorlalți filozofi ionieni, de căutarea elementului primordial, etern și divin, într-o continuă mișcare, identificat de el cu aerul (înlocuind prin acesta *apeiron*-ul abstract al dascălului său). Din dilatarea și comprimarea acestei substanțe primordiale care înconjoară totul, iau naștere restul elementelor — focul și respectiv apa, pămîntul, piatra, **A.** formulînd primul teoria saltului calitativ în urma acumulărilor cantitative. Concepînd sufletul ca o boare de aer, **A.** abordează astfel tema raportului dintre conștiință și materie, dintre om și cosmos. Pentru el există o singură lume, pămîntul fiind un disc care plutește în aerul originar. Potrivit tradiției, el a fost primul om de știință care a recunoscut că luna nu posedă o sursă proprie de lumină, ci o reflectă doar pe cea a soarelui, și a explicat originea curcubeului. Autoritatea lui **A.** a depășit-o în sec. 5 î.e.n. pe cea a lui Anaximandru, ideile sale influențîndu-i pe Anaxagora, Pitagora, Leucip și Democrit.

ANTIGON I/ANTIGONOS I MONOPHTHALMOS (c. 382—301 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Fiu al unui nobil macedonean, **A.** este numit în 333 î.e.n. satrap al Frigiei. Calitățile sale deosebite de oștean și administrator ies în evidență după dispariția lui Alexandru cel Mare (323). Devenit satrap al Pamfiliei și Liciei, **A.** face parte în 322 din coaliția diadohilor care se opun regentului Perdiccas. Numit de Antipatros strateg al Asiei (321), **A.** rămîne pînă la moarte apărătorul hotărît al ideii păstrării unității imp. lui Alexandru (unitate înțeleasă sub egida sa), avînd de înfruntat repetatele coaliții ale diadohilor separatiști. În 318—316 luptă împotriva lui Eumene din Cardia, ocupînd, la moartea acestuia și după izgonirea lui Seleucos, satrapiile orientale. În noul război izbucnit în 315, fiul său, † Demetrios (viitorul Poliorcetes), este înfrînt la Gaza în 312 de Ptolemeu Lagos, eșuînd în încercarea de a cuceri Egiptul. Prin pacea din 311, este recunoscut stăpîn al unui imp. ce se întindea de la Hellespont la Eufrat. Demetrios cucerește în 307 Atena și reușește să reconstituie Liga Corintică sub egida lui **A.** La Salamina din Cipru (306), într-una din cele mai importante bătălii ale epocii, Demetrios înfrînge flota lui Ptolemeu, dar nu reușește în anul următor să ocupe Rhodosul. **A.** și Demetrios sînt primii diadohi care adoptă titlul de rege *(basileus)*. O nouă coaliție, alcătuită din Seleucos, Ptolemeu și Lisimah, îl înfrînge pe **A.** în bătălia de la Ipsos (301), în care bătrînul diadoh își pierde viața. Regatul său este împărțit între rivalii victorioși.

ANTIGON II/ANTIGONOS II GONATAS (c. 319—239 î.e.n.), rege al Macedoniei elenistice (283—239 î.e.n.). Fiu al lui Demetrios Poliorcetes și nepot al lui Antigonos Monophthalmos, **A.** devine în 287 guvernatorul posesiunilor din Grecia ale tatălui său, pe care încearcă să le apere de atacurile lui Lisimah, Pirus și Ptolemeu Keraunos. La moartea tatălui său, **A.** adoptă titlul de rege (283), dar nu este recunoscut ca suveran al Macedoniei decît în 276, după victoria repurtată la Lysimacheia (277) asupra unor hoarde celtice care pustiau Peninsula Balcanică. Pentru a contracara ofensiva lui Pirus (274—273), revenit în Macedonia după eșecul aventurii italice, **A.** se aliază cu Sparta. În Războiul cremonediac (267—261), **A.** zdrobește încercarea cetăților grecești, sprijinite de Egiptul Lagid, de a înlătura dominația macedoneană în Grecia (victoriile de la Corint, Atena, Cos). În cursul celui de-al doilea Război sirian (260—253), **A.** este aliatul Regatului Seleucid, împotriva Egiptului Lagid (cu care încheie însă în 255 o pace separată). Sobru, tenace, **A.** (elev al lui Zenon din Cition, ale cărui principii stoice a încercat să le aplice și în viață), a reușit să consolideze statul macedo-

nean ruinat de atîtea războaie civile (320—275) și să-i restabilească hegemonia în Grecia.

ANTIOH I/ANTIOCHOS I SOTER (324—261 î.e.n.), suveran al Regatului Seleucid (281—261 î.e.n.). Fiu al lui Seleucos I Nicator și al prințesei bactre Apame, **A.** devine în 293 coregent și guvernator al satrapiilor orientale. După încercarea eșuată de a ocupa și tronul Macedoniei, **A.** încheie pacea cu Antigonos Gonatas (278), sprijinindu-l în ocuparea tronului macedonean ; după această dată, alianța cu Macedonia elenistică devine baza politicii externe seleucide. În 275, în așa-numita „bătălie a elefanților", **A.** înfrînge celții care pustiau Asia Mică, dobîndind epitetul de *Soter* („Salvatorul"). Primul război sirian (274—271) inaugurează lungul șir al conflictelor cu Egiptul Lagid pentru stăpînirea Siriei meridionale (Coilésiria) ; înfrînt, Regatul Seleucid pierde o serie de posesiuni din Asia Mică și Siria. Inițiator al cultului regal al seleucizilor, **A.** este considerat totodată cel mai important fondator de orașe după Alexandru cel Mare. Moare la scurt timp de la înfrîngerea sa în bătălia de la Sardes de către Eumene I, suveranul Pergamului.

ANTIOH II/ANTIOCHOS II THEOS (c. 287—246 î.e.n.), suveran al Regatului Seleucid (261—246 î.e.n.). Fiu al lui Antioh I și al Stratonicei, coregent din 268 al tatălui său, **A.** se aliază cu Macedonia elenistică împotriva Egiptului Lagid în cel de-al doilea Război sirian (260—253). Reușește astfel să recucerească o parte din posesiunile seleucide din Siria și Asia Mică pierdute în primul Război sirian (274—271). După 265 luptă cu succes în Tracia.

ANTIOH III cel MARE/ANTIOCHOS III MEGAS (242—187 î.e.n.), suveran al Regatului Seleucid (223—187 î.e.n.). Amenințat continuu de tendințe centrifuge, vastul Imp. Seleucid găsește în **A.** (fiul lui Seleucos II) pe cel mai energic și capabil reprezentant al întregii dinastii după fondatorul ei. La capătul a doi ani, **A.** reprimă în 220 secesiunea viceregelui Mediei — Molon, apoi, în 213, pe cea a viceregelui Asiei Mici — Achaios. Succesele strălucite repurtate la începutul celui de-al patrulea Război sirian (220—217), purtat împotriva Egiptului Lagid, sînt anihilate de înfrîngerea de la Raphia (217). Între 212 și 205 întreprinde vestita sa expediție în Răsărit („Anabasis"), prin care obligă Armenia (212), Parția (208), Bactria și Gandara (206), precum și pe arabii din Gerrha să recunoască din nou suzeranitatea seleucidă ; succesele repurtate și faima dobîndită îi aduc în 204 epitetul „cel Mare" (*Megas*). După încheierea tratatului secret cu † Filip V al Macedoniei privind împărțirea Egiptului Lagid (203), **A.** ocupă victorios, la capătul celui de-al 5-lea Război sirian (201—195), Siria meridională, Fenicia și posesiunile egiptene de pe coastele Asiei Mici. Încercările Regatului Seleucid, devenit cel mai puternic stat elenistic, de a-și extinde după 196 dominația asupra Traciei, stîrnesc opoziția Pergamului, Rhodosului și a Ligii Aheene, care apelează la sprijinul Romei. Refuzul lui **A.** în fața cererii romane de a acorda libertatea orașelor grecești din Asia Mică declanșează războiul cu Roma. La chemarea Ligii Etoliene, care-l numește strateg autocrator, **A.** debarcă (însoțit de Hannibal, care se refugiase în 195 la curtea sa) în 192 în Grecia. Înfrînt de romani în bătălia de la Thermopyle (191), **A.** este obligat să abandoneze Elada și să revină în Asia Mică. În fața coastelor Asiei Mici, flota seleucidă este învinsă în bătăliile de la Corycos (191) și Side (190), ceea ce permite unei armate romane comandate de L. Cornelius Scipio Asiaticus și de fratele său Publius (învingătorul lui Hannibal), să traverseze Hellespontul. Eșecul din 190 în două mari bătălii, în cea navală de la Myonnesos (lîngă Efes) și în cea terestră de la Magnesia pe Sipylos, îl obligă pe **A.** să încheie pacea cu Roma. Prin tratatul de pace de la Apameia (188), Regatul Seleucid pierde posesiunile din Asia Mică pînă

la Munții Taurus, cedează întreaga flotă și plătește o despăgubire de război de 15 000 de talanți.

ANTIOH IV/ANTIOCHOS IV EPIPHANES (c. 215—163 î.e.n.), suveran al Regatului Seleucid (175—163 î.e.n.). Trimis în 189 ostatic la Roma, după înfrîngerea lui Antioh III (tatăl său), **A.** revine în Asia Mică în 175 și, la moartea lui Seleucos IV, dobîndește tronul cu sprijinul lui Eumene II, regele Pergamului. În cel de-al 6-lea Război sirian (170—168) cucerește o mare parte a Egiptului și se proclamă la Memfis regent al Egiptului Lagid, în numele nepotului său minor Ptolemeu VI. Intervenția brutală a Romei, alarmată de posibilitatea anexării Egiptului, îl obligă însă să se retragă. Promotor energic al unei intense politici de elenizare (este fondatorul multor orașe), **A.** interzice în 167 la Ierusalim cultul lui Iahve și înalță un altar în cinstea lui Zeus, fapt care declanșează, în anul următor, răscoala macabeilor din Iudeea.

ANTIPATROS (c. 397—319 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Numărîndu-se printre cei mai apropiați sfetnici ai regelui Filip II, s-a bucurat de încrederea deplină a lui Alexandru cel Mare, care îl numește, la începutul campaniei împotriva Imp. Persan, regent al Macedoniei și Europei. În deceniul următor, **A.** asigură liniștea în Peninsula Balcanică, respingînd încercările persane de debarcare în Elada conduse de Memnon din Rhodos și reprimînd răscoala Spartei. După moartea lui Alexandru (323), sprijinit de generalul Crateros, iese victorios din Războiul lamiac (323—322), înăbușind insurecția antimacedoneană a atenienilor, etolienilor și tesalioților. Atras de Antigonos Monophthalmos în coaliția diadohilor, îndreptată împotriva regentului imp., Perdiccas (322), îi succede acestuia în funcție, arbitrînd înțelegerea de la Triparadeisos dintre succesorii lui Alexandru cel Mare (321). Moartea sa a precipitat procesul de destrămare a vastului imp. și al constituirii statelor teritoriale elenistice conduse de diadohi.

ANTONINUS PIUS TITUS AELIUS HADRIANUS (86—161), împărat roman (138—161). Fiu al consularului Aurelius Fulvus (originar din orașul Nemansus — Nîmes, în Gallia Narbonensis), **A.** s-a născut în Italia, la Lanuvium (pe numele inițial T. Aurelius Fulvius Boionius Arrius Antonius), a devenit consul în 120 și guvernator al prov. Asia (134—135), fiind adoptat de Hadrian la 25 februarie 138 și proclamat succesor la tron, cu condiția de a adopta, la rîndul său, pe Marcus Aurelius și Lucius Aurelius Verus. Spre deosebire de neobositul călător care a fost Hadrian, noul împărat, spirit conservator, nu a părăsit niciodată Italia. Politica sa internă se caracterizează prin atenția acordată administrației prov., finanțelor statului, jurisdicției imperiale, sprijinirii cultelor vechi italice. Pe plan extern continuă acțiunea de consolidare a sistemului defensiv al imp. (construcția în 140 a valului antoninian în Britannia, consolidarea în 155 a limesului din Germania Superior și Raetia). Răscoale antiromane din Britannia, Mauretania, Egipt și Iudeea sînt reprimate de generalii săi. Într-o atmosferă de liniște pe plan intern și extern, **A.** sărbătorește în 148 cea de-a 900-a aniversare a fondării Cetății Eterne. Relațiile armonioase cu senatul (care-i acordă supranumele de Pius) au făcut ca **A.** să fie apreciat de istoriografia senatorială a următoarelor sec. drept un prototip al împăratului ideal, domnia lui fiind identificată cu apogeul dinastiei antonine și al întregului principat.

ANTONIUS MARCUS (82—30 î.e.n.), om politic și general roman. Fiul lui M. Antonius Creticus (m. 71) și al Iuliei (sora lui Caesar), **A.** își începe cariera militară ca *praefectus equitum* sub proconsulul A. Gabinius în Palestina și Egipt (57—55), apoi trece ca ofițer în statul major al lui Caesar (54—50) și participă la ultimele lupte din Gallia. Cu sprijinul lui Caesar, **A.** își face debutul în viața politică, fiind ales quaestor (52), augur (50) și tribun al poporului

(49) — calitate în care apără interesele unchiului său în senat. După izbucnirea războiului civil, este desemnat de Caesar locțiitor al său în Italia în timpul campaniei din Spania (vara 49), participă în 48 la campania din Grecia, comandînd aripa stîngă în bătălia decisivă împotriva lui Pompei de la Pharsalos. În anii 48—47, **A.** este *magister equitum* și locțiitor al lui Caesar la Roma și în Italia, iar în 44 consul alături de acesta. La moartea lui Caesar (15 martie 44), **A.** dă dovadă de o deosebită abilitate politică, devine stăpînul tezaurului statului și al actelor personale ale lui Caesar, reușind în lunile următoare să mențină legislația dictatorului și totodată să-și consolideze propria poziție. În evenimentele tulburi din anii 44—43, **A.** obține guvernarea Galliei Cisalpine și Transalpine, intră în conflict cu senatul și, înfrînt în lupta de la Mutina din N Italiei (aprilie 43), este constrîns să se refugieze în Gallia. Aici primește sprijinul guvernatorilor prov. din Occident și al legiunilor acestora și se apropie de Caius Octavianus (nepotul și moștenitorul lui Caesar), pe care-l întîmpinase inițial cu ostilitate. După întrevederea de la Bononia se constituie, în noiembrie 43, cel de-al doilea triumvirat. *Lex Titia*, votată la 27 noiembrie 43 la Roma, acorda triumvirilor (**A.**, Octavian și Lepidus) puteri excepționale pe timp de 5 ani și le încredința comanda războiului împotriva lui Cassius și Brutus (ucigașii lui Caesar), stăpîni ai prov. romane din Orient și Peninsula Balcanică. În cadrul proscripțiilor decise de triumviri își găsesc moartea 2 000 de cavaleri și 300 de senatori (printre care și Cicero, care-l atacase vehement pe **A.** în *Filipicele* sale din 44/43). În campania din Macedonia și în bătălia decisivă de la Philippi, împotriva lui Cassius și Brutus (42), **A.** joacă un rol hotărîtor, devenind temporar figura dominantă a triumviratului. Prin reîmpărțirea prov., **A.** primește guvernarea celor din Orient. În cursul deplasării sale în Asia, în vederea pacificării și reorganizării acestora, are loc, la Tarsus, în 41, prima întrevedere cu Cleopatra a VII-a, regina Egiptului Lagid, întîlnire ce-i va marca decisiv existența. „Războiul perusin" (*bellum Perusinum*), izbucnit în N Italiei în iarna anilor 41/40, cînd L. Antonius (fratele) și Fulvia (soția lui **A.**) iau armele împotriva lui Octavian, provoacă o tensiune între cei doi triumviri (**A.** se afla la acea dată la Alexandria, în Egipt), depășită însă, după întrevederea de la Brundisium (septembrie 40), prin reînnoirea triumviratului și căsătoria lui **A.** cu Octavia, sora lui Octavian. Revenit în Orient, **A.** adoptă o politică tot mai independentă și favorabilă Egiptului Lagid și Cleopatrei, ceea ce îi înstrăinează, treptat, opinia publică din Italia. În 37, după întîlnirea de la Tarent, triumviratul este prelungit pentru alți 5 ani. Campania lui **A.** din 36 împotriva parților se încheie cu un eșec. După victoria asupra lui Sext. Pompeius și eliminarea lui Lepidus (36), Octavian devine unicul stăpîn al Occidentului; politica filoelenistică a lui **A.** în Orient duce treptat la adîncirea disensiunilor dintre cei doi pretendenți la conducerea statului roman. Din 33 Octavian îl atacă deschis la Roma pe **A.**, partizanii acestuia sînt obligați să părăsească Italia, la rîndul lui **A.** o repudiază pe Octavia, tensiunea culminînd în 32 cu violarea (și poate falsificarea) de către Octavian a testamentului lui **A.**; în urma lecturii prevederilor care o favorizau pe Cleopatra, senatul și poporul roman declară război reginei Egiptului (și indirect lui **A.**). La izbucnirea războiului civil, **A.** optează pentru o politică defensivă și își concentrează forțele pe coasta de apus a Peninsulei Balcanice, iar flota sa de 500 de nave în golful Ambrakia. În bătălia navală de la Actium (2 septembrie 31), **A.** se retrage, urmînd-o pe Cleopatra, prea devreme din luptă; armata de uscat din vecinătate se predă și ea învingătorului. Abandonat de guvernatorii prov. orientale, după o ultimă rezistență la Alexandria, **A.** se sinucide la 1 august 30. Personalitatea triumvi-

rului, umbrită de animozitatea lui Cicero și de propaganda ostilă a lui Octavian, a fost subiect de dispută încă din antic. Spirit generos dar inegal, general energic și curajos, mai puțin dotat însă ca om politic, **A.** a ieșit învins din confruntarea cu lucidul și tenacele Octavian.

APELLES (sec. 4 î.e.n.), pictor grec. Fiul al toreutului Pytheas din Colofon, elev la Efes al lui Eforos, apoi cetățean al acestui oraș, **A.** devine unicul pictor de curte al lui Alexandru cel Mare. După moartea celebrului cuceritor, călătorește și lucrează la Alexandria, la curtea lui Ptolemeu I, în Rhodos și Cos (unde se pare că a și murit). Faima de cel mai mare pictor al antic., dobîndită încă din timpul vieții, rămîne statornică pînă la sfîrșitul Imp. Roman; *omnes prius genitos futurosque postea superavit (i-a întrecut pe toți înaintașii și urmașii lui)*, va nota Plinius cel Bătrîn la 4 sec. de la moarte. Nici una din operele sale nu ne-a parvenit. În antic. erau celebre portretele lui Alexandru Macedon, „Afrodita Anadyomenes" (avînd ca model pe celebra curtezană Lais), „Calomnia" sau „Procesiunea marelui preot Megabyzos din Efes". Unele dintre ele au fost expuse de Caesar și Augustus, în sec. 1 î.e.n., în Forumul din Roma. Picturile sale, de o mare varietate tematică (cu subiecte profane sau mitologice), erau apreciate pentru frumusețea liniei și subtila folosire a umbrelor și perspectivei.

APIAN/APPIANOS din ALEXANDRIA (c. 190—c. 170), istoric grec. După ce ocupă importante funcții în administrația orașului natal, **A.** devine, sub împăratul Hadrian, cetățean roman și cavaler, *advocatus fisci* la Roma și, grație prieteniei cu Fronto, *procurator Augusti* în Egipt, în vremea lui Marcus Aurelius. Opera sa, *Romaikai historiai (Istoria romană*, 24 de cărți), începută în jurul anului 160 și păstrată fragmentar (c. 1/2 din volumul inițial), reface, de pe poziții filoromane, istoria Cetății Eterne de la începuturile mitice pînă în sec. 2 e.n., tratînd și istoria popoarelor cucerite, în ordinea subjugării lor (samniți, gali, cartaginezi, macedoneni ș.a.). Cartea 23, din păcate pierdută, relata războaiele cu dacii. Părăsind criteriul cronologic de prezentare a evenimentelor în favoarea celui etnografic, **A.** este totodată adeptul unui stil sobru, în care se resimte influența mijloacelor de expresie specifice celei de-a doua sofistici, curent retoric dominant în acea vreme la Roma. Bazată pe un vast material documentar, lucrarea — operă de compilație prin excelență — se remarcă prin atenția acordată evoluției economice și sociale, cît și descrierii epocii războaielor civile (133—31 î.e.n.), **A.** fiind considerat unul din cei mai însemnați istorici ai Republicii și ai Imp. Roman.

APOLONIU/APOLLONIOS din PERGE (c. 262—c. 190 î.e.n.), matematician și astrolog grec. Studii la Alexandria ca discipol al lui Euclid, apoi prelegeri la Museionul din metropola egipteană și în Pergam (unde se împrietenește cu matematicianul Eudemos din Pergam). Din *Konika*, una din capodoperele geometriei antice, scriere în 8 cărți asupra secțiunilor conice (elipsa, parabola și hiperbola), s-au păstrat cărțile 1—4 (dedicate lui Eudemos), care rezumă cunoștințele epocii, și cărțile 5—7, dedicate regelui Attalos I (în versiunea arabă a sec. 9), cuprinzînd contribuțiile personale ale lui **A.** Datorită valorii ei, a putut fi utilizată de Kepler și Newton pentru deducerea proprietăților orbitelor planetare. Alte lucrări ne sînt cunoscute numai din fragmentele păstrate în opera lui Pappos. Contribuțiile lui **A.** în domeniul astronomiei teoretice (mișcarea planetelor, teoria epiciclilor etc.) au fost folosite de Claudiu Ptolemeu în *Almagest*; aproximația pentru π stabilită de **A.** este superioară celei calculate de Arhimede, cu care a și fost comparat în antic.

APOLONIU/APOLLONIOS din RHODOS (295/290—c. 215 î.e.n.), poet epic și erudit grec. Născut la Alexandria, elev al lui †Cali-

mah, care l-a ajutat să preia, după Zenodot, conducerea celebrei biblioteci, **A.** a devenit apoi educatorul viitorului suveran Ptolemeu III. După eșecul lecturii publice a primelor cărți din epopeea sa *Argonautika*, părăsește în 246/245 Alexandria (probabil și din cauza neînțelegerilor cu Calimah) și se stabilește în insula Rhodos, unde întemeiază o școală și „publică" cea de-a doua ediție a operei sale, dobîndind o mare faimă. *Argonauticele* (4 cărți, 5 835 hexametri) reprezintă cea mai întinsă creație literară a elenismului și totodată unica mare epopee integral păstrată între Homer și Nonnos. In timp ce Calimah și școala sa condamnau ca desuetă epopeea de tip homeric, **A.** reia subiectul temerarei expediții a lui Iason și a celor 53 de tovarăși ai săi din Tesalia spre îndepărtata Colhidă în căutarea lînii de aur, iubirea pătimașă dintre Iason și Medeea, fiica regelui Aietes, constituind momentul culminant al acțiunii. Deși creația homerică rămîne punctul de plecare și de raportare al poemului, *Argonauticele* caută să se elibereze de formele stereotipe ale limbajului vechii epopei, reflectînd frămîntările epocii de început a elenismului. **A.** nu a reușit întotdeauna să domine volumul uriaș al materialului epic, erudiția alexandrină, excesivă și sufocantă prin informațiile din domeniul științelor naturii, al geografiei, etnografiei, tehnicii etc., rămînînd adeseori rece, obositoare. De o mare finețe este însă la **A.** analiza psihologică. Dacă, spre deosebire de vechea epopee, în *Argonautice*, lumea zeilor rămîne departe, autorul este preocupat de redarea atmosferei și motivarea sufletească a acțiunilor eroilor săi. Epopeea a găsit în epoca elenistică un numeros public, fapt dovedit și de marele număr al gramaticilor care o comentează. În Roma sec. 1 î.e.n. Varro realizează o traducere integrală în limba latină, Vergiliu și Ovidiu sînt influențați de ea, Valerius Flaccus reia în sec. 1 e.n. tema în poemul său epic, iar Marianos Scholasticos o recompune în versuri iambice în jurul anului 500 e.n.

APOLODOR/APOLLODOROS/din DAMASC (c. 60—c. 125), arhitect și inginer grec. Arhitect șef al împăratului Traian, **A.** s-a impus prin soluțiile geniale ale construcțiilor sale ca unul dintre cei mai străluciți creatori ai epocii imperiale. Între 103 și 105 **A.** construiește între Drobeta și Pontes un pod de piatră peste Dunăre în lungime de 1 135 m, capodoperă a tehnicii romane, inaugurat de legiunile lui Traian la începutul celui de-al doilea Război dacic. După victoria asupra lui Decebal, **A.** conduce lucrările Forumului și Columnei lui Traian (107—113) din Cetatea Eternă. Îi mai sînt atribuite la Roma un odeon, un circ și un gimnaziu, precum și refacerea portului orașului Ostia. Căzut în dizgrație după moartea lui Traian, a fost executat din ordinul împăratului Hadrian.

APULEIUS din MADAURA (c. 125—c. 170), scriitor, retor și filozof latin. Născut într-o familie înstărită din Madaura (Numidia), **A.** studiază retorica la Cartagina și filozofia la Atena (atras de platonismul de orientare mistică), călătorește apoi în Orient, este un timp retor și avocat la Roma, întorcîndu-se în jurul anului 155 în Africa și stabilindu-se ca preot al cultului imperial la Cartagina. Spirit erudit și veșnic curios, autor al unei opere variate scrise în latină și greacă, **A.** este reprezentativ pentru provincialul epocii antoniniene. Dacă tratatele sale despre medicină, astronomie, botanică s-au pierdut, ne-au parvenit în schimb opusculele sale filozofice *De Platone et eius dogmate (Despre Platon și învățătura sa), De deo Socratis (Despre demonul lui Socrate), De mundo (Despre univers)*, o antologie din creația sa oratorică, *Florides* (*Flori alese*, 4 cărți), și *Apologia*, un strălucit discurs de apărare ținut în 157/158 în orașul Sabratha, împotriva acuzației de magie. Capodopera sa rămîne narația fantastică redactată în jurul anului 170, *Metamorphoses* sau *Asinus Aureus* (*Metamorfozele* sau *Măgarul de aur*, 11 cărți), unicul roman latin păstrat integral. Descriind cu vervă

și fantezie tribulațiile lui Lucius, transformat accidental în măgar, **A.** conturează o pitorească și prețioasă imagine a vieții cotidiene provinciale din epoca sa.

ARATOS din SIKYON (271—213 î.e.n.), general și om de stat grec. După moartea tatălui său, Cleinias, în luptele politice din orașul peloponesiac Sikyon, **A.** se refugiază la Argos (264 î.e.n.), revenind în 251 pentru a elibera polisul natal de sub regimul tiranic promacedonean. După ce impune intrarea Sikyonului în Liga Aheeană, **A.** dobîndește o poziție cheie în conducerea acestei confederații de orașe-state grecești, fiind ales între 245 și 213 de 16 ori strateg suprem al ei. Consolidînd Liga Aheeană și cu ajutorul subsidiilor Egiptului Ptolemeic, **A.** conduce lupta acesteia pentru eliminarea influenței macedonene din Pelopones: eliberează astfel în 243 Corintul, ocupă Megalopolis în 235, iar Argosul în 229. În Războiul demetriac (239—229) luptă cu succes alături de Liga Etoliană împotriva suveranului macedonean Demetrios II. Rapida ascensiune a Spartei sub Cleomene III, care aspiră din nou la hegemonia Peloponesului, îl obligă în 225 pe **A.** să încheie un tratat de alianță cu Macedonia elenistică, recunoscînd hegemonia acesteia în Grecia. În timpul Războiului aliaților (220—217) îl însoțește ca sfetnic pe Filip V și încearcă apoi, la izbucnirea primului Război macedonean (215), să mențină neutralitatea Ligii Aheene. Memoriile sale (*Hypomnematismoi*) sînt criticate de Polibiu pentru tendința apologetică.

ARCADIU/FLAVIUS ARCADIUS (377—408), împărat al Imp. Roman de Răsărit (395—408). Fiul lui Teodosiu I, frate mai mare al lui Honorius. Proclamat august în 383, **A.** se dovedește un caracter slab, influențabil, întreaga sa domnie desfășurîndu-se sub tutela camarilei curții din Constantinopol, dominată rînd pe rînd de Rufinus, *praefectus praetorii Orientis* (m. 395), de eunucul Eutropius — *praepositus sacri cubiculi* (395—399), de prefectul pretoriului Anthemius (din 405), precum și de Eudoxia, soția sa (m. 404). În timpul domniei lui **A.**, imp. respinge primele atacuri ale hunilor la hotare și se eliberează de prezența vizigoților care, în frunte cu Alaric I, trec din Peninsula Balcanică în 401 în Italia. În urma răscoalei antiromane a ostrogoților din Asia Mică (400) se manifestă o puternică reacție antigermanică în stat.

ARCESILAU/ARKESILAOS/din PITANE (c. 315—c. 240 î.e.n.), filozof grec. Venit din Eolida (Asia Mică) natală să audieze la Atena cursurile peripateticianului Teofrast, **A.** este cîștigat pentru tezele Academiei de către Crantor, devenind, la rîndul lui, în 265, succesorul lui Crates din Tarsos la conducerea acestui reputat for filozofic. Asemenea lui Socrate și Piron, **A.** nu a lăsat nimic scris. Prin activitatea sa a fost considerat de posteritate întemeietorul Academiei mijlocii (sau a celei de-a doua Academii). Spirit cultivat și strălucit, dialectician înnăscut, trăind departe de afacerile publice, **A.** încearcă să reînnoade cu dialectica socratică și, urmînd în gnoseologie orientarea sceptică (preconizează în abordarea fiecărei teze etalarea motivelor pro și contra), recomandă în final abținerea (*apoche*) de la orice concluzie definitivă. Adversar pătimaș al stoicismului, **A.** nu atinge însă limitele scepticismului lui Piron, recunoscînd doar un conținut relativ (*pithanon*) al adevărului. Tezele sale au fost dezvoltate de Carneade din Cirene.

ARDAȘIR I, întemeietorul dinastiei și al Imp. Sasanid (224—241 e.n.). Profitînd de slăbirea autorității și a prestigiului dinastiei Arsacide, în urma conflictelor interne și a repetatelor înfrîngeri suferite în confruntarea cu Roma, **A.**, fiul lui Papak din familia lui Sasan, dinast local din Persida (= provincia Fars din SV Iranului actual), se răscoală împotriva autorității arsacide (c. 220). Vologese V, suveranul legitim al Parției (207—222), cu reședința la Ctesifon, se afla din 213 în război cu Artaban V, un pretendent la tron din

Susa. În 216 împăratul roman Caracalla, în dorința de a reedita campania lui Alexandru cel Mare, invadează Mesopotamia. **A.**, care moștenise în 208 conducerea unui mic principat din jurul orașului Istakhr (în apropiere de străvechea Persepolis), supune reg. învecinate, pe care le încredințează spre guvernare fraților săi, și construiește la Gur o cetate de scaun, puternic fortificată, numită Ardașir-Khwarrah, „Gloria lui Ardașir" (astăzi Firuzabad, provincia Fars, Iran). Treptat, **A.** își extinde autoritatea asupra întregii Perside, Carmaniei (= Kerman), Susianei (= Khuzistan), în Elymaïs, Characene (Mesene), ceea ce duce la declanșarea unui conflict deschis cu Artaban V. În 224 are loc bătălia decisivă de la Hormizdagan, în care **A.** iese victorios ; o ultimă rezistență, condusă de Artavasdes, cel din urmă reprezentant al dinastiei Arsacide, este lichidată de **A.** în 227/228, iar inițiatorul ei este executat. **A.** ocupă reședința regală de la Ctesifon, unde în 224 ia titlul de „Rege al Regilor" și fondează noua dinastie a Sasanizilor (224—651). Cronologia ultimilor suverani parți, ca și cea a domniei lui **A.**, a fost și rămîne o problemă controversată. ● După 227 **A.** întreprinde o campanie în răsărit, asigurîndu-și controlul asupra prov. Sakastan (= Sistan va Baluchistan), Hircania, Margiana, Bactriana și Sogdiana ; acum impune probabil, după un conflict armat (cu Vasudeva ?), suzeranitatea sasanidă Imp. Kușanilor. **A.** a fost neîndoielnic un strălucit comandant militar, un om politic de anvergură, un administrator energic și tenace. A întemeiat și a reconstruit din temelie multe orașe (Seleucia este refondată sub numele de Weh Ardașir), a refăcut canale de irigație, drumuri și poduri. În timpul domniei sale, mazdeismul, a cărui doctrină este revizuită și purificată acum de marii preoți Tosar și Karter, devine religia unificatoare a noului imp. Acesta, avînd ca hotare Eufratul și fluviul Indus, Marea Caspică și Golful Persic, cu o monarhie puternică, o aristocrație războinică și un cler fanatic care face din mazdeism liantul spiritual al statului, devine pentru 4 secole prima putere politică și militară a Orientului, principalul adversar al Imp. Roman, apoi al celui Bizantin în răsărit. Revendicîndu-se de la izvoarele civilizației iraniene, statul sasanid se erijează în continuator al tradițiilor imperiale ale Persiei ahemenide și respinge cu mai multă energie decît predecesorul său part elementele civilizației elenistice. În 230 **A.** trece la ofensivă împotriva posesiunilor romane din Asia Mică și Siria, obligînd imp. să inițieze o contraofensivă (231—233), condusă personal de împăratul Severus Alexander, soldată însă numai cu efemere succese locale. Puțin înainte de moarte, bolnav, **A.** abdică de la tron în favoarea fiului său, Șapur I (241—272).

ARDIS/ARDYS/, rege al Lidiei (652—629 î.e.n.), al doilea reprezentant al dinastiei Mermnazilor. Fiu și succesor al lui †Gyges, **A.** restaurează unitatea statului grav afectat de invazia pustiitoare a cimerienilor, în cursul căreia își găsise moartea predecesorul său, și stabilește relații bune cu Asiria. În anul 7 de domnie este confruntat cu o invazie a trerilor (trib trac originar din Peninsula Balcanică) care cucerește capitala Sardes, cu excepția citadelei, de unde suveranul izbutește să-i izgonească pe năvălitori. În expansiunea sa spre apus, **A.** supune orașul grec Priene din Caria și pornește un război împotriva Miletului, continuat de fiul și succesorul său Sadiate (Sadyattes). Cu **A.** începe afirmarea statului lidian pe eșichierul politic al Orientului Apropiat.

ARGIȘTI I, suveran al Regatului Urartu (790—766 î.e.n.). Domnia lui **A.**, fiul și succesorul lui Menua, marchează apogeul politic al statului, care atinge acum și maxima sa expansiune teritorială. Inscripțiile și analele lui **A.**, cele mai bogate ale unui suveran urartian ajunse pînă azi, evocă numeroasele expediții militare care vizau extinderea hotarelor în N, pe cursul fluviului Araxes (= Araș), unde este fondată o nouă reședință regală — Argiștikhinili (= Armavir-Blur), apoi în NE, în reg. Lacului Sevan, unde este întemeiat orașul Erebuni (= Erevan), important centru administrativ și religios ; campanii victorioase mai sînt întreprinse în SE, în ținuturile iraniene, și în SV, pînă în Siria de N. Cele 6 expediții asiriene inițiate din ordinul regelui Șalmanasar IV (782—772 î.e.n.) nu pun în pericol autoritatea și prestigiul lui **A.** Domnia lui reprezintă o epocă de înflorire economică datorită realizării noilor canale de irigație, încurajării metalurgiei bronzului și a fierului, precum și unui activ comerț. Îi succede la tron fiul său Sardur II (766—733 î.e.n.).

ARHILOH/ARCHILOCHOS (c. 680—c. 640 î.e.n.), poet liric grec. Născut în insula ioniană Paros, probabil la Myrrhinai, ca fiu al unui aristocrat scăpătat, Telesicle, și al sclavei Enipo, **A.** a dus o viață aventuroasă. Sărăcia îl obligă să se angajeze ca mercenar în insula Tasos, unde cunoaște multe privațiuni și își riscă viața în confruntările cu tracii ; revenit în patrie, moare într-o luptă purtată de concetățenii săi împotriva vecinilor din Naxos. Cu **A.** își face pentru prima dată apariția în literatura greacă lirica subiectivă. Creația este o fidelă oglindă a personalității și existenței sale zbuciumate. Iubirea gingașă, amărăciunea dragostei trădate, ura pătimașă contra prietenului nedemn, sarcasmul la adresa nobilului Lycambes care i-a refuzat mîna fiicei sale Neobule, durerea la dispariția năprasnică într-un naufragiu a celor dragi, batjocura la adresa prostiei și a lașității, ridicolul gloriei deșarte a eroilor homerici sînt tot atîtea teme ale poemelor sale. Disprețul iconoclast față de convențiile societății, contestarea valorilor tradiționale sînt specifice poeziei lui ; lipsite de convenționalism sînt limbaj și versificație. Edițiile alexandrine au grupat creațiile sale în elegii, iambi și imnuri religioase ; ele au circulat și au fost citite pînă în sec. 5 e.n. Inscripțiile comemorative descoperite în epoca modernă în Paros atestă onorurile acordate memoriei poetului pînă la sfîrșitul sec. 1 î.e.n. de către insula natală. Lucillius, Catul și Horațiu au introdus motive ale liricii sale la Roma. Astăzi doar 100 de fragmente mai stau mărturie pentru o operă care a deschis noi drumuri în lirica antic. și al cărei genial creator a fost înălțat, în sec. următoare, pe un piedestal în imediata vecinătate a lui Homer.

ARHIMEDE/ARCHIMEDES (c. 287—212 î.e.n.), matematician și fizician grec, unul dintre cei mai de seamă savanți ai lumii antice. Fiu al astronomului curții din Siracuza, Fidias, prieten al suveranului Hieron II și al urmașului acestuia, Gelon, **A.** petrece în tinerețe un timp la Alexandria, în Egipt ; aici se împrietenește cu cei mai de seamă matematicieni ai epocii — Conon din Samos și Dositheos din Pelusion —, precum și cu Eratostene. Revenit în Sicilia, se dedică matematicii, mecanicii și, într-o mai redusă măsură, astronomiei. În timpul asediului Siracuzei de către armata romană în cel de-al doilea război punic, **A.** inventează o serie de dispozitive tehnice și aparate menite a distruge sau incendia navele dușmane. Moare ucis de un soldat roman în timp ce rezolva o problemă de geometrie (*noli turbare circulos meos — nu-mi strica cercurile*, s-ar fi adresat el iritat legionarului care năvălise în casă). Mormîntul său, împodobit, conform dorinței lui, cu o pictură reprezentînd un cilindru circumscris unei sfere, a fost redescoperit de Cicero în anul 76 î.e.n. Cele mai importante contribuții ale lui **A.** aparțin matematicii teoretice (începuturile calculului integral, stabilirea valorii aproximative a lui π ș.a.). Din opera lui s-a păstrat un număr relativ mare de lucrări. *Despre sferă și cilindru* (*Peri sphairas kai kylindrou*, 2 cărți) se ocupă cu stabilirea suprafeței și volumului sferei și fragmentelor de sferă, *Calculația cercului* (*Kyklou metresis*) dă o aproximație a lui π între $3\frac{10}{70}$ și $3\frac{10}{71}$. Studiul proprietății spiralelor și descrie-

rea invenției sale — șurubul fără sfîrșit (sau șurubul lui A.), cu o largă aplicabilitate practică — se regăsesc în *Peri helikon (Despre șuruburi)*. A descoperit principiul fundamental al hidrostaticii (în legătură cu care este citată celebra exclamație *Heureka* — am găsit), prin care a pus bazele acestei importante discipline *(Peri ton ochoumenon — Despre corpurile plutitoare)*. *Tetragonismos paraboles (Cvadratura parabolei)* este lucrarea considerată a prefigura calculul integral. Cu *Prammites* sau *Arenarius* (calculatorul de nisip) încearcă să găsească un procedeu de exprimare a numerelor mari (calculul firelor de nisip din univers — 10^{51}). Prin alte cercetări a determinat centrul de greutate al corpurilor, a stabilit legile pîrghiilor și a inventat scripetele compus (matematicianul Pappos citează celebrul său aforism *Dați-mi un punct de sprijin și voi urni pămîntul din loc)* etc. Manuscrise grecești, latine și arabe ale lui **A.**, editate în sec. 16—17 în Europa, au dat un nou impuls cercetărilor științifice ale epocii.

ARIAN din NICOMEDIA/FLAVIUS ARRIANUS (c. 95—c. 175), om politic și istoric grec. Originar dintr-o bogată familie aristocratică din Bitinia, **A.** este la Nicopolis elevul lui Epictet, a cărui gîndire a transmis-o prin publicarea *Diatribelor* și a *Manualului (Encheiridion)*, după notițele luate la lecțiile marelui filozof stoic. Devenit cetățean roman în vremea împăratului Hadrian (124), este ofițer în armată, consul, apoi guvernator al Cappadociei, calitate în care respinge în 134 o mare invazie alană în Asia Mică. Principala sa operă care ne-a parvenit, *Anabasis* (o istorie în 7 cărți a expediției lui Alexandru cel Mare), ilustrează, prin rigurozitatea, luciditatea și sobrietatea cu care este conturată imaginea cuceritorului macedonean, calitățile de adevărat istoric ale lui **A.** *Periplul Pontului Euxin, Tactica* și *Indika*, celelalte opere păstrate, dovedesc de asemenea talentul autentic al istoricului care îl considera pe Xenofon maestrul său. Creații majore precum *Bithynika* (8 cărți), *Parthika* (17 cărți), *Istoria diadohilor* (10 cărți) s-au pierdut. În *Anabasis*, **A.** ne oferă informații prețioase asupra expediției lui Alexandru cel Mare din 335 împotriva geto-dacilor din Cîmpia Munteană.

ARIOVIST (? — c. 54 î.e.n.), comandant militar germanic. Principe al suebilor de la răsărit de Rin, **A.** dă curs unei solicitări de ajutor a celților sequani aflați în conflict cu heduii și trece în 71 cu 15 000 oameni în Gallia. Victorios, se stabilește în ținuturile sequanilor (actuala Alsacie) și își extinde treptat terit. ocupat (victoria de la Magetobriga — 61), sporind la 120 000 numărul germanilor din Gallia. În 59 este recunoscut de Senatul din Roma ca „rege și prieten al poporului roman" *(rex et amicus populi Romani)*. Un an mai tîrziu însă, cererile de ajutor ale galilor, tot mai amenințați de expansionismul lui **A.**, îi oferă lui † Caesar prilejul de a interveni în Gallia. Înfrînt în vecinătatea Rinului, la Vesontio, **A.** este obligat să se refugieze în Germania (58). Prima tentativă germanică de stabilire în Gallia se încheie cu un esec, prezența germanică la V de Rin fiind amînată cu 3 sec.

ARISTARH/ARISTARCHOS/ din SAMOTRACE (c. 217—c. 144 î.e.n.), filolog și gramatic grec. Stabilit de tînăr la Alexandria, devine elev și discipol al lui Aristofan din Bizanț, căruia îi succede la conducerea vestitei biblioteci din metropola Egiptului Lagid. Educator princiar la curtea lui Ptolemeu VI, profesor al lui Ptolemeu VII, **A.** părăsește Alexandria la începutul domniei lui Ptolemeu VIII (c. 145), refugiindu-se în Cipru, unde moare după puțin timp. **A.** a dat ediții critice, comentarii exegetice la opera lui Homer, a liricilor (Hesiod, Arhiloh, Alceu, Anacreon, Pindar), a autorilor dramatici ai sec. 5 î.e.n. (Eschil, Sofocle, Euripide, Aristofan ș.a.), caracterizate prin riguroasa comparație a manuscriselor și prudența opiniilor exprimate; a perfecționat metodele criticii de text, precum și sistemul de semne utilizate în transcrierea

textelor. Cu **A.** tehnica edițiilor și criticii de text atinge momentul de apogeu din întreaga antic. greco-romană. Din vasta sa operă filologică și lingvistică — c. 800 de lucrări —, care a influențat în mod decisiv posteritatea, ne-au parvenit numai 6 fragmente. **A.** este întemeietorul unei prestigioase școli de gramatică, c. 40 de elevi ai săi, între care Aristonicos, Ammonios, Dionysios Thrax, Apolodor din Atena, devenind oameni de știință cunoscuți.

ARISTARH/ARISTARCHOS/din SAMOS (c. 310—c. 230 î.e.n.), matematician și astronom grec. Elev al lui Straton din Lampsacos, **A.** a devenit celebru în epoca modernă prin afirmația sa că pămîntul se învîrtește atît în jurul soarelui, cît și în jurul propriei axe. Teza heliocentrică a lui **A.** este menționată de Arhimede într-una din lucrările sale, dar nu s-a putut impune în antic. Pînă la apariția celebrei opere a lui Copernic *Despre mișcările de revoluție ale corpurilor cerești* (1543), geocentrismul a rămas dominant (excepție face Seleucos din Seleucia). Din creația lui **A.** s-a păstrat o singură lucrare, consacrată metodei de măsurare a distanțelor cosmice *(Despre mărimi și distanțe ale soarelui și lunii)*.

ARISTIDE/ARISTEIDES (c. 540—c. 467 î.e.n.), om politic atenian. Strateg în anul bătăliei de la Marathon (490), cînd sprijină planurile lui Miltiade, **A.** este ales în anul următor arhonte eponim. Inițial adept al lui Clistene, devine în următorul deceniu purtătorul de cuvînt al proprietarilor funciari interesați în întărirea armatei de hopliți, impunîndu-se ca principalul oponent al politicii lui Temistocle, care viza transformarea Atenei într-o mare putere maritimă. Ostracizat în 482, cînd rivalul său politic reușeste să-și transpună în practică proiectele, **A.** participă în 480 la bătălia de la Salamina, apoi își redobîndeste pozitia politică, fiind numit strateg în 479 și comandant al contingentului atenian care participă la bătălia de la Plateea. În 479/478 sprijină inițiativa lui Temistocle de construire a unor puternice ziduri de apărare la Atena iar în 478 și 477 este comandantul flotei ateniene care operează în Marea Egee. În această calitate, **A.**, care îmbrățisează tezele vechiului său adversar, este artizanul și organizatorul Ligii Delio-Atice, care face din Atena prima putere a lumii grecești în sec. 5. Se retrage din viața politică după 476, sprijinind, se pare, ascensiunea lui Cimon.

ARISTIP/ARISTIPPOS/ din CIRENE (c. 435—c. 366 î.e.n.), filozof grec. **A.** se impune la Atena drept unul dintre cei mai dotați gînditori din jurul lui Socrate, dar se desparte de timpuriu de maestrul său, ducînd o viață de filozof vagant. În Africa de Nord, în orașul natal, fondează o școală proprie cunoscută sub numele de cirenaică; fiica sa Arete și nepotul său Aristip cel Tînăr îi vor prelucra sub forma unui sistem gîndirea. Din lucrările lui s-au păstrat numai cîteva titluri, înregistrate de Diogene Laerțiu, iar doctrina sa este greu de reconstituit. La cirenaici, care pun în centrul filozofiei plăcerea (de unde și denumirea de hedonici), logica și fizica sînt ignorate în favoarea exclusivă a eticii. Se refuză orice altă posibilitate de cunoaștere decît cea prin intermediul propriilor simțuri, plăcerea fiind măsura tuturor valorilor.

ARISTOFAN/ARISTOPHANES (445—380 î.e.n.), poet comic grec. După datele biografice, destul de sumare și nesigure, **A.**, fiul unei familii ateniene colonizate în insula Egina, a primit o educație aleasă, studiind discipline diverse (gramatica, muzica, retorica, filozofia etc.). Perioada Războiului peloponesiac (431—404) declanșează un lanț de crize care-l determină pe **A.** să ia poziție față de război, considerîndu-l drept principala cauză a decadenței politice și morale. A debutat în 427 cu comedia *Daitales (Benchetuitorii)*, sub un nume de împrumut. Comediile sale, care, la prima vedere, par a fi fost făcute doar pentru a stîrni rîsul,

exprimă convingerile profunde ale unui cetățean angajat în viața politică a vremii. A compus 44 de piese din care s-au păstrat 11 : *Acharnes (Acarnienii), Hippes (Cavalerii), Nephelai (Norii), Sphekes (Viespile), Eirene (Pacea), Ornithes (Păsările), Lysistrate (Lisistrata), Thesmophoriazousai (Femeile la sărbătoarea zeiței Demeter), Batrachoi (Broaștele), Ekkleziazousai (Adunarea femeilor)* și *Ploutos*. Profund marcate de actualitate, ele aparțin tipului numit comedie veche, a cărei structură complexă e ilustrată prin punerea în scenă grandioasă, prin participarea intensă a corului la acțiune și prin introducerea *parabazei*, episod în care tonul comic este abandonat, autorul avînd prilejul să țină un discurs grav. Problema păcii a constituit o preocupare constantă a lui **A.**, ea fiind ilustrată cu precădere în piesele *Acarnienii, Pacea, Lisistrata*. În *Cavalerii* este atacat Cleon și politica lui demagogică, demascată și în *Viespile*. Atitudinea conservatoare a lui **A.** explică ridicularizarea lui Euripide, a lui Socrate și a sofiștilor. **A.** este un maestru al folosirii procedeului utopiei, atît politice *(Păsările)*, cît și sociale (*Adunarea femeilor, Ploutos*). Ancorarea pieselor sale în actualitatea imediată a făcut ca posteritatea lui A. să fie mai puțin glorioasă decît cea a lui Menandru. Piesele sale n-au fost reluate în sec. următoare și nici imitate de romani, naturalismul uneori obscen și scatologic provocînd o reacție de șoc. Inventia lingvistică fără egal, supletea stilistică, verva, bogăția imaginației au făcut în schimb ca în prezent comediile lui **A.** să fie jucate cu succes, semnificațiile lor depășind împrejurările particulare.

ARISTONICOS (?—129 î. e. n.), conducător al răscoalei antiromane a Pergamului. Fiu nelegitim al lui Attalos II (după alte izvoare al lui Eumene II), **A.** denunță testamentul lui Attalos III, prin care Pergamul era lăsat moștenire statului roman, și ia conducerea răscoalei antiromane izbucnite în 133. În scurt timp însă lupta de eliberare se transformă într-un adevărat război social ; sprijinindu-se pe păturile asuprite ale populației — sărăcimea rurală și urbană, sclavii și liberții —, **A.** încearcă, sub influența utopiilor egalitariste elenistice, întemeierea unui „stat al Soarelui“ (Heliopolis), bazat pe deplina egalitate socială. Printre sfetnicii lui apropiați se numără și fostul dascăl și sfătuitor al lui Tiberius Gracchus, filozoful stoic Blossius din Cumae. Deși nu reușește să obțină ralierea orașelor grecești din Asia Mică (cărora testamentul lui Attalos III le acorda deplina autonomie), **A.** își organizează o puternică armată cu care înfrînge la Leukai (130) forțele romane comandate de consulul P. Licinius Crassus, care este capturat și executat. Ariarathes V, regele clientelar al Capadociei elenistice, cade și el într-o luptă împotriva lui **A.** Cu mari eforturi, noul comandant roman, M. Perperna, izbutește să înfrîngă forțele răsculate, asediind și capturînd orașul Stratonikeia din Lidia, unde se retrăsese **A.** Deportat la Roma, acesta este ucis în închisoare. După zdrobirea, în 129, de către M. Aquilius a ultimelor forțe răsculate, terit. Pergamului este transformat în prov. Asia, prima posesiune romană din Orientul Apropiat.

ARISTOTEL/ARISTOTELES (384—322 î. e. n.), filozof grec. Fiul lui Nicomah, medic la curtea Macedoniei, **A.** s-a născut la Stagira. În 367/366 vine la Atena și urmează prelegerile Academiei, ajungînd unul din cei mai străluciți discipoli ai lui Platon. La moartea acestuia (348), cînd conducerea Academiei e preluată de Speusip (adept al direcției filozofice matematice față de care **A.** nu arăta interes), pleacă, împreună cu Xenocrate, în Misia, la Assos, devenind consilierul tiranului Hermias. Aici deschide o școală și se ocupă cu cercetări în domeniul biologiei. Între 345 și 344 se află la Mitilene, în insula Lesbos. În 343/342 Filip II îl

cheamă la curtea de la Pella, încredințîndu-i educația fiului său Alexandru. În 335—334, după moartea lui Filip II și urcarea pe tron a elevului său, **A.** se întoarce la Atena, unde întemeiază Lykeion sau Peripatos, școală ce va rivaliza cu Academia lui Platon și în care **A.** va preda timp de 13 ani. În 323, în urma reacției antimacedonene provocate de moartea lui Alexandru, **A.** este acuzat de impietate și părăsește Atena, refugiindu-se la Chalkis, în insula Eubeea, unde moare în anul următor. La conducerea școlii îi succede Teofrast. ● Scrierile sale (47 de titluri în 400 de cărți) se împart în două categorii distincte : opere scrise în vederea publicării (exoterice), astăzi pierdute, și lucrări care n-au fost destinate publicării, constînd din prelegeri acroamatice (esoterice), rod al activității lui **A.** în cadrul Lykeionului, păstrate pînă azi. Operele din prima categorie, care aveau o formă literară îngrijită, sînt scrise în manieră platoniană, abordînd teme comune cu ale dascălului său : *Eudemos* sau *Peri Psyches (Despre suflet)*, unde se dezvoltă doctrina nemuririi sufletului, *Gryllos* sau *Peri rhetorikes (Despre retorică)*, împotriva lui Isocrate, *Peri philosophias (Despre filozofie), Protreptikos*, o introducere în filozofie în care definirea lui *homo politicus* se apropie de cea a lui Platon, *Peri dikaiosynes (Despre dreptate)*. O altă latură a activității lui **A.** au constituit-o lucrările de compilație erudită, alcătuite (uneori în colaborare) din colecții de fapte istorice și științifice și care denotă diversitatea preocupărilor lui și multitudinea cunoștințelor acumulate. Pot fi citate *Politeiai (Constituțiile* celor 158 de state grecești), *Athenaion Politeia (Constituția atenienilor*, descoperită în Egipt în 1891), *Didaskaliai (Didascalii dramatice), Technon Synagoge (Culegere de tratate retorice), Aporemata homerika (Probleme homerice)* etc. Operele păstrate ale lui **A.** au fost publicate de Andronicos din Rhodos, ultimul conducător al Lycaeum-ului, către 60 î. e. n., împreună cu cele ale lui Teofrast. Spre deosebire de platonicieni, care distingeau 3 feluri de probleme : etice, fizice, dialectice (logice), **A.** face distincția între filozofia teoretică (teologie, matematică, fizică), practică (etica, politica), și filozofia poetică. Astfel, din scrierile cu caracter teoretic fac parte : *Metafizica, Fizica, Despre cer, Meteorologika (Meteorologicele), Peri ton zoon historiai (Istoria animalelor), Despre suflet, Parva naturalia*. Prelucrînd datele filozofiei tradiționale, **A.** propune soluții pentru o istorie a filozofiei, prima întreprindere de acest fel cunoscută în antichitate. Lucrările reprezentative pentru latura practică a filozofiei lui **A.** sînt : *Politica, Etica nicomahică, Organonul*. Potrivit concepției lui **A.**, logica nu e o știință, ci un instrument *(organon)* al cărui obiect de acțiune este omul ca *zoon logon ehon* (animal vorbitor). *Organonul* include, la rîndul lui, mai multe diviziuni : *Peri hermeneias (Despre interpretare), Kategoriai (Categoriile), Analytika (Analiticele)* și *Topika (Topicele). Diaireseis sophistikai (Refutația sofiștilor), Retorica, Poetica* sînt consacrate problemelor de retorică și poetică. Potrivit concepției lui **A.** (asemănătoare în această privință cu aceea a lui Platon), filozoful este acela care deține știința universalului. Ideea fiind inseparabilă de lucruri, filozofia trebuie să înceapă cu studiul obiectelor reale pentru a degaja esența. Scopul cercetării inductive este descoperirea categoriilor pe baza cărora se ajunge la *episteme*, cunoașterea științifică. Categoriile, felurite moduri de semnificație potrivit cărora copula *a fi* leagă predicatul de subiectul propoziției, sînt în număr de 10 : esența sau substanța, calitatea, cantitatea, relația, timpul, locul, situația, acțiunea, pasiunea, posesiunea. Cunoașterea adevărată, al cărei scop este descoperirea esenței, trebuie să aibă în vedere cele 4 cauze : materială *(hyle)*,

formală *(to eidos)*, eficientă *(to kinoun)* și finală *(to telos)*. Motorul prim al mișcării *(to proton kinoun)* este un principiu necesar de origine pur spirituală așezat la geneza universului. Prin concepția despre divinitate (zeul nu e decît esență, neavînd nici una din celelalte 9 determinări), **A.** se impune ca un adevărat precursor al teologiei negative, potrivit căreia omul nu poate vorbi despre zeu decît prin negație. În fizica sa **A.** admite 3 principii de mișcare : forma (ceea ce lucrul devine), privarea de formă (punctul de plecare al devenirii formei), substratul sau materia (ceea ce rămîne după schimbare și care asigură continuitatea mișcării). Natura acționează ca o cauză finală, ca principiu organizator, ea constituind, pentru ființele naturale, principiul de mișcare cel mai stabil și mai substanțial. O preocupare constantă a lui **A.** a constituit-o observația biologică, fapt dovedit de numeroasele opuscule dedicate problemelor de zoologie, în cadrul cărora folosește cu succes ca metodă de analiză analogia. Un loc aparte în cadrul doctrinei aristotelice îl ocupă concepția despre suflet. Acesta nu există independent de materie și, spre deosebire de sufletul imaterial *(nous)*, nu e altceva decît principiu vital, caracteristic nu numai omului, ci oricărei ființe vii. Construită pe principiul mediocrității (virtuțile, atît cele intelectuale cît și cele morale, constituie, fiecare, un termen mediu între două extreme), pur descriptivă, etica lui **A.** consideră fericirea scopul suprem al activității umane. Întrucît Binele suprem se află dincolo de bunurile particulare, nu are o semnificație unică, fiind imposibil de descris și greu de definit, omul trebuie să se mulțumească cu obținerea a ceea ce e cel mai bine posibil și să nu pornească în căutarea unui absolut iluzoriu. Fericirea rezidă, în ultimă instanță, în activitate. Politica, prima dintre științe în concepția lui **A.**, studiază omul ca *zoon politikon* (animal politic). Sinteză a numeroaselor compilații despre constituțiile polisurilor grecești, *Politika* lui **A.** realizează o adevărată microsociologie a raporturilor de conducere, dovedind o subtilă surprindere a fenomenelor specifice statului sclavagist al cărui contemporan era. *Retorica* sa este o primă fundamentare teoretică a acestei discipline, pînă la **A.** existînd doar ca activitate empirică. Discursul retoric se adresează omului total, capabil de judecată, dar și de pasiuni. După relația discursului cu auditorul, **A.** admite 3 atitudini posibile față de timp : genul judiciar (judecata asupra trecutului), genul epidictic (atitudinea necritică față de prezent) și genul deliberat (deliberarea asupra viitorului). Pentru a fi eficient, discursul retoric reclamă o cunoaștere a caracterului și pasiunilor. În *Poetica* **A.** conturează o doctrină devenită mai tîrziu clasică, în care generalizează principii ale artei ce vor căpăta ulterior caracter normativ. Adoptînd o atitudine diferită față de Platon, **A.** concepe creația drept o *mimesis* (un fel de recreare a actului care constituie viața). Dat fiind caracterul acroamatic al scrierilor aristotelice păstrate, stilul — științific, sobru, remarcabil prin proprietatea termenilor — este vădit nefinisat, deseori eliptic, neglijent. **A.** rămîne însă creatorul necontestat al limbajului filozofic, care îi datorează cei mai mulți termeni. Deși Lykeion-ul n-a avut posteritatea Academiei și nici reprezentanți de marcă, cu excepția lui Teofrast, sistemul aristotelic, amplu comentat în sec. 1 î.e.n., a dat naștere la felurite speculații originale în ev. med., fiind reluat în Renaștere și criticat mai tîrziu de filozofii raționaliști. **A.** a ridicat în esență aceleași probleme pe care filozofia le-a reluat neîncetat de-a lungul veacurilor, rămînînd cel mai de seamă reprezentant al enciclopedismului antic.

ARIUS/AREIOS (c. 260—336), teolog grec. Presbiter originar din Libia, elev și discipol la Antiohia al lui Lucian .Începînd din 318

își expune public învățătura sa cristologică pe care o sintetizează în lucrarea *Thalia*. **A.** este excomunicat în 321 de un sinod convocat la Alexandria de patriarhul Alexandru, iar învățătura sa — declarată ca eres. Sub presiunea reprezentanților Alexandriei, tezele lui **A.** și ale partizanilor săi sînt repudiate ca erezie de către primul conciliu ecumenic al bisericii creștine, convocat de Constantin cel Mare la Niceea în 325. Exilat în 325, reabilitat pentru scurt timp în 327, apoi din nou condamnat, **A.** moare după conciliul de la Ierusalim (335), care-i aprobase reîntoarcerea în sînul bisericii. Conflictul dintre adepții învățăturii lui Arius (arianism) și cei ai credo-ului niceean (ortodoxism) va marca timp de peste jumătate de veac nu numai viața religioasă, ci și pe cea politică a imperiului. Conciliul ecumenic de la Constantinopol condamnă în 381 definitiv arianismul ca erezie. Prin intermediul lui Wulfila, episcopul misionar al goților, arianismul va deveni religia oficială a popoarelor migratoare germanice (vizigoți, ostrogoți, vandali, longobarzi), constituind încă o sursă a antagonismului dintre acestea și autoritățile romane.

ARMINIUS (c. 18 î.e.n.—c. 19 e.n.), comandant militar germanic. Fiu al principelui cherusc Segimis, **A.** este trimis din copilărie la Roma, unde primește o educație aleasă la curtea împăratului Augustus. Încadrat tribun în armata romană, participă, alături de istoricul Velleius Paterculus, sub comanda viitorului împărat Tiberius, la campaniile din Germania (4—6 e.n.). Dobîndește cetățenia romană, fiind inclus apoi în ordinul ecvestru. Politica abuzivă a lui P. Quinctilius Varus (numit în 7 e.n. legat, cu misiunea de a organiza ca prov. romană terit. dintre Rin și Elba, locuit de triburi germanice) îl îndepărtează de Roma și face din **A.** conducătorul răscoalei antiromane a cheruscilor, bructilor, marsilor și chatilor (9 e.n.). În toamna anului 9, în Pădurea Teutoburg *(Teutoburgensis saltus*, loc neidentificat pînă în prezent), **A.** îl atrage într-o capcană pe Varus care piere, după trei zile de lupte, cu toate cele 3 legiuni și 9 unități auxiliare de sub comanda sa ; această bătălie reprezintă cea mai gravă înfrîngere romană din timpul domniei lui Augustus, subminînd definitiv tentativa acestuia de a transforma Germania dintre Rin și Elba în prov. romană. Tactician prudent, maestru al atacurilor prin surpriză, **A.** rezistă cu succes în anii următori ofensivelor romane conduse de Tiberius, apoi de generalul Germanicus (14—16). După încetarea ofensivei romane, sprijinit de semnoni și longobarzi, **A.** se îndreaptă împotriva principelui marcoman Marobod, care refuzase toate ofertele de alianță antiromane, obligîndu-l să se retragă în Boemia, apoi să se refugieze în Imp. Roman. Este ucis în urma unei conjurații a rudelor sale. *Liberator haud dubie Germaniae (Fără îndoială eliberatorul Germaniei)*, cum l-a numit Tacitus, **A.** a rămas o figură legendară a rezistenței antiromane a triburilor germanice.

ARSACE I/ARSAKES I, suveran part din dinastia Arsacizilor (250—247 sau 250—210 î.e.n.), fondator al dinastiei Arsacizilor (247 î.e.n.—224 e.n.). Informațiile antice asupra primilor doi suverani parți Arsace I (250—247 î.e.n.) și Tiridate I (247—210 î.e.n.) sînt extrem de sărace și contradictorii, determinînd o serie de cercetători moderni să susțină că aceștia au fost în realitate o singură persoană istorică. ● **A.**, conducătorul parnilor, trib de origine iraniană stabilit în ținuturile de la răsărit de Marea Caspică, profită de rebeliunea lui Andragoras, satrapul Parției și Hircaniei (actuala prov. Khurasan, Iran), împotriva suveranului său, pentru a invada aceste două prov. ale Regatului Seleucid. **A.** îl înfrînge pe Andragoras, ocupă inițial Parția, apoi Hircania, și pune astfel,

în regiunile din S Mării Caspice, bazele unui stat ce se va întinde apoi de la Eufrat pînă în apropierea hotarelor Indiei şi va domina timp de 4 sec. istoria Orientului Mijlociu. Genealogia şi cronologia suveranilor parţi rămîn pînă astăzi nesigure şi controversate. **A.** se încoronează în oraşul Asaak, fondînd o nouă dinastie — a Arsacizilor (247 î.e.n.—224 e.n.), iar tribul parnilor adoptă în noua patrie numele de parţi. Pentru a-şi legitima puterea, dinastia Arsacidă se revendica drept descendentă din suveranul persan Artaxerxe II (404—359 î.e.n.), iar Regatul Part se erijează în continuator al Imp. Ahemenid. În primele decenii de la întemeierea statului este respinsă tentativa lui Seleucos II, suveranul Regatului Seleucid (246—226 î.e.n.), de a recuceri Parţia şi Hircania, sînt fortificate oraşele Asaak, Dara, este întemeiată o nouă aşezare, Nisa, reşedinţa regală fiind stabilită pe „Drumul mătăsii", la Hecatompylos.

ARTAŞE I/ARTAXIAS I, rege al Armeniei, fondatorul dinastiei Artaşide (189—160 î.e.n.). Fiu al lui Zaridres (Zareh), **A.**, general în armata seleucidă, este numit guvernator al Armeniei (c. 200 î.e.n.) de către Antioh III cel Mare (223—187 î.e.n.), suveranul Regatului Seleucid. După înfrîngerea lui Antioh III de către Roma în bătălia de la Magnesia (190), **A.** proclamă în 189 independenţa Armeniei, întemeind dinastia Artaşizilor. **A.** extinde hotarele noului stat, împărţit acum în 120 de strategii, pune bazele administraţiei şi ale unei armate puternice. Potrivit tradiţiei, fondează (c. 188 î.e.n.), la sfatul lui Hannibal (refugiat temporar în Armenia), oraşul Artaxata (=Artashat, R.S.S. Armeană, U.R.S.S.), care rămîne pînă la jumătatea sec. 2 e.n. capitala statului. În 165 î.e.n., **A.** respinge tentativa lui Antioh IV, suveranul Regatului Seleucid, de cucerire a Armeniei. În anii următori intervine în conflictele dinastice din Regatul Seleucid. Îi succede la tron fiul său Artavazd I (160—115 î.e.n.).

ARTAXERXE I/ARTAXERXES I/persană veche **ARTAKHŞATHRA,** suveran al Imp. Persan din dinastia Ahemenizilor (465—425 î.e.n.). Fiu al lui Xerxe I şi al prinţesei Amestris, **A.** ocupă tronul în urma revoluţiei de palat soldate cu asasinarea tatălui şi a fratelui său Darius, de către Artabanos, comandantul gărzii imperiale. Fiscalitatea apăsătoare provoacă ample nemulţumiri, care răbufnesc în răscoale locale, precum cele din Bactria (condusă de fratele său, satrapul local), Siria sau Egipt (care, sprijinit de Atena, îşi dobîndeşte pentru un deceniu, 465—454, independenţa). Satrapii locali tind să-şi sporească puterea în dauna autorităţii centrale, subminînd astfel unitatea imp. şi prestigiul suveranului. Cu domnia lui **A.** se profilează astfel începutul declinului Imp. Ahemenid. „Pacea lui Callias", încheiată cu Atena în 449 î.e.n., marchează oficial sfîrşitul războaielor medice, **A.** recunoscînd autonomia oraşelor greceşti din Asia Mică. În prima parte a Războiului peloponesiac, care antrenează din 431 î.e.n. în iureşul său aproape întreaga lume greacă, Persia ahemenidă rămîne neutră. **A.** acordă atenianului Temistocle azil în Imp. Persan, învingătorul de la Salamina încheindu-şi, pe micul domeniu de la Magnesia, pe Meandru, zbuciumata viaţă (c. 459 î.e.n.). Îi succede la tron fiul său Xerxe II.

ARTAXERXE II (443/436—359 î.e.n.), suveran al Imp. Persan (404—359 î.e.n.). Fiu al lui Darius II şi al reginei Parysatis. La scurt timp de la ocuparea tronului, are de înfruntat insurecţia fratelui său, dinamicul Cirus cel Tînăr, guvernator din 408 î.e.n. al prov. din Asia Mică, rebeliune ce se sfîrşeşte cu moartea pretendentului, în bătălia de la Cunaxa (401 î.e.n.). În pofida tuturor eforturilor militare, **A.** nu poate împiedica corpul de mercenari greci („cei zece mii"), conduşi de Heirisophos şi de istoricul

Xenofon, care luptaseră la Cunaxa, să-şi croiască drum din Mesopotamia pînă la ţărmul Mării Negre, timp de 7 luni, spre a reveni apoi în patrie. Om politic slab şi influenţabil, **A.** este confruntat cu tentativa Spartei (victorioasă în Războiul peloponesiac) de a se erija în apărătoare a cetăţilor greceşti din Asia Mică. În faţa ofensivei corpului expediţionar spartan, condus de generalii Tibron (399 î.e.n.) şi Dercilide şi, din 396, de regele Agesilaos II, care operează în Ionia, **A.** încurajează şi subvenţionează rezistenţa antispartană a cetăţilor greceşti, Teba, Atena, Argos ş.a. declanşînd Războiul corintic, sprijină reconstrucţia flotei ateniene care repurtează în 394 victoria de la Cnidos asupra celei spartane şi joacă rolul decisiv în încheierea la Susa a „păcii lui Antalcidas" (387/386 î.e.n.), numită şi „pacea regelui", care punea capăt ostilităţilor din Grecia şi consfinţea totodată suzeranitatea Imp. Persan asupra oraşelor elene din Asia Mică, ca şi asupra insulei Cipru. Semn al accelerării declinului Imp. Persan îl constituie imposibilitatea lui **A.** de a înăbuşi revolta Egiptului izbucnită în 404 î.e.n., şi dificila pacificare a rebeliunii satrapilor din Asia Mică, declanşată în 368 î.e.n.; satrapul Aroandas ajunge să bată chiar propria sa monedă de aur. La moartea lui tronul este ocupat de fiul său, Artaxerxe III.

ARTAXERXE III, suveran persan (359—338 î.e.n.). Fiu şi succesor al lui Artaxerxe II, **A.**, personalitate energică şi crudă, încearcă să restaureze puterea şi prestigiul autorităţii centrale grav ştirbite în prima jumătate a sec. 4 î.e.n. Combate cu succes tendinţele de autonomie ale guvernatorilor provinciali, obligîndu-i să renunţe la trupele lor de mercenari, înăbuşă revolta Sidonului, a Palestinei şi Feniciei, reuşeşte să reprime în 343 î.e.n. secesiunea Egiptului, care după 65 de ani de independenţă este transformat din nou într-o satrapie persană. **A.** încearcă să ducă o politică activă în Marea Egee, beneficiază de destrămarea în 355 î.e.n. a celei de-a doua Ligi delio-atice, dar subestimează pericolul reprezentat de ascensiunea Macedoniei conduse de neîntrecutul diplomat şi militar Filip II şi nu sprijină Atena în cruciada ei antimacedoneană. Moare otrăvit din ordinul vizirului său, atotputernicul eunuc Bagoas, care-l impune la tron pe Arses, fiul cel mai tînăr al lui **A.**

ARTEMISIA (?—c. 350 î.e.n.), prinţesă din Caria. Sora şi, conform obiceiului oriental, soţia satrapului Mausol, **A.** a guvernat după moartea acestuia (353 î.e.n.) Caria şi insula Rhodos. A continuat activitatea edilitară şi culturală a lui Mausol, căruia i-a ridicat la Halicarnas (=Bodrum, Turcia) un grandios monument funerar (numit după această dată *mausoleu*), apelînd la cei mai cunoscuţi arhitecţi (Pytheos, Satyros) şi străluciţi sculptori (Scopas, Bryaxis, Leochares, Timotheos) ai Eladei. Înalt de c. 50 m, îmbrăcat în marmură albă, mausoleul din Halicarnas a fost inclus datorită frumuseţii sale, printre cele 7 minuni ale lumii antice. **A.** a mai fost renumită în epocă pentru cunoştinţele ei din domeniul botanicii şi medicinei.

ARYABHATA (476—550), matematician şi astronom indian. În celebrul său tratat de matematici, *Aryabhatiya*, redactat în anul 499 în sanscrită sub forma unui poem didactic, **A.** sintetizează cunoştinţele epocii din acest domeniu. *Aryabhatiya* reprezintă totodată cea mai veche lucrare de matematică a Indiei antice păstrată pînă astăzi. Sînt expuse în ea 33 de reguli din aritmetică, algebră şi trigonometrie plană. Pentru π **A.** dă aproximaţia de 3,1416. Ca astronom, apără teza sfericităţii pămîntului, a rotaţiei acestuia în jurul axei, explicînd corect cauzele eclipselor de soare şi de lună. S-a bucurat de o mare celebritate în rîndul oamenilor de ştiinţă arabi.

ASPASIA din MILET (sec. 5 î.e.n.). Stabilită la Atena la începutul deceniului 5 al sec., **A.**, celebră în epocă prin inteligența, frumusețea și înalta ei ținută intelectuală, devine cea de-a doua soție a lui Pericle (cu care are un fiu, numit tot Pericle, unul dintre strategii atenieni executați în 406, după bătălia de la insulele Arginuse). A exercitat o importantă influență în viața politică, contemporanii acuzînd-o de declanșarea războiului împotriva insulei Samos (440) și de adoptarea „psefizmei megariene" (432). Adusă în fața justiției sub învinuirea de „impietate" și „imoralitate" (433/432) de către adversarii politici ai soțului ei, a fost însă achitată. Prezență activă a cercului cultural din jurul lui Pericle, prietenă și apreciată interlocutoare a lui Socrate, **A.** apare ca personaj în scrierile lui Antistene, Eschine, Platon.

ASTIAGE/ASTYAGES/babiloneană **IȘTUMEGU**, ultimul rege al Mediei (584—550 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Ciaxare (630—584 î.e.n.), **A.** asistă la ascensiunea Persiei vecine și vasale în timpul domniilor lui Cambise I (căsătorit cu fiica sa Mandane) și Cirus II (559—529 î.e.n.). Trădat de nobilime, este înfrînt în 550 î.e.n. de perșii răsculați conduși de Cirus II cel Mare, care cucerește Ecbatana, reședința regală, și transformă Media într-o satrapie a Imp. Persan. În cadrul Imp. Ahemenid, nucleul etnic med își va păstra în următoarele două secole o poziție privilegiată în comparație cu restul populațiilor supuse.

ASVAGHOȘA (c. 80—c. 150 e.n.), poet, dramaturg, filozof și muzician indian. Brahman din naștere, **A.** se convertește la budism, devenind un propovăduitor pasionat al noii credințe. L-a cunoscut, potrivit tradiției, pe suveranul kușan † Kanișka cu ocazia cuceririi orașului Varanasi (Benares) și a ajuns apoi un apreciat sfetnic al acestuia la curtea de la Peshawar. **A.** ar fi participat activ la cel de-al patrulea congres ecumenic budist organizat de Kanișka, pledînd în favoarea ramurii mahayana a acestei religii. Fragmente din epopeile sale epico-lirice *Viața lui Buddha (Buddhacarita)*, *Trezirea credinței în Mahayana (Mahayanasraddhotpadsastra)* sau *Nanda cel Frumos (Saundarananda Kavya)* se numără printre cele mai vechi creații ale literaturii sanscrite cunoscute astăzi. **A.** este considerat cea mai autentică voce a poeziei indiene înainte de † Kalidasa, precum și părintele dramei sanscrite.

AȘARHADDON/asiriană **AȘUR-AKH-IDDINA**, suveran asirian (680—669 î.e.n.) al Regatului Nou. Desemnat de un conciliu imperial conducător al Asiriei, după asasinarea tatălui său Sennaherib, de către doi dintre fiii acestuia, **A.** reușește la finele unui scurt război civil să rămînă unic stăpînitor; frații săi sînt obligați să se refugieze în statul vecin Urartu. Spre deosebire de Sennaherib (705—681 î.e.n.), care distrusese în 689 î.e.n. din temelii Babilonul, **A.** duce o politică conciliatoare față de aristocrație și preoțimea Babiloniei. Templele marii metropole mesopotamiene sînt reconstruite din ordinul său, viața renăscînd treptat în orașul de pe Eufrat. **A.** nu-și va asuma în timpul domniei decît titlul de guvernator al Babiloniei. Tentativa unui fiu al lui Marduk-apal-iddina II de a ocupa tronul Babilonului este respinsă de guvernatorul asirian din Ur, iar principele caldeu Yakin, refugiat în Elam, este executat. Un tratat cu regele Urtaku al Elamului (675—664 î.e.n.) asigură o epocă de liniște Mesopotamiei centrale și meridionale. O revoltă a cetăților siriene, aliate cu metropolele feniciene Tir și Sidon, sprijinită de Egipt, este reprimată cu severitate de **A.** ● Marea realizare a acestui despot rămîne cucerirea Egiptului. Profitînd de nemulțumirile stîrnite de guvernarea dinastiei etiopiene, **A.** reușește, după un prim atac eșuat (675), să pătrundă în Valea Nilului, să înfrîngă armata faraonului Taharka (689—664 î.e.n.) și să ocupe în

671 î.e.n. capitala Memfis. Este prima dată în istorie cînd un suveran mesopotamian se intitulează „Rege al Egiptului". Prin anexarea țării faraonilor, Regatul Nou Asirian atinge maxima sa expansiune teritorială. Înalți demnitari asirieni sînt numiți pe lîngă guvernatorii egipteni ai celor 22 de prov. pentru a asigura strîngerea tributului. La hotarele nordice ale Asiriei își face apariția, la începutul sec. 7 î.e.n., după slăbirea puterii urartiene, un nou dușman redutabil — hoardele călăreților nomazi cimerieni. Aceștia traversaseră Munții Caucaz sub presiunea sciților, pătrunzînd în Anatolia orientală, și efectuau raiduri în adîncul prov. asiriene. In alianță cu regele scit Partatua (care ia în căsătorie o fiică a lui **A.**), Asiria repurtează în timpul domniei lui **A.** o importantă victorie asupra cimerienilor. Situația dificilă de la hotare, sănătatea șubredă, ca și nesiguranța monarhului sînt reflectate de frecvența invocațiilor adresate divinităților panteonului asirian, păstrate în arhivele palatului imperial, situație neîntîlnită la predecesorii săi. În 672 î.e.n. **A.** desemnează ca succesor la tron pe fiul său mezin, Așurbanipal (669—626 î.e.n.), fratele acestuia, Șamaș-șum-ukin, fiind desemnat principe al Babiloniei (672—648 î.e.n.), opțiune care sporește lupta dintre fracțiunile rivale de la curte. **A.** reconstruiește numeroase temple din Asiria și Babilonia și ridică un nou palat imperial în reședința regală de la Calah (Kalakh), inferior ca rafinament artistic celor ale predecesorilor. Moare în timpul unei expediții de pedepsire a Egiptului revoltat.

AȘOKA, suveran indian (273—235 î.e.n.), al treilea reprezentant al dinastiei Maurya. **A.** își face ucenicia ca guvernator în Taxila și apoi, la 18 ani, ca vicerege, la Ujjayini în timpul domniei tatălui său † Bindusara. Deși preia puterea în 273 î.e.n. cu sprijinul sfetnicului Radhagupta, încoronarea oficială, dată începînd de la care **A.** își număra anii de domnie, are loc mai tîrziu (269 î.e.n.), probabil la încheierea războiului civil declanșat la urcarea sa pe tron de un frate rival. Prin originalitatea gîndirii sale politice, **A.** rămîne o personalitate unică în istoria antic. orientale. Edictele și inscripțiile săpate în stîncă sau încastrate în monumentale columne monolite din piatră, din dispoziția suveranului, începînd din 258/257 î.e.n., răspîndite pe tot cuprinsul Imp. Maurya, din Punjab pînă în îndepărtatul S (ținutul Mysore), ilustrează în modul cel mai grăitor acest lucru. Aceste inscripții, primele de pe solul indian, mai degrabă proclamații, predici și exortații cu caracter etic decît decrete propriu-zise, poartă de cele mai multe ori pecetea redactării directe a monarhului și rămîn, prin informațiile autobiografice incluse, principalul izvor pentru istoria lui **A.** ● Domnia lui se împarte în două etape distincte. Prima, de la urcarea pe tron și pînă la sfîrșitul războiului de cucerire a Regatului Kalinga, din E Indiei Centrale (260 î.e.n.), și cea de-a doua, de la anexarea Kalingăi pînă la moarte. Cea dintîi se înscrie ca o continuare firească a politicii dinastiei Maurya, de neîntreruptă expansiune realizată prin forța armelor. În edictul XIII **A.** relatează impresia pe care i-au produs-o ororile campaniei din Kalinga: uciderea în luptă a 100 000 de oameni, tîrîrea în captivitate a altor 150 000, pieirea mult mai multora din cauza pustiirilor războiului l-au zguduit, declanșînd profunde remușcări. Aflat la apogeul puterii, stăpîn al unui imp. ce număra 50 milioane de locuitori și se întindea de la Munții Hindukuș din Afghanistan pînă aproape de extremitatea sudică a peninsulei, **A.** decide să nu mai poarte niciodată vreun alt război, renunță la cucerirea ultimelor regate independente din S — Cola, Cera, Pandya —, se convertește în următorii ani la budism, ridică principiul non-violenței (*ahisma*) la rang de instituție imperială și începe să propovăduiască legile datoriei și pietății *(dharma)*. Edictele lui **A.** redactate în limba co-

mună pali (în scriere brahmi), în greacă sau arameică în regiunile de NE, nu propovăduiesc, așa cum ar fi fost de așteptat din partea unui budist zelos, normele acestei doctrine, ci sînt doar simple pledoarii în favoarea răspîndirii și respectării unor principii general umane: toleranța, nonviolența, respectul mutual, generozitatea, rostirea adevărului, triumful legii asupra violenței, precum și renunțarea la sacrificarea animalelor în scopuri de cult sau pentru hrană. **A.**, suveranul-filozof, a organizat un corp de funcționari (*dhamma-mahamattas*) care să urmărească în întreaga țară respectarea acestor principii. În concepția lui, principala îndatorire a unui suveran este să se îngrijească de binele supușilor săi. După Buddha, **A.** rămîne personalitatea care a influențat cel mai mult budismul, sprijinind, prin trimiterea unor călugări-misionari, răspîndirea acestuia în Asia Centrală, Asia de SE, în insula Ceylon. În fruntea misionarilor budiști care convertesc Sri Lanka (Ceylon) la noua religie se află fiul (sau fratele) lui **A.**, Mahendra (Mahinda), care va muri în insulă în 204 î.e.n. La Pataliputra (=Patna, statul Bihar), în ultimii ani ai domniei lui **A.**, are loc, potrivit tradiției, un conciliu ecumenic budist menit să lupte împotriva efectelor disolutive ale ereziilor. **A.** a trimis solii care să facă cunoscute principiile sale în Egiptul Lagid, în Regatul Seleucid, Macedonia elenistică și în Cirenaica. ● Domnia sa reprezintă totodată o epocă de înflorire a artelor și literaturii. Acum este introdusă, sub influență persană și elenistică, folosirea masivă a pietrei în construcție și sculptură. Potrivit legendelor budiste, **A.** ar fi construit 84 000 de *stupe*. Din epoca sa datează celebrul capitel al celor 4 lei de la Sarnath de lîngă Varanasi, care a devenit emblema stemei Republicii India. Se cunosc numele a trei fii ai lui **A.** — Tivara, Kunala, Jaluka — și a doi nepoți — Desarath și Samprati. După moartea sa, Imp. Maurya se destramă, autoritatea suveranilor Maurya limitîndu-se treptat la fostul terit. al Regatului Magadha din Valea Gangelui.

AȘURBANIPAL/AȘUR-BANIAPLI, suveran asirian (669—626 î.e.n.) al Regatului Nou. La moartea lui Asarhaddon, survenită la începutul unei campanii de pedepsire a Egiptului revoltat, **A.** (desemnat din 672 î.e.n. de tatăl său moștenitor al tronului) ia în primire, fără tulburări, coroana. Fratele său mai vîrstnic, Șamaș-șum-ukin, fusese numit tot în 672 guvernator al Babiloniei, relațiile dintre cei doi rămînînd destinse în primul deceniu de domnie. **A.** este unul, poate chiar unicul, dintre puținii suverani asirieni care, în afară de vajnic războinic și pasionat vînător, să fi fost și om de aleasă cultură. Era capabil să citească vechi texte sumeriene și akadiene redactate în scriere de epocă. El este fondatorul și organizatorul marii biblioteci din reședința regală Ninive (descoperită în 1854), care cuprinde peste 20 000 de tăblițe de lut gravate cu texte religioase, literare și științifice, multe copiate în versiuni speciale pentru uzul personal al monarhului. Numeroase monumente ale literaturii mesopotamiene au supraviețuit grație recopierii lor în epoca lui **A.** Generos protector al artelor, basoreliefurile din palatul imperial de la Ninive cu scene de vînătoare sau de război rămîn capodopere neegalate ale artei asiriene. ● În lunga sa domnie se pare că **A.** nu a părăsit decît rareori capitala, lăsînd generalilor săi comanda îndepărtatelor expediții militare. Prima campanie este menită a readuce sub autoritate asiriană Egiptul cucerit cu trei ani înainte de Asarhaddon. Rebeliunea fostului faraon Taharka este zdrobită în 666 î.e.n., ca și cea a nepotului acestuia, Tanutamon, 4 ani mai tîrziu. Acum trupele asiriene pătrund pînă la Teba, jefuind străvechea metropolă religioasă a faraonilor. În Delta Nilului asirienii își sprijină puterea pe dinaștii locali din Saïs, Nechao și, din 663, pe fiul său Psametic I. Imp. Asirian se întinde acum din Valea Nilului și de la Golful Persic pînă în Anatolia și de la țărmul Mediteranei în Podișul Iranului, fiind hegemonul necontestat al Orientului Apropiat și Mijlociu. Psametic I (663—609 î.e.n.) însă, cu ajutorul unei armate de mercenari ionieni și carieni, sprijinit și de Gyges, regele Lidiei, reușește în 654 î.e.n. să izgonească garnizoanele asiriene și să redobîndească independența Egiptului. Alte revolte, din Fenicia, Siria și Cilicia, sînt reprimate, iar atacurile cimerienilor la hotarele septentrionale respinse. O campanie asiriană victorioasă în Elam este răspunsul dat de **A.** în 653 repetatelor atacuri elamite împotriva Mesopotamiei. Fratele lui, Șamaș-șum-ukin, nemulțumit de poziția sa subordonată, țese treptat o vastă conspirație, vizînd înlăturarea lui **A.**, în care sînt antrenați elamiții, triburi arameice, arabii nabatei, fenicieni, iranieni și egiptenii recent emancipați. În 652 î.e.n. Șamaș-șum-ukin declanșează rebeliunea fără a mai aștepta ajutoarele promise de aliații săi. Înfrînt, este asediat în Babilon vreme de trei ani și moare în timpul asedierii palatului său, în 648. **A.** numește la Babilon un vicerege caldeu — pe Kandalanu. Campanii punitive sînt organizate după 648 împotriva arabilor nabatei care sprijiniseră cu unități de cămile rebeliunea Babilonului (scene se regăsesc în palatul lui **A.** de la Ninive). În următorii ani tot efortul militar asirian se îndreaptă împotriva Elamului, vechiul rival fiind definitiv zdrobit. Susa, reședința regală, este cucerită, iar Elamul transformat într-o prov. asiriană (639 î.e.n.) ● După 639 î.e.n. nu mai există nici un document de epocă (inscripție, tăbliță etc.) al domniei lui **A.** Prăbușirea neașteptată și rapidă a Imp. Asirian, la 15 ani de la dispariția lui **A.**, sub loviturile mezilor și babilonienilor, i-a fascinat din antic. și pînă astăzi pe istorici. O explicație rezidă în izbucnirea, către sfîrșitul domniei lui **A.** (c. 635 î.e.n.), a unui război civil între cei doi fii ai săi — Așur-etel-ilani, desemnat succesor, și mezinul Sin-șar-ișkun, care a refuzat să recunoască decizia paternă, conflict ce degenerează într-o anarhie militară generală. Bătrînul **A.** pare a se retrage în 632 în NV Mesopotamiei, guvernînd din Harran prov. occidentale. După îndelungate lupte în care apar noi uzurpatori, se pare că Sin-șar-ișkun reușește să-și înlăture rivalii.

AȘUR-UBALLIT I, suveran asirian (1365—1329 î.e.n.) al Regatului Mijlociu. La ocuparea tronului, **A.** (fiul lui Eriba-Adad I) era un neînsemnat dinast vasal Regatului Mitanni, dependent probabil și de Babilon; la moartea sa, Asiria devenise o putere temută nu numai în întreaga Mesopotamie, ci și de Regatul Hitit. La începutul domniei, **A.** se revoltă împotriva autorității mitaniene și, în alianță cu hitiții, îl înfrînge pe regele Tușratta (c. 1385—c. 1360 î.e.n.), anexînd apoi importante reg. ale Regatului Mitanni. **A.** este primul suveran în ale cărui inscripții și documente statul asirian, cunoscut pînă atunci sub denumirea babiloneană de Subartu, este numit Asiria. Profitînd de decăderea dinastiei kașite, care guverna Babilonia, **A.** intervine direct pe scena politică a Mesopotamiei. Muballitat-Șerua, fiica sa, este căsătorită cu regele Babilonului, Burnaburiaș (sau mai degrabă cu fiul acestuia, Karakhardaș); copilul născut din această alianță matrimonială ocupă, sub numele de Kadașman-Kharbe, tronul babilonean. O revoltă populară duce la asasinarea nepotului regelui asirian și la ocuparea tronului de către un om de rînd — Nazibugaș. **A.** intervine cu forța, îl înfrînge pe uzurpator, impunînd la tron pe Kurigalzu II („Cel Tînăr"), un fiu minor al lui Kadașman-Kharbe, reușind să-și mențină în continuare controlul asupra Babiloniei. În arhivele de la Tell el-Amarna din Egipt s-au păstrat două scrisori trimise de **A.** faraonului reformator † Akhenaton, în care suveranul asirian, adresîndu-i-se cu apelativul de „fratele meu", îi solicită aur, „mult aur", necesar pentru împodobirea templelor din capitala sa, Așur,

Analele asiriene îl consideră adevăratul fondator al Imp. Asirian. Fiul său, Enlil-nirari (1329—1320 î.e.n.) continuă politica expansionistă a Asiriei în Mesopotamia.

ATANARIC/ATHANARIC (?—381 e.n.), rege vizigot. Conducător al confederației vizigote din ținuturile nord-pontice, **A.** este menționat pentru prima dată cu ocazia războiului dintre goți și împăratul Valens (367—369), apoi cînd încheie, la Noviodunum pe Dunăre, un tratat de pace cu romanii. **A.** a rămas păgîn, persecutînd goții trecuți la creștinism (Wulfila, Sava Gotul), și un adversar convins al romanilor. Înfrînt de huni în 375, se retrage în 376 cu vizigoții în S Moldovei apoi în Caucaland, reg. localizată de unii cercetători în zona Buzăului, de alții în Țara Bîrsei. De aceste evenimente este legată, în mod ipotetic, îngroparea tezaurului de la Pietroasa. În iarna 380/381 trece Dunărea și este primit cu toate onorurile de către împăratul Teodosiu I la Constantinopol unde și moare după scurt timp.

ATTALOS I SOTER (c. 269—197 î.e.n.), suveran al Regatului Pergam (241—197 î.e.n.). Strănepot al lui Filetairos (întemeietorul dinastiei Attalizilor) și văr al predecesorului său, Eumene I (263—241), **A.** refuză galatilor plata tributului și îi înfrînge definitiv la izvoarele rîului Kaikos (261). După victorie ia titlul de rege și cognomenul de *Soter*. Profită de războiul civil din Regatul Seleucid pentru a extinde după 240, temporar, hotarele statului său spre sud pînă la Munții Tauros. În cursul primului război macedonean (215—205), **A.** se aliază în 212 cu Roma și Liga Etoliană împotriva Macedoniei elenistice, intervenind pe teatrele de luptă din Marea Egee și Grecia peninsulară. Amenințat de politica asiatică a regelui † Filip V, **A.** solicită sprijinul Romei împotriva Macedoniei, participînd ca fidel aliat al romanilor la operațiunile celui de-al doilea Război macedonean (200—197). A înălțat somptuoase construcții la Pergam și a stimulat înflorirea artelor și științei în regatul său. Îi succede la tron Eumene II (197—159 î.e.n.).

ATTILA (c. 400—453), rege al hunilor (434—453). Fiu al lui Mundiuc și nepot al lui Rua (Rugila), **A.** devine, alături de fratele său Bleda, conducătorul Imp. Hun constituit la începutul sec. 5 în Europa centrală și răsăriteană, cu centrul în Pannonia. După înlăturarea lui Bleda (445), **A.** rămîne stăpînitorul absolut al unei formațiuni statale ale cărei hotare erau fixate pe Rin, Dunăre, Munții Caucaz și Volga și în care elementul hun hegemon își subordonase alte seminții migratoare — ostrogoți, heruli, sciri, gepizi, alani — sau populația romanică din fostele prov. ale imp. Personalitate cu reale calități de diplomat și comandant militar, dar eminamente distructivă, **A.** a ridicat în campaniile sale cruzimea și teroarea la rangul de armă psihologică, apărînd în ochii lumii romane ca o personificare a brutalității și barbariei însesi ; istoriografia creștină l-a numit *flagellum Dei* („biciul lui Dumnezeu"), iar epopeea germanică a făcut din el, sub numele de Etzel, un personaj de prim plan. În 436/437 **A.** îi sprijină pe generalul roman † Aëtius în nimicirea Regatului Burgund de pe Rinul mijlociu, condus de Gundahar (eveniment care-și găsește expresia artistică în „Cîntecul Nibelungilor"), apoi întreprinde pustiitoare incursiuni în prov. dunărene și balcanice ale Imp. Roman de Răsărit, ajungînd pînă la Thermopyle, în Grecia (441 și 447) ; Teodosiu II îi plătește anual un imens tribut. În 451 **A.** se îndreaptă împotriva Imp. Roman de Apus și invadează Gallia. Pe Cîmpiile Catalaunice — Campus Mauriacus (între Metz și Troyes) —, într-una dintre cele mai mari și sîngeroase bătălii ale antic., forțele lui Aëtius, sprijinite de contingente vizigote, france, burgunde și alane, îl forțează pe **A.** să se retragă (20 iunie 451). Anul următor **A.** întreprinde o neașteptată

invazie în N Italiei, cucerește orașul Aquileia, dar renunță să traverseze Munții Apenini și să-și continue drumul spre Roma. Moare misterios în noaptea nunții cu o prințesă germanică (Ildico). Imp. Hun se destramă după bătălia de la Nedao (454), în care gepizii, ostrogoții și herulii răsculați îi înfrîng pe fiii lui Attila, Ellac și Ernac.

AUGUSTIN/AURELIUS AUGUSTINUS (354—430), episcop, scriitor și filozof latin. S-a născut în orașul african Thagaste (Numidia), în familia unui funcționar ; studiază retorica la Madaura și Cartagina. Lectura scrierii lui Cicero, *Hortensius* (373), îl determină să studieze filozofia. În 374 îl găsim profesor de retorică în orașul natal, în 375 la Cartagina ; faima sa crescîndă îl aduce la Roma (383), apoi la Milano — devenit reședință imperială. În timpul șederii în Africa se apropie de maniheism, în 382 este atras, pentru scurt timp, de curentul sceptic, parcurge apoi scrierile lui Plotin și Porfir, pentru ca în 387, sub influența episcopului Ambrosius, să se convertească la creștinism. Renunțînd la cariera publică, se întoarce în 388 în Africa, devine presbiter la Hippo Regius (Bône), iar din 396 pînă la moarte episcop al acestui oraș, influențînd într-o măsură apreciabilă politica religioasă a bisericii africane. Autorul unei opere imense (în *Retractationes* din 426—427 el inventaria 93 de titluri cu 232 de cărți, la care trebuie adăugate creația ultimilor ani, bogata corespondență și numeroasele predici), cuprinzînd dialoguri de inspirație filozofică (*De ordine — Despre ordinea în succesiune, Contra Academicos — Împotriva filozofilor academici, De vita beata — Despre viața fericită*, în care dezbate cele trei părți ale filozofiei antice, respectiv fizica, logica și morala, încercînd apoi în *Soliloquia — Solilocvii*, să găsească o fundamentare rațională, filozofică, creștinismului), scrieri polemice împotriva diverselor erezii (maniheism, donatism, arianism, doctrina lui Priscillianus etc.), lucrări de exegeză a doctrinei creștine și tratate de teologie dogmatică (*De fide et symbolo — Despre credință și simbol, De Trinitate — Despre Sfînta Treime, De doctrina christiana — Despre doctrina creștină* etc.). Păcatul originar, harul dumnezeiesc și predestinația au fost temele de care s-a ocupat de preferință. Operele fundamentale, reprezentative pentru evoluția personalității sale, atît în planul gîndirii cît și al creației, care au exercitat o influență statornică din ev. med. pînă în Renaștere și chiar în epoca modernă, sînt *Confesiunile (Confessiones)* și *Cetatea lui Dumnezeu (De civitate Dei)*. *Confesiunile*, 13 cărți, scrise în 397—398, constituie o lucrare de introspecție, în care **A.** descrie propria ascensiune spirituală pînă la îmbrățișarea definitivă a creștinismului. **A.** se dovedește un neîntrecut cunoscător al sufletului uman, ale cărui pasiuni, anxietăți și aspirații le înfățișează cu o deosebită expresivitate. Concepută ca o replică la literatura păgînă care, după căderea Romei în 410, acuza tot mai deschis noua religie de prăbușirea măreției romane, *De civitate Dei*, 22 cărți, scrisă între 413 și 426, reprezintă o monumentală sinteză istorică și filozofică. Apelînd la date ale istoriei romane și universale, de la începuturi și pînă în zilele sale, **A.** încearcă să exemplifice teza despre coexistența permanentă a celor două „cetăți" (categorii umane) : „*civitas improborum*", a celor care, ghidați de concepțiile religiilor păgîne, nu urmăresc decît obținerea bunurilor pămîntești, și „*civitas Dei*", care este biserica, ce se dezvoltă într-o împărăție spirituală universală, în care Dumnezeu pregătește omenirea pentru viața viitoare. **A.** a căutat să justifice primatul puterii ecleziastice asupra celei laice. În această demonstrație, **A.** întreprinde o critică detaliată a mitologiei și gîndirii antice (prețioasă sursă pentru cunoașterea acesteia), cărora le opune metafizica creștină a cărei evoluție o trasează. Lucrarea sa, destinată unui public cultivat și scrisă într-un stil elegant de sorginte

clasică, a exercitat o influență hotărîtoare asupra tuturor istoricilor creștini, pînă la Bossuet. Cel mai de seamă dintre părinții latini ai bisericii, canonizat de biserica catolică, **A.** se impune în același timp ca unul din iluștrii reprezentanți ai culturii latine, opera sa constituind ultimul monument literar al antic. tîrzii. Stilul său, originală contopire între *sermo sublimis* (stilul vorbirii ilustre) și *sermo humilis* (stilul simplu, umil), a contribuit la fixarea, pentru mai multe sec., a normelor latinei ecleziastice.

AUGUSTUS (63 î.e.n.—14 e.n.), împărat roman. Fiu al lui C. Octavius și al Atiei (nepoata lui Caesar), **A.**, născut la Roma, este cunoscut pînă la proclamarea sa ca *princeps* (27) sub numele de Caius Octavianus. Crește în preajma lui Caesar, alături de care participă în 45 la campania din Spania. În același an, este trimis pentru studii la Apollonia, în Peninsula Balcanică. La vestea asasinării lui Caesar (15 martie 44), în al cărui testament este adoptat și desemnat ca principalul moștenitor, Octavian se înapoiază la Roma. La vîrsta de numai 19 ani, el dă dovadă de o dîrzenie impresionantă și de o remarcabilă maturitate și abilitate politică în asumarea, *de facto* și *de iure*, a posturii de fiu și moștenitor al dictatorului dispărut, ceea ce are ca urmare primele confruntări cu Marcus † Antonius. În cursul evenimentelor tumultuoase ale anilor 44—43, Octavian recrutează o armată dintre veteranii lui Caesar și, sprijinit de Cicero, obține din partea senatului rangul de consular și un *imperium propraetorian* în Italia. La începutul anului 43, el sprijină campania militară întreprinsă de cei doi consuli, Hirtius și Pansa, în N Italiei, împotriva lui Marcus Antonius, după a cărui izgonire în Gallia rămîne stăpîn al Italiei septentrionale. În august 43 impune la Roma, prin forța armelor, alegerea lui și a unchiului său, Q. Pedius, în calitate de consuli. Situația complexă și confuză din stat îl obligă la un compromis. Datorită medierii lui M. Aemilius Lepidus are loc întrevederea de la Bononia, care se încheie prin constituirea celui de-al doilea triumvirat. *Lex Titia*, votată la 27 noiembrie 43 la Roma, acorda triumvirilor Octavian, Marcus Antonius și Lepidus (care a jucat întotdeauna un rol secundar), puteri excepționale timp de 5 ani și le încredința comanda în războiul împotriva lui Cassius și Brutus, ucigașii lui Caesar. După victoria de la Philippi (42), soldată cu dispariția acestora, Octavian devine stăpîn al prov. din Occident și, pentru scurt timp, și al Africii. În iarna anilor 41/40 are de înfruntat în N Italiei o rebeliune armată condusă de L. Antonius (fratele lui M. Antonius) și Fulvia (soția lui), cunoscută sub numele de „Războiul perusin". Tensiunea dintre cei doi triumviri este depășită după întrevederea din S Italiei de la Brundisium (septembrie 40), cînd triumviratul este reînnoit, iar M. Antonius se căsătorește cu Octavia, sora lui Octavian. Acesta devine stăpîn al prov. din Occident, Lepidus al Africii, iar Marcus Antonius al celor orientale. La Tarent (37) triumviratul este prelungit pentru alți 5 ani. În 38 Octavian se căsătorește cu Livia Drusilla, care-i va fi un sfetnic lucid și un sprijinitor devotat pînă la sfîrșitul vieții. În anii 38—36 luptă împotriva lui Sextus Pompeius, fiul lui Pompeius Magnus, care, proscris în 43, dobîndise, grație flotei pe care o comanda, stăpînirea asupra Siciliei, Sardiniei și Corsicii. În 36 Lepidus este obligat să părăsească triumviratul, iar Africa trece sub administrația lui Octavianus, care unifică astfel întregul Occident sub autoritatea sa. Între 35 și 33 întreprinde campanii împotriva triburilor aborigene din Dalmația și Illyricum. Politica din ce în ce mai independentă și filo-elenistică a lui Marcus Antonius, tot mai atașat de Cleopatra și de Egiptul Lagid, duce treptat la înstrăinarea și la adîncirea disensiunilor dintre cei doi pretendenți la conducerea statului roman. Din 33 Octavianus îl atacă deschis la

Roma, partizanii lui sînt obligați să părăsească Italia, iar în 32 viitorul *princeps* violează și face public în capitală testamentul rivalului său ; în urma lecturii prevederilor care o favorizau pe † Cleopatra, senatul și poporul din Roma declară război reginei Egiptului (și implicit lui Marcus Antonius). Confruntarea decisivă are loc în fața promontoriului Actium de pe coasta apuseană a Peninsulei Balcanice și se încheie cu victoria lui Octavian (2 septembrie 31) ; M. Antonius se sinucide la Alexandria (1 august 30). La sfîrșitul războaielor civile (31 î.e.n.), triumvirul C. Octavianus, care, din punct de vedere juridic, nu este decît „primul cetățean al Republicii", concentrează de fapt, în mîinile sale, în calitate de conducător suprem al armatei, aproape întreaga putere politică. Punînd capăt celor 60 de ani de sîngeroase confruntări interne și întregului cortegiu de tulburări și suferințe aduse de acestea, asigurînd unitatea statului, el apare în ochii contemporanilor ca restaurator al păcii, securității și prosperității imp., iar domnia sa ca o nouă eră în istoria Romei. În deceniul care urmează bătăliei de la Actium, **A.** creează, prin cumularea treptată a principalelor magistraturi republicane, un suport legal, constituțional puterii sale. În rezolvarea problemelor cu care a fost confruntat în timpul domniei, el s-a remarcat prin atitudinea pragmatică, căutînd soluțiile cele mai adecvate momentului. La 13 ianuarie 27 î.e.n., la Roma, în Curie, declară senatului și poporului că renunță la întreaga putere excepțională pe care o deținea, exprimîndu-și totodată și intenția de a se retrage din viața politică. Trei zile mai tîrziu, într-o ședință — bine regizată — a senatului, este rugat să nu părăsească conducerea destinelor statului. Senatul îi acordă acum numele sacral de „Augustus" („cel vrednic de cinste", cel venerabil"), Octavian adoptînd titulatura de „*Imperator Caesar Augustus divi filius*". Prov. romane sînt împărțite între *princeps* și senat ; cele considerate nepacificate sau cele de graniță, în care staționau legiunile Romei, sînt subordonate autorității lui **A.** (care primește *imperium*-ul proconsular pe 10 ani, devenind implicit comandant suprem al armatelor romane). Prov. liniștite continuă să fie administrate de senat. Pe plan intern, puterea lui se bazează pe consulat, reînnoit anual pînă în 23. Întreaga sa activitate viitoare va fi îndreptată în direcția consolidării, în etape, a noului statut al principelui. Anul 27 este considerat ca dată tradițională a începutului principatului. În anul 23, după depunerea voluntară a consulatului, i se acordă lui **A.** puterea tribuniciană pe viață, *imperium*-ul proconsular nelimitat și asupra prov. senatului, precum și dreptul de a convoca senatul. În anul 19, **A.** obține puterea consulară pe viață și puterea censorială pe 5 ani, în virtutea căreia reduce numărul membrilor senatului la 600, îndepărtînd din celebrul for peste 200 de senatori, cunoscuți ca oponenți ai noului regim. Prin preluarea, la moartea fostului triumvir Lepidus (12 î.e.n.), a titlului de *pontifex maximus*, se încheie practic concentrarea puterii supreme — militare, civile și religioase — în mîinile *princeps*-ului. La Roma **A.** creează în anul 2 î.e.n. garda pretoriană ca principal sprijin al împăratului în capitală. Întreaga sa politică internă poartă o pecete conservatoare, **A.** urmărind ridicarea prestigiului categoriilor de stăpîni de sclavi — senatori, cavaleri — aflate în vîrful piramidei sociale, îngrădind fenomenul de emancipare a liberților sau de eliberare a sclavilor. Pe aceeași linie se situează și politica religioasă, de sprijinire a cultelor divinităților romane tradiționale și de respingere a influențelor orientale. În ceea ce privește cultura și arta, epoca augustană, epoca „de aur" a culturii latine, a rămas în conștiința umanității, alături de secolul lui Pericle, la Atena, și de acela al lui Ludovic al XIV-lea în Franța, ca unul din cele trei mari „secole" care au

ilustrat exemplar spiritul clasic, sub toate aspectele sale. Corespunzător idealurilor principatului, ideologia augustană proclamă superioritatea Romei, conștiința misiunii ei divine, reînvierea religiei și moralei strămoșești, a vechilor virtuți romane. În aceste condiții, de valorificare conștientă a trecutului în vederea constituirii unei noi realități, arta și cultura devin o adevărată preocupare de stat. Este întreprinsă o vastă acțiune de înfrumusețare a orașelor în primul rînd a Romei, se construiesc noi temple, teatre, amfiteatre, circuri, băi. Pe planul politicii provinciale, **A.** reorganizează Gallia, împărțind-o în trei prov. (Aquitania, Lugdunensis și Belgica), înfrînge în 26—19 rezistența triburilor asturilor și cantabrilor din NV Spaniei, transformînd întreaga Peninsulă Iberică în posesiune romană (împărțită în trei prov. : Hispania Citerior, Hispania Ulterior și Lusitania). Regatul clientelar al Galatiei din inima Asiei Mici devine în 25 prov. romană ; în urma misiunii lui Tiberius în Orient, pe tronul Armeniei este impus un rege clientelar Romei, iar un tratat romano-part din anul 20 confirmă Eufratul ca graniță între cele două imperii. Campaniile lui Tiberius și ale fratelui său Drusus din 15—13 în reg. dintre Alpi și cursul superior al Dunării, contra triburilor raetilor și vindelicilor, se soldează cu anexarea acestui ținut imp. (transformat sub Claudius în prov. Raetia et Vindelicia). Între 12 și 9 Tiberius cucerește ținuturile dintre Alpii răsăriteni și Dunărea mijlocie, populate de triburi celtice și ilire (viitoarea Pannonie) și le alipește prov. Illyricum. Ofensiva inițiată în anul 12 în ținuturile de la E de Rin, locuite de triburi germanice, soldată cu atingerea Elbei (în anul 9), se încheie cu un eșec după înfrîngerea lui P. Quinctilius Varus în anul 9, în Pădurea Teutoburg, de către † Arminius, principele cheruscilor. Puternica răscoală antiromană a triburilor din Pannonia și Dalmația, izbucnită în anul 6, este înfrîntă cu mari dificultăți de către Tiberius abia în 9. La capătul unei domnii de 43 de ani, care a marcat în mod ireversibil istoria romană, **A.** se stinge din viață la Nola în vîrstă de 76 de ani. Domnia lui **A.** reprezintă, prin instaurarea unei noi forme de stat — monarhia, o placă turnantă în istoria Romei antice. Model inegalabil de realism, luciditate și echilibru, **A.** rămîne, grație durabilității operei sale, una dintre cele mai însemnate personalități ale istoriei romane.

AURELIAN/LUCIUS DOMITIUS AURELIANUS (214—275), împărat roman (270—275). Născut în Moesia la Sirmium, **A.** parcurge întreaga carieră, de la soldat la comandant al cavaleriei sub Claudiu II. Proclamat împărat la Sirmium de legiunile de la Dunăre (270), **A.** își consolidează puterea după sinuciderea lui Quintilus, fratele lui Claudiu II, recunoscut împărat de către senat. La urcarea sa pe tron, Imp. Roman era dezmembrat : întregul Orient se afla sub stăpînirea Zenobiei, regina Palmyrei, iar în Occident, Gallia, Hispania și Britannia erau incluse în regatul galic secesionist. Prin victoriile repurtate asupra iutungilor, sarmaților, carpilor și goților, **A.** consolidează frontiera Dunării de Jos, iar prin respingerea vandalilor — pe cea a Dunării Mijlocii (270—271). În 271 înfrînge în bătălia de la Pavia o invazie alamană în N Italiei ; începe acum înconjurarea Romei cu puternice fortificații — „zidul lui Aurelian", încheiat în vremea împăratului Probus (276—282). Sub presiunea popoarelor migratoare și a dacilor liberi, **A.** dispune retragerea armatei și a administrației romane din Dacia, în vederea consolidării frontierei dunărene. Majoritatea populației autohtone, puternic și irevocabil romanizată, rămîne însă pe loc, continuîndu-și existența în același terit. În 272 **A.** inițiază o campanie în Orient, înfrînge în bătăliile de la Antiohia și Emesa armata palmyreană, asediază și cucerește Palmyra, capturînd-o pe Zenobia. Doi ani mai tîrziu, este lichidată și secesiunea Regatului galic ; **A.** restaurează astfel granițele și unitatea statului, primind titlul de

restitutor orbis. Personalitate inteligentă și energică, **A.** întărește autoritatea imperială și întreprinde o serie de reforme administrative și economice vizînd consolidarea statului în vederea depășirii crizei din sec. 3. Cultul zeului soarelui, *sol invictus*, este ridicat la rangul de religie a întregului imp. În drum spre Orient, în vederea începerii unei campanii împotriva Imp. Sasanid, **A.** este asasinat la Byzantion, ca urmare a unui obscur complot de palat, de secretarul său.

AUSONIU/DECIMUS AUSONIUS MAGNUS (c. 310— c. 393), retor și poet latin. Fiu al unui medic din Burdigala (Bordeaux), **A.** funcționează ca gramatic și retor în orașul natal pînă în 365, cînd, desemnat de împăratul Valentinian I ca dascăl al fiului său Grațian, este chemat la Trier. În timpul domniei lui † Grațian (367—383), **A.** beneficiază de numeroase favoruri și funcții, este *quaestor sacri palatii, praefectus Galliarum* (378) și *consul* (379) ; după moartea împăratului se retrage în orașul natal. Opera lui **A.**, extrem de bogată și variată (a abordat toate ritmurile și genurile, a scris epigrame, pasteluri, scrisori etc.), mult apreciată în epocă, denotă mai degrabă ușurința versificării decît un mare talent. A cîntat cu egală plăcere, în stihuri minuțios cizelate, profesorii pe care i-a avut (*Commemoratio professorum Burdigaliensium*), rudele (*Parentalia*), viețile împăraților, orașele mari ale imp. (*Ordo nobilium urbium*), întîmplările zilnice (*Ephemeris*), oferind astfel posterității un prețios document cultural-istoric. Autentice valori artistice atinge **A.** în poezia descriptivă (poemul epic *Mosella*, consacrat rîului omonim, pastelurile din *Liber eclogarum*), prin care își înscrie numele ca ultimul reprezentant ilustru al literaturii latine laice.

AZARIA/AZARIAH/UZZIAH, suveran al regatului Iudeei (769—733 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Amasia (798—769 î.e.n.), **A.** ocupă tronul la vîrsta de 16 ani. Cele aproape 4 decenii de domnie reprezintă o epocă de maximă prosperitate economică și de afirmare politică și militară a Iudeei. Personalitate energică și activă, **A.** a luat măsuri de stimulare a activității economice în zonele deșertice și muntoase, a reconstruit zidurile de incintă ale Ierusalimului, capitala regatului, a menținut o armată puternică ce i-a permis promovarea unei politici externe expansioniste. **A.** recucerește Elatul la Golful Aqaba, deschizînd ruta comercială pe Marea Roșie, extinde autoritatea iudee pe malul răsăritean al Iordanului, supunînd triburile amoniților, și înfrînge în lupte grele pe filistenii din Gath, Așdod, Jabneh, anexînd importante terit. din Filistia. În tentativa de întărire a autorității centrale, **A.** se lovește de prerogativele castei preoțești. Tradiția biblică explică îmbolnăvirea suveranului de lepră (fapt care impune izolarea lui într-un palat separat și preluarea regenței de către fiul său Iotam) prin nerespectarea unor norme impuse de preoțimea lui Iahve. Înfrîngerea lui **A.** de către armatele asiriene conduse de regele Tiglatpalasar III (c. 738 î.e.n.) marchează începutul decăderii statului iudeu.

b

BACHILIDE/BAKCHYLIDES/din CHEOS (c. 505—c. 450 î.e.n.), poet liric grec. A trăit probabil o vreme, împreună cu unchiul său Simonide și cu rivalul său † Pindar, la curtea lui † Hieron, tiranul Siracuzei ; implicat în luptele politice din patrie, a fost exilat temporar în Pelopones (462—452). **B.** este autor de *epinikia* (cîntece închinate învingătorilor la jocurile sportive panelenice), de *ditirambi* cu subiect mitologic, de imnuri etc. O mai justă apreciere a talentului lui **B.**, inclus de către învățații alexandrini în canonul celor 9 lirici, a permis-o descoperirea, în 1896, a unui papirus cuprinzînd 14 *epinikia* și 6 *ditirambi* ; la Roma, Horațiu îl citea încă cu plăcere, iar împăratul Iulian Apostatul cita în sec. 4 e.n. din versurile sale.

BAN CHAO (31—102 e.n.), comandant de oști chinez din dinastia Han de Est. Împăratul Ming Di (58—75 e.n.) îi încredințează în anul 73 lui **B.** (fiul cărturarului Ban Biao și frate al istoricului Ban Gu și al scriitoarei Ban Zhao), care se afirmase ca un strălucit general de cavalerie, conducerea operațiunilor militare din Mongolia împotriva triburilor xiongnu, apoi recucerirea ținuturilor din Asia Centrală ocupate în vremea împăratului Wu Di (140—87 î.e.n.), precum și redeschiderea celebrei căi comerciale „Drumul mătăsii". Timp de aproape trei decenii, sub împărații Ming Di, Zhang Di (76—88), He Di (89—105), **B.** întreprinde expediții victorioase împotriva triburilor nomade xiongnu de la hotarele de NV ale statului, reinstaurează autoritatea chineză în Asia Centrală, în bazinul Tarim (=reg. Sin Kiang), atinge Antiohia Margiana (=Merv), în vecinătatea Regatului Part (97), și caută să stabilească printr-un ambasador legături directe cu Imp. Roman. Expedițiile sale au lărgit considerabil orizontul geografic al antic. chineze.

BELȘAZAR/BELȘAȚAR/babiloneană **BEL-ȘAR-USUR**/ebraică **BELȘASSAR** (?—c. 539 î.e.n.), principe caldeu, fiul ultimului suveran al Regatului Noului Babilon — Nabonid (556—539 î.e.n.). În 552 î.e.n., cînd tatăl său părăsește Babilonul stabilindu-și pentru 10 ani reședința în oaza Taima din Arabia (= Taymā, Arabia Saudită), la c. 900 km de capitală, **B.** rămîne coregent cu puteri depline în stat. În 539 î.e.n., în momentul invadării regatului de către † Cirus II cel Mare, regele Persiei, **B.** este comandantul forțelor babiloneene care i se opun și sînt înfrînte în N Babiloniei. În *Vechiul Testament* (Cartea lui Daniel, 5), **B.** este prezentat în mod eronat ca fiu al lui Nabucodonosor II și ca rege al Babilonului ; se relatează că în timpul unui ospăț dat de **B.** apar înscrise pe tencuiala palatului regal cuvintele „mene, mene, techel ufarsin" pe care proorocul Daniel le tălmăcește ca prevestind prăbușirea Regatului Caldeo-Babilonean.

BEROSOS din BABILON (sec. 3 î.e.n.), istoric grec. Preot al zeului Marduk în fosta metropolă de pe malul Eufratului, **B.** este autorul unei cronici în 3 cărți, *Babyloniaka*, dedicată suveranului seleucid Antioh I Soter (281—261). Opera lui (păstrată fragmentar), o culegere de liste de suverani ai Orientului Apropiat asiatic, de la facerea lumii pînă în epoca lui Alexandru cel Mare, se bazează prin excelență pe izvoare orientale și a fost folosită de istoriografia iudee (Flavius Iosephus) și de cea creștină (Eusebios, Syncellos). **B.** este autorul unui tratat de astrologie, cu o largă circulație în lumea antică.

BIMBISARA, suveran al Regatului Magadha (543—491 î.e.n.) din NE Indiei. În timpul domniei sale sînt puse bazele puterii Magadhei și are loc începutul ascensiunii acestui stat ca element unificator al Peninsulei Hindustan. Unitatea economică și socială de bază a statului rămîne comunitatea rurală (regatul număra c. 80 000 de sate) ; **B.** creează un sistem administrativ eficient, stimulează dezvoltarea economică, inițiază construcția de noi drumuri ș.a. Pe plan extern, își asigură prin alianțe matrimoniale securitatea frontierelor apusene și nordice, apoi cucerește și anexează statul Anga din SE, care controla căile comerciale spre Delta Gangelui. Reședința regală a Magadhei este stabilită în orașul Rajagriha (= Rajgir, statul Bihar). În timpul domniei lui **B.** trăiesc cei doi mari reformatori religioși † Buddha și Vardhamana † Mahavira, atît budismul cît și jainismul revendicîndu-l pe **B.** ca sprijinitor al acestora. **B.** este ucis de fiul său, Ajatasatru (c. 491—c. 459 î.e.n.), care-i succede la tron.

BINDUSARA, suveran indian (297—273 î.e.n.), al doilea reprezentant al dinastiei Maurya. În sursele grecești este cunoscut sub numele de Amitrochates, traducerea epitetului sanscrit Amitraghata („nimicitorul dușmanilor") purtat de **B.** Domnia lui este o continuare, pe toate planurile, a celei a fondatorului Imp. Maurya, tatăl și predecesorul său † Ciandragupta, vizînd edificarea și consolidarea unui aparat administrativ eficient și centralizat, iar pe plan extern expansiunea spre S în Podișul Deccan. În absența unor documente de epocă, istoricii moderni nu au putut stabili cu rigurozitate care dintre suveranii Maurya au extins hotarele imp. între fluviul Narmada și ținutul Mysore din India meridională ; unii optează pentru Ciandragupta, alții pentru **B.** Relațiile cu Regatul Seleucid, vecinul apusean al Imp. Maurya, sînt cordiale. **B.** poartă corespondență cu Antiochos I Soter (281—261 î.e.n.), iar Dionysios, un sol trimis de alt suveran elenistic, Ptolemeu II, regele Egiptului Lagid (283—246 î.e.n.), poposește la curtea din Pataliputra. **B.** este un generos patron al oamenilor de cultură și de știință, manifestînd un interes pasionat pentru doctrinele filozofice ale epocii. În timpul domniei fiului său † Așoka (273—235 î.e.n.) Imp. Maurya atinge apogeul puterii și al expansiunii teritoriale.

BOUDICCA (?—61 e.n.), regină a tribului celtic al icenilor. Soția lui Prasutagus, principele clientelar al icenilor din E Britanniei (după a cărui moarte terit. icenilor este anexat Imp. Roman), **B.** devine în 61 conducătoarea răscoalei antiromane a populației autohtone, provocată de jaful și brutalitatea administrației imperiale din timpul domniei lui Nero. După remarcabile succese inițiale — cucerirea orașelor Camulodunum, Londinium și Verulamium, înfrîngerea legatului Petilius Cerialis — forțele răsculaților sînt învinse de guvernatorul C. Suetonius Paulinus, iar **B.** se sinucide.

BRASIDAS (?—422 î.e.n.), general spartan. Efor eponim (431/430), apoi consilier al navarhilor (amiralilor) spartani din Marea Ionică în 429 și 427, la începutul Războiului peloponesiac, **B.** se remarcă în luptele de la Pylos (425). După eșecul spartan de la Sfrakteria (425), **B.** a fost partizanul hotărît al continuării necondiționate a războiului împotriva Atenei. În 424, după ce împiedică tentativa generalului atenian Demostene de a cuceri Megara, **B.** întreprinde o expediție în spațiul traco-chalcidic, sub lozinca eliberării cetăților grecești de sub tirania Atenei. Cu sprijinul regelui Macedoniei, Perdiccas II, **B.** reputează o serie de victorii răsunătoare, ocupă Acanthos și Stagira și cucerește Amfipolis (424/423), oraș pe care escadra ateniană comandată de istoricul Tucidide nu reușește

să-l mai salveze. Alarmată de succesele lui **B.**, Atena trimite în 422 un corp expediționar în frunte cu † Cleon. In bătălia de la Amfipolis, spartanii ies victorioși, dar în luptă cad atît Cleon cît și **B.**; dispariția lor i-a înlesnit atenianului Nicias încheierea, în anul următor, a păcii între Atena și Sparta.

BRENNUS (sec. 4 î.e.n.), căpetenie a galilor din Italia septentrională. Principe al senonilor, **B.** este, potrivit tradiției, conducătorul galilor care, invadînd Latium, îi înfrîng pe romani în bătălia de pe rîul Allia (18 iulie 387 î.e.n.) și cuceresc Roma, cu excepția Capitoliului (asediat fără succes timp de 7 luni și salvat, potrivit tradiției, de gîștele templului Iunonei de un atac nocturn dat prin surprindere). În timp ce primea cele 1 000 de livre de aur în schimbul părăsirii ținutului, relatează Titus Livius, **B.**, acuzat că folosește greutăți măsluite, ar fi aruncat în talgerul balanței sabia rostind, ca răspuns la protestele romane, cinicul *vae victis!*

BRUTUS MARCUS IUNIUS (85—42 î.e.n.), om politic roman. Nepot al lui M. Porcius Cato Uticensis, **B.** beneficiază de o atentă educație la Atena, devenind un adept al doctrinei stoice. Își însoțește unchiul în misiunea din Cipru (58—56), apoi, în calitatea de quaestor, socrul — Appius Claudius Pulcher — în Cilicia (53). La izbucnirea războiului civil (49) se raliază lui Cn. † Pompeius (deși acesta ordonase în 78 uciderea tatălui său), dar, după bătălia de la Pharsalos (48), este grațiat de Caesar și inclus în cercul său de prieteni. După o guvernare exemplară a prov. Gallia Cisalpina (46—45), este desemnat în 44 praetor. Prieten apropiat al lui Cicero, care-i dedică unele dintre lucrările sale. Convingerile republicane sincere îl situează, alături de C. Cassius Longinus, ca inițiator al conjurației soldate la 15 martie 44 cu asasinarea lui Caesar. La sfîrșitul anului 44 **B.** trece în Peninsula Balcanică unde strînge o importantă armată. In primăvara anului 43, senatul legalizează situația lui **B.** și Cassius, acordîndu-le autoritatea excepțională *(imperium maius)* asupra prov. din Peninsula Balcanică și din Orient. După constituirea, în noiembrie 43, a celui de-al doilea triumvirat, **B.** și Cassius sînt decretați dușmani ai statului. Cu o puternică armată ei traversează în vara anului 42 Hellespontul, înaintează în Macedonia, dar sînt înfrînți de M. Antonius și C. Octavianus în toamna anului 42 în bătălia de la Philippi. **B.** se sinucide a doua zi după bătălie. Ținuta etică, stoicismul cu care a întîmpinat moartea au făcut din **B.**, în literatura prosenatorială de la începutul principatului, un simbol al luptei împotriva tiraniei. **B.** este și autorul unor dizertații academice *(De officiis, De patientia, De virtute)*, scrisori, cuvîntări și poezii, astăzi pierdute.

BRYAXIS (sec. 4 î.e.n.), sculptor grec. Originar probabil din Caria, devenit poate cetățean atenian, **B.**, unul dintre cei mai fecunzi și străluciți sculptori ai sec., a dedicat majoritatea operelor sale polisurilor grecești din Asia Mică. In 350 participă, alături de Scopas, Timotheos și Leochares, la decorarea frizelor Mausoleului din Halicarnas, monument inclus de posteritate printre cele 7 minuni ale lumii antice, lui **B.** revenindu-i latura septentrională. Izvoare literare ne dau informații asupra celor mai cunoscute opere ale sale — portretul lui Seleucos I Nicator, suveranul Regatului Seleucid, „Apolo" și „Zeus" din Patra, „Apolo din Dafne", „Dionysios din Cnidos", sculptura monumentală a zeului Serapis din Alexandria. Multe dintre acestea au figurat, în cópii, la loc de cinste la Roma.

BUDDHA/SIDDHARTHA GAUTAMA (c. 560—c. 480 î.e.n.), reformator religios indian alături de Confucius († Kong Zi), gînditorul care a influențat cel mai puternic civilizațiile Extremului Orient antic. Viața să, asemenea celei a atîtor alți întemeietori de religii,

a trecut de timpuriu în domeniul legendei. Fiu, potrivit tradiției, al lui Suddhodana, rajahul clanului Sakya (de unde și numele de Sakya-Muni), **B.** se naște la Kapilavastu (=Rumiindei), în SE Nepalului de astăzi, într-o familie aparținînd castei războinicilor (*ksatriya*). După o viață lipsită de griji, **B.** părăsește brusc la vîrsta de 29 de ani patrie, părinți, soție și copil pentru a căuta în lungi și solitare călătorii în NE Indiei „adevărul asupra existenței umane în vederea vindecării răului". Străbate regatul Magadhei, se întîlnește la Rajagriha cu regele † Bimbisara, poposește ca discipol al unor renumiți asceți — Alara Kalama, Uddaka Ramaputta — pînă cînd, la vîrsta de 35 de ani, în timpul unei meditații solitare sub un smochin din Bodha Gaya, lîngă Patna, într-un moment de „iluminare" (Buddha înseamnă în sanscrită „Iluminatul"), are revelația explicației durerii universale. In parcul Rashipatna, de lîngă Benares, **B.** ține prima sa predică despre „cele 4 nobile adevăruri", în prezența a 5 asceți, care vor deveni și primii săi discipoli. „Cele 4 nobile adevăruri" conțin esența mesajului lui **B.**: întreaga existență umană este suferință, cauzele acesteia sînt dorințele neîncetate ale omului care duc la reîncarnările succesive ale sufletului, reprimarea poftelor duce la salvarea sufletului de la noile reîncarnări și la accesul în Nirvana. Salvarea se poate dobîndi de către fiecare individ urmînd „cele 8 nobile căi". Restul vieții, pînă la vîrsta de 80 de ani, **B.** și-l petrece în India septentrională predicînd legea (*dharma*) în limba poporului, înconjurat de învățăcei recrutați din toate castele și mediile sociale. **B.** întemeiază un ordin monahal bărbătesc și unul de maici. Se stinge din viață la Kushinagara (pe terit. actual al Nepalului), fiind incinerat cu onoruri regale. • Identificînd durerea cu însăși existența (budismul este la origini mai degrabă o filozofie pragmatică decît o religie), **B.** indică prin „cele 8 nobile căi" — dreapta credință, viață, gîndire, voință, rostire, acțiune, strădanie și cufundare în sine — drumul de urmat spre mîntuire. Morala sa se bazează pe recunoașterea egalității tuturor oamenilor, condamnarea sistemului castelor, compasiunea față de toate ființele, asceza, meditația, precum și resemnarea în fața răului. **B.** și-a numit învățătura „drumul de mijloc" pentru a se distanța atît față de mistica brahmană cît și față de ateism. Cum el nu a lăsat nimic scris, discipolii săi i-ar fi consemnat în *Tripitaka*, lucrare redactată în limba pali, învățăturile. După moartea lui, se întrunește la Rajagriha primul congres budist pentru statuarea gîndirii sale. Devenit ideologie oficială a Imp. Maurya în sec. 3 î.e.n., în timpul lui Asoka, budismul se răspîndește apoi în Ceylon (=Sri Lanka), Asia Centrală, Asia de SE, China, Japonia. Din învățătura lui **B.** s-au născut mai multe școli filozofice și religioase, grupate la începutul mileniului 1 e.n. în două mari ramuri: budismul hinaiana („al micului vehicul"), care subliniază elementele originale ale gîndirii lui **B.** (răspîndit în Ceylon, Birmania, Thailanda, Laos, Kampuchia) și budismul mahaiana („marele vehicul"), care a dezvoltat elemente supranaturale, răspîndindu-se în Asia Centrală, Tibet, China, Coreea, Japonia.

BUREBISTA, rege dac (70—44 î.e.n.). „Ajuns în fruntea neamului său care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît în cîțiva ani a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine, ajungînd să fie temut chiar și de romani", astfel sintetizează Strabon din Amaseia, geograf și istoric grec, care își redacta opera la puțin timp de la dispariția lui **B.**, personalitatea conducătorului dac. Aflat inițial în fruntea unei formațiuni statale locale, **B.**, om de stat înzestrat cu remarcabile calități de organizator, strateg militar și diplomat,

reușește să unifice formațiunile politico-militare daco-gete din spațiul carpato-dunăreano-pontic sub autoritatea sa și să pună astfel bazele unui puternic regat cu centrul, probabil, în Podișul Transilvaniei. In întreaga sa acțiune, **B.** a fost sprijinit de marele preot † Deceneu, colaboratorul și sfetnicul cel mai apropiat. Reflectînd nivelul de dezvoltare a societății dacice, statul creat și organizat de **B.**, care putea, potrivit afirmațiilor aceluiași Strabon, să mobilizeze o armată de 200 000 de luptători, se impune la jumătatea sec. I î.e.n. ca principala forță politică și militară din Europa Centrală și de la Dunărea de Jos. Politica externă a statului lui **B.**, deosebit de activă și îndrăzneață, este îndreptată spre redobîndirea vechilor ținuturi dacice și spre contracararea pericolului expansiunii romane ce se contura pe întreaga linie a Dunării. Primul obiectiv îl constituie, în jurul anului 60 î.e.n., înlăturarea supremației celtice din reg. Dunării Mijlocii. Amploarea și vigoarea acestui efort militar, precum și succesul său găsesc ecou și în izvoarele istorice care consemnează completa nimicire a triburilor celților boii aflate sub conducerea lui Critasiros, precum și a celor taurisci ; în urma acestei victorii, hotarele apusene ale Regatului dac sînt fixate pe Dunărea Mijlocie și Munții Slovaciei. Înfrîngerea ulterioară a scordiscilor, triburi celtice din zona de vărsare a Tisei în Dunăre, aduce siguranță frontierei de SV a Daciei și deschide perspectiva organizării de incursiuni în S Dunării, în Macedonia și Illyria, creînd premisele stabilirii hotarelor meridionale ale regatului lui **B.** pe linia Munților Balcanici. In anii 55—48, atenția lui **B.** se îndreaptă spre răsărit, unde, după înfrîngerea lui Mithradates VI Eupator, regele Pontului, Roma reușise temporar, în urma campaniei lui M. Terentius Varro Lucullus, din anii 72/71, să-și extindă autoritatea asupra orașelor grecești vest-pontice. Triburile bastarnilor și sarmaților de la E de Dacia și din reg. nord-pontice sînt înfrînte, **B.** impunînd apoi autoritatea statului dac coloniilor grecești de pe litoralul septentrional și apusean al Mării Negre, de la Olbia, aflată la gurile Bugului, și pînă la Apollonia, situată pe țărmul golfului Burgas în Tracia. Orașe care s-au opus, precum Olbia, Histria și Mesambria, sînt asediate și luate cu asalt, suferind grave distrugeri și fiind obligate să accepte apoi garnizoane dacice. **B.** ajunge astfel „stăpînul ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre“, devenind „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia“, cum îl numește o inscripție greacă contemporană. Aflat la apogeul puterii, **B.** este pe punctul de a interveni în războiul civil dintre Caesar și Pompei din statul roman, trimițînd în preajma bătăliei de la Pharsalos (48), la cel din urmă, ca sol, pe Acornion din Dionysopolis. Înfrîngerea și moartea lui Pompeius Magnus fac ca oferta de alianță a lui **B.** să nu se materializeze. Victorios în războiul civil, Caesar pregătea, se pare, o campanie îndreptată împotriva rivalului său din Carpați. După asasinarea lui Caesar în Forumul din Roma, are loc și dispariția violentă a lui **B.**, victimă probabil a unui complot al aristocrației separatiste. Statul întemeiat de el se destramă inițial în 4, apoi în 5 părți, într-una dintre acestea menținîndu-se la putere Deceneu.

C

CAECILIUS STATIUS (c. 219—c. 168 î.e.n.), poet comic latin. Gal insubru din Cîmpia Padului (Gallia Cisalpina), adus la Roma ca sclav, apoi eliberat, **C.** se consacră creației dramatice. Prieten apropiat al lui † Ennius. Autor a c. 40 de comedii (*fabulae palliatae*, din care s-au păstrat c. 300 de versuri), în majoritate imitate după Menandru. **C.** s-a bucurat de o mare faimă în sec. 2—1 î.e.n., fiind socotit de Varro și Volcacius Sedigitus drept cel mai mare autor comic latin. Între Plaut și Terențiu, **C.** constituie un adevărat barometru al pătrunderii influențelor elenistice în cultura romană.

CAESAR CAIUS IULIUS (100—44 î.e.n.), om politic, general și scriitor latin. Fiu al lui C. Iulius Caesar, praetor (c. 92), apoi guvernator al prov. Asia (m. 85), nepot al lui Caius Marius ; căsătorit în 84 cu Cornelia, fiica lui Cinna (conducătorul popularilor), **C.** este grațiat în 82, după victoria optimaților, de către Sulla. Anii următori (81—78) și-i petrece în diverse misiuni în Orient ; revine la Roma după moartea lui Sulla, făcîndu-și debutul ca orator în procesele împotriva lui Cn. Cornelius Dolabella (77) și C. Antonius (76). După anul 70 **C.** se îndepărtează de pozițiile aristocrației senatoriale și se apropie de tabăra popularilor, combătînd, alături de aceștia, politica optimaților. *Quaestor* (68), *pontifex maximus* (63), *praetor* (62), apoi guvernator al Hispaniei Ulterior (61—60), **C.** încearcă să colaboreze cu M. Licinius † Crassus (65—63) și îl sprijină în anii 67, 66, 63—62 pe Cn. Pompeius Magnus. Revenit în iunie 60 la Roma reușește, grație abilității sale diplomatice, să atenueze temporar rivalitatea dintre Crassus și Pompei și profită de opoziția înverșunată a senatului față de ratificarea măsurilor adoptate în anii 64—63 de Pompei în Orient, pentru a încheia primul triumvirat. *„Conspiratio inter tres civitatis principes“*, cum numește Titus Livius înțelegerea secretă dintre cei trei influenți oameni politici, viza acordarea unui sprijin reciproc în lupta împotriva aristocrației senatoriale. Ales consul, **C.** adoptă în 59, în ciuda opoziției senatoriale, o serie de legi favorabile intereselor triumvirilor. În calitate de proconsul, obține în 58 guvernarea, pentru o perioadă de 5 ani, a Galliei Cisalpine, a Galliei Transalpine și a Illyricumului. Căsătoria în 59 a fiicei sale Iulia cu Pompei contribuie la întărirea legăturilor dintre cei doi oameni politici. Întrevederea de la Lucca (Etruria) dintre **C.**, Pompei și Crassus se încheie în aprilie 56 prin reînnoirea triumviratului și estomparea tensiunii reinstalate între Crassus și Pompei. Se decide ca aceștia doi să ocupe în 55 consulatul, iar lui **C.** să-i fie prelungită cu 5 ani autoritatea în provinciile sale. Influența de care se bucurau triumvirii la Roma face ca, în ciuda opoziției senatoriale înverșunate, planul de la Lucca să fie transpus aidoma în practică. În 55 lui Pompei i se acordă pentru 5 ani guvernarea prov. din Spania, iar lui Crassus, Siria. În 58, în calitate de guvernator al Galliei Narbonensis, **C.** profită de apelul lansat de galii amenințați de suebii lui † Ariovist, pentru a iniția cucerirea întregii prov. După ce îi înfrînge pe helveții din SE Galliei, iese victorios din confruntarea cu Ariovist, care este obligat să se refugieze peste Rin în Germania. În 57 cucerește N și NV Galliei, reprimă în anul următor o răscoală a veneților și morinilor, apoi anexează Aquitania. Cele două expediții organizate în 55 și 54 în Britannia, precum și traversarea Rinului în 55 și 53, cînd întreprinde primele incursiuni romane în Germa-

nia, deși nu aduce cîștiguri teritoriale, stîrnesc un puternic ecou la Roma sporindu-i popularitatea. Marea răscoală din 52 a galilor, sub conducerea arvernului † Vercingetorix, pune în pericol întreaga cucerire, dar, grație geniului militar al lui C., forțele răsculaților sînt înfrînte la Alesia (în apropiere de actualul Dijon). În 51 sînt reprimate ultimele rezistențe, realizîndu-se astfel cucerirea întregii Gallii, iar C. încheie redactarea celor 7 cărți ale lucrării sale *Commentarii de bello Gallico (Însemnări despre războiul galic)*. Moartea lui Crassus la Carrhae (53), intensificarea frămîntărilor sociale și politice la Roma, soldate cu cvasi-neîntrerupte lupte de stradă între populari și optimați și cu apropierea lui Pompei de pozițiile aristocrației senatoriale, care solicita rechemarea lui C. din Gallia, duc, îndeosebi după desemnarea lui Pompei în calitate de *consul sine collega* (52), la înstrăinarea de C. și la crearea unei stări de încordare între cei doi oameni politici. Încercările lui Cicero, din 50, de aplanare a conflictului care se profila ineluctabil, eșuează. Printr-un *senatus consultum ultimum*, C. este demis la 7 ianuarie 49 din funcțiile sale, iar Pompei este însărcinat cu puteri dictatoriale în vederea apărării republicii. Trei zile mai tîrziu, în noaptea de 10 ianuarie, C. traversează cu legiunile sale Rubiconul, hotarul dintre prov. și metropolă (*„Alea iacta est"*), declanșînd războiul civil, care va dura peste 4 ani. Surprins de rapiditatea înaintării lui C., Pompei este obligat să se refugieze la 17 martie 49 de la Brundisium în Grecia, unde începe concentrarea de forțe în vederea recuceririi Italiei. Pentru a-și asigura spatele, C. se îndreaptă întîi împotriva concentrării de forțe pompeiene din Spania (7 legiuni) pe care le înfrînge la 2 august 49 în bătălia de la Ilerda. Debarcat apoi, la 5 ianuarie 48, în Epir, este antrenat într-un adevărat război de poziții la Dyrrachium; după străpungerea încercuirii lui C. are loc în Tesalia, la Pharsalos, bătălia decisivă (9 august 48); înfrînt, Pompei se refugiază în Egipt, unde este asasinat la 28 septembrie din ordinul regelui Ptolemeu XIII. C., care-l urmărise pe Pompei în Egipt, ocupă Alexandria și intervine în conflictul dinastic sprijinind-o pe † Cleopatra VII împotriva fratelui ei, Ptolemeu XIII. În iarna anilor 48/47, C. este asediat, împreună cu Cleopatra, în citadela Alexandriei de partizanii lui Ptolemeu și numai sosirea unor întăriri din Asia Mică îi permite să obțină victoria în bătălia de pe Nil (27 martie 47). Revenit în Asia Mică, unde Farnace II, fiul lui Mitradate VI, încerca să recucerească fostul regat al tatălui său, îl înfrînge pe acesta la Zela; *„veni, vidi, vici"*, raportează el senatului. În octombrie 47 sosește la Roma, la 28 decembrie debarcă deja în Africa de Nord, unde pompeienii concentraseră o puternică armată, pe care C. o înfrînge la 6 aprilie 46 în bătălia de la Thapsus. Revenit în iulie 46 la Roma, în noiembrie părăsește din nou orașul pentru a se deplasa pe frontul din Spania, unde fiii lui Pompeius Magnus mobilizaseră o puternică armată. Bătălia victorioasă de la Munda (17 martie 45) încheie definitiv războiul civil: C. rămîne unicul stăpîn al statului roman. După ocuparea Italiei în primăvara anului 49, C. este desemnat *dictator*, în anii 48, 46, 45, 44 este ales consul, în 48 *dictator* pe timp de un an, în 46 *dictator* pe 10 ani, pentru ca în februarie 44 să fie numit *dictator perpetuus*. Paralel îi sînt acordate puteri excepționale și drepturi speciale. După ce reușește în 45—44 să concentreze o putere cvasimonarhică, C. acceptă și însemnele exterioare acesteia. În pofida unei politici sociale lucide și abile, prin care încearcă să stabilească un echilibru între diferitele categorii sociale, C. subestimează rezistența instituțiilor republicane și animozitatea aristocrației senatoriale, care vede în el simbolul tiraniei. La Idele lui martie (15 martie 44), în preajma începerii unei campanii împotriva parților, C. este asasinat într-o întrunire a senatului din Roma de o conjurație de c. 60 de senatori în frunte cu C. Cassius Longinus și M. Iunius Brutus. Testamentul său îl desemna ca moștenitor pe Caius Octavianus, nepotul său. Om politic de o genială fantezie și o voință de fier, diplomat subtil și lucid, organizator strălucit, inegalabil strateg și conducător de oști, C. rămîne una dintre cele mai importante personalități ale Romei antice și-și înscrie numele, alături de Alexandru Macedon și Hannibal, printre marii cuceritori ai antichității. Prin întreaga sa acțiune, C. a precipitat în istoria romană trecerea de la sistemul republican la cel monarhic. Remarcabilă rămîne și creația sa literară. Prezență activă în viața spirituală a epocii, C. este autor de poezii, drame, cuvîntări (considerat de Cicero drept cel mai important retor al vremii), scrisori, studii literare, pamflete politice, memorii apreciate în antic., astăzi pierdute. Cele 7 cărți din *Commentarii de bello Gallico* și cele 3 cărți din *Commentarii de bello civili (Însemnări despre războiul civil)* se înscriu printre creațiile majore ale prozei latine.

CALAMIS/KALAMIS (sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Întrucît multe din creațiile sale au fost expuse în Beoția, în antic. s-a acreditat ideea originii lui beoțiene. A lucrat în bronz, marmură, criselefantină. Operele lui, mult admirate de Pausanias, Pliniu cel Bătrîn, Lucian din Samosata, expuse la Atena (o Afrodită comandată de Callias pentru Propylee — c. 449 î.e.n.), Olimpia (caii de curse ai lui Hieron, tiranul Siracuzei — 466) sau Teba (o Afrodită comandată de Pindar), nu au putut fi identificate printre copiile romane păstrate. C. a rămas celebru în antic. îndeosebi prin statuile sale de cai.

CALICRATE/KALLIKRATES (sec. 5 î.e.n.), arhitect și inginer constructor grec. Participă după 460 la construirea zidurilor lungi dintre Atena și Pireu. Potrivit informațiilor lui Plutarh, a condus între 447—438, împreună cu Ictinos, construirea Parthenonului de pe Acropolea Atenei. După planurile concepute de C., este ridicat de el sau de un elev al lui, în 421, templul zeiței Nike din Atena.

CALIGULA/CAIUS IULIUS CAESAR GERMANICUS (12—41), împărat roman (37—41). Fiu al generalului Germanicus și al Agrippinei Maior, își petrece copilăria alături de tatăl său, în mijlocul soldaților de pe Rin, de la care primește cognomenul Caligula („Cizmulița"). Deși în timpul lui † Tiberius (unchiul său) nu se afirmă în viața politică, la moartea acestuia (16 martie 37), sprijinit de prefectul pretoriului, Macro, este proclamat împărat de garda pretoriană și recunoscut de către senat. Primele 8 luni de domnie par să justifice entuziasmul cu care fusese primit de popor noul princip. Politica lui capătă însă brusc însemnele despotismului și incoerenței, metamorfoză considerată de multe izvoare drept o consecință a bolii; la curtea imperială sînt introduse ceremonialul oriental și divinizarea *princeps*-ului, sînt încurajate cultele orientale, interzise la Roma de către Tiberius. Arbitrariul politicii interne și externe, extravaganțele și cruzimile, fastul serbărilor și risipirea tezaurului strîns de predecesorul său, măsurile fiscale opresive declanșează două conspirații ale opoziției senatoriale (în 39 și 40) urmate, fiecare, de valuri de procese de *crimen maiestatis*, soldate cu numeroase execuții. La 24 ianuarie 41, C. este asasinat în apropierea palatului său din Roma, în urma unei conspirații a pretorienilor în frunte cu Cassius Chaerea și L. Annius Vinicianus, sprijiniți de libertul Callistus. Numele lui este supus de senat unei *damnatio memoriae*. Îi succede la tron Claudiu I, unchiul său, proclamat împărat de către garda pretoriană și recunoscut apoi de către senat.

CALIMAH/KALLIMACHOS (c. 315—c. 240 î.e.n.), poet și erudit grec. Născut la Cirene (Africa de Nord), într-o veche familie aristocratică, sărăcită către finele sec. 4 î.e.n., C. petrece o vreme la Atena, la studii, apoi se stabilește ca simplu profesor în Egipt, la

Alexandria. Remarcat la curtea suveranilor lagizi, de ale căror favoruri a beneficiat apoi pînă la moarte, C. este însărcinat de † Ptolemeu I cu misiunea de a cataloga fondurile celebrei biblioteci. Fără a deveni conducătorul acesteia, C. a dobîndit ca erudit și poet de curte un mare prestigiu la Alexandria. Personalitate multilaterală, el inaugurează seria marilor erudiți alexandrini, impunîndu-se totodată drept cel mai strălucit poet al lumii elenistice. Competența, seriozitatea și hărnicia lui C. ca învățat sînt ilustrate și de datele furnizate de lexiconul bizantin Suda, potrivit cărora el este autorul unui impresionant număr de lucrări însumînd 800 de role (sau cărți). Rezultatul strădaniilor din bibliotecă îl reprezintă masivul *Pinakes (Tabel bibliografic*, 120 de cărți), care include informații asupra tuturor autorilor și operelor aflate în vestitul for alexandrin. După principiile schițate la alcătuirea acestor cataloage, C. poate fi considerat creatorul bibliografiei metodice, punînd bazele studiului științific al istoriei literaturii. Spirit enciclopedic, C. a redactat lucrări din cele mai variate domenii precum : concursurile sportive din lumea greacă, explicarea denumirilor etnice, tratate despre păsări, fluvii, fondarea orașelor elene, istoria artei. Din toate aceste lucrări n-au supraviețuit decît fragmente. În schimb a ajuns pînă la noi o parte a creației sale poetice. În *Anthologia Palatina* s-au păstrat 60 de epigrame ; au mai supraviețuit 6 imnuri (din care 5 în hexametri) evocînd momente din existența lui Zeus, Artemis, Apolo, Demeter și glorificînd totodată dinastia lagidă și 13 iambi *(Iamboi)* incluzînd numeroase elemente autobiografice. *Hekale* (o mică epopee — *epillion*, din care s-au păstrat cîteva fragmente), poate cea mai reprezentativă creație a sa, abordează un episod din viața lui Teseu. *Ibis*, poem satiric, este o răfuială cu adversarul său literar † Apollonios din Rhodos. *Plokamos Berenikes (Cosița Berenicei)*, poem mitologic (descoperit în 1929), l-a inspirat pe Catul. Dintre creațiile lirice *(Mele)* nu s-au păstrat decît puține fragmente, elocvente totuși pentru diversitatea tematicii abordate de C. De o mare faimă în antic. și ev. med. s-a bucurat *Aitia (Cauzele)*, în 4 cărți, culegere de legende în versuri, menite a explica originea unor serbări și obiceiuri, a numelor unor zei și eroi, monumente și orașe. Despre tragediile și comediile atribuite lui C. nu mai avem nici o informație. Reprezentant al elenismului, C. a căutat și a deschis prin creația sa noi drumuri, care reflectă idealul literar al unei noi poetici. El abandonează programatic forma greoaie a epopeii, pe care o consideră perimată (de unde și disputa cu Apollonios din Rhodos), în favoarea poeziei de mici dimensiuni, îmbinare de fantezie explozivă și rafinament, cizelată cu multă atenție și migală. Prin C. cunoștințele enciclopedice și cele cu caracter științific își fac intrarea plenar în lumea poeziei. Ironia, tonul imnurilor ca și al altor creații trădează distanțarea definitivă față de lumea miturilor. Drumul inaugurat de C., cel al poeziei lirice, intimistă, concisă și cizelată pînă la perfecțiune, s-a dovedit fertil pentru intreaga epocă elenistică. Influența asupra poeților neoterici și elegiaci latini (Catul, Horațiu, Properțiu, Ovidiu), care au reluat motive și teme ale creației sale, a fost puternică. Quintilian îl numea *princeps elegiae*.

CAMBISE II, suveran al Imp. Ahemenid (529—522 î.e.n.). Fiul lui Cirus II cel Mare și al Cassandanei, C. participă alături de tatăl său la campania împotriva Regatului Noului Babilon (539 î.e.n.), fiind apoi numit guvernator al Babiloniei. El continuă politica expansionistă a predecesorului său, organizînd cu grijă campania de cucerire a Egiptului plănuită încă de acesta (încheie în acest scop o alianță cu Policrate, tiranul insulei Samos). După ce îl înfrînge pe faraonul Psametic III în bătălia de la Pelusium, din Delta Nilului, C. ocupă orașul Memfis și se proclamă urmaș al faraonilor

(525 î.e.n.). Întregul Egipt este transformat într-o satrapie a Imp. Persan. Campaniile întreprinse spre V, în Libia (Oaza lui Amon), și spre N, în Nubia, nu sînt încununate de succes, expedițiile de cucerire a Cartaginei și a Etiopiei rămînînd simple proiecte. O revoltă antipersană a egiptenilor determină represalii aspre, dărîmarea templelor, acțiuni care, alături de propaganda succesorului său, Darius I, stau probabil la baza imaginii de despot vanitos, abuziv și crud transmisă posterității de istoriografia antică. Moare în drum spre Persia, unde magul Gaumata, uzurpînd puterea, se proclamase rege (pretinzînd a fi Bardiya, fratele lui C., asasinat anterior în secret din ordinul despotului).

CAMILLUS MARCUS FURIUS (?—364 î.e.n.), om politic roman. Cel mai ilustru reprezentant al gintei patriciene Furia, C. este prima personalitate istorică a Romei republicane căreia, dincolo de legendă, i se poate recunoaște cu certitudine o existență reală. Potrivit tradiției, C. a fost, în 6 rînduri (401, 398, 394, 386, 384, 381), tribun militar cu puteri consulare, censor în 403 și dictator în 396, 390, 389. În calitate de dictator, cucerește în 396, la capătul unui război care dura de 10 ani, orașul etrusc Veii ; obiecte din pradă sînt dăruite sanctuarului lui Apolo din Delfi. În 387 C. ar fi luptat cu succes împotriva galilor invadatori conduși de Brennus și ar fi organizat reconstrucția cetății, motiv pentru care Titus Livius îl numește „al doilea întemeietor al Romei".

CANDAUL/KANDAULES, rege al Lidiei, potrivit lui Herodot, ultimul reprezentant al dinastiei Heraclizilor. Împrejurările înlăturării lui C. de către † Gyges, întemeietorul noii dinastii a Mermnazilor (c. 680 î.e.n.) și ale căsătoriei acestuia cu frumoasa soție a lui C. au devenit încă din antic. subiect de legendă (la Herodot, Platon, Nicolaos din Damasc sau Plutarh), prelucrată literar în epoca modernă de Th. Gautier, F. Hebbel, A. Gide sau M. Vargas Llosa.

CAO CAO (155—220), general și om de stat chinez. Adoptat de un eunuc de la curtea imperială, C. se afirmă ca unul dintre cei mai talentați generali din ultimele decenii de existență ale dinastiei Han de Est. După ce dobîndește o mare faimă în reprimarea răscoalei țărănești a „Turbanelor galbene" (184), C. se impune în conflictele dintre marii potentați ai deceniului următor ca un principal competitor în lupta pentru putere. În 196 el îl sechestrează pe ultimul reprezentant al dinastiei Han de Est, împăratul Xian Di (189—220) care, dus la Xuchang (provincia Henan), rămîne un om de paie în mîinile atotputernicului general. C. își extinde treptat autoritatea asupra Chinei septentrionale de pe cursul mijlociu și inferior al Fluviului Galben (=Huanghe), ocupă capitala Luoyang, îl înfrînge în 200 e.n., în bătălia de la Guandu, pe Yuan Shao, un alt mare potentat, dar eșuează în tentativa de a cuceri Jingzghou, înaintarea lui spre SE fiind oprită de armatele coalizate ale generalilor Sun Quan și Liu Bei ● Calitățile sale de militar, abilitatea și șiretenia sa au trecut în folclor și legendă, C. devenind eroul a numeroase romane și piese de teatru ale evului mediu. După moartea lui, Cao Pei, fiul său, îl detronează pe Xian Di și se proclamă împărat al statului Wei, care îngloba partea septentrională a Chinei, marcînd începutul împărțirii Imp. Chinez în trei formațiuni de sine stătătoare. C. a fost totodată și un remarcabil poet ale cărui versuri, de o admirabilă plasticitate, evocă zbuciumul marilor campanii militare.

CAO PEI (186—226), suveran chinez al statului Wei (220—226), una dintre cele trei formațiuni statale în care se destramă Imp. Chinez la sfîrșitul dinastiei Han. Fiu al atotputernicului general Cao Cao, care îl sechestrase în 196 pe Xian Di, ultimul suveran al dinastiei Han de Est, C. îl detronează pe acesta la moartea tatălui său (220)

și se proclamă împărat (cunoscut sub numele de Wen Di) în partea de N a Chinei, cu orașul Luoyang drept capitală. Proclamarea sa este urmată de actul similar al lui † Liu Bei în statul Shu (221) și de cel al lui † Sun Quan în statul Wu (222). Următoarea jumătate de secol din istoria Chinei poartă numele de „epoca celor trei imperii". **C.** a fost și un remarcabil poet, precum și unul dintre primii teoreticieni și critici literari.

CARACALLA/MARCUS AURELIUS ANTONINUS (188—217), împărat roman (211—217). Caracalla, porecla împăratului, derivă de la numele celtic al unei mantale purtate în Gallia. Fiu al lui Septimius Severus și al Iuliei Domna, născut la Lyon. **C.** este desemnat în 196 *caesar*, iar în 198 *augustus*, devenind la 4 februarie 211, la moartea tatălui, coîmpărat alături de fratele său, Geta. Ura nestinsă care mina din copilărie relațiile dintre cei doi frați duce, în februarie 212, la asasinarea lui Geta în palatul din Roma, urmată de uciderea a 20 000 de partizani ai acestuia. **C.** continuă politica lui Septimius Severus de întărire a autorității imperiale, avînd ca principal sprijin armata. Consecințe însemnate pentru istoria Romei va avea *Constituția Antoniniană* promulgată de el în 212, care acordă cetățenia romană întregii populații libere din imp., prov. dobîndind astfel statut egal cu Roma și cu Italia. Avid de glorie, visîndu-se un nou Alexandru cel Mare, **C.** inițiază o politică externă ofensivă, luptă la răsărit de Rin împotriva alamanilor (213), la Dunăre împotriva carpilor (214), iar în 215 începe un nou război împotriva Regatului Part. Este însă asasinat în aprilie 217, în timpul campaniei din Mesopotamia, din instigarea prefectului pretoriului, M. Opellius Macrinus, care se proclamă împărat.

CARNEADE KARNEADES/din CIRENE (c. 214—129 î.e.n.), filozof grec. La Academia din Atena, **C.** este elevul, apoi (din 164/160) succesorul lui Hegesinos la conducerea acestui reputat for filozofic. În 156/155, face parte, alături de peripateticianul Critolaos din Faselis și de stoicul Diogene din Seleucia, din celebra solie ateniană trimisă la Roma. Aici **C.** și-a impresionat auditoriul (care-l număra și pe Cato cel Bătrîn) ținînd în două zile succesive cîte o prelegere, întîi în favoarea, apoi împotriva dreptății. **C.** a continuat direcția sceptică a lui Arcesilau (asemenea acestuia, nu a lăsat nimic scris), pledînd în favoarea abținerii de la orice decizie (*apoché*), dar rezervînd totuși conținutului relativ al adevărului (*pithanon*, tradus de Cicero prin *probabile*) un rol mult mai important; în jurul acestui termen, **C.** dezvoltă o teorie proprie, orientată împotriva existenței zeilor, împotriva prezicerilor și haruspiciilor, a astrologiei, precum și a fatalismului stoic.

CASANDRU KASSANDROS (c. 355—297 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Fiu mai vîrstnic al lui Antipatros (regentul Macedoniei în absența lui Alexandru cel Mare), **C.** sosește abia în 324 la curtea din Babilon. După dispariția marelui cuceritor este numit în 321 *chiliarh* al cavaleriei Asiei, alături de Antigonos, dar neînțelegerile cu acesta îl determină să se retragă în Macedonia. Decizia lui Antipatros din 319, devenit, la moartea lui Perdiccas, regent al imp. lui Alexandru cel Mare, de a-l desemna pe Polyperchon, și nu pe el succesor în funcție, îl determină pe **C.** să se alieze cu Antigonos, Lisimah și Ptolemeu împotriva propriului tată. În 319—316 **C.** îl izgonește pe Polyperchon din Macedonia și Grecia și este desemnat strateg al Europei. El se dovedește cel mai înverșunat dușman al familiei lui Alexandru: în 316 **C.** o capturează și execută pe Olimpia, ambițioasa și cruda mamă a lui Alexandru, apoi pe soția acestuia, Roxana, și pe fiul ei, Alexandru IV (310), devenind *de facto* conducătorul Macedoniei. În 315 **C.** se aliază cu Ptolemeu, Lisimah și Seleucos, participînd la luptele din Grecia împotriva lui Antigonos, apărătorul ideii de unitate a imp. lăsat de Alexandru Macedon. În 305 se proclamă rege al Macedoniei și

trimite în Asia, sub comanda fratelui său Pleistarchos, trupe care participă la victoria de la Ipsos (301) asupra lui Antigonos Monophthalmos. Spirit rafinat și cultivat, **C.** a fondat orașele Casandreia și Thesalonic și a reconstruit Teba, distrusă de Alexandru cel Mare în 335 î.e.n.

CASSIUS DIO COCCEIANUS (c. 150—c. 235), om politic și istoric grec. Fiul senatorului Cassius Apronianus din Niceea (Bitinia), înrudit cu Dion Chrysostomos, **C.** este primit în senat sub Commodus, este desemnat praetor de Pertinax (193) și cunoaște o strălucită carieră politică în vremea dinastiei Severilor (consul sufect, guvernator al prov. Africa, Dalmația, Pannonia Superior), încoronată de consulatul din 229, alături de împăratul † Severus Alexander. Animozitatea soldaților și pretorienilor îl obligă să se retragă după această dată în prov. natală. **C.** își începe activitatea literară sub Septimius Severus cu o scriere despre vise și preziceri, o continuă cu o istorie a războiului civil care a urmat morții lui Commodus și cu o biografie a lui Arian din Nicomedia. Opera capitală este *Istoria romană* (*Romaike historia*) în 80 de cărți — integral păstrate 36—60 și 78—79 (anii 69 î.e.n.—47 e.n.), restul în excerpte ale lui Ioannes Xiphilinos și Ioannes Zonaras și în alte surse bizantine din sec. 11—12. Urmînd modelul analisticii latine, **C.** narează istoria Cetății Eterne de la Eneas pînă în 229 (republicii îi sînt închinate primele 50 de cărți). Scrisă de pe pozițiile aristocrației senatoriale fidele împăratului, ea rămîne, în pofida retorismului, unul din principalele izvoare antice ale sfîrșitului republicii și ale principatului. Prin informațiile referitoare la războaiele daco-romane, opera lui **C.** reprezintă un izvor de neînlocuit pentru istoria Daciei în epoca lui Decebal.

CASSIUS LONGINUS CAIUS (?—42 î.e.n.), om politic roman. În calitate de quaestor (53), **C.** participă, în subordinea lui M. Licinius Crassus, la bătălia de la Carrhae și asigură retragerea armatei înfrînte în Siria, prov. pe care o apără în anii 52—51 împotriva parților. Tribun al poporului (49), **C.** se raliază la izbucnirea războiului civil taberei senatoriale și comandă flota lui Pompei (49—48). După bătălia de la Pharsalos (48), Caesar îl grațiază. Desemnat praetor în 44 este, alături de M. Iunius † Brutus, inițiatorul conjurației soldate cu asasinarea dictatorului (la 15 martie 44). În septembrie 44 **C.** sosește în Siria, preia comanda armatei romane din prov. și-l elimină pe consulul P. Cornelius Dolabella. În primăvara anului 43 senatul legalizează situația lui Brutus (stăpîn al prov. balcanice) și a lui **C.**, acordîndu-le puteri excepționale (*imperium maius*) în Orient. După constituirea în noiembrie 43 a celui de-al doilea triumvirat, **C.** și Brutus sînt decretați dușmani ai statului. Cu o puternică armată ei traversează în vara anului 42 Hellespontul, înaintează în Macedonia, dar sînt înfrînți de Marcus Antonius și Caius Octavianus în toamna anului 42 în bătălia de la Philippi. **C.** se sinucide la sfîrșitul bătăliei.

CATILINA LUCIUS SERGIUS (c. 108—62 î.e.n.), om politic roman. Descendent al unei vechi familii patriciene sărăcite, **C.** participă sub comanda consulului Cn. Pompeius Strabo la „Războiul aliaților" (91—88), iar în 83 se raliază lui L. Cornelius Sulla, acumulînd în vremea proscripțiilor o apreciabilă avere. Praetor în 68, apoi guvernator al prov. Africa (67—66), devine celebru prin administrarea abuzivă și rapida sa îmbogățire. Revenit la Roma (65), este implicat într-un tenebros complot, eșuat, care viza asasinarea consulilor din anul 65. În următorii doi ani candidează pentru consulat, inițial susținut de Crassus și Caesar, apoi căutînd sprijinul categoriilor sociale dezmoștenite ale societății romane, al căror purtător de cuvînt devine. Eșuînd în aceste tentative, ambițiosul **C.** nu vede în 63 altă cale pentru dobîndirea puterii decît o lovitură de stat prin care să-și înlăture dușmanii și să impună

lichidarea tuturor datoriilor; semnalul pentru declanșarea insurecției urma să-l constituie asasinarea consulului în funcție, M. Tullius ↑ Cicero. Descoperirea conspirației în octombrie 63 îi prilejuiește lui Cicero rostirea, în lunile noiembrie-decembrie, a celebrelor *Catilinare (quousque tandem Catilina abutere ...)*, soldate cu fuga lui **C.** din Roma și cu condamnarea și executarea la 5 decembrie a unora dintre principalii săi partizani. Refugiat în Etruria, unde constituie în grabă o mică armată, **C.** este învins și ucis în ianuarie 62, în bătălia de la Pistoria, de către forțele senatoriale.

CATO cel BATRÎN/MARCUS PORCIUS CATO CENSORIUS (234—149 î.e.n.), om politic, istoric și scriitor latin. Fiu al unui cavaler din Tusculum, *homo novus* sosit de timpuriu la Roma unde, grație personalității sale energice și inteligente, tenacității și integrității morale, urcă toate treptele ierarhiei sociale și politice, **C.** s-a impus ca una dintre cele mai remarcabile figuri ale Republicii romane. La 17 ani participă la bătălia de la Lacul Trasimene (217 î.e.n.), luptă apoi, în subordinea lui Fabius Maximus, împotriva lui Hannibal și-l însoțește în 204 pe P. Cornelius Scipio în expediția din Africa de Nord care încheie cel de-al doilea Război punic. *Quaestor* (205), *aedil* (199), *praetor* (199), *consul* (195), are un rol decisiv în dobîndirea victoriei de la Thermopyle asupra armatei seleucide (191). Pînă la sfîrșitul vieții rămîne un neobosit dușman al Cartaginei; cuvintele *Ceterum censeo, Carthaginem esse delendam* (*Pe de altă parte, cred eu, Cartagina trebuie distrusă*) revin obsedant în toate discursurile sale. Censura sa din 184 va rămîne celebră în analele Republicii prin severitatea măsurilor adoptate, aducîndu-i cognomenul de Censorius ● De 44 de ori atacat în justiție fără a fi vreodată condamnat, **C.** este principalul reprezentant al cercurilor aristocrației senatoriale conservatoare care, tot mai îngrijorate de pătrunderea culturii grecești în Italia, în care văd principala cauză a decăderii morale, încearcă să-i opună revenirea la vechile valori morale romane (*mos maiorum*). Aceluiași obiectiv major îi sînt subordonate și scrierile sale, grație cărora este considerat creatorul prozei literare latine. *Origines* (*Originile*), păstrată fragmentar, o istorie a Romei, și a triburilor italice în 7 cărți, de la fondarea cetății pînă în 149, reprezintă prima lucrare de istoriografie latină. Concepută ca o *res gestae populi Romani*, opera exaltă virtuțile maselor anonime, în care **C.** vede garanția măreției romane. Din bogata sa creație în domeniul oratoriei (Cicero cunoștea 150 dintre cuvîntările sale), dreptului, medicinii, economiei agrare, s-a păstrat integral opusculul *De agricultura*, izvorît dintr-o bogată experiență proprie, prețios prin informațiile asupra agriculturii italice.

CATO UTICENSIS MARCUS PORCIUS (95—46 î.e.n.), om politic roman și orator. Strănepot al lui Cato cel Bătrîn, nepot al lui Livius Drusus, **C.** beneficiază de o solidă educație retorică și filozofică, aderînd de timpuriu la doctrina stoică. În calitate de tribun militar (67—66), quaestor (64), tribun al plebei (62), administrator al Ciprului (58—56), praetor (54), **C.** se impune, prin integritatea caracterului și a acțiunilor sale, ca unul dintre cei mai influenți reprezentanți ai aristrocrației senatoriale. *Gravissimus atque integerrimus vir* (cum îi numește Cicero), cu ferme convingeri republicane, **C.** devine după anul 60 un tenace adversar al lui Caesar și Pompei în senat. După apropierea lui Pompei de senat (52), **C.** se află alături de el în lupta împotriva lui Caesar. În 49—48, este propraetor în Sicilia și Grecia, participă la lupta de la Dyrrachium, devine guvernator al Africii (47—46), sufletul rezistenței senatoriale împotriva cuceritorului Galliei; după victoria lui Caesar de la Thapsus, respinge cu mîndrie oferta de grațiere a acestuia, sinucigîndu-se la Utica. Prin austeritatea moravurilor cît și prin moartea sa, **C.** devine, pentru aristrocrația senatorială din primul secol al principatului, simbolul luptei pentru *„libera res publica"*.

CATUL/CAIUS VALERIUS CATULLUS (c. 87—c. 54 î.e.n.), poet latin. S-a născut la Verona, într-o familie de bună condiție, care se bucura de prietenia lui Caesar (atacat mai tîrziu fără reținere de poet în epigrame). Venit la Roma pentru studii, este atras, în egală măsură, de plăcerile capitalei și fascinat de lumea literelor. Prieten cu istoricul Cornelius Nepos, îi cunoaște pe Cicero și Hortensius dar, în primul rînd, participă cu înflăcărare la viața „cenaclului" poeților neoterici alături de P. Valerius Cato, Helvius Cinna, Licinius Calvinius ș.a. Contestatari ai clasicismului, după modelul noului alexandrinism grec, ei îi reproșează închistarea în convenție, ariditatea, impersonalitatea și îi opun o artă subiectivă și estetizantă, eliberată de considerații didactico-morale. După un an petrecut în Bitinia (57—56), în statul major al propraetorului Caius Memmius, se pare în vederea redresării situației financiare, **C.** se retrage pe domeniul său de la Sirmium, unde moare curînd, în plină tinerețe. Cel mai cunoscut (ne-au parvenit de la el 116 poezii, de diverse dimensiuni și forme metrice) și probabil cel mai talentat dintre neoterici, **C.** este un desăvîrșit cunoscător și minuitor al arsenalului artistic elenistic. Procedeele poeziei alexandrine sînt amplu utilizate în cele trei poeme de mari dimensiuni (*Epithalamium Pelei et Thetidos — Nunta zeiței Thetis cu Peleu, De Coma Berenicis — Cosița Berenicei, Attis*) — subiectul mitologic galant, rafinament și prețiozitate stilistică —, fără a reuși să înăbușe personalitatea poetului care, mai ales în pasajele de dragoste, găsește o tonalitate simplă, vibrantă. Gingășia și grația juvenilă, aluzia șăgalnică, o anume solemnitate care anunță marea poezie clasică salvează de artificialitate și cele două epitalamuri ale lui **C.** (îndeosebi, *In nuptias Iuniae et Manlii).* Adevărata măsură a talentului său o dau însă poeziile de inspirație personală, piese scurte dedicate prieteniei, afecțiunii fraterne și, cele mai multe, marii iubiri pentru Lesbia (nume sub care se ascunde, se pare, Clodia, sora lui Clodius Pulcher). Modelului grec (Anacreon, Safo, alexandrinii) **C.** reușește să-i imprime un suflu liric de mare autenticitate, aducînd în poezia latină o intensitate și profunzime a sentimentului, ca și o franchețe a expresiei, necunoscute pînă la el. Bucuriile dragostei, pasiunea mistuitoare, dezamăgirea pricinuită de infidelitatea iubitei sînt exprimate cu o neobișnuită sinceritate și acuitate a senzațiilor, într-o mare alternanță de tonuri, de la accentele cele mai delicate la violența brutală și la vulgaritatea crudă. Deschizător de drumuri în poezia latină, strălucit precursor al elegiei ce-și va găsi forma clasică la autorii perioadei augustane (Tibul, Properțiu, Ovidiu), **C.** are și marele merit de a fi pregătit urmașilor o limbă latină flexibilă și armonioasă.

CHEFREN/KHAFRE, suveran egiptean al Regatului Vechi, al 4-lea faraon al dinastiei 4 (2613—2494 î.e.n.). Fiu al lui Cheops, **C.** ocupă tronul la capătul celor 8 ani de domnie a lui Redjedef, probabil în urma unei lovituri de palat. Vechile liste regale egiptene îi atribuie o domnie de 25 de ani; **C.** este primul faraon care adoptă titlul de „fiu al lui Rê", devenit din timpul dinastiei 5 titulatura obligatorie a fiecărui suveran. **C.** este constructorul celei de-a doua, ca mărime, piramide de la Giza, în apropiere de reședința regală de la Memfis, cu o latură de 215 m și înaltă de 143 m; probabil că tot din ordinul lui **C.** a fost sculptat în stîncă, în vecinătatea piramidei, Marele Sfinx, ca un paznic simbolic al necropolei regale. Concentrarea tuturor resurselor într-o singură direcție, eforturile umane deosebite solicitate de înălțarea grandioaselor mo-

numente au secătuit țara, tradiția greacă antică făcînd din Cheops și C. tirani profund detestați de popor.

CHEOPS/KHUFU, suveran egiptean al Regatului Vechi, al doilea faraon al dinastiei 4 (2613—2494 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Snefru, **C.** ajunge la putere la vîrsta de c. 35 de ani. Cei 23 de ani de domnie reprezintă un apogeu al autocratismului faraonic, reflectat de construirea la Giza, în vecinătatea reședinței regale de la Memfis, a celei mai impunătoare piramide a Egiptului, inclusă mai tîrziu printre cele 7 minuni ale lumii antice. Cu o înălțime de 140,60 m, avînd latura de 230,30 m, piramida, placată în întregime cu calcar, acoperă o suprafață de peste 4 ha. Tăierea, transportul și ridicarea celor 2 300 000 blocuri de piatră, fiecare cu o greutate medie de 2,5 t, de către o armată de 100 000 de muncitori (țărani liberi și nu sclavi, cum s-a crezut o vreme), stau mărturie pentru spiritul organizatoric și cunoștințele tehnico-științifice ale epocii. Herodot și Diodor din Sicilia amintesc în scrierile lor de asprimea lui **C.** ca suveran și de ura cu care era întîmpinat de popor. Îi urmează la tron Redjedef.

CHOSROE I ANURȘIRVAN, suveran persan (531—579). În istoria persană **C.** ocupă un loc de prim plan, fiind considerat de mulți drept cea mai strălucită personalitate din galeria suveranilor sasanizi. Reputația sa de monarh înțelept, luminat și drept s-a răspîndit din timpul vieții, pentru ca, amplificată, să treacă la legendele veacurilor următoare; epitetele de Anurșirvan („cel cu sufletul nemuritor") și Dadgar („cel drept") ilustrează grăitor toate aceste calități. **C.**, declarat prinț moștenitor din 513, participă la reprimarea mișcării mazdakiste, curent reformator social-religios ce înregistrează o largă răspîndire în timpul domniei tatălui său Kavad I (488—531). Adept fervent al ortodoxismului mazdeist, **C.** va milita cu tenacitate pentru impunerea acestuia în întregul imperiu. El restabilește liniștea și ordinea, întreprinzînd apoi o serie de reforme menite a consolida autoritatea centrală și a asigura stabilitatea instituțiilor statale. Dintre acestea, cea mai importantă rămîne reforma fiscală, prin care obligațiile în natură sînt înlocuite, probabil după model romano-bizantin, cu o dare fixă în bani, eliminîndu-se astfel fluctuația veniturilor statului, procedură perpetuată pînă în epoca islamică. Administrația este restructurată prin crearea unui sistem de ministere sau divane condus de un prim-ministru; înțelepciunea și abilitatea principalului sfetnic al lui **C.**, primul ministru Bozorgmehr, au rămas proverbiale. În domeniul militar **C.** pune un accent sporit pe elementul profesionist, permanent, controlat direct de suveran, precum și pe întărirea frontierelor. Granița cu Bizanțul, ca și cea răsăriteană, amenințată de incursiunile populațiilor nomade din Asia Centrală, este întărită printr-un lanț de fortărețe și mari valuri defensive; sînt numiți 4 mari comandanți, fiecare responsabil cu apărarea cîte unei frontiere. Importanța micii nobilimi *(dihqans)*, legată nemijlocit de meseria armelor, sporește acum în dauna marilor proprietari funciari. • În dorința de a-și consolida puterea contestată de frați ai săi, **C.** încheie în septembrie 532, prin „pacea eternă", războiul început de Kavad I împotriva Imp. Romano-Bizantin, constrîns acum să plătească tribut Persiei Sasanide. Între 540—562 Imp. Sasanid poartă un război împotriva Bizanțului (întrerupt de armistițiile efemere din 545, 559 și 557), încheiat cu „pacea de 50 de ani" dintre **C.** și Iustinian, prin care Constantinopolul este din nou obligat să accepte plata unui tribut anual de 30 000 de *nomismata* (monede de aur). În urma refuzului împăratului Iustin II de a relua plata tributului, conflictul se redeschide în 572 și va dura pînă în 591. În răsărit **C.** se aliază cu noua putere apărută la jumătatea sec. 6 în Asia Centrală — triburile nomade ale turcilor oguzi —, cu al căror sprijin reușește să zdrobească definitiv statul heftaliților, principalul adversar al imp. la frontiera răsăriteană din ultimele două sec. Granița orientală este acum fixată pe cursul superior al fluviului Oxus (= Amu-Darja). O armată sasanidă intervine în SV Peninsulei Arabia, izgonind trupele etiopiene ale statului Aksum de pe teritoriul yemenit (570/572) • Domnia sa rămîne o epocă de înflorire culturală fără egal pînă atunci în istoria sasanidă. Faima de generos mecena îi determină pe mulți filozofi păgîni să se îndrepte, după închiderea Academiei din Atena de către Iustinian în 529, spre curtea din Ctesifon; iar cînd, neadaptați și dezamăgiți, vor cere să părăsească imp., **C.** le va accepta cu mărinimie cererea. În societatea iraniană are loc în această epocă trecerea de la cultura orală la cea scrisă. Proverbele și legendele vechiului Iran sînt acum adunate în *Cartea regilor (Khwataynamak)*, care stă la baza operei lui Firdusi. Tot acum are loc, se pare, codificarea în scris a *Avestei*, cartea sacră a zoroastrismului, și crearea unui alfabet special „avestan". Celebra școală de medicină din Godeșapur își are începuturile în anii domniei lui **C.** Din dispoziția suveranului pleacă medicul Burzue în India pentru a aduna tratate de specialitate în vederea traducerii lor din sanscrită în persană. Originar din India, jocul de șah se răspîndește, potrivit tradiției, acum în Iran, de unde va pătrunde, prin lumea arabă, în Europa. Monumentalele palate regale și temple ale focului înălțate în anii lui **C.** utilizează noul sistem de cupolă *(iwan)*, răspîndit apoi de arabi în întreaga lume islamică. În același timp însă nu trebuie uitat că legendele medievale i-au atribuit lui **C.** practic toate realizările Persiei preislamice. Îi succede la tron fiul său Hormizd IV (579—590).

CHOSROE II PARVIZ (Victoriosul), suveran persan (590, 591—628). La asasinarea tatălui său Hormizd IV, **C.** este proclamat succesor al tronului, dar rebeliunea armată a generalului Bahram Chubin îl obligă să se refugieze în Imp. Bizantin. Revenit din Mesopotamia cu ajutor militar de la împăratul Mauriciu (582—602), **C.** își redobîndește tronul după ce îl înfrînge pe generalul rebel (proclamat rege sub numele de Bahram VI). Înconjurat de garda bizantină, **C.** îi elimină pe toți cei implicați în detronarea lui Hormizd IV și după înfrîngerea pretendentului la tron, Bestam, care se menținuse în Media pînă în 596, reușește să restabilească pacea în imperiu. În timpul domniei lui **C.**, Imp. Sasanid cunoaște ultima sa epocă de glorie militară și de strălucire culturală. Fastul și bogăția fabuloasă a curții de la Ctesifon, strălucitele victorii repurtate asupra Bizanțului, eternul rival, victorii care le-au depășit ca amploare și răsunet pe cele obținute vreodată de un suveran sasanid, ca și tragicul sfîrșit al lui **C.** au impresionat profund posteritatea, care-i păstrează imaginea în scrierile evului mediu • Raporturile cu Imp. Bizantin rămîn bune pînă la detronarea și asasinarea lui Mauriciu de către Focas (602). Erijîndu-se în răzbunător al defunctului împărat, **C.** invadează provinciile bizantine din Asia. O armată sasanidă, comandată de generalul Șahin, pustiește Mesopotamia și Asia Mică, ajungînd în 609 pe malul Bosforului în fața Constantinopolului. Alta, în frunte cu generalul Șahrbaraz, pătrunde din Mesopotamia în Siria și Palestina. Zdrobirea contraofensivei bizantine din anul 613 este urmată de cucerirea Siriei și Palestinei; în 614 cade Ierusalimul, iar relicvele creștinismului sînt duse la Ctesifon. În 615 generalul Șahin ocupă întreaga Asie Mică, iar în 619 Șahrbaraz cucerește Egiptul. Imp. Sasanid anexează astfel practic toate posesiunile bizantine din Asia, iar împăratul Heracliu, care ocupase în 610 tronul, plănuia chiar mutarea capitalei de la Constantinopol la Cartagina, în Africa de N. •

In urma unor reforme și restructurări profunde ale instituțiilor Imp. Bizantin, Heracliu pregătește o contraofensivă care debutează în 622. Strateg de geniu, comandant de oști oțelit, Heracliu reușește să recucerească Asia Mică și Armenia și-și continuă înaintarea în Orient, chiar și în vara anului 626, cînd Constantinopolul este asediat pe uscat și pe mare de o coaliție avaro-slavo-sasanidă. În alianță cu Hanatul Khazar, împăratul bizantin începe în 627 faza decisivă a marii sale campanii, coborînd pe fluviul Tigru spre inima imperiului. În bătălia decisivă de le Ninive (12 decembrie 627) armata sasanidă este zdrobită, bizantinii ajungînd în ianuarie 628 în vecinătatea capitalei. În aceste împrejurări, **C.**, bătrîn și bolnav, care refuzase orice tratative de pace, este detronat în cursul unei lovituri de palat, aruncat în temniță și, după ce moștenitorul tronului, Mardanașah, este ucis sub ochii săi, suveranul este omorît la rîndul lui (24 februarie 628) • Succesorul său, Kavad II, încheie pacea cu Bizanțul, restituind toate teritoriile cucerite. Anarhia militară și războaiele civile care izbucnesc acum determină succesiunea, în nici 4 ani, a nu mai puțin de 12 suverani, fapt care subminează grav toate structurile statului. Așa se explică cum, la numai 9 ani de la moartea lui **C.**, armata sasanidă este zdrobită de către arabi în bătălia de la Qadisiyah (Kadisyya), iar întreaga Persie, ocupată pînă în 651, devine o parte a lumii islamice. În epoca sa, arhitectura, sculptura în stîncă, arta metalelor și a covoarelor dau la iveală capodopere neegalate. Deși tradiția istorică este unanimă în a reda bogăția fabuloasă a suveranului, izvoarele epocii nu par a atesta o situație înfloritoare a economiei țării, explicabilă probabil prin fiscalitatea excesivă. Pasiunea pentru Șirin, soția sa creștină de origine armeană, a fost îndelung celebrată de poeții persani de mai tîrziu.

CIANDRAGUPTA/greacă **SANDRAKOTTOS** (?—c. 286 î.e.n.), suveran al Imp. Maurya (324—297 î.e.n.). Toate izvoarele antice concordă în a-l prezenta pe brahmanul † Kautilya (Cianakya) drept principalul ghid, mentor și sfetnic al lui **C.**; Kautilya este cel care conduce primii pași ai tînărului **C.** (în vîrstă de 20—25 de ani), în repetatele tentative de înlăturare prin forța armelor a ultimului reprezentant al dinastiei Nanda și de cucerire a puterii în Regatul Magadha, din NE Indiei • Tot Kautilya, acest „Machiavelli al Indiei antice", cum a mai fost numit, se va afla la originea deciziilor cardinale ale politicii interne și externe a lui **C.**, rămînînd în timpul domniei acestuia sfetnic, prim-ministru și prieten al monarhului, cea mai importantă persoană în stat după suveran • Despre originea lui **C.** nu se știe decît că aparținea castei *kșatriya* (a războinicilor) și clanului Maurya. Împrejurările concrete ale preluării puterii la Pataliputra (= Patna, statul Bihar), capitala Magadhei, rămîn învăluite în întuneric. Cert este că **C.** se află la originea înlăturării ultimului reprezentant al dinastiei Nanda (Dhana sau Agrammes) și că el fondează o nouă dinastie — Maurya (324—187 î.e.n.). Bulversările produse de expediția lui Alexandru cel Mare în NV Indiei (326—325 î.e.n.), zdrobirea puterii politice și militare a dinaștilor din zonă, instaurarea între fluviile Indus și Hyphasis (= Beas de astăzi ?) a dominației macedonene slujesc indirect politica expansionistă a lui **C.** După moartea lui Alexandru Macedon la Babilon (323 î.e.n), stăpînirea străină din India de NV începe să se destrame, **C.** profitînd pentru a izgoni ultimele garnizoane macedonene și a anexa la Imp. Maurya toate ținuturile pînă la fluviul Indus (prov. Sind și Punjab). După consolidarea autorității Regatului Seleucid (care ia naștere în provinciile asiatice cucerite de Alexandru cel Mare), Seleucos Nicator (312—281 î.e.n.) întreprinde o lungă campanie în Asia Centrală, urmărind în continuare să reocupe și fostele

posesiuni macedonene din India. După un conflict armat cu **C.**, a cărui evoluție nu este cunoscută, se ajunge la încheierea păcii între Regatul Seleucid și Imp. Maurya (304 î.e.n.). Seleucos îi cedează lui **C.** prov. Gandhara, Gedrosia, Arachosia, în schimbul a 500 de elefanți de luptă (folosiți cu succes de suveranul seleucid, în 301 î.e.n., în bătălia de la Ipsos împotriva lui Antigonos Monophthalmos). O proiectată alianță matrimonială stipula căsătoria lui **C.** cu o fiică a lui Seleucos. Relațiile dintre Imp. Maurya și Regatul Seleucid, vecinul său răsăritean, vor fi pașnice și chiar prietenești în următorul secol. **C.** însuși se va arăta receptiv față de elementele civilizației grecești. La reședința regală din Pataliputra este acreditat un sol al lui Seleucos (c. 300 î.e.n.), care va zăbovi aproape un deceniu în India. La întoarcere, Megastene va redacta o lucrare în 4 cărți — *Indika*, mult comentată și citată, ce va sta la baza imaginii lumii greco-romane asupra subcontinentului indian, apoi a celei medievale pînă în epoca marilor descoperiri geografice • Asupra limitelor extensiunii noului imp. spre S. informațiile antice sînt extrem de sărace. **C.** anexează regatele Saurastra și Avanti, situate la N de fluviul Narmada; Ujjayini (= Ujjain, statul Madya Pradesh), capitala statului Avanti, devine reședința regală a Imp. Maurya. Anexarea statelor din Podișul Deccan și includerea Indiei meridionale pînă în reg. Mysore între hotarele imp. său de către **C.** este susținută de numeroși istorici moderni. **C.** pune astfel bazele primului imp. care unește cea mai mare parte a Indiei. Sistemul politic instaurat este cel al unei despoții orientale, cu o administrație centralizată, cu pedepse de o severitate exemplară și cu un riguros control polițienesc. Armata din timpul său numără 600 000 de pedeștri, 30 000 de călăreți și 9 000 de elefanți. Potrivit tradiției jainiste, **C.** aderă către sfîrșitul domniei la această doctrină religioasă, abdică, încredințînd puterea fiului său Bindusara (297—273 î.e.n.) și se retrage într-o viață de ascet la Sravana Belgola (în Mysore), alături de filozoful Bhadrabahu, unde moare un deceniu mai tîrziu.

CIANDRA GUPTA I, suveran indian (320—335), al treilea reprezentant al dinastiei Gupta. Originea familiei Gupta, ca și teritoriul guvernat de primii ei reprezentanți, Sri Gupta și Ghatotkacha, cu titlul de *maharaja*, rămîn învăluite în mister. **C.**, un dinast din Magadha, cu reședința la Pataliputra (=Patna, statul Bihar), se căsătorește către 308 cu prințesa Kumaradevi, aparținînd clanului Licchavi cu reședința la Vaisali (familie celebră încă din sec. 6 î.e.n., din timpul vieții lui Buddha), consolidîndu-și astfel poziția; monede de aur bătute de **C.**, reprezentîndu-l pe suveran alături de soția sa, indică importanța acordată acestei alianțe • 26 februarie 320, ziua în care **C.** adoptă titlul imperial de *maharajadhiraja* („Rege mai presus de Marii Regi"), devine data tradițională de început a erei Gupta și de fondare a noului imp. care, la 5 secole de la dispariția Imp. Maurya, va reunifica cea mai mare parte a Indiei, asigurînd o epocă de prosperitate și strălucire fără egal în antichitate. Îi succede la tron fiul său Samudra Gupta I (335—380).

CIANDRA GUPTA II, suveran indian al Imp. Gupta (380—414). Succesor al marelui cuceritor † Samudra Gupta (335—380), **C.** continuă politica expansionistă a tatălui său, asigurînd, la sfîrșitul domniei, apogeul expansiunii teritoriale a Imp. Gupta. Printr-o abilă politică de alianțe matrimoniale, **C.** neutralizează forțele ostile din India Centrală. El se căsătorește cu Kuveranaga, prințesă din influenta familie Naga, apoi cu Kadamba, prințesă din Kuntala; fiica sa Prabhavat Gupta ia în căsătorie pe Rudrasena II, suveranul din Maharashtra, exercitînd după moartea acestuia regența și alipind în cele din urmă acest regat Imp. Gupta. Centrul de greu-

tate al campaniilor militare ale lui **C.** se situează în Apus. După ce ocupă Malava, transformînd-o în bază de operațiuni, la capătul unui deceniu de lupte el îi înfrînge pe Rudrasimha III, ultimul reprezentant al satrapilor occidentali șaka (indo-sciți), anexînd Gujarat, Saurashtra (sau Kathiawar) și Punjabul răsăritean, eliberînd astfel India apuseană după 300 de ani de dominație străină. Prin cucerirea litoralului Mării Arabiei, Imp. Gupta i se deschid larg perspectivele comerțului pe calea mării cu Egiptul și implicit cu Imp. Roman ● Avînd ca hotare Marea Arabiei în răsărit și Golful Bengal în apus, dinastia Gupta cunoaște acum apogeul gloriei sale. Prosperitatea țării și a locuitorilor, eficiența administrației sînt amplu relatate de călătorul și cărturarul budist chinez Fa Xian, care străbate între 401 și 410 Imp. Gupta, poposind trei ani în reședința regală de la Pataliputra (405—407) pentru a copia vechi texte budiste. Deși un adept devotat al hinduismului, **C.** a tolerat budismul și jainismul. Suveran energic, **C.** s-a dovedit și un generos protector al artelor și literaturii, făcînd din reședințele regale de la Pataliputra și Ujjayini strălucite metropole culturale. Potrivit tradiției, printre personalitățile de la curtea sa s-ar fi numărat † Kalidasa, genialul poet liric, epic și dramatic al epocii clasice, precum și astronomul † Varahamihira. **C.** a fost identificat ipotetic cu suveranul „Ciandra" — cuceritorul Bactriei și al Bengalului, menționat pe inscripția gravată pe pilonul de fier de la Delhi (lîngă Kutul Minar), precum și cu legendarul „Vikramaditya" („Soarele Valorii").

CIAXARE/CYAXARES/persana veche **UVAKHȘTRA**/, rege al Mediei (c. 630—c. 584 î.e.n.). Fiu, potrivit tradiției, al lui Fraorte (Phraortes), **C.** este făuritorul primului mare imp. de pe teritoriul iranian. După ce consolidează hotarele septentrionale ale Mediei, zdrobind puterea miltară a sciților, stabiliți aici la începutul sec. 7 î.e.n., **C.**, în alianță cu † Nabopalassar, regele caldeu al Babiloniei, nimicește Imp. Asirian. În 615 î.e.n. atacă fortăreața asiriană Arrapkha de la graniță, iar în anul următor asediază, fără succes, reședința regală Ninive, reușind în schimb, în același an, să ia cu asalt metropola Așur; în 612 cade orașul Ninive, iar în 609 î.e.n. este înfrîntă rezistența ultimului suveran asirian, Așur-uballit II. ● Anexînd posesiunile asiriene din Asia Mică pînă la fluviul Halys (=Kizil Irmak, Turcia), teritoriul fostului Regat Urartu, precum și pe cele din NE Golfului Persic, fostul Elam, **C.** transformă Media pentru scurt timp într-o mare putere a Orientului Mijlociu. Războiul purtat împotriva regelui Lidiei, Aliate, se încheie pe baza statu-quo-ului, la scurt timp după eclipsa de soare survenită în bătălia de pe rîul Halys, fenomen prevăzut de Thales din Milet (și datat la 28 mai 585 î.e.n.). Se pare că încheierea păcii, la capătul unui conflict de peste 5 ani, a fost mediată de Nabucodonosor II, suveranul Regatului Noului Babilon. Astiage, fiul și succesorul lui **C.** se căsătorește cu fiica regelui lidian Aliate.

CICERO MARCUS TULLIUS (106—43 î.e.n.), orator, filozof și om politic roman. Născut la Arpinum (Latium), într-o bogată familie de rang ecvestru, beneficiază de o aleasă educație la Roma. Cea mai mare parte a pregătirii sale o datorează însă oamenilor de cultură greci. În capitala imp., el face primii pași în filozofie sub îndrumarea epicureului Phaedrus, a lui Philon din Larisa, conducătorul Academiei din Atena, refugiat aici în 88, cu stoicul Diodotos, pe care îl va găzdui și de care îl va lega o strînsă prietenie. Retorul Apollonius Molon, venit în 82—81 la Roma ca reprezentant diplomatic al Rhodosului, îi va oferi un nou prilej de lărgire a cunoștințelor, pe care le va desăvîrși în cursul călătoriei din 79—77 în Grecia și Asia Mică. Studiază la Atena cu Antiochos din Askalon, succesorul lui Philon la conducerea Academiei, și cu epicureul Zenon din Sidon, cunoaște în Asia pe

marii oratori greci ai timpului, face apoi un popas mai lung în Rhodos, unde este elevul lui Molon. Întors la Roma, își reia activitatea de avocat (debutase încă din 81—80, atacînd cu îndrăzneală un libret al lui Sulla în discursul *Pro Sexto Roscio Amerino)*. Quaestura din Sicilia (76) este începutul unui strălucit *cursus honorum* pe care, grație meritelor sale, acest *homo novus* îl va parcurge și în care oratorul și omul politic sînt indisolubil legați. În 70 obține o largă notorietate ca apărător al sicilienilor în procesul de delapidare intentat lui Verres, fostul guvernator al insulei. **C.** pronunță cu această ocazie două din cele 5 discursuri împotriva lui Verres *(In Verrem)*, adevărată capodoperă oratorică, semnificativă pentru stilul „rodian" al retoricii sale, echilibru între asianism și aticism. În 69 este *aedil currul*, în 66 — *praetor urban*, calitate în care rostește primul său mare discurs politic — *Pro Lege Manilia*. Consulatul din 63 reprezintă apogeul carierei politice și oratorice a lui **C.**, victorios în fața conjurației lui Catilina, împotriva căruia pronunță celebrele 4 *Catilinare (In Catilinam)*, soldate cu fuga lui Catilina, condamnarea și executarea unora dintre partizanii săi. Duritatea proscripțiilor inițiale îi atrage în 58, după încheierea primului triumvirat, exilul, din care este rechemat în anul următor de către Pompei, căruia i se va alătura în 49, în cursul conflictului cu Caesar. Iertat de Caesar, își reia locul în senat, fără a mai juca un rol decisiv în viața politică. În această perioadă scrie marile sale opere de filozofie și retorică. După asasinarea lui Caesar, îl susține pe Octavian și îl atacă vehement, în 14 discursuri, din 44 și 43 *(Filipicele)*, pe Marcus Antonius, în care vede un succesor al dictatorului dispărut. Va cădea victimă răzbunării acestuia în cursul proscripțiilor ordonate după încheierea celui de-al doilea triumvirat ● A lăsat posterității o operă imensă, cuprinzînd discursuri, tratate *(De oratore, Brutus, Orator)* și lucrări mai mici de retorică *(Partitiones oratoriae — Despre părțile discursului, De optimo genere oratorum — Despre cel mai bun fel de elocință* ș.a.), opere de filozofie *(Hortensius, De finibus bonorum et malorum — Definiri ale binelui și răului în sine, De natura deorum — Despre natura zeilor* ș.a.), opere de filozofie politică *(De republica, De legibus*, ambele concepute ca replică la lucrările cu același titlu ale lui Platon, *De officiis — Despre îndatoriri* etc.), o bogată corespondență (din care s-au păstrat 16 cărți de scrisori, cele mai multe destinate prietenului său Atticus). Dincolo de marea diversitate tematică și stilistică, scrierile lui **C.** au însă o unitate incontestabilă, datorită caracterului lor profund umanist. Ele își definesc autorul nu ca pe un simplu literat, orator, filozof sau teoretician politic, ci ca pe un mare om de cultură și cetățean, a cărui viață se structurează pe binomul *otium* și *negotium*, gîndire și acțiune. Pentru **C.** activitatea intelectuală trebuie să se subordoneze în întregime scopurilor civice, iar activitatea politică, privită ca o datorie sacră, nu este concepută decît în conformitate cu cele mai înalte principii ale spiritului. Oratorul ideal, conturat în lucrările sale de retorică, este acela care, grație talentului, culturii și responsabilității politice, transformă cuvîntul în instrument al acțiunii practice, iar omul de stat model — *princeps*-ul, care trebuie să întrunească concomitent calitățile oratorului, conducătorului militar și filozofului. **C.** a încercat să pună în concordanță rezultatele speculației filozofice cu exigențele practicii politice; sistemul de guvernare preconizat de el este o republică aristocratică, bazată pe *concordia ordinum (înțelegerea claselor)* și respectînd drepturile tuturor *(dignitas)*. O mare influență asupra gîndirii europene a exercitat și opera sa filozofică. Fără a crea un sistem propriu și fără a se subordona în întregime nici uneia

din școlile antic., el a selectat și combinat elementele fecunde ale tuturor doctrinelor, introducînd la Roma, pentru prima oară în ansamblul lor, toate cuceririle filozofiei grecești. Înainte de toate, **C.** a rămas însă cel mai mare scriitor de proză din antic. romană. Stilul ciceronian, caracterizat prin amploare și simetrie, strălucire și rigurozitate, în care efuziunile emotive sînt permanent disciplinate prin controlul intelectului, a constituit statornic, pînă în epoca modernă, un model incontestabil.

CIMON/KIMON (c. 510—c. 450 î.e.n.), om de stat și general atenian. Fiu al lui Miltiade (învingătorul de la Marathon) și al prințesei trace Hegesipyle, **C.** este între 479 și 462 cel mai influent conducător al partidei aristocratice din Atena și, totodată, cel mai strălucit general al epocii. Ales, începînd din 478/477, în mai multe rînduri strateg, **C.** participă alături de Pausanias la cucerirea punctelor de sprijin persane din Cipru și Hellespont (Byzantion), apoi continuă lupta în fruntea escadrei ateniene, ocupînd cetățile persane de pe coasta Traciei — Eion, Skyros ș.a. Adept al bunelor relații cu Sparta, **C.** joacă un rol important în ostracizarea democratului Temistocle (474/473 sau 471) și în consolidarea autorității Areopagului, bastionul oligarhiei. După victoria de la Eurymedon din Pamfilia (469/468) asupra forțelor terestre și navale persane, popularitatea sa la Atena atinge apogeul ; în 465—463 asediază și cucerește insula Thasos, care părăsise Liga delio-atică. În 462 impune trimiterea unei armate ateniene în sprijinul Spartei, confruntată cu o mare răscoală a hiloților în Messenia ; în absența sa, la aflarea umilințelor la care fusese supus corpul expediționar atenian, partida democratică în frunte cu † Efialte înlătură de la putere pe aristocrați ; **C.** va fi ostracizat în anul următor. Revenit în 452/451, este din nou ales strateg și conduce o expediție ateniană împotriva forțelor persane din Cipru, unde moare la asediul cetății Citon.

CIPRIAN/THASCIUS CAECILIUS CYPRIANUS (c. 205—258), episcop și scriitor latin. Născut la Cartagina într-o familie bogată, poate de rang senatorial, devenit retor, **C.** se convertește în 246 la creștinism și este ales, doi ani mai tîrziu, episcop în orașul natal. În timpul persecuțiilor anticreștine ale împăratului Decius (250), **C.** rămîne în umbră, conducînd viața comunității ; în 258 însă, la declanșarea persecuțiilor lui Valerian, alege moartea ca martir. Spre deosebire de Tertulian, pe care îl consideră maestrul său, **C.** este un spirit ponderat, mai mult om de acțiune decît teoretician doctrinar ; totuși, prin întreaga sa activitate și operă, **C.** a fost considerat pînă în ev. med. o autoritate a bisericii creștine. În numeroasele sale lucrări, remarcabile prin claritatea expresiei *(De lapsis, Ad Donatum, Ad Demetrianum, De ecclesiae unitate)*, abordînd probleme teoretice și practice ale noii religii, dar îndeosebi în cele 81 de scrisori, **C.** oferă informații deosebit de prețioase asupra societății romane din epoca de apogeu a crizei sec. 3.

CIRUS II cel MARE/KYROS/CYRUS/persana veche **KURUȘ** (590/580—529 î.e.n.), suveran persan, întemeietorul Imp. Ahemenid (c. 559—c. 529 î.e.n.). Sprijinit de Nabonid, suveranul Regatului Noului Babilon, **C.**, fiul lui Cambise I, se emancipează de sub suzeranitatea medă, îl înfrînge în 550 î.e.n. pe Astiage, cucerește Ecbatana și transformă Media într-o prov. a statului persan. În 546 î.e.n. **C.** îl învinge pe Cresus anexînd Lidia, apoi întreaga Asie Mică. Prin intermediul cetăților grecești de pe litoralul mediteranean, de curînd incluse în noul imp., vor pătrunde adînc în Asia elemente ale civilizației elene. Anii 545—539 sînt consacrați campaniilor de cucerire în răsărit, în cursul cărora vor fi ocupate Drangiana, Bactriana, Sogdiana, Arachosia și Gedrosia, granițele

Imp. Ahemenid ajungînd astfel pînă la hotarele Indiei și la poalele Munților Pamir și Altai. Profitînd de conflictul dintre Nabonid, ultimul suveran caldeu, și preoțimea zeului Marduk (în al cărei apărător se erijează), **C.** înfrînge armata babiloneană condusă de Belșazar și ocupă apoi Babilonul fără luptă (539 î.e.n.). Prin anexarea Regatului Noului Babilon și a posesiunilor acestuia din Siria, Fenicia și Palestina, Imp. Persan devine în SE vecin cu Egiptul faraonilor. **C.** autorizează în 538/537 î.e.n. revenirea în Palestina a evreilor strămutați de Nabucodonosor II în Babilonia (c. 40 000 dau curs acestei inițiative) și ordonă reconstruirea Templului la Ierusalim. **C.** ia titlul de „Mare Rege" și-l desemnează pe fiul său Cambise II ca guvernator al Babilonului. El cade într-o luptă cu masageții de la hotarele de NE ale imp., probabil în reg. fluviului Iaxartes (=Sir-Darja), și este înmormîntat în reședința regală de la Pasargade. Geniu militar și politic, administrator înțelept și tolerant față de obiceiurile și credințele popoarelor supuse, **C.** reușește în mai puțin de trei decenii să reunească toate teritoriile populate de iranieni în Asia și să constituie pentru două secole cel mai vast și puternic imp. al Orientului, ce se întindea de la Marea Neagră și Mediterana pînă la fluviul Indus. **C.** s-a bucurat de un statornic prestigiu în izvoarele orientale, în sursele elene tîrzii el devenind modelul unui suveran ideal.

CIRUS/CYRUS cel TÎNAR (c. 423—401 î.e.n.), principe persan. Fiu al lui Darius II și al prințesei Parysatis, **C.** devine în 408 î.e.n. vicerege (*karanos*) al Asiei Mici (satrapiile Lidia, Frigia Mare și Cappadocia), sprijinind fără rezerve, prin intermediul generalului Lisandru, Sparta angajată în Războiul peloponesiac. Urmărind uzurparea tronului Imp. Ahemenid, ocupat de fratele său mai vîrstnic Artaxerxe II (404—359 î.e.n.), **C.** strînge importante forțe (între care și un corp de 13 000 de mercenari greci) la Sardes, sub pretextul unei campanii împotriva Pisidiei și înaintează apoi în fruntea lor pînă în Mesopotamia. În bătălia de la Cunaxa (lîngă vechiul Babilon) întîlnește armata fratelui său, prevenit de satrapul Tisaferne. Aproape de victorie, **C.** este rănit mortal către sfîrșitul luptei. Cei zece mii de mercenari greci din solda sa își vor croi singuri drum spre Elada, prin forța armelor, străbătînd întregul Imp. Persan, aventură descrisă în *Anabasis* de istoricul Xenofon (unul dintre protagoniști).

CLAUDIAN/CLAUDIUS CLAUDIANUS (c. 370—c. 404), poet latin. Grec originar din Alexandria, sosește în 394 la Roma, unde se afirmă în anul următor cu un panegiric în limba latină închinat consulilor Probinus și Olybrius. Este timp de un deceniu poetul oficial al împăratului Honorius și protejat al generalului Stilicon la curtea din Mediolanum (Milano). Din această perioadă datează majoritatea creațiilor sale. Două poeme epice, cu subiect mitic, *De raptu Proserpinae* (*Răpirea Proserpinei*, 3 cărți) și *Gigantomahia* (*Lupta giganților cu zeii*), au rămas neterminate. Atras mai ales de actualitatea politică imediată, **C.** își dă adevărata măsură în poezia cu conținut panegiric închinată consulatelor lui Honorius, căsătoriei împăratului cu Maria, fiica generalului vandal, consulatului lui Stilicon sau victoriilor acestuia asupra lui Alaric (*De bello Gothico*), și în invectivele la adresa personalităților conducătoare de la Constantinopol, precum Rufinus și Eutropius. Unele dintre aceste poeme (în primul rînd cele dedicate lui Stilicon) ating un autentic suflu epic, ideea măreției și misiunii Romei generînd, ca și în cazul creațiilor epocii augustane (pe care **C.** le-a avut drept model), o poezie de ample rezonanțe. **C.** rămîne ultimul mare poet latin al Romei păgîne.

CLAUDIU I/TIBERIUS CLAUDIUS CAESAR AUGUSTUS GERMANICUS (10 î.e.n.—54 e.n.), împărat roman (41—54). Fiu al gene-

ralului Drusus (fratele lui Tiberius) și al Antoniei Minor, frate mai tînăr al generalului Germanicus, născut la Lugdunum (Lyon), **C.** nu participă pînă la urcarea pe tron, datorită unei sănătăți șubrede și unor infirmități congenitale (dificultăți de mers și de vorbire), la viața politică, preferînd o existență retrasă, consacrată studiului (istoria etruscilor, a cartaginezilor, preistoria Romei). Este proclamat împărat de către pretorieni la asasinarea nepotului său Caligula și recunoscut apoi de către senat. **C.** continuă procesul, început de predecesorul său, de edificare a unui aparat funcționăresc imperial recrutat dintre liberți ; un rol important în politica statului au în timpul domniei sale liberții cancelariei imperiale, Narcissus, Pallas, Callistus și Polybios, precum și Valeria Messalina (cea de-a treia soție a împăratului, mama Octaviei și a lui Britannicus), apoi Agrippina Minor (cea de-a patra soție). Tentativa lui L. Arruntius Camillus Scribonianus, guvernatorul Dalmației, reprezentant al cercurilor senatoriale opoziționiste, care se răscoală în 42 împotriva împăratului, proclamînd reinstaurarea republicii, eșuează. În timpul domniei sale începe construcția unui sistem defensiv de fortificații la Rin și Dunăre, prov. beneficiază de o bună administrare și o bogată activitate edilitară (șosele, apeducte, porturi). Acordarea cetățeniei romane locuitorilor unor orașe din afara Italiei, cu consecințe importante în romanizarea prov., îi atrage însă ostilitatea cercurilor senatoriale. În timpul domniei lui **C.** (43) începe cucerirea Britanniei, care devine cea mai vestică prov. a Imp. Roman. În 43 Lycia, în 44 Iudeea, iar în 46 Tracia sînt transformate în prov. romane. După executarea Messalinei (48), acuzată de Narcissus de complot, **C.** se căsătorește în 49 cu Agrippina și-l adoptă pe fiul acesteia, Nero (50), care-i va urma la tron. Moare otrăvit de către noua sa soție.

CLAUDIU II GOTICUL/MARCUS AURELIUS CLAUDIUS GOTHICUS (219—270), împărat roman (268—270). Născut în Dalmația, ajunge unul dintre cei mai capabili generali ai împăratului † Gallienus, comandant al trupelor din Balcani. După asasinarea lui Gallienus (de care nu era, se pare, străin), în cursul luptei împotriva uzurpatorului Aureolus — asediat în Mediolanum (Milano), **C.** este proclamat împărat. El îl înfrînge pe Aureolus, respinge o invazie a alamanilor în lupta de la lacul Benacus (N Italiei) și obține în 269, în bătălia de la Naissus (Niš, Iugoslavia), o răsunătoare victorie asupra goților și herulilor care invadaseră Peninsula Balcanică. Victoria îi aduce cognomenul de *Gothicus* și pune stavilă, pentru cîteva decenii, atacurilor acestor popoare împotriva imp. **C.** moare de ciumă în orașul Sirmium din Pannonia, la tron urmîndu-i L. Domitius Aurelianus (270—275).

CLEMENT/TITUS FLAVIUS CLEMENS (c. 150—c. 215), filozof grec. Originar probabil din Atena, convertit la creștinism, după încheierea studiilor filozofice, **C.** se stabilește la Alexandria ca elev al lui Pantainos, căruia îi succede (c. 190) la conducerea școlii catehetice din metropola egipteană. În 202/203, în timpul persecuției anticreștine inițiate de Septimius Severus, se refugiază în Cappadocia, unde va rămîne pînă la moarte. **C.** este primul gînditor care încearcă să unească dogma creștină cu filozofia greacă și să determine raporturile dintre credință și rațiune, adică ce a făcut filozofia ca să pregătească lumea pentru revelația creștină și cum trebuie să se folosească de ea ca să schimbe datele acestei revelații într-o teologie științifică. Din bogata sa operă s-au păstrat *Protreptikos* (*Exhortația*) (o predică în vederea convertirii, care cuprinde o critică a religiei grecești), *Paidagogos* (*Pedagogul*, 3 cărți, o introducere în modul de viață creștin), *Stromata* (*Diverse*) (o culegere filozofică din care ne-au parvenit 7 cărți, cea mai importantă dintre creațiile sale) ș.a. care, prin numeroasele citate din autori

greci, constituie un prețios izvor. Gîndirea lui **C.**, îndrăzneață, coerentă, riguroasă, încearcă să împace cele trei mari orientări filozofice ale epocii — platonismul, aristotelismul și stoicismul — cu exegeza creștină.

CLEOMENE III/KLEOMENES III (c. 260—219 î.e.n.), rege al Spartei (237—221 î.e.n.). Influențat de stoicul Sphairos din Borysthenes și de Agiatis, fosta soție a lui Agis IV (244—241), **C.** reia vastul program reformator al predecesorului său. După consolidarea poziției prin victoria de la Megalopolis asupra Ligii Aheene (227), **C.** îi înlătură pe efori, ostili oricărei înnoiri sociale (desființînd chiar instituția eforatului), exilează pe marii proprietari funciari ale căror pămînturi le împarte noilor cetățeni cu drepturi depline — spartiați (numărul lor crește acum de la 700 la 4 000), reintroduce vechiul mod de viață auster spartan. Reorganizînd armata după model macedonean, **C.** tinde să impună hegemonia Spartei în Pelopones, înfrîngînd în bătălia de la Kyme armata Ligii Aheene ; Mantineia, Tegea, Argos recunosc autoritatea Spartei. În aceste condiții, Aratos din Sikyon, strategul Ligii Aheene, solicită în 225 ajutorul Macedoniei elenistice. După o rezistență eroică, **C.** este înfrînt în bătălia decisivă de la Selassia (222), reformele sale sînt anulate, iar Sparta este constrînsă să intre în Liga cetăților elenice fondată în 224, sub egida macedoneană. Refugiat în Egipt, la curtea lui Ptolemeu III, care-l sprijinise în lupta antimacedoneană, **C.** este internat după preluarea tronului de către Ptolemeu IV ; este ucis în timpul unei tentative de fugă.

CLEON/KLEON (?—422 î.e.n.), om politic atenian. Proprietar al unui mare atelier de tăbăcărie, **C.** este primul reprezentant al categoriei sociale a meșteșugarilor și negustorilor care joacă un rol de prim plan în viața politică a Atenei. Orator energic și, se pare, lipsit de scrupule, se afirmă în calitate de conducător al cercurilor democratice radicale, atacînd politica lui Pericle din ultimii ani ai vieții (431—430), apoi, în continuă opoziție cu Nicias, devine cel mai furibund partizan al războiului necondiționat împotriva Spartei, făcînd să eșueze toate tentativele de pace din primii ani ai Războiului peloponesiac. Adept al unei politici dure față de membrii Ligii Delio-Atice, ridică contribuția vărsată de aceștia Atenei de la 460 la 1 460 de talanți. Apogeul carierei sale politice este atins după capitularea de la Sfacteria (425) a unității spartane. În 422, în calitate de strateg, organizează și conduce expediția ateniană din Tracia, dar este înfrînt de Brasidas în bătălia de la Amfipolis. Moartea, în această luptă, atît a lui Brasidas cît și a lui **C.** înlesnește încheierea păcii din 421 de către Nicias. Aristofan și Tucidide, care au avut personal de suferit din cauza lui **C.**, i-au făcut un portret nefavorabil dinamicului politician.

CLEOPATRA VII (69—30 î.e.n.), regină (51—30 î.e.n.). Fiică a lui Ptolemeu XII, la moartea căruia ocupă tronul împreună cu fratele ei, Ptolemeu XIII, care-i devine, potrivit obiceiului egiptean, și soț. Izgonită în 48 de către regenții Potheinos și Achillas, cîștigă favorurile lui † Caesar care o reinstalează pe tron împreună cu un frate mai tînăr, Ptolemeu XIV. În 46 sosește, împreună cu fiul ei și al lui Caesar, născut în anul anterior, Ptolemeu XV (Cesarion), la Roma. După asasinarea lui Caesar (44) părăsește Cetatea Eternă, îl înlătură pe Ptolemeu XIV și-l ridică la tron, în calitate de coregent, pe fiul ei minor — Cesarion. Inteligentă și cultivată, energică și plină de farmec (fără a fi frumoasă — monedele o înfățișează cu un nas mare, coroiat), **C.** a încercat consolidarea regatului ei, în declin, cu ajutorul marilor comandanți romani pe care i-a sedus. În 41 îl întîlnește pe Marcus † Antonius în Cilicia, întîlnire decisivă pentru destinele amîndurora (în 37 se încheie la Antiohia o căsătorie morganatică, din care vor rezulta trei copii — Alexandru

Helios, Ptolemeu Filadelful și Cleopatra Selene). Marcus Antonius confirmă în 37 Egiptului Lagid stăpînirea asupra Ciprului (acordată deja în 48 de Caesar) și atașează acestuia Siria Meridională, Cilicia și insula Creta. Trei ani mai tîrziu, el o proclamă pe **C.** regină a Orientului, „regină a regilor", cei trei copii ai ei primind titlul de rege și stăpînirea unor importante reg. din Asia și Africa, donație consemnată și în testamentul triumvirului. În contextul adîncirii conflictului dintre Caius Octavianus și Marcus Antonius, **C.** devine ținta preferată a atacurilor pornite din tabăra de la Roma (*fatale monstrum* — o numește Horațiu), care vede în ea principalul dușman al integrității teritoriale a statului roman. În 32, la izbucnirea noului război civil, Caius Octavianus și senatul declară război Egiptului și **C.** (nu și lui Marcus Antonius). După înfrîngerea de la Actium (31) și sinuciderea lui Marcus Antonius la Alexandria, **C.** încearcă să salveze tronul pentru copiii săi, dar, eșuînd, se sinucide pentru a nu împodobi triumful lui Octavian. Cu dispariția ei ia sfîrșit dinastia fondată în 305 de Ptolemeu Lagos, talentatul general macedonean, iar Egiptul devine o prov. a Imp. Roman.

CLISTENE / KLEISTHENES (?—c. 506 î.e.n.), om politic și reformator atenian. Fiu al Alcmeonidului Megacle și al Agaristei, fiica tiranului Clistene din Sikyon, exilat în timpul guvernării lui Pisistrate, **C.** este principalul artizan al izgonirii (cu sprijinul Spartei) a tiranului Hippias în 510. Devenit conducător al partidei populare (a *paralilor*), **C.** are de înfruntat în opera sa reformatoare opoziția îndîrjită a lui Isagoras (conducătorul partidei oligarhice a *pedilor*). Prin reformele sale din anii 509—507 — împărțirea populației ateniene exclusiv pe criteriul teritorial în 10 *phylii*, în *tritii* și *deme*, transformarea *Sfatului celor 400* într-un organism administrativ principal (compus acum din 500 de reprezentanți ai cetățenilor, cîte 50 de fiecare *phylie*, aleși anual), extinderea atribuțiilor acestuia în dauna Areopagului, ambele foruri supuse acum controlului *Ecclesiei* (Adunarea poporului), alegerea anuală a 10 strategi, deținători ai puterii executive, instituirea ostracismului —, **C.** este considerat fondatorul democrației ateniene. În ultima parte a activității sale se consacră apărării reformelor inițiate, împotriva intervenției beoțiene, spartane și corintice.

COLUMELLA LUCIUS IUNIUS MODERATUS (sec. 1 e.n.), agronom roman. Originar din Gades (Hispania), a servit ca tribun militar în Asia și Siria (36), trăind apoi pe domeniile sale din Italia. Agronom pasionat, **C.** a elaborat după anul 64 *De re rustica (Despre agricultură)*, un manual practic în 12 cărți (păstrate integral), în care abordează sistematic întreaga problematică referitoare la agricultură, viticultură, grădinărit, pomicultură și creșterea animalelor ; cartea a 10-a, dedicată grădinăritului, concepută ca o completare la *Georgicele* lui Vergiliu, este redactată în hexametri. Bogăția de informații, avîndu-și izvorul în sursele grecești, romane și punice consultate, dar îndeosebi în experiența practică a autorului, stilul limpede au făcut din *De re rustica* cel mai prețios tratat de științe agricole al antic. Din opera lui **C.** s-a mai păstrat *De arboribus (Despre arbori)*, fragment dintr-un compendiu de silvicultură.

COMMODUS MARCUS AURELIUS ANTONINUS (161—192). Fiu al lui Marcus Aurelius și al Faustinei, născut la Roma („primul moștenitor al tronului născut în purpură"), **C.** este ridicat în 166 la rangul de *caesar* iar în 177 la cel de *august* (și coregent). Proclamat împărat la moartea tatălui său, **C.** renunță la politica ofensivă, încheie pacea cu quazii și marcomanii și revine la Roma (oraș pe care nu-l mai părăsește pînă la moarte). Sprijinindu-se pe garda pretoriană și armată, **C.** instituie un regim absolutist în formele teatrale ale monarhiilor orientale, el însuși revendicîndu-se ca o încarnare a lui Hercule și participînd personal la luptele de gladiatori din amfiteatre. Puterea este exercitată de favoriții săi, Tigidius Perennius (182—185) și M. Aurelius Cleander (185—189), apoi de Q. Aemilius Laetus, prefecți ai pretoriului. Sub protecția lui **C.**, cultele orientale (Mithras, Serapis, Isis) cunosc acum o largă răspîndire în timp. În urma tot mai frecventelor persecuții sîngeroase organizate împotriva aristocrației senatoriale, **C.** cade victimă, la 31 decembrie 192, unei conspirații de gineceu, inițiată de Q. Aemilius Laetus, Eclectus și de Marcia (concubina împăratului). Cu el se stinge dinastia Antoninilor (96—192).

CONFUCIUS † **KONG ZI**

CONON / KONON (c. 444—391 î.e.n.), amiral atenian. Din 414/413 și pînă la sfîrșitul Războiului peloponesiac (404) participă la acțiunile flotei ateniene. Refugiat, după înfrîngerea ateniană de la Aigos Potamos (405), la curtea regelui Euagoras din Cipru, **C.** devine, la izbucnirea conflictului dintre Imp. Ahemenid și Sparta sfetnic al satrapului † Farnabaz, principalul inspirator și artizan al renașterii flotei persane. Alături de Farnabaz, repurtează victoria de la Cnidos (394), care pune capăt scurtei hegemonii maritime spartane în Marea Egee. Reprimit în triumf la Atena, inițiază reconstrucția zidurilor lungi dintre Pireu și Atena (393) și întreprinde primii pași în direcția reconstituirii imp. maritim atenian. Tatăl generalului Timoteu.

CONSTANT / FLAVIUS IULIUS CONSTANS (326—350), împărat roman (337—350). Fiul cel mai mic al lui Constantin cel Mare și al Faustei, ridicat în 335 la rang de *cezar*, **C.** devine în 337, la moartea tatălui său, împreună cu cei doi frați, Constantin II și Constanțiu II, *august*, încredințîndu-i-se guvernarea Italiei, Illyricum-ului și Africii. Incercarea lui Constantin II de a-l tutela, urmată de invadarea Italiei, se soldează cu moartea acestuia în lupta de la Aquileia (340), **C.** extinzîndu-și stăpînirea și asupra Galliei, Hispaniei și Britanniei. Adept al ortodoxismului niceean, **C.** intervine în favoarea lui Athanasios, persecută păgînii, evreii și donatiștii din Africa. Severitatea atitudinii față de armată și austeritatea politicii sale fiscale declanșează conspirația lui F. Magnus Magnentius care este proclamat împărat la Autun, în Gallia. Nevoit să fugă, **C.** este ucis în apropiere de Pirinei.

CONSTANTIN CEL MARE / FLAVIUS VALERIUS CONSTANTINUS (c.280—337), împărat roman (306—337). Născut la Naissus (Niš), ca fiu al generalului Constantius Chlorus și al concubinei Helena, **C.** trăiește, după constituirea primei tetrarhii (293), în care tatăl său era *cezar* al Occidentului, la curtea lui Dioclețian. În 305, după abdicarea lui Dioclețian și Maximian, se alătură tatălui său în Apus. La moartea lui Constantius Chlorus la Eboracum, în Britannia (25 iulie 306), este proclamat împărat de armată și-și extinde autoritatea asupra Galliei și Britanniei. În aceste împrejurări, Galerius, personalitatea dominantă a celei de a doua tetrarhii, îl proclamă pe Flavius Severus *august* al Occidentului și îl acceptă pe **C.** *cezar*. În condițiile destrămării tetrarhiei, la conferința de la Carnuntum (noiembrie 308), **C.** este recunoscut oficial *cezar* în Apus, iar Maxentius, care în octombrie 306 se proclamase împărat în Italia, Spania, Africa, este declarat uzurpator. În înțelegere cu Licinius (noul *august* al Occidentului), **C.** ocupă Spania (310), apoi pătrunde cu armata în Italia, înfrînge forțele lui Maxentius la Turin, Verona și în bătălia decisivă de la Podul Milvius de lîngă Roma, în care Maxentius își găsește moartea (312). Toate prov. occidentale ale imp. sînt astfel reunite sub autoritatea sa. La Roma, **C.** desființează cohortele pretoriene și inițiază o politică favorabilă creștinilor. În urma întrevederii dintre **C.** și Licinius de la Mediolanum (februarie—martie 313) este promulgat „edictul de la Milano", prin

care creștinismul devine o religie egală în drepturi cu celelalte culte din stat. Căsătoria sorei lui C., Constantia, cu Licinius pecetluiește alianța dintre cei doi împărați. În urma războiului dintre Licinius și Maximinus Daia, stăpîn al prov. din Asia Mică și Siria, Licinius ocupă toate prov. orientale. Conflictele dintre el și C. nu întîrzie să apară, astfel încît, în 316, se declanșează un prim război civil, C. obține două victorii în bătăliile de la Cibalae (Pannonia) și Campus Ardiensis (Tracia), dar confruntarea se încheie printr-o pace de compromis. La 1 mai 317, doi fii ai lui Constantin (Crispus și Constantin II) și un fiu al lui Licinius (Licinianus) sînt ridicați la rang de *cezari*, fapt ce marchează abandonarea ideologiei tetrarhice în favoarea principiului dinastic. După 320, în condițiile adîncirii contradicțiilor dintre cei doi împărați, L., sprijinit de cercurile păgîne din Orient, inițiază o politică anticreștină, în timp ce C. se apropie tot mai mult pe pozițiile bisericii creștine. În noul război civil care izbucnește în 324, L. este înfrînt în două mari bătălii, la Adrianopol (iulie) și Chrysopolis în Asia Mică (septembrie), capturat și executat în anul următor la Tesalonic. Imp. este reunificat și supus autorității unui unic împărat, situație nemaiîntîlnită din 285. C., care se revendică alesul pe pămînt al divinității unice, abandonează politeismul tetrarhiei în favoarea monoteismului creștin, care devine fundamentul ideologic al monarhiei despotice ; principiul adopțiunii este înlocuit de cel al eredității dinastice. C. a continuat și a desăvîrșit toate reformele inițiate de † Dioclețian ; uneori detaliile și etapele reformelor lor administrative, militare, fiscale, financiare sau religioase nu sînt ușor de separat. Cu C. se încheie procesul transformării imp. într-o monarhie absolută de drept divin. Numărul prov. este ridicat la 117, grupate în 14 dioceze și 4 prefecturi (Orient, Illyricum, Italia și Gallia). Ierarhia funcționărească și ceremonialul de curte, care gravitează exclusiv în jurul monarhului, își dobîndesc statuarea definitivă. Edictele imperiale stipulează legarea de glie a colonilor și de profesiune și localitate a unor largi categorii de cetățeni. Prin crearea unei noi monede de aur (*solidus*-ul) este abandonată politica economică a principatului, bazată pe argint, în favoarea aurului, care devine baza sistemului monetar imperial, măsură care favorizează clasa marilor proprietari funciari, principalul suport social al noului regim, și înrăutățește situația celorlalte clase și categorii sociale. În armată, „barbarii" (îndeosebi germanici) găsesc un acces tot mai larg, în fața lor deschizîndu-se posibilitatea ocupării celor mai înalte funcții militare. Armata se împarte acum definitiv în trupe de graniță *(limitanei)* și trupe de campanie (*comitatenses)*. Pe plan religios, C. intervine în conflictele cristologice luînd poziție împotriva schismelor și ereziilor, urmărind unitatea bisericii, important factor de sprijin al statului. În 325 are loc la Niceea, convocat din inițiativa lui C., primul conciliu ecumenic al bisericii creștine, care pune bazele dogmatice și canonice ale noii religii. Sub presiunea reprezentanților Alexandriei, tezele lui Arius (arianismul) sînt repudiate ca erezie, iar acesta este exilat. După o victorie repurtată împotriva goților și taifalilor din N Dunării (332), C. încheie cu aceștia o alianță *(foedus)*, contingente barbare fiind încadrate în calitate de aliați în armata imperială. Din inițiativa lui C. este inaugurat în 328, între Sucidava și Oescus, un pod peste Dunăre, care reflectă importanța dobîndită de reg. nord-dunărene pentru imp. Asemenea lui Augustus, fondatorul principatului, prin întreaga sa operă reformatoare C. imprimă un nou curs istoriei romane, instaurînd definitiv noul regim politic, dominatul, pregătind, în același timp, nașterea unui nou imperiu — cel bizantin. La 11 mai 330 are loc, pe locul vechiului Byzantion, inaugurarea oficială a Constantinopolului ca nouă capitală a Imp. Roman, care primește o organizare administrativă și privilegii asemenea vechii Rome. Acest eveniment constituie o mărturie grăitoare a preponderenței dobîndite (după criza sec. 3) de prov. orientale ale imp. C. moare la Nicomedia, în drum spre granița orientală a imp., unde izbucnise un nouă război cu Imp. Sasanid (22 mai 337). Pe patul de moarte, este botezat în religia creștină de către episcopul Eusebios. Imp. este împărțit între cei trei fii ai săi (Constanțiu II, Constantin II și Constant).

CONSTANTIN II / FLAVIUS CLAUDIUS CONSTANTINUS (c. 316—340), împărat roman (337—340). Fiu al lui Constantin cel Mare și al Faustei, născut la Arelate (Arles) în Gallia. Desemnat în 317 *cezar*, participă în 332 la luptele de la Dunărea de Jos împotriva goților și, în 337, la moartea tatălui său, este ridicat, împreună cu cei doi frați, Constant și Constanțiu II, la rangul de *august*, încredințîndu-i-se guvernarea prov. occidentale (Gallia, Hispania și Britannia). După încercarea nereușită de a institui o tutelă asupra fratelui său mai tînăr Constant, C. pătrunde cu o armată în Italia, dar este ucis, în apropiere de Aquileia, într-o luptă cu avangarda acestuia (aprilie 340).

CONSTANȚIU I / FLAVIUS VALERIUS CONSTANTIUS CHLORUS (c. 250—306), împărat roman (305—306). Născut într-o familie modestă din Illyria, C. îmbrățișează cariera armelor, devine prefect al pretoriului și este desemnat, la 1 martie 293, în cadrul primei tetrarhii, *cezar* al lui Maximian, răspunzător de guvernarea Galliei, Spaniei și Britanniei, cu sediul la Trier. General energic și talentat, C. îl înlătură pe Allectus, lichidînd secesiunea Britanniei (294), respinge atacuri ale francilor și alamanilor la Rin (298). În cadrul celei de-a doua tetrarhii (1 mai 305), C. este desemnat *august* al Occidentului, dar moare la scurt timp la Eboracum (York), la 25 iulie 306. Tatăl lui Constantin cel Mare.

CONSTANȚIU II / CONSTANTIUS FLAVIUS IULIUS (317—361), împărat roman (337—361). Fiu al lui Constantin cel Mare și al Faustei, ridicat în 324 la rangul de *cezar*, apoi în 337, la moartea tatălui său, împreună cu cei doi frați ai săi, Constant și Constantin II, la cel de *august*, încredințîndu-i-se guvernarea Orientului Egiptului și Traciei. C. poartă un lung război împotriva Persiei sasanide (337—361), prilej de uzură a forțelor imp., încheiat fără ca o tabără să poată dobîndi un succes decisiv. După uzurparea lui Magnentius și moartea lui Constant (350), C. organizează o campanie împotriva lui Magnentius și, înfrîngîndu-l în bătăliile de la Mursa (351) și Mons Seleuci (353), devine stăpîn al întregului Imp. Roman. Moare la Tarsos, în Cilicia, în drum spre Occident, unde trupele din Gallia îl proclamaseră ca împărat pe Iulian Apostatul. Modest ca inteligență, suspicios, crud, superstițios, arian moderat, C. rămîne totuși cel mai capabil dintre fiii lui Constantin cel Mare

CRASSUS MARCUS LICINIUS (c. 115—53 î.e.n.), om politic roman. Reprezentant al unei ilustre familii senatoriale, C. se refugiază în timpul dictaturii popularilor în Spania (87—83) ; la debarcarea lui L. Cornelius Sulla în S Italiei (83), i se raliază și luptă alături de el în războiul civil, remarcîndu-se în bătălia de la porțile Romei (82). Profită de proscripțiile ordonate de Sulla pentru a strînge fără scrupule o imensă avere, care face din el cel mai bogat cetățean al Romei și-i aduce cognomenul de *Dives* („Bogatul"). În 72 i se acordă *imperium*-ul proconsular și comanda războiului împotriva lui Spartacus, pe care reușește să-l înfrîngă la Apulia în 71. Ales consul alături de Cn. Pompeius în 70, C. modifică sistemul politic impus de Sulla, restaurînd atribuțiile și drepturile tribunilor poporului. În deceniul următor caută, asemenea lui Pompeius și † Caesar, să dobîndească o poziție singulară în stat. Censor în 65, încearcă să acorde cetățenia romană transpadanilor pentru a-și crea un capital politic și propune ane-

xarea Egiptului Lagid. Sprijină ambițiile lui Catilina, fără a fi direct implicat în conjurația acestuia. După întoarcerea lui Pompeius din Orient, C. se face unealta optimaților în respingerea cererilor înainte de acesta senatului. Datorită abilității lui Caesar, care reușește să atenueze temporar aceste rivalități, ia naștere în anul 60 primul triumvirat (Pompei, Crassus și Caesar), o înțelegere privată și secretă în scopul sprijinirii reciproce a celor trei în lupta împotriva aristocrației senatoriale. În timpul consulatului său din 59, Caesar impune adoptarea unor legi favorabile intereselor triumvirilor, C. și Pompeius sînt aleși consuli în 55 ; la sfîrșitul consulatului, C. obține guvernarea prov. Siria pentru o perioadă de 5 ani. Ajuns în Orient, declanșează un război împotriva parților, în dorința dobîndirii unei glorii militare egale cu cea a colegilor de triumvirat, dar este înfrînt și ucis în bătălia de la Carrhae. Ambiția și vanitatea excesivă nu au fost secondate în cazul lui C. nici de abilitatea omului politic și nici de talentul conducătorului de oști, el rămînînd categoric inferior celorlalți doi triumviri.

CRATINOS / KRATINOS / cel BĂTRÎN (c. 484—c. 421 î.e.n.), comediograf grec. C. este cel mai vîrstnic reprezentant al celebrei triade de comici atenieni, din care mai fac parte Aristofan și Eupolis. Prima sa victorie repurtată într-un concurs public datează din 454/453 (cu piesa *Nemesis)*, iar ultima, o vitriolantă autopersiflare, *Pytine (Bărdaca)*, cu care triumfă asupra lui Aristofan, din 423. Ținta a ironiei celor 28 de piese pe care le-a scris (nici una păstrată în întregime, printre cele 450 de fragmente transmise) sînt personalitățile de frunte ale vieții politice ateniene și acțiunile lor (Pericle, Aspasia, Hyperbolos, Cleon, Calias), categorii sociale sau profesionale (poeții, muzicanții, sofiștii), defectele general umane. Audiența sa se reduce drastic după sfîrșitul sec. 4 î.e.n. C. este primul comediograf care face din scrierile sale un instrument de luptă în viața politică a cetății.

CRESUS/greacă **KROISOS**/latină **CROESUS** (c. 595—546/538 î.e.n.), ultimul rege al Lidiei (562—546 î.e.n.), al 5-lea și cel din urmă reprezentant al dinastiei Mermnazilor. Fiu și succesor al lui Aliate (Alyattes), C. încheie acțiunea de anexare la Regatul Lidian a cetăților grecești de pe litoralul egeean, statul întinzîndu-se acum de la fluviul Halys (=Kizil Irmak, Turcia) pînă la Marea Egee, incluzînd, cu excepția Ciliciei și Liciei, întreaga Asie Mică. Bogăția lui C., reflex al economiei înfloritoare și al poziției comerciale de intermediar între lumea egeeană și cea asiatică, i-a impresionat profund pe greci, ea rămînînd proverbială în întreaga antic. ● Deschis civilizației grecești, C. consultă în repetate rînduri oracolele din Delfi și Didyma, cărora le face bogate daruri. Îngrijorat de ascensiunea Persiei condusă de Cirus II cel Mare (559—529 î.e.n.), care cucerise în 550 î.e.n. Media (ultimul rege, Astiage, era socrul lui C.), suveranul lidian decide să preia inițiativa invadînd Cappadocia. Potrivit lui Herodot, Pythia, preoteasa oracolului lui Apolo din Delfi, întrebată de C. dacă să înceapă războiul împotriva perșilor, i-a răspuns că, de va traversa rîul Halys, un mare regat va fi distrus. După bătălia nedecisă de la Pteria, C. revine în capitală, la Sardes, pentru a aștepta ajutoarele promise de greci, de Regatul Noului Babilon și de Egipt, dar Cirus II apare pe neașteptate în fața orașului pe care îl cucerește (546 î.e.n.). Asupra sorții ulterioare a lui C. izvoarele antice diferă ; înfrînt, C. ar fi încercat să se sinucidă și a fost salvat (după alte surse executat) de învingător sau exilat în Media (ca guvernator al prov. Barene). Statul lidian, care în timpul domniei lui C. antinge apogeul expansiunii teritoriale și al strălucirii sale, este transformat într-o satrapie a Imp. Ahemenid.

CRISIP / CHRYSIPPOS / din SOLOI (c. 281—208/204 î.e.n.), filozof grec. Originar din Cilicia, C. se stabilește în 260 la Atena, unde

audiază, inițial în cadrul Academiei, prelegerile lui Arcesilau din Pitane, apoi se apropie de Cleante din Assos, conducătorul școlii stoice. La moartea celui din urmă (c. 232), C. îi succede în fruntea școlii, fiind socotit apoi de posteritate, grație prodigioasei activități, după Zenon din Cition, al doilea fondator al stoicismului. Erudiția și hărnicia, devenite celebre în epocă, sînt ilustrate și de cele 705 titluri pe care Diogene Laertiu i le atribuie. Remarcabil dialectician, C. a încercat să sistematizeze doctrina stoică, s-o prelucreze și reformuleze, separînd-o clar de gîndirea Academiei. Două dintre scrierile sale au putut fi, grație fragmentelor păstrate, reconstituite într-o anumită măsură : *Peri psuches (Despre suflet)* și *Peri pathon (Despre afecte)*. Contribuții personale ale lui C. se remarcă îndeosebi în domeniile logicii și eticii. Primul filozof care a conturat modelul stoicului ideal eliberat de afecte trăind în deplină concordanță cu legile universului. Dintre elevii săi, s-au remarcat Zenon din Tarsos și Diogenes din Babilon, care i-au succedat și la conducerea școlii.

CRITIAS / KRITIAS (c. 460—403 î.e.n.), om politic și scriitor atenian. C. aparține uneia dintre vechile familii aristocratice ale Atenei (era înrudit cu Solon și Platon) și are ca dascăli pe Socrate, Gorgias și Protagoras. Orator de talent, violent și lipsit de scrupule, C. se afirmă în viața politică drept un dușman înverșunat al democrației și ca un convins filospartan. Autor de poeme elegiace — *Politeiai (Formele de guvernare)* și tragedii de reală valoare artistică (s-au păstrat fragmente din *Sisif* și *Pirithoos*), C. este unul din principalele personaje ale dialogurilor lui Platon. În timpul scurtei răsturnări oligarhice din anii 411—410, C. evită să se angajeze politic, apoi pledează pentru rechemarea lui Alcibiade la Atena, fiind exilat în 406, după căderea în dizgrație a acestuia. După capitularea Atenei în Războiul peloponesiac (404 î.e.n.), C. este unul din principalii autori ai instituirii Regimului oligarhic al celor 30 de tirani, impunîndu-se în scurt timp ca elementul extremist dominant și organizator al unei sîngeroase terori (printre cele 1 500 de victime se numără și oligarhul moderat Teramene). Cade la Pireu (Munichia) în lupta împotriva democraților conduși de Trasibul. Stilul său oratoric, simplu și clar, era apreciat, printre alții, de Cicero.

CTESIAS / KTESIAS / din CNIDOS (sec. 5—4 î.e.n.), medic și istoric grec. Reprezentant al unei vechi familii de medici din Cnidos, C. este chemat între 405—398 î.e.n., în calitate de medic personal, la curtea suveranului persan Artaxerxe II Mnemon. Participă la bătălia de la Cunaxa (401) și este apoi trimis special al suveranului ahemenid pe lîngă generalul atenian Conon (398), care opera în Marea Egee. Reîntors în patrie, C. devine celebru ca autor al unei mult citate istorii a Imp. Persan, în 23 de cărți *(Persika)*, care începe cu istoria asirobabiloneană, continuă cu cea a mezilor, ultimele 10 cărți fiind rezervate statului persan din sec. 5. Narațiunea, cu accent pe latura romanesc-senzațională în dauna rigorii științifice, a fost folosită de Platon, Aristotel, Teopomp, Eforos, Nicolaos din Damasc, Diodor din Sicilia, influențînd în mare măsură imaginea Orientului Apropiat în literatura următoarelor sec. Din *Persika*, ca și din celelalte titluri atribuite lui C. — o descriere a Egiptului și Mării Negre *(Periodos* sau *Periplus)*, sau *Indika* (prima descriere amplă a subcontinentului indian) — s-au păstrat doar cîteva fragmente izolate.

CTESIBIOS / KTESIBIOS / din ALEXANDRIA (sec. 3 î.e.n.), inginer mecanic. C. și-a desfășurat activitatea în metropola Egiptului Lagid, în vremea domniei suveranului Ptolemeu II (283—247 î.e.n.) ; principala sa operă, *Hypomnemata mechanika*, folosită încă în sec. 1 e.n. de arhitectul roman Vitruviu, s-a pierdut. Un mare număr

dintre invențiile sale, care exploatează practic toate cunoștințele teoretice și inginerești ale epocii, sînt descrise în lucrările lui Filon din Bizanț și Heron din Alexandria. Prin aparatele bazate pe aer comprimat inventate de el (ceas hidromecanic, o pompă de apă pentru combaterea incendiilor, două tipuri de tunuri „aerotonon" și „chalkotonon" ș.a.), **C.** poate fi considerat fondatorul hidraulicii ca disciplină științifică.

CURTIUS RUFUS QUINTUS (sec. 1 sau 2 e.n.), retor și istoric latin. *Historiae Alexandri Magni Macedonis* în 10 cărți (păstrată parțial), elaborată de el, reprezintă unica biografie în limba latină a cuceritorului macedonean cunoscută astăzi. Influențat de sursele elenistice, dar mai ales de punctul de vedere peripatetic, autorul conturează prin Alexandru, asemenea lui Seneca, imaginea unui tiran favorizat de noroc *(„pro virtute felix temeritas")*. Ignorată în antic., opera lui **C.**, mai apropiată prin retorismul ei de literatură decît de istorie, a cunoscut o largă circulație în ev. med.

CYPSELOS/KYPSELOS (c. 690—c. 627 î.en.), tiran grec. Profitînd de nemulțumirea demosului față de regimul oligarhic al familiei Bacchizilor, care guverna Corintul de la jumătatea sec. 8 î.e.n., **C.** l-a înlăturat cu forța armelor pe ultimul Bacchid, fiind, la rîndul lui, proclamat rege de către popor (c. 657 î.e.n.). Cei 30 de ani în care a condus Corintul, în calitate de tiran, au constituit o epocă de prosperitate și pace pentru polis. Potrivit tradiției, **C.** a acordat drepturi cetățenești depline populației nedorice, a reorganizat finanțele, introducînd impozitul *eisphora*, a bătut primele monede de argint corintice; prin acțiunile de colonizare de pe coastele Etoliei, Acarnaniei, Epirului și Illyriei, a obținut controlul drumului spre Italia și Sicilia, reg. spre care era orientat comerțul Corintului.

d

DAMOCLES (sec. 4 î.e.n.), curtean al tiranului Siracuzei, Dionysios II (după alte izvoare — al lui Dionysios I). De numele său este legată anecdota citată de Cicero și Horațiu despre norocul tiranului: exprimîndu-și, plin de lingușire, invidia pentru bogăția, puterea și fericirea stăpînului său, **D.** a fost invitat de acesta la o somptuoasă masă; deasupra capului său a stat suspendată, în cursul întregului banchet, de un fir subțire, o lucitoare sabie („sabia lui Damocles").

DAPYX (?—c. 28 î.e.n.), rege get. În campania întreprinsă în anul 29 î.e.n. împotriva bastarnilor și dacilor din N. Dunării care invadaseră Dobrogea, M. Licinius Crassus, guvernatorul Macedoniei, primește ajutorul unui rege get din SV. Sciției Minor, Roles, răsplătit în același an de către Caius Octavianus (viitorul împărat Augustus) cu titlul de „prieten și aliat al poporului roman". Atacat în anul următor de **D.**, dinast get vecin, Roles apelează la ajutorul romanilor. M. Licinius Crassus înfrînge forțele lui **D.** într-o scurtă luptă, apoi îl asediază în cetatea sa de scaun, al cărei nume Dio Cassius, istoricul evenimentelor din anii 29—28 î.e.n., nu îl menționează. Generalul roman și aliatul său get, Roles, nu reușesc să cucerească cetatea decît prin trădare; **D.** și principalii săi sprijinitori cad în luptă, alți daci sînt zidiți de vii într-o peșteră, Keiris, în care încercaseră să se ascundă.

DARIUS I (c. 550—486 î.e.n.), suveran al Imp. Persan din dinastia Ahemenizilor (522—486 î.e.n.). Preluarea puterii și reprimarea revoltelor din primii doi ani de domnie sînt evocate în celebra inscripție trilingvă dăltuită în stînca de la Behistun (=Bisutun), din vecinătatea modernului Kermanshah (Iran), redactată din ordinul lui **D.**, probabil în scopul legitimării ocupării tronului în ochii contemporanilor. După uzurparea puterii în Persia de către magul Gaumata (martie 522 î.e.n.), care pretindea a fi Smerdis, fratele dispărut al regelui Cambise II, și moartea suveranului legitim pe drumul de întoarcere din Egipt, **D.** (fiul satrapului Parției, Histaspe, descendent din Ariaramne, reprezentant al liniei răsăritene a dinastiei Ahemenizilor), sprijinit de marea nobilime persană, l-a înlăturat pe uzurpator (septembrie 522 î.e.n.), ocupînd el tronul imperial; în dorința de a-și consolida poziția, **D.** se căsătorește cu Atossa, fiica lui Cirus II cel Mare și fostă soție a lui Cambise II, apoi a lui Gaumata (Pseudo-Smerdis). Răscoalele îndreptate împotriva autorității centrale izbucnite în cursul evenimentelor tulburi ale anului 522 î.e.n. în Babilonia, Armenia, Arachosia, Partia, Hircania, sînt reprimate pînă în 520 î.e.n., pacea fiind pretutindeni restabilită • Opera de reorganizare a vastului imp., care se întindea de la Marea Mediterană la fluviul Indus și din Valea Nilului la Munții Caucaz, relevă la **D.** calitățile unui genial om de stat, unul dintre cei mai străluciți reformatori și organizatori ai lumii antice. Imp. (cu o suprafață de peste 5 mil. km^2) este împărțit în 20 prov. (*satrapii*), legate de reședințele regale de la Susa și Persepolis printr-un sistem de drumuri care asigurau o maximă viteză transmiterii știrilor, ordinelor și deplasării trupelor, înlesnind în egală măsură legăturile comerciale; cel mai vestit drum regal rămîne șoseaua Sardes—Susa—Persepolis, în lungime de 2 400 km. Calitatea drumurilor ahemenide nu va fi egalată la E de Eufrat decît 17 secole mai tîr-

ziu. Lui **D.** I se atribuie şi terminarea canalului Nil—Marea Roşie, început de ultimii faraoni ai Egiptului. Navigatorul grec Scylax din Cariadna explorează cursul fluviului Indus şi drumul maritim din India spre Istmul de Suez. Monarh absolut, sprijinit de aristocraţia persană, din rîndurile căreia sînt recrutaţi satrapii (guvernatorii provinciali), înalţii funcţionari şi ofiţerii, ca şi preoţimea, **D.** guvernează cu abilitate întinse ţinuturi cu o structură etnică, social-economică şi religioasă extrem de eterogenă. Alături de satrapii de străveche civilizaţie precum Egiptul şi Babilonia, de mici principate semiautonome precum Cipru sau Cilicia, de înfloritoarele oraşe-state feniciene, siriene sau greceşti, Imp. Persan cuprindea vaste reg. cu triburi de munteni aspri sau păstori nomazi care păstrau vechea lor organizare gentilică. Reformele lui **D.** au urmărit uniformizarea acestor lumi în vederea asigurării unităţii statale superioare. Emiterea unei monede de aur etalon (*dareicul*), generalizarea unui sistem de măsuri şi greutăţi unic, reorganizarea finanţelor prin crearea unui impozit anual, restructurarea armatei în care corpurile de cavalerie iraniană şi garda imperială a „celor zece mii de nemuritori" devin unităţile de elită, încurajarea răspîndirii zoroastrismului, opera reformatorului religios † Zoroastru (Zarathustra), ca religie oficială a imp. sau folosirea, alături de arameică, a persanei vechi ca limbă oficială, sînt măsuri care vizează toate întărirea autorităţii centrale. Totodată însă, asemenea lui Cirus II cel Mare, **D.** a fost tolerant faţă de tradiţiile, obiceiurile şi credinţele religioase locale. Arta, încurajată de **D.**, a îmbinat într-o sinteză originală elemente iraniene cu cele ale popoarelor supuse — mediteraneene sau asiatice —, găsindu-şi o strălucită întruchipare în monumentalele palate ale reşedinţelor regale de la Persepolis, Susa, Pasargade sau Ecbatana. Direcţiile de organizare a imp. trasate de **D.** s-au păstrat pînă la cucerirea acestuia de către Alexandru cel Mare (330 î.e.n.), multe fiind apoi preluate şi dezvoltate de lumea elenistică • Fără a fi fost el însuşi strateg sau conducător de oşti, **D.** a continuat politica expansionistă a Imp. Ahemenid. Anexarea Punjabului în 519 î.e.n. îi aduce controlul asupra Văii Indusului şi-i deschide porţile Indiei. Expediţia împotriva sciţilor din stepele nord-pontice (513 î.e.n.) — cu care ocazie sînt menţionaţi printre populaţiile care s-au opus „Marelui Rege" şi geţii de la Dunărea de Jos —, deşi eşuată, are ca urmare stabilirea controlului persan asupra Bosforului şi Dardanelelor, precum şi a coastelor Traciei. Acum se cristalizează noua direcţie a expansionismului ahemenid — Marea Egee, Peninsula Balcanică cu Elada — care duce la confruntarea cu lumea greacă, cunoscută sub numele de „războaiele medice". Răscoala oraşelor greceşti din Asia Mică, în frunte cu Miletul, împotriva stăpînirii persane (500—494 î.e.n.), sprijinită timid de Atena şi Eretria, oferă pretextul intervenţiei în Grecia. Prima expediţie trimisă de „Marele Rege" împotriva Eladei şi condusă de generalul Mardonios (492 î.e.n.) are ca urmare, după sfărîmarea flotei de către o furtună la Muntele Athos, consolidarea stăpînirii ahemenide în Tracia, cucerirea insulei Tasos şi recunoaşterea de către Macedonia a suzeranităţii persane. Cea de-a doua, pusă sub comanda lui Datis şi Artafernes cel Tînăr, debarcă corpul expediţionar în Attica pe cîmpia de la Marathon, dar suferă o răsunătoare înfrîngere din partea atenienilor conduşi de Miltiade (12 august 490 î.e.n.). Răscoala antipersană a Egiptului (486 î.e.n.), apoi moartea lui **D.** întrerup temporar ofensiva împotriva lumii greceşti. În timpul domniei lui **D.** Imp. Ahemenid cunoaşte apogeul puterii sale. Îi succede la tron fiul său Xerxe (486—465 î.e.n.).

DARIUS III (c. 380—330 î.e.n.), ultimul suveran al Imp. Persan (336—330 î.e.n.) şi cel din urmă reprezentant al dinastiei Ahemenizilor. Fiu al satrapului *Armeniei Arsames* (unul din fraţii regelui Artaxerxe II), **D.** este ridicat la tron de atotputernicul vizir Bagoas, după asasinarea regelui Arses. În 334 î.e.n. tînărul rege al Macedoniei, Alexandru III, în vîrstă de numai 22 de ani, traversează Hellespontul în fruntea unei modeste armate de 30 000 de pedeştri şi 5 000 de călăreţi, pătrunzînd în Imp. Persan. Stăpîn al celui mai vast şi bogat imp. al epocii, dispunînd de resurse nelimitate, **D.**, monarh lipsit de personalitate, slab şi nehotărît, nu va izbuti să reziste geniului şi impetuozităţii tînărului macedonean • După ce armata satrapilor din Asia Mică este înfrîntă la Granicos (mai 334 î.e.n.), **D.** îl întîmpină pe regele Macedoniei în fruntea unei armate mult superioară numeric, la Issos, la porţile Siriei (noiembrie 333 î.e.n.); în faţa şarjei cavaleriei hetairilor, **D.** fuge de pe cîmpul de luptă înainte ca soarta bătăliei să se fi decis, abandonînd în mîinile învingătorului tabăra şi familia imperială. Doi ani mai tîrziu, în Mesopotamia, la Gaugamela, în vecinătatea fluviului Tigru, **D.** îl înfruntă din nou pe Alexandru, fără a rezista nici de data aceasta iureşului cavaleriei macedonene. Susa, Persepolis, Pasargade şi Ecbatana, reşedinţele imperiale ale Ahemenizilor, sînt ocupate de tînărul cuceritor. **D.** este asasinat de satrapul Bactriei Bessos, care ia numele de Artaxerxe IV, Alexandru cel Mare organizînd fastuoase funerarii fostului suveran şi pedepsindu-l pe ucigaş.

DAVID, suveran al Regatului Israel (1004—965 î.e.n.). **D.**, din tribul Iuda, îşi începe cariera ca militar în slujba predecesorului său † Saul, regele fondator al Israelului, cu a cărui fiică Micol se căsătoreşte, potrivit tradiţiei, după victoria asupra filisteanului Goliat. Popularitatea lui **D.** trezeşte suspiciunea lui Saul şi-l obligă pe acesta să se refugieze iniţial în reg. de graniţă a Iudeei, apoi în slujba dinastului filistean al cetăţii Gath. După moartea lui Saul în lupta de la Gilboa împotriva filistenilor, **D.** este proclamat iniţial rege în S, în Iudeea, avînd ca reşedinţă oraşul Hebron, apoi, după dispariţia lui Işboşet, fiul şi succesorul lui Saul, este recunoscut ca suveran şi în Israel, realizînd astfel unirea celor 12 triburi israelite sub autoritatea sa. Sprijinindu-se pe o puternică armată permanentă şi profitînd de o conjunctură internaţională favorabilă — slăbirea Egiptului şi declinul puterilor hegemone ale Mesopotamiei, Asiria şi Babilonia — **D.** reuşeşte să extindă sensibil hotarele, creînd, singura dată în istorie, un adevărat imp. israelit. În trei campanii **D.** sfarmă puterea filistenilor şi instituie controlul asupra cetăţii Gath; moabiţii de pe malul răsăritean al rîului Iordan sînt supuşi, arameii care vizau controlul Transiordaniei sînt înfrînţi iar Hanun, regele din Ammon, devine vasal Israelului. Campanii dificile sînt purtate împotriva Regatului Edom de la hotarele meridionale ale Israelului pînă la nimicirea acestuia. Relaţii prieteneşti sînt stabilite cu Fenicia şi îndeosebi cu † Hiram, regele Tirului, cu Talmai din Geşur şi cu Regatul Hamat. Remarcabil om de stat, talentat comandant de oşti şi strălucit diplomat, **D.** schiţează structurile organizatorice ale noului stat centralizat ce se întindea de la Marea Mediterană la Eufrat şi la Marea Roşie. Ocupînd apoi şi fortificînd Ierusalimul, **D.** face din vechiul oraş al Iebusiţilor capitala politică şi religioasă a regatului, în care cultul monoteist al lui Iahve este impus ca religie de stat. **D.** începe pregătirile de construcţie a Templului care va fi înălţat de fiul şi succesorul său Solomon (965—928 î.e.n.). Aparatul administrativ acum instituit număra în rîndurile sale numeroşi ofiţeri dar şi cadre talentate din rîndul populaţiilor neisraelite. Răscoalele conduse de fiul său Absalom, de Şeba ş.a., reprimate fără mare dificultate, reflectă opoziţia cercurilor tribale din N, nemulţumirile de îngrădirea autorităţii lor. Muzician şi poet de talent, **D.** (autorul prezumtiv al

Psalmilor) devine la scurt timp după moarte personaj de legendă.

DECEBAL, rege dac (87—106). Fiu al lui Scorillo şi succesor al lui Duras-Diurpaneus, **D.** ocupă tronul Daciei într-un moment în care tendinţele expansioniste ale Imp. Roman, care-şi stabilise durabil frontiera pe linia Dunării, se accentuau rapid. La începutul sec. 3, la aproape 150 de ani de la afirmarea lui **D.**, istoricul Dio Cassius îi făcea următorul portret elogios: „Era foarte priceput în ale războiului şi iscusit la faptă, ştiind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe duşman şi a se retrage la timp. Abil în a întinde curse, era viteaz în luptă, ştiind a se folosi cu dibăcie de o victorie şi a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere, pentru care lucruri el a fost mult timp un potrivnic de temut al romanilor". Din primul an de domnie **D.** este confruntat cu o situaţie dificilă. În urma expediţiei dace din iarna anului 85/86 în S Dunării, în timpul căreia însuşi C. Oppius Sabinus, guvernatorul Moesiei, îşi găsise moartea, Roma organizează prima campanie în inima Daciei. În vara anului 87 o armată de 5—6 legiuni, secondată de numeroase unităţi auxiliare şi comandată de prefectul pretoriului Cornelius Fuscus, traversează Dunărea înaintînd probabil pe valea Oltului. Într-un defileu (poate la Turnu Roşu), **D.** surprinde într-o capcană forţele romane, în luptă căzînd însuşi comandantul roman: prizonieri, trofee şi stindardul legiunii a V-a Alaude sînt duse de **D.** în Munţii Orăştiei. Strălucita victorie îi oferă lui **D.** un răgaz de un an, timp în care neobositul rege încheie alianţe cu popoarele de la hotarele Daciei, cu sarmaţii, iazigi şi roxolani, cu marcomanii şi quazii germanici. La un an de la înfrîngerea lui Fuscus, **D.** trebuie să facă faţă unei noi ofensive romane. Împăratul Domiţian, venit în Moesia, în vecinătatea teatrului de operaţiuni, numeşte în fruntea legiunilor pe încercatul general Tettius Iulianus (fost consul în anul 83, apoi guvernator al prov. Moesia). Pătrunzînd în Dacia prin Banat, Tettius Iulianus este întîmpinat de **D.** în defileul de la Tapae; confruntarea îndîrjită se încheie cu victoria romană. Dificultăţile întîmpinate de armatele imperiale în Pannonia în lupta cu quazii şi marcomanii, care-l sprijiniseră pe regele dac, îl determină pe Domiţian să accepte ofertele de pace făcute de **D.** Se încheie astfel în anul 89 o pace de compromis între Imp. Roman şi Regatul Dac; în schimbul unor subsidii în bani şi ingineri, instructori militari, **D.** se recunoaşte rege clientelar, continuînd, în următorii 12 ani de pace, să-şi consolideze puterea şi statul. Procesul de centralizare a statului dac este accelerat, armata este echipată şi instruită, se iniţiază un vast program de construcţii civile şi militare, îndeosebi în reg. Munţilor Orăştie, soli încearcă să stabilească relaţii cu popoare şi state inamice Romei. După aproape 3 ani de pregătiri la hotarele meridionale ale Daciei, începute imediat după urcarea pe tron, împăratul Traian (în timpul căruia Imp. Roman atinge apogeul puterii şi expansiunii sale teritoriale) concentrează la începutul anului 101 în Moesia Superior 13—14 legiuni şi numeroase unităţi auxiliare (în total c. 150 000 de soldaţi), în vederea îngenunchierii regatului lui **D.** La 25 martie 101 împăratul părăseşte Roma, traversează Dunărea pe poduri de vase la Laederata (Ramna) şi Dierna (Orşova) pătrunzînd prin Banat în Dacia. La Tapae, în vara anului 101, **D** încearcă să oprească înaintarea romană. Crînceena şi îndelungata bătălie se încheie însă cu victoria romană. Spre sfîrşitul anului 101 importante forţe dace, aliate cu sarmaţi şi bastarni, traversează Dunărea şi pătrund în Moesia, obligîndu-l pe împăratul Traian să se deplaseze spre noul teatru de război deschis de **D.** Ingeniosul plan strategic, care-l face pe Traian să nu poată exploata succesul de la Tapae, se prăbuşeşte însă după înfrîngerea forţelor lui **D.** în iarna şi primăvara anului 102 (la Nicopolis ad Istrum şi în Dobrogea la Adamclisi), iniţiativa militară trecînd definitiv în tabăra adversă. În toamna anului 102 îndîrjita rezistenţă a lui **D.** îl obligă pe Traian să încheie pacea cu regele dac, pace înţeleasă însă de ambele tabere doar ca un simplu armistiţiu. Din ordinul lui Traian, Apolodor din Damasc, cel mai vestit inginer al epocii, înalţă, între Drobeta şi Pontes, în anii 103—105, un durabil pod peste Dunăre, pe care legiunile romane îl trec în vara anului 105, iniţiind cel de-al doilea Război dacic. Abandonat de aliaţi, atacat prin Banat, Valea Oltului şi Moldova, constrîns continuu la defensivă, **D.** se retrage în citadela din Munţii Orăştie. După cucerirea puternicelor cetăţi care pazeau accesul spre capitala (Blidaru, Costeşti, Piatra Roşie, Băniţa, Căpîlna, Tilişca), legiunile romane încep asediul Sarmizegetusei. În ciuda eroicei rezistenţe dace, cetatea este cucerită şi distrusă din temelii. O parte din apărători, printre care poate şi **D.**, reuşesc să părăsească cetatea încercînd să continue rezistenţa împotriva romanilor în interiorul ţării. Urmărit de cavaleria romană, pentru a nu cădea viu în mîinile romanilor, **D.** se sinucide. Cea mai mare parte a regatului dac este transformată în vara anului 106 în prov. romană, destinul Daciei rămînînd pentru aproape două sec. indisolubil legat de istoria Imp. Roman.

DECIU/CAIUS MESSIUS QUINTUS TRAIANUS DECIUS (c. 195—251), împărat roman (249—251). Născut în prov. Pannonia Inferior, devenit senator, apoi guvernator al Moesiei şi prefect al Romei, **D.** este însărcinat în 249 de împăratul † Filip Arabul cu restabilirea ordinei în Moesia şi Pannonia, tulburate de invazii ale goţilor şi de rebeliuni militare. La scurt timp, în urma unor victorii spectaculoase, este proclamat, de către trupele de la Dunăre (poate împotriva voinţei sale), la Viminacium, împărat. Victorios în bătălia de la Verona (septembrie 249) împotriva lui Filip Arabul, **D.** este cel dintîi dintre generalii originari din Illyricum care ocupă tronul imperial în sec. 3. În 250 el iniţiază prima mare persecuţie anticreştină generalizată în întregul Imp. Roman. **D.** are de înfruntat o pustiitoare invazie a goţilor care, conduşi de Kniva, traversează Dunărea în iarna 249/250 şi pustiesc Moesia şi Tracia. Încercînd, la întoarcerea acestora, să-i intercepteze în apropiere de Dunăre, **D.** şi fiul său Herennius (*cezar* în 250, *august* în 251), sînt înfrînţi şi ucişi în vara anului 251 la Abritus (Moesia). **D.** este primul împărat roman ce cade într-o luptă cu „barbarii". Un alt fiu al lui, Hostilianus (*cezar* în 250, *august* în 251), adoptat în calitate de coregent de succesorul lui **D.**, Trebonianus Gallus, moare de ciumă la sfîrşitul anului 251. **D.** a încercat să redreseze situaţia economică a Daciei permiţîndu-i să bată monedă de bronz proprie. Fragmente dintr-o statuie a lui au fost găsite în capitala prov. Dacia — colonia Ulpia Traiana-Sarmizegetusa.

DEMETRIU I / DEMETRIOS I POLIORCETES (c. 336—283 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Fiu al lui Antigonos Monophthalmos, **D.** participă din 314 la toate războaiele tatălui său, strateg al Asiei, împotriva diadohilor separatişti. În 312 este învins de Ptolemeu Lagos la Gaza, dar îşi ia o strălucită revanşă în 306 înfrîngînd, la Salamina din Cipru, flota egipteană. În 306 deschide, împreună cu tatăl său, seria diadohilor care adoptă titlul de rege. Campaniile lui din Elada, purtate sub lozinca eliberării cetăţilor greceşti de sub dominaţia lui Antipatros, au ca urmare cucerirea Atenei (307) şi reînnoirea Ligii de la Corint în 302 sub egida lui Antigonos. În 305/304 asediază zadarnic Rhodosul, participă apoi la marea bătălie de la Ipsos (301) împotriva coaliţiei lui Seleucos, Lisimah şi Ptolemeu, încheiată cu înfrîngerea şi moartea lui Antigonos. Din dezastrul soldat cu prăbuşirea imp. asiatic, **D.** reuşeşte să salveze intactă flota şi să păstreze o serie de cetăţi de pe coastă, situaţie care-i permite să exercite în următorii ani o adevărată hegemonie în Marea Egee. Intervenind în 297 în luptele dinastice din

Macedonia, izbucnite la moartea lui Casandru, **D.** obține aici proclamarea sa ca rege și restabilește controlul asupra unei mari părți a Greciei. Atacat simultan în 287 de Pirus și Lisimah, este constrîns să părăsească Macedonia. Tentativa sa de a recuceri în continuare litoralul Asiei Mici se încheie cu un eșec (286) ; înfrînt de Seleucos, se predă acestuia murind în captivitate la Apameia pe Orontes. Inegal ca administrator, **D.** a fost însă unul dintre cei mai strălu-ciți și întreprinzători diadohi pe plan militar ; cuceritor neobosit, este considerat unul dintre întemeietorii poliorceticii (arta asediilor).

DEMETRIU/DEMETRIOS (?—c. 180 î.e.n.), rege al Bactriei (c. 200 —c. 180 î.e.n.). Fiu al lui Euthydemos I (c. 225—c. 200 î.e.n.), sol al tatălui său pe lîngă suveranul seleucid Antioh III (206), **D.** în-treprinde din 184 o campanie în India. Traversează Munții Hin-ducuș și pătrunde în Punjab, extinzînd hotarele regatului său pînă la cursul mijlociu al Gangelui și în delta Indusului. Bactria ele-nistică devine creuzetul unei originale sinteze culturale între ele-mente ale civilizațiilor elene, iraniene și indiene.

DEMOCRIT/DEMOKRITOS/din ABDERA (c. 460—c. 370 î.e.n.), filozof grec. Reprezentant al unei bogate familii din strălucita co-lonie din S Traciei. **D.** a călătorit mult (Grecia, Egipt, Persia), a revenit apoi în cetatea natală unde a ajuns celebru prin vastitatea și enciclopedismul cunoștințelor sale. **D.** a preluat teoria atomistă a dascălului său † Leucip, dezvoltînd-o într-un adevărat sistem filozofic, conform căruia la baza lumii se află atomii, care coincid cu realul — plinul (*to on*), și vidul, neantul — golul (*to meon*). Atomii, ultima limită la care se oprește diviziunea materiei, sînt particule solide, indivizibile, imperceptibile, necreate și eterne, în continuă mișcare ; din combinarea lor, diferită ca formă, poziție, așezare, iau naștere toate lucrurile care alcătuiesc universul (atît corpurile materiale cît și sufletul uman). Văzul și senzațiile sînt considerate a fi provocate de efluvii care vin de la obiect spre or-ganele de simț (precursor al teoriilor corpusculare și mecaniciste), oferind omului cunoștințe vagi, obscure, pentru o cunoaștere pro-fundă el avînd nevoie de gîndire. Aceasta, asemenea fenomenelor biologice, primește la **D.** tot explicații atomiste, materialiste. Spre deosebire de alți filozofi care credeau într-o lume unică, avînd pămîntul în centru, **D.** formulează teza lumilor infinite. Primul care a afirmat că forța motrice a istoriei omenirii este nevoia (*chreia*), necesitățile oamenilor ; mitului vîrstei de aur de la în-ceputurile omenirii, **D.** îi opune ideea dezvoltării ascendente a societății omenești. Opera sa, extrem de bogată și variată (peste 50 de tratate), era reputată prin claritatea limbii și eleganța stilului, Cicero comparîndu-l pe **D.** cu Platon în această privință. Diogene Laerțiu menționează titlurile a 12 tratate de matematică (*Geome-trika*, *Arithmoi* — *Numere* etc.), 16 de fizică (*Cosmographie*, *Peri ton planeton* — *Despre planete*), 8 de etică (*Peri andragathias e Peri aretes* — *Despre bărbăție sau despre virtute ; Peri euthymies* — *Despre bucurie*), 8 de muzică (*Peri rythmon kai harmonies* — *Despre ritmuri și armonie*), grupate în tetralogii, împărțire dato-rată probabil lui Thrasyllos din Mende în sec. 1 e.n. ; pînă la noi au supraviețuit c. 300 de fragmente. Autorul primei lucrări de logică din Grecia antică — *Kanon* (*Canonul*). Gîndirea lui **D.**, cel mai de seamă filozof materialist al lumii antice, a exercitat o puternică influență de la Epicur și Lucrețiu pînă la Francis Bacon, Galileo Galilei și Leibnitz.

DEMOSTENE/DEMOSTHENES (384—322 î.e.n.), orator și om politic atenian. Fiul proprietarului unui important atelier de armurărie din Atena, rămas orfan de copil, **D.** se pregătește intens în arta ora-toriei pentru ca, ajuns major, să-și poată acuza tutorii care risi-piseră averea paternă. După acest prim succes (364—363), își cîș-

tigă timp de un deceniu existența ca logograf (autor de cuvîntări în procesele publice) și ca profesor de retorică. La 30 de ani, în 354, își face debutul în viața politică rostind în fața Adunării poporului primul său discurs — *Peri ton symmorion* (*Despre cla-sele de armatori*) • O dată cu rostirea primei filipice (*Philippikos Logos*), 351 (349 ?), **D.** se impune drept cel mai înflăcărat apărător al independenței ateniene și al libertății orașelor-state grecești, denunțînd expansiunea Macedoniei condusă de regele † Filip II. Elocința este pentru el un mijloc de acțiune în slujba politicii. Următoarele trei decenii ale vieții sale sînt închinate denunțării, combaterii pericolului macedonean, **D.** dovedind o energie pe care nici un eșec nu a putut-o descuraja. Atacuri vitriolante sînt îndrep-tate împotriva letargiei demosului atenian, dragostea de libertate a elenilor este exaltată, apeluri patetice la unitatea tuturor cetă-țenilor în fața pericolului sclaviei se fac necontenit auzite. Cele 3 discursuri olintice — *Olynthiakoi Logoi* (349—348) — încearcă să convingă Atena de necesitatea sprijinirii orașelor din Peninsula Calcidică amenințate de Filip. Ajutorul atenian va sosi însă prea tîrziu, Olintul fiind distrus din temelii în 348. În 346 **D.** face parte (alături de eternul său rival, † Eschine, conducătorul partidei filo-macedonene, și de Filocrate) din delegația ateniană care încheie pacea cu Filip II. 344—341 sînt anii următoarelor 3 filipice, prin care **D.** încearcă realizarea unei coaliții panhelenice. Perintul și Bizantionul reușesc în 340 să respingă tentativele de cucerire ale monarhului macedonean. **D.** se află la apogeul gloriei sale, este con-ducătorul necontestat al demosului, sufletul partidei antimacedo-nene. În următorii doi ani el reușește închegarea unui front anti-macedonean la care se raliază și Teba, dar în bătălia de la Cheroneea (338) victoria falangei macedonene este categorică. Cuvîntarea rostită la Atena în cinstea celor căzuți pe cîmpul de luptă (la care **D.** participase ca hoplit) reprezintă un mișcător imn înălțat măreției ateniene de odinioară. În 330 se apără în procesul intentat de Eschine, reușind prin discursul *Asupra coroanei* (*Peri stephanou*) să-și justifice întregul crez politic și să obțină totodată exilul acuzatorului. Victimă în 324 a unui proces de delapidare, este condamnat și constrîns să se exileze. Moartea lui Alexandru cel Mare și răscoala antimacedoneană a Atenei (323) îl vor readuce pentru ultima dată în prim-planul scenei politice. După înfrîngerea Atenei, se sinucide în templul de pe insula Calauria, unde se refu-giase pentru a nu cădea în mîinile urmăritorilor. Sub numele lui **D.** s-au păstrat pînă astăzi 61 de discursuri și pledoarii (dintre care peste jumătate sînt autentice), politice și civile. Rigoarea dialecticii și pasiunea elocvenței, demonstrația logică și puterea de fascinație a cuvîntului, l-au impus pe **D.** drept cel mai mare orator al antic., admirat și imitat pînă în epoca modernă.

DEXIP/DEXIPPOS HERENNIOS (c. 210—c. 275), om politic și istoric grec. Originar din Atena, unde ocupă importante demnități și pe care o apără în 267 de invazia herulilor. Din opera sa — *Hronika* (*Cronici*), o istorie universală în 12 cărți pînă în anul 270, o istorie a diadohilor în 4 cărți (Arian fiind principala sursă folo-sită) și *Skythika* (descrierea invaziilor germanice din anii 238—278), realizată după modelul lui Tucidide — ni s-au păstrat numai frag-mente izolate.

DICEARH/DIKAIARCHOS/din MESSENE (c. 340—c. 280 î.e.n.), filozof grec. Originar din Sicilia, elev al lui Aristotel și Teofrast, **D.** și-a petrecut o parte a vieții în Pelopones și în Grecia septen-trională. Considerat în epoca elenistică și romană unul din spiritele cele mai învățate și multilaterale (numit de Varro — *doctissimus homo*, iar de Pliniu cel Bătrîn — *vir in primis eruditus*), **D.** are un rol important în orientarea filozofiei peripatetice spre analiza

disciplinelor ştiinţifice particulare în dauna problematicii filozofice generale, insistînd asupra laturii etice. Din vasta şi variata sa operă s-au păstrat numai o serie de fragmente. Este autor al unor scrieri filozofice (*Despre suflet — Peri psyches*, 3 cărţi), de istorie şi critică literară (asupra tragediilor lui Sofocle şi Euripide), de biografii ale unor oameni de seamă (Pitagora, Socrate, Platon, ş.a.), de istorie constituţională (după modelul aristotelic, **D.** a elaborat constituţii ale Spartei, Corintului ş.a.). *Bios Hellados* (3 cărţi) reprezintă prima încercare de istorie culturală a întregii Grecii, de la o idilică epocă de aur pînă în anii lui Alexandru cel Mare, tonul pesimist predominînd. Eratostene şi Strabon îl citează pe **D.** printre marii geografi ai antic.; în *Descrierea pămîntului* (*Periodos ges*) susţine ideea formei sferice a pămîntului. Antic. tîrzie a apreciat îndeosebi preocupările sale de geografie şi cultural-istorice, lăudîndu-i fără rezerve stilul.

DIOCLEŢIAN/CAIUS AURELIUS VALERIUS DIOCLETIANUS (c. 240—c. 316), împărat roman (284—305). Născut într-o familie săracă din Dalmaţia, **D.** îşi începe cariera militară ca simplu soldat, devenind comandantul gărzii personale a lui Numerianus, la moartea căruia este proclamat august de armata din Orient (17 septembrie 284). După bătălia de la Margus (primăvara anului 285) şi dispariţia lui Carinus, rămîne unic împărat, desemnîndu-l pe tovarăşul său de arme, Maximian, cezar (285), apoi (286) august însărcinat cu apărarea Occidentului. La 1 martie 293, **D.** instituie tetrarhia ca sistem de guvernare. Sub presiunea frecventelor uzurpări interne şi a agresiunii continue a barbarilor la hotare, el iniţiază o originală reformă constituţională sporind la 4 numărul conducătorilor imp., grupaţi acum într-un colegiu în care celor doi auguşti li se subordonează doi cezari. Vizînd împărţirea responsabilităţilor, în primul rînd, şi nu a imp., sistemul tetrarhiei era menit, în concepţia lui **D.**, să asigure unitatea statului şi întărirea autorităţii imperiale. **D.**, cu reşedinţa la Nicomedia, răspundea de administrarea prov. orientale (avînd subordonat pe cezarul C. Valerius † Galerius care, de la Sirmium, asigura paza Illyricumului, Macedoniei şi Greciei). Căsătoria lui Maximian şi a lui Galerius cu fiicele lui **D.**, a lui † Constantius Chlorus cu fiica lui Maximian vizează întărirea tetrarhiei, în care rolul lui **D.** rămîne predominant. **D.** este prezent personal la Dunăre în mai multe rînduri, pentru a respinge invazia sarmată, reprimă uzurparea lui Domitius Domitianus şi secesiunea Egiptului (297), poartă un război victorios asupra Persiei sasanide (297—298), fixînd graniţa romană pe fluviul Tigru — limita maximă a expansiunii imp. în Orient. În dorinţa de a impune noul sistem constituţional, **D.** şi Maximian abdică în aceeaşi zi (1 mai 305), cedînd locul celei de-a doua tetrarhii, şi redevin persoane particulare. **D.** se retrage, pînă la moarte, în palatul său din Salona. În perioada de destrămare a celei de-a doua tetrarhii şi a reizbucnirii războaielor civile (306—311), el refuză să reîmbrace purpura şi intervine o singură dată în viaţa politică a imp., cu ocazia conferinţei de la Carnuntum (noiembrie 308), care urmărea reconsolidarea tetrarhiei. Amplul program de reforme realizat de **D.**, prin care este metamorfozată întreaga structură a statului, reprezintă continuarea, sistematizarea şi instituţionalizarea măsurilor iniţiate de dinastia Severilor şi a celor adoptate sub impulsul necesităţii în vremea „Anarhiei militare" (235—284). Reformele vizează întărirea coeziunii interne şi sporirea rezistenţei imp. în faţa pericolului extern, consolidarea autorităţii imperiale. Detaliile reformelor administrative, militare, fiscale, financiare sau religioase ale lui **D.**, înfăptuite în etape, nu sînt uşor de separat de cele ale lui Constantin cel Mare, care duce mai departe şi desăvîrşeşte opera reformatoare a precursorului său. Cu **D.** şi Constantin cel Mare se încheie procesul transformării

imp. într-o monarhie absolută de drept divin. Întreaga putere de decizie se află în mîna împăratului şi a sfetnicilor săi, grupaţi în *sacrum consistorium* (fostul consiliu al principelui), şi este finalizată de un atotputernic aparat birocratic, tot mai ierarhizat şi militarizat. Suprafaţa prov. este redusă, numărul lor ajungînd la c. 100, grupate în 12 dioceze. Puterea militară este separată de aceea civilă, toate numirile în aparatul administrativ şi militar rămînînd în apanajul împăratului. O grijă deosebită este acordată întăririi limesului şi construirii de numeroase *castella* şi drumuri, care fac din graniţă o zonă fortificată pe o anumită adîncime. Efectivele militare sporesc la c. 500 000 de soldaţi, numărul legiunilor la c. 60, mai mici şi mai mobile. În cadrul noului sistem fiscal, în care impozitul este plătit în natură în funcţie de noile unităţi stabilite, *iuga* şi *capita*, oraşele îşi pierd orice autonomie, iar membrii diverselor categorii profesionale sînt legaţi obligatoriu de meseria şi de colegiile lor. Baterea unor noi monede de aur şi de argint cu o greutate şi un conţinut sporit în metal preţios încearcă să reducă gravul haos economic lăsat de epoca „Anarhiei militare". Deşi Roma rămîne nominal capitala imp., necesitatea apărării şi unei mai uşoare administraţii impune membrilor tetrarhiei alegerea unor noi reşedinţe (Nicomedia, Antiohia, Mediolanum, Sirmium, Tesalonic, Augusta Treverorum ş.a.). În timpul domniei lui **D.**, Dobrogea este separată de Moesia Inferior şi transformată în prov. separată, sub numele de Scythia (cu reşedinţa în oraşul Tomis), aparţinînd diocezei Tracia şi apărată de 2 legiuni cu garnizoana la Noviodunum şi Troesmis. Prezent în mai multe rînduri la frontiera Dunării de Jos, împăratul ia măsuri de consolidare a limesului, de reconstrucţie a unor oraşe şi cetăţi (Tomis, Dinogetia) şi de refacere a drumurilor. Încercarea de a reforma viaţa religioasă prin reactivarea vechilor culte (cultul lui Jupiter devine obligatoriu pentru întregul imp.) duce, în anii 303—304, la promulgarea a 4 edicte anticreştine care declanşează cea mai mare persecuţie din istoria imp. împotriva acestei religii. Pe plan intern şi extern imp. depăşeşte în timpul domniei lui **D.** criza sec. 3.

DIODOR din SICILIA / DIODOROS / DIODORUS SICULUS (c. 80—c. 21 î.e.n.), istoric grec. Originar din oraşul sicilian Agyrion, **D.** a întreprins numeroase călătorii de documentare în Asia şi Europa, trudind la Roma şi Alexandria peste 30 de ani pentru elaborarea celor 40 de cărţi ale unei istorii universale, *Historion Bibliotheke (Biblioteca istorică)*, care se deschidea cu epoca mitologică şi se încheia cu expediţia lui Caesar în Britannia (54 î.e.n.). Din vasta sa operă care, pe lîngă informaţii istorice, oferă şi date geografice şi etnografice, s-au păstrat integral cărţile 1—5 (istoria popoarelor orientale, a grecilor, iberilor şi etruscilor) şi 11—12 (sec. 5 — începutul sec. 3 î.e.n.); ne-au mai parvenit fragmente din cărţile 6—10, 21—40. Concepută sub forma unui compendiu, în care să figureze istoria tuturor popoarelor, lucrarea lui **D.** este singura sau cea mai adecvată istorie universală, atît pentru amploarea ariei geografice, cît şi prin intervalul cronologic îmbrăţişat. Operă de compilaţie prin excelenţă, în care aportul creator al lui **D.** este extrem de redus, *Biblioteca istorică* rămîne preţioasă prin informaţia bogată şi prin izvoarele folosite (printre care istorii valoroase, precum cele ale lui Eforos, Timaios, Ctesias, Teopomp, creaţia analiştilor romani timpurii, toate pierdute ulterior); deosebit de preţioase sînt informaţiile privitoare la istoria Siciliei, a epocii lui Filip II şi Alexandru cel Mare şi la cea a diadohilor. Lucrarea cuprinde şi informaţii referitoare la istoria cetăţilor greceşti din Dobrogea, precum şi la trecutul geto-dacilor.

DIOGENE / DIOGENES / din SINOPE (c. 400—c. 323 î.e.n.), filozof grec. Din timpul vieţii **D.** a devenit, ca nici un alt filozof antic,

personaj de legendă ; potrivit tradiției, Alexandru cel Mare ar fi rostit : „Dacă nu eram Alexandru, aș fi vrut să fiu Diogene". Sosit cu tatăl său Hicesias în exil la Atena, **D.** ajunge discipol al sofistului Antistene, ducînd apoi o viață de filozof rătăcitor. A încercat să exemplifice cu propriul mod de viață ascetic principiile curentului filozofic al cărui fondator este considerat — cinismul — și anume o existență la limita necesarului supraviețuirii și un dispreț suveran față de convențiile și principiile societății. **D.**, care se considera „cetățean al lumii", dormea într-un butoi, purta iarna ca și vara aceeași haină, cerșea ca să mănînce și-i batjocorea neîncetat pe orășeni pentru modul de trai. Trăind asemenea unui cîine *(Kyon)*, doctrina sa a primit în sec. 4 numele de cinism. Crates din Teba, elevul său, a adunat principiile lui filozofice, din care nu ne-au parvenit decît o serie de aforisme ; printre admiratorii săi se numără Lucian din Samosata și Iulian Apostatul.

DIOGENE LAERȚIU / DIOGENES LAERTIOS (sec. 3 e.n.), scriitor grec. Originar din Laertia (Cilicia), a făcut parte, se pare, din cenaclul literar condus de Iulia Domna, soția lui Septimius Severus. **D.** este autorul unei vaste opere de compilație, *Peri bion kai apophtegmaton ton en philosophia eudokimesanton (Despre viețile și doctrinele filosofilor)*, în 10 cărți, integral păstrate. Lucrarea, un adevărat tezaur de informații, prezintă școlile filozofice și biografiile filozofilor greci pînă la Epicur, incluzînd, de asemenea, fragmente din operele pierdute ale gînditorilor greci, constituind cel mai prețios document pentru istoria filozofiei grecești. **D.** nu adoptă nici una dintre doctrinele înfățișate, deși se poate constata o anumită înclinare spre scepticism.

DION CHRISOSTOMUL / DION COCCEIANUS, numit CHRYSOSTOMOS — GURA DE AUR (c. 40—c. 120), orator și filozof grec. Născut într-o familie bogată din Prusa (Bitinia), **D.** este elev al stoicului Musonius Rufus, apoi retor la Roma, în anturajul împăratului Vespasian și Titus. Exilat de împăratul Domițian, **D.** duce viața unui filozof cinic rătăcitor, parcurgînd Asia Mică, Egiptul, Grecia, Peninsula Balcanică, Dacia, ajungînd, în peregrinările sale, pînă la estuarul Niprului. Reabilitat de Nerva (96), recunoscut drept cel mai mare orator al vremii, **D.** conduce o delegație a orașului natal la Roma, rostind în fața lui Traian o serie de discursuri ce preamăreau, de pe pozițiile filozofiei cinico-stoice, imaginea suveranului ideal. Clasic al genului oratoric, în opera lui **D.** se împletesc influențe ale lui Platon, ale socraticilor, ale filozofiei stoice și cinice. Din creația sa ne-au parvenit 78 de discursuri, unele tratînd subiecte specific sofiste *(Elogiul buclelor, Elogiul papagalului)*, celelalte cu caracter moral, politic, filozofic *(Peri basileias — Despre conducere, Olympiakos — Discursul olimpic, Peri douleias — Despre sclavie* etc.). Pline de spirit și farmec, ele constituie un viu și prețios document cultural-istoric al lumii grecești din jumătatea răsăriteană a imp. de la sfîrșitul sec. 1. Scrierea sa despre geto-daci *(Getika — Istoria geților)*, pe care i-a cunoscut direct, folosită de Iordanes, s-a pierdut.

DIONIS / DIONYSIOS / din HALICARNAS (sec. 1 î.e.n.—c. 10 e.n.), retor și istoric grec. Profesor de retorică la Roma (30—8 î.e.n.), reprezentant al curentului aticist, **D.** se impune ca un pionier în domeniul analizei stilistice și al criticii filologice. Opera sa istorică *Romaike Arhaiologia (Arheologia romană* sau *Antichități romane)*, publicată începînd din 7 î.e.n., marcată de un accentuat retorism, în care domină tendința panegirico-apologetică, narează istoria Romei de la începuturile mitice pînă la primul Război punic (264 î.e.n.). Din cele 20 de cărți, primele s-au păstrat integral, a 11-a fragmentar, iar restul în excerpte bizantine. Inspirată după o lucrare a lui Varro, *Arheologia* recurge și la alte surse, analistica romană din perioada republicană și istoria lui Titus Livius ocupînd

un loc important. Scrierile de retorică literară *(Peri syntheseos onomaton — Despre potrivirea cuvintelor, Peri mimeseos — Despre imitație, Peri tes Demosthenous lexeos — Despre măiestria expresiei verbale a lui Demostene, Peri ton archaion rethoron hypomnematismoi — Despre oratorii din vechime)*, în număr de 23, din care s-au păstrat integral 11, iar 2 fragmentar, grupate sub titlul generic de *Opuscule retorice*, au avut o influență covîrșitoare, **D.** contribuind la impunerea criticii ca gen distinct la Roma.

DIONYSIOS I (c. 430—367 î.e.n.), tiran grec din Sicilia. Fiu al lui Hermocritos, **D.** beneficiază de o educație aleasă la Siracuza. Profită de situația tulbure provocată de noua ofensivă cartagineză în E insulei (406—405), pentru a obține alegerea ca strateg autocrator al cetății, în care instaurează apoi dictatura sa personală (405). Nereușind să salveze Gela și Camarina, **D.** este constrîns să încheie cu Cartagina un tratat de pace care știrbea grav pozițiile siracuzane în Sicilia. Imediat după aceasta, trece energic la consolidarea pozițiilor sale și ale cetății : reforme sociale radicale (eliberări de sclavi, acordarea cetățeniei unor noi categorii de locuitori, reîmpărțirea proprietăților funciare confiscate oligarhiilor) urmăresc să lărgească baza socială a puterii, este constituită o puternică armată de mercenari, iar Siracuza devine cea mai puternică cetate din insulă. În 398/397, sub lozinca eliberării Siciliei de cartaginezi, declanșează o puternică ofensivă împotriva stăpînirii punice, soldată cu succese de prestigiu ; contraofensiva cartagineză are însă ca urmare asedierea lui în Siracuza și încheierea în cele din urmă a unui tratat de pace favorabil tiranului grec. Neratificarea tratatului îi oferă lui **D.** prilejul de a-și extinde hegemonia asupra Siciliei grecești, pacea din 392 cu Cartagina limitînd posesiunile punice la sfertul apusean al insulei. După această dată, **D.** intervine activ în politica Italiei meridionale, vizînd crearea unui întins imp. elen sub autoritatea sa : în 387 cucerește orașul Rhegion, iar în 379 Crotona, în 384 flota sa atacă coastele Etruriei și ale Corsicii ; fondează colonii proprii pe coasta italică a Mării Adriatice (Hadria și Ancona) și în Illyria (Lissos, Issa), încheie o alianță strînsă cu Sparta, devine cetățean de onoare al Atenei. Noul război împotriva Cartaginei (382—374), în care **D.** repurtează două însemnate victorii la Cabala (375) și Cronion (374), se încheie prin recunoașterea rîului Halykos ca hotar al stăpînirilor punice din Sicilia. Moare în timpul unui nou război cu Cartagina, la asediul orașului Lilybaion. Iubitor al muzelor (autor al unei tragedii), a făcut din curtea lui un loc preferat de întîlnire a filozofilor, poeților și istoricilor epocii (Platon, Filistos, Eudoxos din Cnidos). Guvernarea sa, în timpul căreia Siracuza a devenit primul oraș al lumii elene occidentale, a reprezentat totodată cel mai lung și strălucitor regim tiranic al antic. I-a urmat la putere fiul său Dionysios II.

DIONYSIOS II cel TÎNĂR (c. 397—c. 330 î.e.n.), tiran grec din Sicilia. Fiu mai vîrstnic și succesor al lui Dionysios I (367 î.e.n.), **D.** era radical deosebit de tatăl său. Caracter slab, nehotărît și inconsecvent, iubitor de fast și de cultură, el încheie, la scurt timp după preluarea puterii, pacea cu Cartagina pe baza *statu-quo*-ului (366) ; lui Dion îi acordă întîi largi puteri, apoi îl exilează. Îl găzduiește în mai multe rînduri pe † Platon la curtea sa. În 357, în timp ce se afla în S Italiei, puterea la Siracuza este preluată de Dion, **D.** retrăgîndu-se la Rhegion și Locri. În 347 recucerește puterea, dar după trei ani este asediat în Ortygia, citadela Siracuzei, de demosul răsculat. La sosirea lui † Timoleon se retrage la Corint, unde rămîne pînă la moarte.

DIOSCORIDE / DIOSKOURIDES PEDANIOS (sec. 1 e.n.), medic grec. Originar din Anazarba (Cilicia), **D.** a fost medic militar sub împăratul Claudiu, trăind apoi la Roma în vremea lui Nero. Principala sa operă, *Peri hyles iatrikes (Despre materia medicală,* 5
tuirea limbii artistice.

cărţi), care prezintă efectul terapeutic al unor substanţe de origine vegetală, animală sau minerală, a fost tradusă în sec. 5 în latină *(Materia medica)* și a avut o largă circulaţie în ev. med. consolidînd reputaţia lui **D.** de cel mai vestit farmacolog al antic. Lucrarea dă și echivalentul unor nume de plante în mai multe limbi, printre care și în dacă.

DJOSER I / NETJERYKHET, al doilea faraon al dinastiei 3 din Regatul Vechi (c. 2660 î.e.n.). Considerat pînă nu demult de unii cercetători moderni ca suveran fondator al acesteia, **D.** rămîne cel mai de seamă reprezentant al ei. A pus bazele sistemului administraţiei centralizate a statului, devenit astfel capabil să iniţieze construcţia piramidelor, grandioase monumente funerare, semn al puterii și gloriei faraonilor, practică ajunsă la apogeu în timpul dinastiei 4. Tradiţia i-a atribuit lui † Imhotep, principalul sfetnic al lui **D.**, proiectarea și realizarea piramidei în trepte de la Saqqara (înaltă de 60 m), în vecinătatea reședinţei regale de la Memfis, cea dintîi construcţie monumentală în piatră din istoria Egiptului ; sub cele 6 trepte gigantice ale piramidei, săpate în stîncă, se aflau camerele funerare pentru faraon și pentru 11 membri ai familiei sale. **D.** a organizat expediţii în Peninsula Sinai și a consolidat frontiera meridională a ţării pe linia primei cataracte a Nilului.

DOMIŢIAN / TITUS FLAVIUS DOMITIANUS (51—96), împărat roman (81—96). Proclamat împărat la 13 septembrie 81, fiul lui Vespasian și al Domitillei și fratele lui Titus, inaugurează o politică sensibil deosebită de cea a primilor Flavi. Sprijinindu-se pe armată, garda pretoriană, pe anumite cercuri ale cavalerilor și aristocraţiei municipale provinciale, **D.** urmează o linie autocratică, ce se înscrie în tradiţia inaugurată de Caligula și Nero. Personalitate orgolioasă, violentă, revendicînd titlul de *dominus et deus*, se proclamă în 85 *censor perpetuus* (cenzor pe viaţă) și intră în conflict cu aristocraţia senatorială. Sînt reluate acum procesele pentru *crimen laesae maiestatis*, întrerupte o dată cu moartea lui Nero (68). Relaţiile încordate cu senatul și cu aristocraţia senatorială, din rîndurile căreia provin mulţi dintre istoriografii latini, au contribuit la conturarea și transmiterea unei imagini îngroșat negative a sa. Bilanţul administraţiei sale interne este în general pozitiv, iar măsurile militare pe care le-a iniţiat vor facilita politica ofensivă urmată de Traian în reg. carpato-dunărene. Victorios în campania întreprinsă în 83 la Rin împotriva tribului germanic al chatilor, **D.** adoptă titlul de *Germanicus*. Pe plan extern, întîmpină însă, în general, mari dificultăţi. O invazie a dacilor aliaţi cu sarmaţii și bastarnii în Moesia, soldată cu moartea lui C. Oppius Sabinus, guvernatorul prov., îl obligă în 86 să intervină personal pe frontul de la Dunăre. Moesia este împărţită acum în două prov. de rang consular, Moesia Superior și Moesia Inferior (în a cărei componenţă intră și Dobrogea). Campania iniţiată în 87 la N Dunării împotriva lui † Decebal și condusă de Cornelius Fuscus se încheie cu o înfrîngere ; reluată în 88 de către Tettius Iulianus, ofensiva romană marchează o victorie la Tapae și duce la încheierea unei păci de compromis între Roma și Dacia (89). În același an (ianuarie) este confruntat cu răscoala legatului Germaniei Superior, L. Antonius Saturninus, reprimată cu repeziciune, dar simptomatică pentru accentuarea opoziţiei senatoriale faţă de politica sa autoritară. La 18 septembrie 96, **D.**, ultimul dintre Flavi, cade victimă unei conjuraţii de palat, organizată de libertul Parthenius, comandantul gărzii palatului, și de soţia sa, Domitia Longina. Senatul hotărăște martelarea numelui său din inscripţiile publice *(damnatio memoriae)*.

DRACON / DRAKON (sec. 7 î.e.n.), legiuitor atenian. *Tesmotet* la Atena sub *arhontele* Aristaichmus (c. 621), **D.** primește puteri extraordinare, fiind însărcinat de cetate cu fixarea în scris a legilor

cutumiare în circulaţie. Legislaţia lui **D.** reprezintă prima încercare de codificare a dreptului atenian. Principala sa contribuţie o constituie stipularea preluării și judecării de către tribunale a cazurilor de omucidere (la care, pentru prima oară, face distincţia dintre actul premeditat și cel involuntar), prin care se limita dreptul gentilic al Talionului. Preconizînd pedeapsa cu moartea în cazul unor delicte minore, legile lui **D.** au rămas proverbiale în antic. pentru severitatea lor, încît retorul Demades afirmă că ele nu au fost scrise cu cerneală, ci cu sînge.

DROMIHETE / DROMICHAITES (sec. 4—3 î.e.n.), rege geto-dac din Cîmpia Munteană. Îndepărtata expediţie organizată de Alexandru cel Mare în Asia, apoi luptele înverșunate izbucnite între *diadohi* la moartea sa (323) au ca urmare slăbirea autorităţii macedonene instituită de † Filip II în 339 în reg. Dunării de Jos. Întărirea puterii geţilor din aceste ţinuturi este atestată în această perioadă și de zdrobitoarea înfrîngere a generalului macedonean Zopyrion și a armatei sale în 326/325, „undeva în Pustiul Getic". † Lisimah, unul dintre cei mai străluciţi diadohi, devenit rege al Traciei elenistice, are de înfruntat în jurul anului 313 o răscoală a cetăţilor grecești vest-pontice Mesambria, Olbia, Apollonia, Histria, condusă de orașul Callatis, revoltă reizbucnită în 310/309. După înfrîngerea acesteia, Lisimah organizează în anul 300 o expediţie împotriva lui **D.**, conducătorul geţilor din Cîmpia Munteană care sprijinise cu forţele sale lupta coloniilor elene de pe litoralul Mării Negre. Condusă de † Agatocle, încercatul fiu al lui Lisimah, campania împotriva lui **D.** se încheie însă cu un eșec total ; armata elenistică este înfrîntă, iar Agatocle făcut prizonier de **D.** și eliberat ulterior. Opt ani mai tîrziu, Lisimah conduce personal o nouă ofensivă în ţinuturile din N Dunării. Geţii se retrag în faţa armatei invadatoare pustiind totul în cale. Undeva în Cîmpia Munteană, armata lui Lisimah, istovită, cade într-o cursă, monarhul însuși fiind făcut prizonier și dus la Helis, cetatea de scaun a lui **D.** Lisimah va fi eliberat după încheierea păcii care confirmă Dunărea ca hotar între cele două puteri.

DUCETIOS / DUKETIOS (?—440 î.e.n.), conducător al siculilor, populaţia autohtonă a Siciliei. Profitînd de frămîntările politice de la Siracuza și de conflictele dintre cetăţile grecești din E. Siciliei, **D.** a iniţiat unica tentativă a populaţiei aborigene din insulă de a constitui un stat independent. După ce a unificat comunităţile siculilor, **D.** a trecut la recucerirea teritoriilor ocupate de coloniile elene ; în 459 ocupă orașele Inessa și Morgantina și fondează Menaion, unde-și stabilește reședinţa (mutată în 453 la Palice) ca rege al siculilor. Succesele sale declanșează riposta conjugată a Siracuzei și Acragasului ; înfrînt în lupta de la Nomai (450), **D.** este exilat la Corint. Revenit în Sicilia, fondează orașul Kalé Acté (448/447) și reia vechiul plan, întrerupt de moartea survenită într-o luptă sub zidurile recent înălţatei cetăţi.

DUILIUS CAIUS (?—c. 230 î.e.n.), om politic roman. Consul în 260, **D.** obţine la începutul primului Război punic, în bătălia de la Mylae (N Siciliei), cea dintîi victorie navală romană. Inventînd metoda abordajului pentru a folosi superioritatea infanteristului roman asupra celui cartaginez, **D.** capturează sau distruge în prima mare bătălie navală din istoria romană 50 din cele 130 de nave cartagineze angajate în luptă. În Forumul din Roma el înalţă o coloană împodobită cu ciocurile corăbiilor cartagineze capturate *(columna rostrata)*. În 258 **D.** îndeplinește funcţia de censor (împreună cu L. Cornelius Scipio), iar în 231 este ales dictator.

DUTTHAGAMANI, rege singalez din insula Ceylon (=Sri Lanka) din dinastia Vijaya (101—77 î.e.n.). Conducător al unui mic regat din SE insulei, **D.** se află în fruntea contraofensivei singaleze împotriva triburilor tamile care, venite din S Indiei, cuceriseră la

începutul sec. 2 î.e.n. aproape întregul Ceylon. D. îl înfrînge pe conducătorul tamil Elara, apoi pe nepotul acestuia Bhalluka, restabilind autoritatea singalezilor asupra întregii insule. D. este constructorul marelui templu budist Ruanveli și al palatului regal din capitala Anuradhapura. Eliberarea Ceylonului de sub dominația tamilă realizată de D. devine subiectul epopeii naționale singaleze.

e

EANNATUM I, conducător *(ensi)* al orașului-stat Lagaș (c. 2460 î.e.n.) din Sumer. Fiu și succesor al lui Akurgal, nepot al lui Ur-Nanșe, E. încheie victorios un vechi conflict al cetății sale cu orașul rival Umma, pe care-l cucerește și jefuiește — eveniment celebrat de cunoscuta „Stelă a vulturilor", păstrată astăzi la Muzeul Luvru din Paris. **E.** supune orașele Uruk, Ur și Kiș, extinzînd autoritatea Lagașului asupra Sumerului meridional și luînd titlul de „Rege al Kișului". Entemena I, nepot și succesor al său, reia cu succes lupta împotriva orașului Umma, respinge atacurile elamite la hotarele răsăritene, menținînd hegemonia Lagașului în Sumer. El construiește un important canal care leagă apele Eufratului de cele ale Tigrului (=prezentul Shatt-el-Hayy ?). Sub succesorii săi Enentarzi și Lugalanda puterea orașului-stat Lagaș decade.

EFIALTE / EPHIALTES (?—c. 460 î.e.n.), om politic atenian. Urmaș al lui Temistocle la conducerea partidei democratice din Atena (471), E. devine principalul adversar al lui Cimon, liderul aristocrației. După ce discreditează Areopagul, bastionul oligarhiei, dovedind în fața demosului corupția membrilor săi, profită de umilința la care fusese supus corpul expediționar condus de Cimon, trimis în ajutorul Spartei, confruntată cu o puternică răscoală a hiloților în Messenia (462/461), pentru a transfera principalele atribute ale Areopagului Ecclesiei (Adunarea Poporului), Sfatului celor 500 și tribunalelor populare. Încercarea lui Cimon de a se opune noilor măsuri îi va aduce ostracizarea (461). La scurt timp însă, E. este asasinat de un ucigaș în solda oligarhiei. Programul politic pe care l-a inițiat este continuat de urmașul său, † Pericle.

ELAGABAL / MARCUS AURELIUS ANTONINUS (204—222), împărat roman (218—222). Varius Avitus, nepot al lui † Caracalla, preot din Emesa al zeului soarelui (Elah-Gabal), numit de posteritate E. (Heliogabalus), este proclamat împărat în primăvara anului 218 de legiunile din Siria, nemulțumite de politica austeră a lui † Macrinus. După înfrîngerea și moartea acestuia în bătălia de la Antiohia, E. dobîndește tronul imperial, restabilind dinastia Severilor; puterea reală este exercitată însă de Iulia Maesa (bunica) și Iulia Soemias (mama sa). Politica autocrată, excesele și capriciile împăratului-copil, care încearcă să ridice cultul zeului soarelui la rangul de religie universală a imp., compromit în scurt timp noul regim. Sub presiunile Iuliei Maesa, E. îl adoptă și-l ridică la rangul de *cezar* pe M. Aurelius † Severus Alexander, vărul său (221); încercările repetate din următoarele luni de a-l asasina pe acesta declanșează o revoltă a pretorienilor din Roma, soldată cu uciderea împăratului și a mamei sale (martie 222).

EMPEDOCLE / EMPEDOKLES / din ACRAGAS (c. 490—c. 430 î.e.n.), filozof grec presocratic. Reprezentant al unei familii de frunte din Acragas, E. participă la răsturnarea regimului oligarhic din cetatea natală și, refuzînd apoi să sprijine instaurarea unui nou regim autoritar, preferă să cutreiere, ca retor, medic și mag vagant, întreaga Sicilie, bucurîndu-se de o venerație cvasidivină. Se pare că nu a mai revenit în patrie dintr-o călătorie în Pelopones; una din variantele legendei ce-i învăluie, încă din sec. 1, existența, îl zugrăvește pe E. aruncîndu-se în craterul de foc al vulcanului Etna. Din creația lui s-au păstrat fragmentar două poeme filozofice (c. 500 hexametri): *Peri physeos (Despre natură)* și

Katharmoi (Purificări); primul este consacrat evoluției materiei, de la formele ei elementare la alcătuirea universului și la apariția ființelor vii, al doilea, influențat de gîndirea pitagoreică, are ca temă sufletul uman. Asemenea filozofilor naturaliști ionieni sau a lui Parmenide, E. consideră că universul reprezintă doar formele pe care le ia *physis* (substanța primordială) în transformările ei. E. identifica 4 elemente ca substanțe primordiale imuabile, eterne, necreate și indestructibile: focul, apa, pămîntul și aerul (sau eterul), care nu pot trece unul într-altul, ci se pot doar combina și separa mecanic. Din acest proces continuu de unire și dispersare, rezultat al acțiunii a două forțe universale („puteri dominante" sau „principii"), iubirea *(philotes)* și ura *(neikos)*, reprezentări alegorice ale forțelor centripetă și centrifugă, iau naștere toate obiectele și viețuitoarele universului. Acțiunea acestor două forțe este determinată de un principiu superior, numit de E. *ananke* (necesitate), concepută ca o esență a existenței; la E. materia și energia nu pot subzista separat. *Despre natură* este, prin forța poetică și sugestivitatea imaginilor, poate cea mai impresionantă creație literară a filozofilor presocratici. Materialist, E. a căutat și în cercetările din alte domenii ale științei explicații raționale, eliminînd constant intervenția zeilor tradiționali; a studiat apariția plantelor, animalelor, a omului, fiind considerat uneori un precursor al teoriilor biologice moderne. Poemele sale filozofice, cu reale calități literare, au circulat și au fost citite pînă la sfîrșitul antic. „Vagabond exilat de zei", cum se autoproclama, E. a fost unul dintre cele mai scormonitoare minți ale epocii, gîndirea sa influențîndu-i pe Democrit, Platon, Aristotel, Lucrețiu și atrăgîndu-i pe Hölderlin, Nietzsche sau Freud.

ENMEBARAGISI / MEBARAGISI, rege al orașului-stat Kiș din Sumer (sec. 28 î.e.n.). Cea dintîi personalitate din istoria Mesopotamiei a cărei existență, menționată în listele dinastice (penultimul suveran al primei dinastii din Kiș), a fost confirmată de descoperirile arheologice moderne. E. poartă lupte victorioase împotriva elamiților, iar fiul și succesorul său Agga se află în conflict cu †Ghilgameș, regele din Uruk.

ENNIUS QUINTUS (239—169 î.e.n.), poet epic și dramatic latin. Născut la Rudiae, în Mesapia, E. este adus în 204 de către M. Porcius Cato la Roma, unde, ca profesor de greacă și latină și scriitor, se bucură de protecția unor personalități de vază, precum Scipio Africanul și M. Fulvius Nobilior, obținînd în 184 cetățenia romană. E. este autorul a 20 de tragedii *palliatae (Andromeda, Andromacha, Medeea, Telephus* ș.a.) inspirate, în majoritate, din Euripide, dar și din Eschil și Sofocle, a 3 comedii, 2 *praetextae (Sabinae, Ambracia)* și a 4 cărți de *saturae*. Opera sa, care a exercitat pînă în sec. 1 î.e.n. o uriașă și durabilă influență, rămînînd, pînă la apariția epopeii lui Vergiliu, epopeea națională romană, a fost *Annales (Anale)*. Avînd ca model *Iliada* și continuînd încercările predecesorului său †Naevius, în cele 18 cărți (din care s-au păstrat c. 600 de versuri), poetul reînvie istoria Romei de la începuturile mitice (sosirea lui Aeneas în Italia) pînă în vremea sa (179). Deși are la bază modele grecești, opera lui E. este adaptată la cerințele naționale ale poporului roman, contribuind la conturarea acelei imagini legendare și mărețe ce va deveni una din permanențele culturii latine. Dincolo de unele lungimi plate și naivități, de artificialitatea și caracterul greoi al unor construcții verbale, E. a reușit să ofere romanilor un adevărat act de naștere spirituală, fiind considerat cel mai important poet al epocii arhaice a literaturii latine. Renunțînd la versul saturnin autohton și adoptînd hexametrul dactilic grecesc, specific epopeii, el a fixat, pentru un sec., regulile versificației latine și are mari merite în constituirea limbii artistice.

EPAMINONDAS (c. 420—362 î.e.n.), om politic și general teban. Elev și discipol al filozofului pitagoreic Lisis din Tarent. În bătălia de la Mantineia (385) E. îi salvează viața lui †Pelopidas, de care-l va lega o prietenie trainică pînă la sfîrșitul vieții. În perioada 379—371 a depus eforturi pentru consolidarea confederației orașelor beoțiene și alcătuirea unei armate tebane puternice. În calitate de *beotarh* E. este în 371, la conferința de pace de la Sparta, unul dintre solii tebani care refuză cu demnitate cererile lacedemoniene, ceea ce are ca urmare declarația de război spartană. La Leuctra (371), în apropiere de Teba, armata tebană (7 000 de oameni) condusă de E. și Pelopidas înfrîng zdrobitor forțele spartane superioare numeric (10 000 de osteni); 400 de spartiați și regele Cleombrotos cad pe cîmpul de luptă. Sparta pierde pentru totdeauna hegemonia militară în Elada, victoria de la Leuctra inaugurînd strălucita, dar efemera epocă de hegemonie a Tebei în Grecia. Pentru a slăbi și izola Sparta, E. va organiza între 370/369—362, 4 campanii în Pelopones, instaurînd regimuri democratice filotebane în fostele cetăți membre ale Ligii peloponesiace. În cursul primei campanii, 370/369, reușește să obțină ralierea Arcadiei și a Messeniei, în 369 pe cea a orașelor Sikyon și Pellene, iar în 367 a Ahaiei. După succesul soliei lui Pelopidas la curtea regelui Artaxerxe II de la Susa (367), care asigura politicii tebane sprijinul Persiei Ahemenide, și încheierea unui tratat cu Corintul, E. inițiază construcția unei flote de 100 de trireme cu care întreprinde în 364 o expediție în Marea Egee, obținînd slăbirea pozițiilor Atenei în acea zonă; Byzantion, Chios și Rhodos înnoadă relații strînse cu Teba. Ca urmare a deteriorării situației aliaților tebani din Pelopones, E. este constrîns să întreprindă o nouă expediție împotriva Spartei; în importanta bătălie de la Mantineia, E. este din nou victorios, dar moartea sa la sfîrșitul luptei înseamnă și sfîrșitul hegemoniei tebane în Grecia. Om politic de o neobosită energie și deosebită integritate, orator apreciat, E. este totodată un remarcabil organizator și comandant de oști, genial inovator în strategia și tactica militară. El rămîne cea mai importantă personalitate din întreaga istorie tebană.

EPICTET / EPIKTETOS / EPICTETUS (c. 35—c. 135), filozof stoic grec. Născut la Hierapolis, în Frigia meridională, este adus la Roma ca sclav al unui funcționar imperial, Epaphroditus. Audiază cursurile stoicului C. Musonius Rufus apoi, devenit libert, deschide propria școală filozofică. Obligat, prin decretul împăratului Domițian, să părăsească în 94 orașul („alungarea filozofilor"), E. se stabilește la Nicopolis, în Epir, unde rămîne pînă la moarte, în fruntea unei reputate școli filozofice. Grație istoricului †Arian, unul dintre elevii săi favoriți, care publică în jurul anului 130 prelegerile filozofului, pe baza minuțioaselor note luate, ne-au parvenit *Diatribai (Diatribele)* (4 cărți) și *Encheiridion (Manualul)*, expunere concentrată a doctrinei stoice tîrzii. *Homiliile* (12 cărți) s-au pierdut însă. Unul dintre ultimii reprezentanți de seamă ai stoicismului antic, E. este preocupat îndeosebi de etică. El subliniază necesitatea educației în vederea obținerii adevăratei libertăți, posibilă prin cultivarea virtuții și a demnității umane, desăvîrșirea individuală, dominarea destinului prin puterea rațiunii. Opera sa a exercitat o mare influență în sec. 2 (Favorinus din Arelate, Aulus Gellius, Marcus Aurelius), în antic. tîrzie și în sec. 16—18.

EPICUR/EPIKOUROS (c. 341—c. 270 î.e.n.), filozof grec. Fiu al atenianului Neocles, stabilit în insula Samos, elev al platonicianului Pamfilos, apoi al lui Nausifan din Teos (discipolul lui Democrit), E. își urmează părinții în exil la Colofon; se afirmă ca profesor de filozofie, ține prelegeri în Mytilene (311), unde se împrietenește

cu Hermarchos, care-i va fi succesor, și apoi în Lampsacos (310), stabilindu-se în 306 la Atena, unde va rămîne pînă la moarte. Aici cumpără o grădină *(kepos)*, deschide propria sa școală ce rivaliza cu Academia și Peripatos, trăindu-și viața în conformitate cu învățătura sa — în cumpătare și austeritate. Prin activitatea de la Atena E. pune bazele unui nou curent filozofic — epicureismul — cu un puternic ecou pînă la finele lumii antice. Diogene Laerțiu menționează 40 de titluri din opera lui E., remarcabile prin claritatea și accesibilitatea stilului și limbii; pînă la noi au ajuns 3 scrisori (incluse de Laerțiu în cartea a 10-a a operei sale), *Catehismul celor 40 de sentințe* (*Kyriai doxai*) și fragmente disparate din restul operei, în primul rînd din cea mai importantă dintre lucrările sale, *Peri physeos* (*Despre natură*, 37 de cărți). Învățătura lui E. este grupată în 3 mari domenii — *Kanonika (Logica)*, necesară pentru distingerea adevărului de fals, *Physika (Fizica)*, explicația genezei substanței și disoluției universului, și *Ethika (Etica)*, modalitățile și idealurile existenței. E. este un continuator al teoriei atomiste a lui Leucip și Democrit, în centrul preocupărilor sale situînd însă etica. Ca ideal filozofic, E. stabilește acceptarea „plăcerii" *(hedone)*, identificată cu eliberarea omului de orice durere, neliniște, fizică sau psihică, de frica de moarte, de teama forțelor divine. Prin învățătura sa el îi oferă omului libertatea, liniștea netulburată (*ataraxia*), cu prețul abandonării agitației, pasiunii, prin neparticiparea la viața publică și prin retragerea în cercul prietenilor; E. preconizează o etică naturalist-individualistă, contemplativă (de aici și deviza *lathe biosas — trăiește retras* sau *ascunde-ți viața*). Izvorul *ataraxiei* trebuie căutat în rațiune, în satisfacerea cerințelor naturale și necesare, nu în excesul și senzualismul filozofiei hedoniste cirenaice. Denaturarea și vulgarizarea noțiunii de plăcere au dus mai tîrziu la pierderea sensului inițial al termenului de epicureism. Doctrina a cunoscut o largă răspîndire în Grecia și la Roma, unde T. Lucretius Carus ne oferă în poemul *De rerum natura* o valoroasă prezentare sintetică.

ERATOSTENE/ERATOSTHENES/din CIRENE (c. 284—c. 202 î.e.n.), savant grec. S-a impus, prin evantaiul larg al preocupărilor sale — matematică, astronomie, geografie, istorie, filologie, gramatică, istorie literară — drept cel mai enciclopedic spirit al epocii elenistice. Elev la Cirene al lui Calimah, E. audiază apoi la Atena prelegerile stoicului Zenon din Cition, ale peripateticianului Ariston din Chios și — la Academie — pe cele ale lui Arcesilau din Pitane. Chemat în 246 de ↑ Ptolemeu III la Alexandria, devine succesorul lui Apollonios din Rhodos în fruntea bibliotecii regale și este desemnat dascăl al viitorului rege Ptolemeu IV. Moare la vîrsta de 82 de ani în metropola Egiptului lagid. Din cele peste 50 de opere ale sale nu s-au păstrat decît fragmente. E. este considerat întemeietorul geografiei științifice și al cronologiei istorice ca domenii distincte. *Geographika* (3 cărți), folosită de Strabon în cărțile 1 și 2, debutează cu o istorie a acestei discipline începînd cu Homer (căruia E. îi neagă rolul de izvor geografic) și continuă cu prezentarea rezultatelor cercetărilor proprii, bazate pe aplicarea calculului matematic. E. a calculat circumferința pămîntului la 252 000 stadii, adică 39 690 km (cifra actuală este de 40 075 km) și a alcătuit o hartă a oicumenei folosită timp de 3 sec., pînă la Marinos din Tyr. În domeniul istoriei, prin *Peri Chronographion* (9 cărți) el a stabilit scheletul cronologic al istoriei lumii grecești, fixînd începutul epocii istorice la data primei olimpiade (776 î.e.n.). În literatură s-a remarcat prin poemele *Erigone* (*Despre cultura viței de vie*) și *Hermes* (cu subiect mitologic) și *Anterinnys* (moartea poetului Hesiod și pedepsirea ucigașilor săi); în proză, a elaborat

un tratat de astronomie și mitologie — *Katasterismoi*. Preocupările de filologie și istorie literară sînt ulterioare stabilirii sale la Alexandria. Atunci a redactat un opuscul privind vechea comedie atică, *Peri archaias komedias* (12 cărți). Sub influența filozofiei stoice a scris o serie de tratate de etică, fără vreun ecou notabil în epocă. A abordat și matematica și astronomia. Prin enciclopedism și erudiție E. rămîne un reprezentant tipic al omului de știință alexandrin.

ERMANARIC/ERMANARICH (c. 280—375), rege al ostrogoților. La mijlocul sec. 4, E., fondatorul dinastiei Amalilor, impune hegemonia ostrogotă asupra unor vaste reg. din N Mării Negre, locuite de un mozaic de triburi germanice, sarmate, slave și finougrice; istoricul Iordanes dă ca granițe ale Regatului Ostrogot Marea Neagră, Volga și Marea Baltică. În iureșul pătrunderii hunilor în stepele nord-pontice, E. este înfrînt și se sinucide, iar regatul său se destramă; cea mai mare parte a ostrogoților recunosc autoritatea hunilor însoțindu-i pe aceștia pe drumul lor spre Cîmpia Pannoniei, alte grupuri conduse de Alatheus și Saphrax trec Dunărea alături de vizigoți, solicitînd azil în Imp. Roman.

ESCHIL/AISCHYLOS (525—456 î.e.n.), poet tragic grec. Născut la Eleusis, într-o familie aristocratică, E. a luat parte sau a fost martorul unor celebre bătălii (Marathon, Artemision, Salamina și Plateea). Educat în spiritul epocii, atras de literatură, și-a dedicat întreaga viață teatrului, obținînd prima victorie la concursurile dramatice în 484. A fost invitat în Sicilia de către Hieron din Siracuza, pentru a da o reprezentație cu singura sa piesă inspirată din contemporaneitate, *Perșii*. A murit la Gela, unde se pare că s-a autoexilat. A fost practicant al misterelor de la Eleusis, fapt vizibil de altfel și în opera sa. Din cele 90 de tragedii și drame satirice s-au păstrat 7: *Hiketides* (*Rugătoarele*), *Persai*, *Hepta epi Thebas* (*Cei șapte contra Tebei*), *Prometheus desmotes* (*Prometeu înlănțuit*), *Agamemnon*, *Choeforoi* (*Choeforele*) și *Eumenides* (*Eumenidele*). Considerat părintele tragediei, E. s-a bucurat de mare succes în timpul vieții, obținînd nu mai puțin de 13 victorii la concursurile dramatice. Consacrînd forma tragediei, atît ca tehnică cît și concepție, după cum consemnează și Aristotel, E. a introdus al doilea actor și a restrîns partea lirică în favoarea celei dramatice. Creator al unui limbaj scenic inimitabil, E. se remarcă înainte de toate prin grandoarea ideilor susținute, prin natura conflictului tragic, opera sa fiind reflexul unei epoci zbuciumate, dar plină de măreție, din istoria Atenei. *Rugătoarele*, cea mai veche tragedie a lui E., păstrează încă amprenta tragediei primitive, ilustrată înainte de el de dramaturgi precum Thespis, Frinihos, Pratinax din Phlius. *Cei șapte contra Tebei* atestă apariția eroului tragic eschilean prin excelență. *Perșii* (472) constituie o îndepărtare a lui E. de tradiția dramatică, ale cărei subiecte predilecte erau cele împrumutate din fondul poemelor eroice. *Prometeu înlănțuit* dezbate o temă ce va avea o îndelungată posteritate literară: conflictul dintre titan și divinitate. *Orestia* (reprezentată în 458), singura trilogie completă păstrată din antic., constituie capodopera eschileană, un veritabil monument literar cu multiple semnificații, în care se reflectă atît îndeîntatea lui E. față de concepția tradițională despre divinitate, cît și influența ideilor contradictorii ale vremii, pe linia lui Pindar, al cărui model l-a urmat. Acordînd o atenție deosebită corului, conceput ca un adevărat personaj colectiv, E. se remarcă totodată prin originalitatea stilului, a cărui grandoare se armonizează cu măreția ideilor exprimate, cu patosul eroilor, cu intensitatea conflictului tragic. Prin creația sa E. marchează începutul teatrului universal.

ESCHINE/AISCHINES (c. 390—c. 315 î.e.n.), orator și om politic atenian. Reprezentant al unei familii sărăcite din Attica, cu ferme convingeri democratice, E. duce o existență aventuroasă; luptă ca hoplit în bătălia de la Mantineia (362) și în campaniile din insula Eubeea (357 și 350), încearcă, fără succese notabile, meseria de actor apoi, după 348, intră în viața politică, însoțindu-l pe Eubulos într-o misiune diplomatică în Pelopones. Ambițios, devine în anii următori purtătorul de cuvînt al partidei promacedonene de la Atena și principalul adversar politic al lui Demostene; bănuiala că aurul macedonean a jucat un rol în cimentarea convingerilor politice a planat întotdeauna asupra carierei lui. Cele trei cuvîntări păstrate sînt legate de momente cruciale ale vieții sale politice. Membru al soliei ateniene care tratează în 346 încheierea unui tratat de pace cu Filip II, E. este atacat de Demostene pentru poziția sa din timpul tratativelor. Contraatacă prin discursul *Împotriva lui Timarhon* (*Kata Timarchon*), reușind să obțină condamnarea adversarului său; doi ani mai tîrziu, în 343, reușește, prin *Peri tes parapresbeias (Despre ambasada necredincioasă)*, să evite condamnarea sa de către partida antimacedoneană. După înfrîngerea de la Cheroneea (338) face parte din misiunea trimisă la Filip II pentru a solicita pacea. Încercînd să profite de succesele Macedoniei, E. atacă în 336 propunerea lui Ctesifon (*Kata Ktesiphontos*) de acordare a unei coroane aurite lui Demostene pentru meritele sale față de cetate, confruntare din care iese înfrînt, fiind obligat în 330 să se exileze; moare în insula Rhodos, unde se stabilise ca profesor de retorică.

ESOP/AISOPOS (sec. 6 î.e.n.), fabulist grec. Marele număr de legende țesute în jurul ipoteticei sale personalități au făcut din el un personaj literar, simbol al înțelepciunii populare. Originar, potrivit legendei, din Orient (Frigia, Lidia ?), E. ajunge sclav la Samos, călătorește în Lidia (unde-l întîlnește pe Cresus), la Babilon (devenind vizirul regelui local), apoi în Egipt (unde-l înfruntă pe faraon într-un concurs de cimilituri); în urma unei intrigi este ucis în Grecia la Delfi. Viața sa (asemenea celei a lui Till Eulenspiegel sau Nastratin Hogea), împletită cu fabulele pe care E. le-ar fi rostit în diversele împrejurări, a cunoscut, ca roman popular, o largă circulație în antic. și ev. med. La sfîrșitul sec. 4 î.e.n., la Atena, Demetrios din Faleron alcătuiește sub numele de *Logon Aisopeion Synagoge* (*Culegere de fabule esopice*), pentru uz școlar, prima antologie cuprinzînd exclusiv fabule atribuite lui E. Grație lui Babrios și Fedru, fabulele devin la Roma o specie a poeziei culte mult gustată de public. Cele mai vechi fragmente ale „creației esopice" păstrate datează din sec. 1 e.n. (papiruși egipteni). Micile narațiuni în proză avînd de preferință ca personaje animale (reprezentînd caractere și tipologii umane) cuprind o învățătură morală care elogiază virtuți precum înțelepciunea, modestia, sinceritatea, cumpătarea, fidelitatea etc.

EUCLID/EUKLEIDES (c. 365—c. 290 î.e.n.), matematician grec. Datele transmise de antic. referitoare la viața sa sînt extrem de vagi și sumare. A fost probabil educat la Atena, dar activitatea și-a desfășurat-o în Egipt, la Alexandria, în timpul lui Ptolemeu I Lagos. Există însă și voci care văd în opera transmisă sub numele său creația colectivă a unei întregi școli. *Elementele* (*Stoicheia*), opera sa capitală, în 13 cărți (cărțile 14—15 au fost adăugate ulterior), reprezintă o piatră de hotar în istoria matematicii. E. a ordonat și sistematizat, pe baza deducției din axiome, într-o terminologie clară și unitară, întregul volum de cunoștințe matematice ale lumii grecești, realizînd un tratat care a stat la baza științei europene medievale și moderne. Cărțile 1—4 sînt consacrate geometriei plane, 5—6 teoriei proporțiilor, 7—9 aritmeticii, 10 numerelor iraționale, 11—13 stereometriei (geometria în spațiu). Creația sa a eliminat toate sintezele similare create anterior de Hipocrate din Chios, Leon și Theudios din Magnesia. Traduse în antic. în latină și în ev. med. în arabă, *Elementele* cunosc, după 1500, o largă circulație europeană ca manual de învățămînt, iar teoria lui E., necontestată pînă la constituirea, în sec. 19, a geometriilor neeuclidiene de către Lobacevski, Bólyai și Riemann, constituie și astăzi baza predării geometriei în școală. Din opera sa au mai supraviețuit *Dedomena* (sau *Data*), lucrare care completează *Elementele*, *Phainomena* (consacrată geometriei sferei), tratate de astronomie optică, teorie muzicală etc. Comentarii la opera sa au scris mari savanți ai antic. precum Apollonios din Perge, Heron din Alexandria, Pappos din Alexandria, Proclos și Simplicios.

EUDOXIU / EUDOXIOS / din CNIDOS (c. 408—c. 355), matematician, astronom, geograf și filozof grec. După ce studiază cu Arhitas din Tarent matematica, audiază, sosit la Atena, la vîrsta de 23 de ani, prelegeri ale lui Platon, întreprinde o călătorie în Egipt, fondează propria școală în Cizic, revine apoi la Atena unde ține prelegeri și conduce, în timpul celei de-a doua călătorii a lui Platon în Sicilia, Academia (367). Moare în cetatea natală și este înmormîntat cu mare cinste. E. a avut preocupări variate, a ținut prelegeri de cosmologie, meteorologie, teologie, etică și geografie. Cercetările din domeniul matematicii rămîn cele mai importante pentru posteritate, impunîndu-i numele printre cele ale marilor matematicieni ai lumii antice; preocupările sale din domeniul teoriei proporțiilor *(Peri analogion)* și volumul corpurilor (incluse de Euclid în cărțile 5 și 12) i-au asigurat o glorie constantă. În domeniul astronomiei, a oferit o descriere amănunțită a corpurilor cerești cuprinsă în lucrarea *Phainomena (Fenomenele)*, care s-a bucurat de o largă audiență în epoca elenistică, fiind prelucrată în versuri în prima parte a poemului omonim al lui Aratos din Soloi și comentată, un sec. mai tîrziu, de Hiparh din Niceea. Singurele fragmente mai ample păstrate sînt cele din lucrarea de geografie *Descrierea lumii (Periodos ges)*; calculul circumferinței pămîntului făcut de E. este apropiat de cel real. Contribuțiile de filozofie sînt mai puțin cunoscute; tradiția a reținut distanțarea sa față de ideile lui Platon, E. considerînd plăcerea *(hedone)* drept binele suprem.

EUHEMER / EUHEMEROS / din MESSENE (c. 340—c. 260 î.e.n.), scriitor grec. Între 311—298 a trăit probabil la curtea diadohului Casandru. E. este autorul romanului *Hiera Anagraphe (Inscripția sfîntă*, 3 cărți), tradus de Q. Ennius în latină, cu circulație pînă la sfîrșitul antic. (menționat de Lactanțiu și de alți părinți ai bisericii) și din care s-au păstrat pînă astăzi cîteva fragmente. Tema o constituie o călătorie în Oceanul Indian și descrierea vieții dintr-o insulă, imaginară, a acestuia, Panchaia. Cea mai mare parte a cărții o reprezintă însă textul inscripției sfinte (de unde și titlul), cuprinzînd faptele celor mai vechi regi ai insulei — Uranos, Cronos și Zeus — care, după moarte, au fost trecuți de poporul recunoscător în rîndul zeilor. De la E. principiul explicării raționale a miturilor a primit numele de *euhemerism*. În acest roman, cu trăsături de utopie, un adevărat bestseller al epocii elenistice, folosit de creștini în lupta lor împotriva păgînismului, cercetarea modernă a văzut o încercare de justificare a cultului dinaștilor de la începutul elenismului.

EUMENE / EUMENES / din CARDIA (c. 362—316 î.e.n.), om politic grec, unul dintre diadohi. Fiu al lui Hieronymos din Cardia, secretar particular al lui Filip II, apoi al lui Alexandru cel Mare, pe care-l însoțește în marea expediție asiatică. În 330 devine secretarul principal al vestitului cuceritor, primind, după moartea lui Hefaistion (324), și însărcinări militare ca *hiparh* (comandant

de cavalerie). După dispariția lui Alexandru (323), E. ajunge satrap al Cappadociei și Pamfiliei, iar la izbucnirea războaielor dintre diadohi optează pentru tabăra „legitimistă", care apăra ideea unității marelui imp., dovedind reale calități de strateg, diplomat și administrator. Luptă alături de Perdiccas (îl înfrînge și ucide pe Crateros într-o luptă din vecinătatea Hellespontului) ; Polyperchon îl numește în 319 strateg al Asiei, dar, la capătul a trei ani de luptă, este capturat și executat la Gabiene de † Antigonos Monophthalmos.

EUMENE II / EUMENES II SOTER (c. 221—159 î.e.n.), rege al Pergamului (197—159 î.e.n.). Fiul mai vîrstnic al lui Attalos I (241—197), a făcut din alianța cu Roma, inițiată de predecesorul său, cheia de boltă a întregii politici externe a statului. E. luptă alături de romani împotriva lui Nabis, tiranul Spartei (195), a lui Antioh III cel Mare, suveranul Regatului Seleucid, obținînd prin pacea de la Apameia (188) întreaga Asie Mică pînă la Munții Tauros, cu Licia și Caria. Sprijinit de Roma, poartă războaie victorioase împotriva galatilor (189) și a Bitiniei ; contribuie la declanșarea de către Roma a celui de-al 3-lea Război macedonean (171—168), participînd la operațiunile militare de la Kassandreia și Demetrias. Unul dintre cei mai străluciți mecenați ai lumii elenistice, constructor al Altarului lui Zeus din Pergam, E. a făcut din capitala sa, grație și inegalabilei biblioteci, centrul cultural al lumii elene.

EURIC / EURICH (420—484 e.n.), rege vizigot (466—484). Fiu al lui Teodoric I (418—451), E., arian riguros, este ostil politicii filoromane a fratelui său † Teodoric II (453—466), pe care îl ucide pentru a ocupa tronul ; E. denunță tratatul de alianță *(foedus)* cu Imp. Roman de Apus, trecînd din 468 la cucerirea posesiunilor acestuia din Gallia și Spania ; el ocupă întreaga Aquitanie și coasta meridională a Galliei pînă la vărsarea Rhônului și întreprinde apoi campanii în N Spaniei (473—475). Împăratul Iulius I Nepos (474—475) este constrîns să recunoască suveranitatea Regatului vizigot (devenit astfel cel mai puternic regat germanic al epocii) asupra tuturor terit. cucerite. După căderea Imp. Roman de Apus (476), E. ocupă și Provența. Cu ajutorul juriștilor romani din Gallia el a codificat în limba latină dreptul vizigot, *Codex Euricianus* (c. 475), care devine prima culegere de legi a dreptului germanic.

EURIPIDE / EURIPIDES (480—406 î.e.n.), poet tragic grec. Născut la Salamina, se trăgea, se pare, dintr-o familie modestă, fapt infirmat însă de educația aleasă primită. Departe de viața politică zbuciumată a vremii, manifestă înclinații spre filozofie, nefiind străin de mișcarea intelectuală a sofiștilor. Potrivit tradiției, a fost discipolul lui Anaxagoras, Protagoras și Socrate. Invitat de Archelaos, regele Macedoniei, vine în 408 la Pella, unde va și muri la scurt timp (406). Excentric, misogin, avînd o poziție singulară, E. nu s-a bucurat de faimă în timpul vieții ca autor dramatic, fapt atestat și de puținele victorii obținute la concursurile dramatice (prima în 441, a doua în 428 și încă două victorii după moartea sa) ; a avut în schimb o îndelungată posteritate literară începută încă din antic. Din cele 92 de piese ale sale s-au păstrat pînă azi 18 tragedii și fragmente întinse parvenite prin citatele din alți autori. 10 piese au fost transmise prin intermediul unei culegeri din sec. 2 : *Alcesta, Medeea, Hippolytis, Andromache, Hecuba, Troades (Troienele), Phoenissae (Fenicienele), Orestes, Bacchai (Bacantele)* și *Rhesus*. Alte 8 au ajuns printr-o altă filieră : *Elena, Electra, Herakleidoi (Heraclizii), Herakles, Hiketides (Rugătoarele), Iphigeneia en Aulidi (Ifigenia la Aulis), Iphigeneia en Taurois (Ifigenia în Taurida), Ion* și drama satirică *Kyklops (Ciclopul)*. E. preia, în general, subiecte tratate anterior, piesele sale putînd fi grupate și tematic, după ciclurile din care s-a inspirat : războiul troian, nenorocirile Atrizilor, ciclul teban sau cel atic, dar abordează și subiecte neexploatate pînă la el : *Medeea, Alcesta*, Fără să aducă inovații și modificări în structura consacrată a tragediei (pieselor lui E. li se poate chiar reproșa lipsa de unitate a acțiunii, abundența scenelor crude, mulțimea contradicțiilor, complicarea deseori exagerată a intrigii), teatrul lui E. este înnoitor prin maniera cu totul deosebită în care tratează subiecte tradiționale. Avînd o nouă viziune asupra divinității pe care, spre deosebire de înaintașii săi, o discreditează, E. mută accentul pe analiza psihologică, realizînd o împletire armonioasă a mitului cu realitatea, fiind considerat din această pricină unul din cei mai atenți observatori ai societății vremii. Tragediile lui E. denotă o înaltă concepție despre om, despre capacitatea sa spirituală de a se detașa de destin, considerat pînă acum ca implacabil. Stilul, influențat de retorică, se remarcă prin autenticitatea expresiei, prin arta stăpînirii discursului, prin capacitatea de a sintetiza în maxime și sentințe numeroase adevăruri ale filozofiei timpului.

EUSEBIU / EUSEBIOS, EUSEBIUS / din CAESAREA (c. 260—c.340), istoric și teolog grec. Originar din Palestina, elev al lui Pamphilos (discipolul lui Origenes), E. devine în 313 episcop al Caesareei (Palestina), dobîndind după 325, datorită culturii sale, o poziție influentă la curtea împăratului † Constantin cel Mare ; era considerat cel mai învățat om al timpului. La 325, E. încheie redactarea *Istoriei ecleziastice*, în 10 cărți, opera sa majoră, prima sinteză consacrată evoluției bisericii creștine (tradusă în limba latină în 403 de Rufinus din Aquileia și continuată pînă în 395). Considerat părintele istoriografiei ecleziastice, E. mai este autorul unei *Cronici universale (Hronikoi Kanones)*, o scurtă cronologie de istorie universală și religioasă pînă în anul 303, tradusă din greacă în latină și completată pînă în 378 de Ieronim (Hieronymus), al unor opere apologetice, precum și al așa-numitei *Vieți a lui Constantin cel Mare*, scriere panegirică elaborată în 337. Cronica sa universală cuprinde și o serie de date referitoare la Dacia și Dobrogea romană.

EUTROPIU / EUTROPIUS (sec. 4 e.n.), istoric roman. Participant la expediția antipersană a împăratului Iulian Apostatul (363), E. devine funcționar de curte *(magister memoriae)* la Constantinopol sub Valens. Din însărcinarea acestuia elaborează la 367 un compendiu al istoriei romane în 16 cărți, *Breviarum ab Urbe condita*, de la fundarea Cetății Eterne pînă la moartea lui Iovian (364). Claritatea stilului, concizia și echilibrul tratării au făcut ca sinteza lui E., tradusă la c. 380 în limba greacă, să se bucure de o largă circulație în antic. tîrzie și ev. med. ; lucrarea sa cuprinde și informații referitoare la istoria geto-dacilor, a Daciei și Dobrogei romane.

f

FABIUS MAXIMUS VERRUCOSUS QUINTUS (c. 280—203 î.e.n.), om politic roman. Consul în 233, 228, 215, 214, 209 î.e.n. ; censor în 230, dictator în 221, 217, *pontifex maximus* (216—203), **F.** este cel mai ilustru membru din sec. 3 al gintei Fabiilor. Reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale, una dintre cele mai influente personalități politice romane în timpul celui de-al doilea Război punic (218—201). **F.** adoptă o atitudine conservatoare, ostilă politicii lui C. † Flaminius și apoi a lui P. Cornelius Scipio Africanus. Prin tactica de temporizare și neangajare a unei confruntări deschise cu Hannibal (de unde și cognomenul de *Cunctator*), inițiată în timpul dictaturii sale din 217 (după înfrîngerea de la Lacul Trasimene) și unanim adoptată după Cannae (216), **F.** creează premisele măcinării forțelor cartagineze din Italia și posibilitatea unor acțiuni ofensive romane pe alte teatre de război (Spania, Sicilia, apoi Africa de Nord).

FALARIS / PHALARIS, tiran (c. 570—c. 554 î.e.n.) al orașului Acragas (Agrigento). Supraveghetor al construcției templului lui Zeus de pe citadela recent înființatei colonii grecești din NE Siciliei, **F.** a înarmat muncitorii și sclavii din subordinea sa, instaurînd, timp de 16 ani, propria dictatură la Acragas. A respins atacurile sicanilor autohtoni și ale cartaginezilor și a pus bazele viitoarei înfloriri a cetății ; a fost înlăturat de oligarhii conduși de Telemachos. Tradiția elenă a reținut legendara sa cruzime (își ardea adversarii de vii în pîntecul unui taur de bronz sau fier).

FA XIAN / FA-HSIEN (c. 340—c. 420 e.n.), călugăr budist, călător și cărturar chinez. Originar din Shaanxi (aflat sub autoritatea dinastiei Jin de Răsărit). **F.**, devenit călugăr budist, pornește în 399 din Changan (=Xi'an) într-un pelerinaj în India pentru a copia vechi manuscrise budiste și a strînge relicve legate de existența lui Buddha. După ce traversează S Deșertului Gobi, lanțul muntos Karakoram, **F.** ajunge după trei ani în NV Indiei. Itinerariul său prin India septentrională îl poartă prin orașele Peshawar, Mathura, Kanauj, Varanasi, Kashinagar, Vasisali și Pataliputra — capitala Imp. Gupta (unde va zăbovi între 405—407, învățînd timp de trei ani sanscrita și copiind texte budiste). După alți doi ani petrecuți în orașul-port Tamralipti în Delta Gangelui, **F.** se îmbarcă pentru Ceylon (=Sri Lanka). El petrece doi ani în insulă, devenită bastion al budismului, apoi ia drumul spre patrie, călătorie întreruptă de furtună printr-o escală forțată în Java • Revenit în patrie în 413, după aproape 15 ani de peregrinări, și stabilit la Nanjing, **F.** strînge în volumul *Însemnări despre vizitarea țărilor budiste* notele redactate în timpul călătoriilor sale, care rămîn pînă astăzi, prin acuitatea observațiilor, un prețios document de epocă. Străbătînd timp de aproape 10 ani India din vremea domniei suveranului † Ciandra Gupta II (380—414), **F.** oferă în pagini memorabile informații asupra locurilor, vieții cotidiene și administrației Imp. Gupta. De asemenea, lucrarea sa este prima relatare detaliată asupra relațiilor Chinei cu lumea exterioară.

FEDRU / CAIUS IULIUS PHAEDRUS sau **PHAEDER** (?—c. 55 e.n.), poet satiric latin. Originar din Macedonia (sau Tracia), adus ca sclav la Roma, libert al împăratului † August, **F.** trăiește ca mic funcționar în capitală, consacrîndu-se scrisului. **F.** este primul

creator de fabule din literatura latină. Din cele c. 150 de fabule, anecdote, mici satire, cuprinse în 5 cărți, s-au păstrat 123, redactate în senari iambici, multe imitate după † Esop. Fabulele sale, scrise de pe pozițiile moralei cinico-stoice, includ o serie de referiri critice la adresa realităților social-politice contemporane, ceea ce i-a atras persecuția lui Seian și condamnarea la exil. Detașîndu-se de modelul grecesc atît prin structura fabulei cît și prin conținutul ei, **F.** se va bucura de o largă circulație în epoca Renașterii. Timp de 4 sec., cu excepția lui Marțial, nici un autor latin nu-i menționează creația, nu lipsită de o anume eleganță stilistică.

FIDIAS / PHEIDIAS / PHIDIAS (c. 490—430/420 î.e.n.), sculptor, pictor și toreut grec. Recunoscut de timpuriu ca cel mai de seamă sculptor al clasicismului elen, considerat mai tîrziu printre cei mai importanți sculptori ai antic., viața lui **F.** a intrat în legendă. Datele sigure sînt extrem de sărace. Fiu al lui Charmides, originar din Atena, unde-și desfășoară activitatea între 460—430 î.e.n., **F.** a fost prieten apropiat și consilierul artistic al lui Pericle, responsabil, după 450, al ambițioaselor planuri de împodobire a Acropolei, răspunzător de opera sculpturală a Parthenonului ; în 432/431 ar fi fost ținta unui proces de delapidare înscenat de adversarii politici ai lui † Pericle, apoi a altuia pentru impietate *(asebeia)* ; condamnat și exilat la Olimpia, unde ar fi murit. Întreaga sa operă s-a pierdut. Două statui monumentale criselefantine i-au asigurat o glorie nepieritoare : statuia Atenei Parthenos, instalată în 438 în Parthenon, și cea a lui Zeus din templul acestei divinități din Olimpia. Imaginea maiestuoasă a Atenei în picioare, cu lance, cu scut și coif (înaltă de 12 m) ne-a fost transmisă de numeroase copii miniaturale, de medalioane, geme, monede : Pausanias i-a consacrat o descriere ; statuia lui Zeus așezat pe tron, măsurînd peste 12 m, a fost inclusă de tradiție printre cele 7 minuni ale lumii antice, imaginea ei perpetuîndu-se numai pe monede din epoca romană. Părțile acoperite de îmbrăcăminte ale celor două statui erau realizate din plăcuțe de aur, iar cele descoperite — din fildeș, la care se adăugau sticlă colorată și alte ornamente. Din însărcinarea lui Pericle **F.** a supravegheat între 449—432 realizarea frizelor, metopelor și frontoanelor Parthenonului, schițînd probabil proiectele, asigurînd unitatea de viziune a execuției, încredințată discipolilor săi. Alte creații ale sale ne sînt cunoscute din izvoare literare, specialiști moderni încercînd identificarea lor în cópii romane tîrzii. Erau celebre în antic. statuia de bronz a „Atenei Promachos" — înaltă de aproape 17 m și expusă pe Acropole (c. 450) —, „Apolo Parnopios" (tot pe Acropole), „Atena Lemnia" (c. 447) — oferită în dar atenienilor de cetățenii din Lemnos —, o amazoană rănită prezentată la un concurs organizat de orașul Efes (c. 435), trei statui ale Afroditei ș.a.

FILEMON / PHILEMON / cel BĂTRÎN (c. 365/360—264/263 î.e.n.), comediograf grec. Originar din Siracuza sau Soloi (Cilicia), **F.** se stabilește la Atena devenind, alături de Menandru, cel mai important reprezentant al noii comedii atice. Prima sa victorie într-un concurs public o dobîndește în anul 327 ; alte 3 victorii ne sînt atestate documentar. Din cele 97 de piese care-i sînt atribuite s-au păstrat titlurile a 64 și cîteva fragmente izolate. Obiect al satirei sale sînt de cele mai multe ori întregi grupuri profesionale (sculptori, filozofi, hetaire) sau vicii general umane. Se știe că trei dintre piesele lui Plaut *(Mercator, Trinummus* și *Mostellaria)* sînt prelucrări după **F.** Comediile sale de situație, grație concepției dramatice, spiritului și vervei lor, au fost de multe ori preferate de spectatorii atenieni și alexandrini celor ale lui Menandru ; posteritatea i-a rezervat însă lui **F.** locul secund.

FILIP II / PHILIPPOS II (c. 382—336 î.e.n.), rege al Macedoniei (359—336 î.e.n.). În nici 20 de ani de domnie **F.**, fiul regelui Amyntas III (regent între 359—355), a transformat Macedonia dintr-o țară „semibarbară", situată în marginea lumii grecești, într-un stat centralizat, cea mai de seamă putere economică, politică și militară a lumii elene. La doi ani de la dispariția sa, din Macedonia va porni Alexandru cel Mare, fiul său, în cea mai extraordinară expediție a lumii antice. Pe plan intern, **F.** și-a consolidat puterea personală înlăturînd diferiții pretendenți la tron, a reorganizat, după model teban, armata (între 368—365 a fost ostatic la Teba, în epoca de glorie a lui Epaminondas), consolidînd hotarele statului, a asanat finanțele, a accelerat urbanizarea și a încurajat comerțul. Conștient de superioritatea culturii grecești, a stimulat pătrunderea ei în Macedonia; Aristotel din Stagira este desemnat ca dascăl al fiului său Alexandru, Leochares din Atena realizează o sculptură monumentală a familiei regale, expusă apoi la Olimpia, personalități din toată lumea elenă sînt oaspeți de onoare la Pella. Ca om politic, organizator, comandant militar și diplomat, **F.** și-a depășit net toți contemporanii. A speculat lucid și abil contradicțiile dintre orașele-state ale Eladei pentru a-și atinge țelurile, devenind pentru cercurile democrate, funciar antimacedonene, un dușman al independenței polisului, un despot perfid, iar pentru partidele filomacedonene un ocrotitor al păcii sociale și conducătorul Greciei în proiectata cucerire a Imp. Persan, ca soluție pentru ieșirea din criza generală ce cuprinsese întreaga țară. ● Prima preocupare a lui **F.**, după preluarea puterii, a fost pacificarea triburilor vecine de la granițele apusene și septentrionale; îi înfrînge astfel pe iliri și pe paioni. În 357 asigură Macedoniei stăpînirea coastei Mării Egee prin cucerirea coloniei ateniene Amfipolis, apoi a Pydnei, aliindu-se cu Liga orașelor din Peninsula Calcidică împotriva Atenei (în 356, după ce cucerește Potideia, o retrocedează Ligii). Victoria asupra coaliției traco-iliro-paione sprijinite de Atena are ca urmare directa ocupare în 356 a reg. Pangaion, reputată prin bogăția minelor de aur și argint. La cucerirea cetății Methone de pe litoralul egeean (354), **F.** își pierde în luptă un ochi. Al treilea Război sacru (356—346) îi oferă ocazia intervenției directe în conflictele intergrecești: în calitate de comandant al armatei tesaliote, el înfrînge forțele foceene comandate de Onomarchos la Pagasai, devenind hegemon al Tesaliei, stăpîn, din 352, al pasului Thermopyle, poarta spre Grecia centrală. În 352 se preocupă de consolidarea influenței macedonene în Illyria și Epir, apoi anexează o parte a Traciei, asigurîndu-și ieșirea și la Marea Neagră. Liga calcidică este următoarea victimă a expansiunii sale. Construind o flotă, în 350 distruge Stagira, în 348 Olintul, întreaga Peninsulă Calcidică devenind posesiune macedoneană, fără ca Atena să fi putut opune rezistență eficientă în această zonă vitală pentru interesele ei. Pacea de la Pella, încheiată cu **F.** de Eschine și Filocrate, fruntașii partidei filomacedonene de la Atena (în ciuda opoziției lui Demostene, cel mai înverșunat adversar al lui **F.**), se baza pe recunoașterea *statu-quo*-ului. **F.** încheie apoi victorios al treilea Război sacru, înlocuind în Amficționia de la Delfi Foceea învinsă, moment care marchează intrarea oficială a Macedoniei în comunitatea cetăților elene. Sub influența acestor victorii, oratorul Isocrate îi adresează lui **F.** celebra chemare de a prelua, în numele grecilor, conducerea războiului împotriva Persiei Ahemenide. După 344, **F.** recunoaște independența Messeniei și Arcadiei față de Sparta, ocupă insula Eubeea și încheie în 343 un tratat cu suveranul Persiei Artaxerxe III (prin care dobîndea mînă liberă în întregul spațiu traco-elen, în schimbul neintervenției în afacerile cetăților grecești din Asia Mică). În 342, **F.** include în sfera sa de influență și Epirul, prin impunerea pe tron a lui Alexandru, apoi cucerește întreaga

Tracie. Devenit o amenințare prin încercarea sa de a controla strîmtorile Bosfor și Dardanele, **F.** este vehement atacat în capitala Atticii de Demostene în cea de a 3-a și a 4-a Filipică. Un an mai tîrziu, Atena îi declară război, împiedicîndu-l să cucerească cetățile cheie Perint și Byzantion (339). Tot în 339, **F.** întreprinde o campanie fulger împotriva regelui scit Atheas, pătruns în Dobrogea; hotarele nordice ale regatului macedonean sînt fixate acum pe cursul inferior al Dunării. Al 4-lea Război sacru, izbucnit în Grecia în 340, va coaliza împotriva Macedoniei Teba, Atena și Liga elenică. Odată cu înfrîngerea armatei grecești la Cheroneea (338) ia sfîrșit și independența polisurilor elene. Sub presiunea lui **F.** toate orașele-state grecești încheie o pace generală și constituie, la Congresul panhelenic de la Corint (337), o confederație care declară oficial război Persiei („pentru a răzbuna umilințele din timpul războaielor medice"), încredințîndu-i lui **F.**, numit hegemon pe viață, comanda militară supremă. Macedonia devine acum puterea dominantă a întregii Peninsule Balcanice. În 336 **F.** trimite o armată de 10 000 de oameni, comandată de generalul Parmenion, să deschidă ostilitățile împotriva Persiei Ahemenide pe pămîntul asiatic. **F.** este asasinat la Aigai, în timpul serbărilor date cu ocazia căsătoriei fiicei sale Cleopatra cu regele Epirului, Alexandros. Dacă și în ce măsură în acest act a fost implicată Olimpia, soția sa repudiată și mama lui Alexandru cel Mare, care-i succede la tron, a rămas pînă astăzi o enigmă. Prin viziune, energie și realizări, **F.** își înscrie numele în galeria marilor personalități ale lumii antice.

FILIP V / PHILIPPOS V (238—179 î.e.n.), rege al Macedoniei elenistice (229—179). Fiu al lui Demetrios II, este tutelat la începutul domniei de Apelles și Aratos din Sikyon. În Războiul aliaților (220—217), Macedonia, aliată cu Liga helenică (întemeiată de Antigonos III), înfruntă Liga etoliană aliată cu Sparta și Elida. Sub influența lui Demetrios din Faros, dinast din Illyria refugiat la curtea din Pella, **F.** încheie o alianță cu Hannibal vizînd eliminarea influenței romane din Illyria. Primul război macedonean (215—205), cea dintîi confruntare dintre Roma și Macedonia elenistică, se încheie prin pacea de la Phoinike pe baza *statu-quo*-ului; printr-o abilă diplomație Roma reușise, în cursul confruntării, să mobilizeze împotriva lui **F.** Liga etoliană (212), Regatul Pergamului, Sparta, Elida și Messenia (211), obligîndu-l pe suveranul macedonean să lupte în Tesalia, Eubeea, Pelopones și Marea Egee și să nu mai poată sprijini direct pe Hannibal pe teatrul de război din Italia. După 203 atenția lui **F.** se îndreaptă spre Marea Egee, aliindu-se cu Regatul Seleucid împotriva Egiptului Lagid. La cererile de ajutor formulate în 201 de Regatul Pergamului și de Rhodos, amenințate de **F.**, Roma declanșează cel de-al doilea Război macedonean (200—197), după ce-și asigură neutralitatea Regatului Seleucid, alianța Pergamului, Rhodosului și a Ligii etoliene. Înfrînt la Kynoskephalai (Tesalia) în 197 de către T. Quinctius Flamininus („Jena monarhiei macedonene"), **F.** este constrîns să încheie pacea cu Roma renunțînd la cuceririle din Grecia, Tracia și Asia Mică, la flota de război și plătind o despăgubire de război de 1 000 talanți. În anii următori, deși sprijină cu trupe operațiunile romane împotriva tiranului Spartei Nabis și ale Regatului Seleucid, **F.** adoptă febrile măsuri economice, sociale și militare pentru a întări capacitatea de luptă a țării în perspectiva unei noi confruntări cu Roma. Personalitate dinamică, deosebit de dotat ca militar și om de stat, **F.** și-a îndepărtat însă simpatia cetăților grecești prin cruzimea și versatilitatea deciziilor sale.

FILIP ARABUL / MARCUS IULIUS PHILIPPUS ARABS (c. 198—249), împărat roman (244—249). Fiul unui șeic din Trachonitis (E Siriei), devenit în 243 prefect al pretoriului, **F.** îl asasinează în timpul campaniei antipersane, în apropiere de Eufrat, pe împă-

ratul Gordian III, fiind proclamat *august* de către armată. În urma luptelor grele purtate la Dunărea de Jos (245—247), **F.** respinge cea mai puternică invazie a carpilor în această reg. și adoptă titlul triumfal *Carpicus Maximus*. În martie 248 serbează la Roma cu un impresionant fast împlinirea a 1 000 de ani de la întemeierea orașului. Invaziile goților la Dunăre, uzurpările lui Iotapianus (Siria) și Pacatianus (Moesia) slăbesc poziția lui **F.**, care este înfrînt și ucis în bătălia de la Verona de † Deciu, proclamat împărat de legiunile de la Dunăre.

FILON / PHILON / din BIZANȚ (a doua jumătate a sec. 3 î.e.n.), inginer mecanic grec. Contemporan mai tînăr, sau, după alte surse, chiar elev al lui Ctesibios, **F.** a trăit ca și dascălul său la Alexandria, metropola Egiptului Lagid. În cele 9 cărți din *Mechanike Syntaxis*, **F.** descrie investițiile celebrului său precursor, dezvoltînd numeroase dintre ele. Opera sa, cu un pronunțat caracter practic, răspunzînd în principiu la două mari orientări ale epocii elenistice — tehnica militară și arta automatelor distractive miniaturizate — ne-a fost transmisă fragmentar de manuscrise grecești (cărțile 4, 7 și 8) și arabe (cartea a 5-a). În opera sa **F.** abordează aspecte teoretice și experimentale ale mecanicii (cărțile 1 și 2), construcțiile portuare (3), artileria (4), mașinile pneumatice (5), automatele miniaturizate (6), construcția fortificațiilor, tehnica asediilor, elemente de tehnică și stratageme militare (7—9).

FILOPOIMEN / PHILOPOIMEN / din MEGALOPOLIS (253—183 î.e.n.), om de stat și general grec. Personalitate de frunte a Ligii Aheene, **F.** încearcă să realizeze unitatea Peloponesului sub egida acestei confederații și să mențină independența Greciei meridionale printr-un abil joc al echilibrului între Roma și Macedonia elenistică. „Ultimul dintre eleni", cum l-a numit Plutarh, **F.** încheie galeria marilor comandanți de oști ai Eladei. Se remarcă în luptele împotriva regelui Spartei Cleomene III (223—222), este ales *hiparh* al Ligii Aheene în 209, apoi strateg (208/207), înfrîngînd armata spartană comandată de Machanidas în bătălia de la Mantineia (207). În calitate de strateg, obligă Sparta, în urma campaniilor din 193/192 și 190/189, să intre în Liga Aheeană. Moare în timpul unei campanii din Messenia.

FLAMININUS TITUS QUINTIUS (c. 228—174 î.e.n.), om politic roman. Ales consul în 198, i se încredințează comanda forțelor romane angajate în Grecia în cel de-al doilea Război macedonean (200—197). După succesul de la Aoos, **F.** obține, în 197, la Kynoskephalai (Tesalia), victoria decisivă asupra regelui Filip V al Macedoniei. După încheierea păcii, **F.** proclamă în 196, la jocurile istmice de la Corint, libertatea orașelor grecești aflate din vremea lui Filip II și Alexandru cel Mare sub hegemonia macedoneană. În 195—194, la solicitarea Ligii aheene, participă la o campanie împotriva lui Nabis, regele reformator al Spartei ; ulterior, prezența sa în viața politică este nesemnificativă ; în 183 conduce la curtea regelui Bitiniei, Prusias, solia romană care cere predarea lui Hannibal și se încheie cu sinuciderea generalului cartaginez.

FLORUS LUCIUS ANNAEUS (sec. 2 e.n.), retor și istoric latin. Principala sa operă *Epitome bellorum omnium annorum, DCC (Rezumat al tuturor războaielor petrecute în curs de 700 de ani)*, elaborată probabil în vremea împăratului Hadrian, reprezintă o sinteză în 2 cărți a războaielor purtate de poporul roman de la fondarea Cetății Eterne pînă în vremea lui Augustus, un panegiric, puternic marcat de retorica epocii, al geniului militar roman. Deși lucrarea pare o epitomă a lui Titus Livius, **F.** a folosit și alte izvoare precum Sallustius, Caesar sau Seneca. Lucrarea sa include și o serie de informații referitoare la istoria geto-dacilor. A scris și poezie, din care s-au păstrat puține fragmente neconcludente. I se

atribuie celebrul poem *Pervigilium Veneris (Priveghere la sărbătoarea lui Venus)*.

FOCION / PHOKION (c. 402—318 î.e.n.), om politic și general atenian. Elev al lui Platon, prieten al lui Xenocrate, **F.**, deși rezervat față de regimul democratic, a rămas întreaga viață un patriot responsabil, de o remarcabilă cinste („ultimul bărbat de onoare al Atenei"). Începînd din 365/364 a fost ales de 45 de ori strateg al cetății, luptînd în Eubeea, Tracia, Megara, Byzantion (340—339). Conștient de puterea militară a Macedoniei, **F.** a fost un constant fruntaș al cercurilor care doreau o înțelegere cu Filip II și un adversar politic al partidei războinice conduse de Demostene și Hiperide. A încercat să se opună în 338 și 323 războaielor purtate de Atena împotriva Macedoniei. După înfrîngerea ateniană de la Cheroneea a mediat pe lîngă Filip II o pace favorabilă atenienilor, a împiedicat în 335 predarea conducătorilor partidei antimacedonene lui Alexandru cel Mare și a căutat să atenueze condițiile înfrîngerii în Războiul lamiac (322), intervenind pe lîngă generalul macedonean Antipatros. A refuzat în această perioadă toate cadourile făcute de Filip II sau Alexandru cel Mare. În 318, după ce generalul macedonean Nicanor, căruia **F.** îi acordase libera retragere, și-a călcat cuvîntul dat ocupînd portul Pireu, **F.** a fost condamnat la moarte de partida democrată și obligat să bea otravă. A fost reabilitat în anul următor.

FRINIHOS / PHRYNICHOS (sec. 6—5 î.e.n.), poet tragic grec. Elev, potrivit tradiției, al lui Thespis și precursor al lui Eschil, **F.** este unul dintre creatorii genului dramatic. Prima sa victorie cu o piesă într-un concurs public la Atena datează din 511/508. *Căderea Miletului (Miletou halosis)*, reprezentată, grație sprijinului lui Temistocle, în 492, pentru a sensibiliza opinia publică ateniană, a stîrnit un mare ecou. *Fenicienele (Phoinissai)*, celebrînd victoria de la Salamina (model pentru *Perșii* lui Eschil), au fost puse în scenă tot cu sprijinul lui Temistocle și i-au adus autorului o nouă victorie în concurs. Potrivit tradiției, **F.** este creatorul tetrametrului și tot el ar fi introdus pentru prima dată personaje feminine în piesele de teatru.

FRONTIN / SEXTUS IULIUS FRONTINUS (c. 40—c. 103), om politic și scriitor roman. *Praetor urbanus* (70), consul (73), guvernator al Britanniei (74—77), **F.** este desemnat de împăratul Nerva în 97 ca administrator al apeductelor Romei *(curator aquarum)*, apoi de către Traian consul în anii 98 și 100. Spirit practic, bun organizator și administrator, **F.** își fructifică experiența în reușite lucrări cu caracter tehnic, valoroase prin bogata informație cuprinsă ; tratatul său de topografie (*Gromatici*, 2 cărți) este cel mai vechi manual latin de agrimensură păstrat, *De aquis Urbis Romae (Despre apele orașului Roma)*, o descriere (în 2 cărți) a sistemului de aprovizionare cu apă a Capitalei, este deosebit de prețioasă prin detaliile de ordin tehnic conținute ; *Stratagemata* (4 cărți), repertoriu al stratagemelor militare din lumea greco-romană, cuprinde o serie de informații referitoare la geto-daci. Tratatul său *De re militari (Despre arta militară)* s-a pierdut.

FRONTO MARCUS CORNELIUS (c. 100—c. 175), retor și jurist roman. Născut la Cirta (Numidia), **F.** se stabilește ca profesor de retorică la Roma în vremea împăratului Hadrian, dobîndind rapid faima de cel mai mare orator al epocii ; † Antoninus Pius îi încredințează educația viitorilor împărați † Marcus Aurelius (de care-l va lega în viitor o autentică prietenie) și Lucius Verus. Din bogata sa creație — exerciții retorice sau scrieri religioase (anticreș-

tine) — s-au păstrat numai o serie de scrisori, majoritatea adresate lui Marcus Aurelius. Stilistic, **F.** este un reprezentant de frunte al curentului arhaizant, care, sub influența celei de-a doua sofistici, se întoarce spre scrierile autorilor latini preciceronieni (Cato, Plaut, Ennius, Sallustius) pe care-i acceptă ca model, respingînd creațiile epocii augustane și neroniene.

g

GAIUS (?—c. 180 e.n.), jurist roman. Deși este considerat unul dintre cei mai renumiți juriști ai Romei antice, despre **G.** nu posedăm nici o informație biografică. În schimb, scrierile sale, create în timpul domniilor lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius, redactate într-un stil limpede, ușor accesibil, devin în sec. 4—5 cea mai răspîndită operă juridică, influențînd direct *Instituțiile* lui Iustinian și *Lex Romana Visigothorum* (codificarea dreptului vizigot). *Institutiones* (4 cărți), sinteză a dreptului privat și penal roman, elaborată în jurul anului 160, rămîne singura operă juridică clasică păstrată în versiunea originală. Alte lucrări, precum *6 libri ad legem duodecim tabularum, Ad edictum provinciale* (32 cărți), *Libri ad Q. Mucium, Ad Legem Iuliam et Papiam* (15 cărți), sînt consacrate comentării diverselor legi și edicte.

GALBA SERVIUS SULPICIUS (3—69), împărat roman (68—69). Născut la Terracina (Latium) într-o ilustră familie senatorială, **G.** devine în anul 60 guvernator al prov. Hispania Tarraconensis, după o lungă carieră militară, care-l purtase în Germania și Africa. **G.** se raliază în aprilie 68 răscoalei antineroniene a lui C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis, care este însă înfrînt. Proclamat împărat de către legiunile sale și recunoscut și de senatul din Roma la 9 iunie 68, sosește în octombrie în capitală. El instaurează un regim de austeritate în domeniul financiar și de severitate în cadrul armatei. Excelent în poziții subordonate și în administrația provincială, **G.** nu corespunde însă funcției supreme. Răscoala legiunilor din Germania, care la 1 ianuarie 69 îl proclamă împărat pe Aulus † Vitellius, îl determină pe **G.** să-l adopte pe L. Calpurnius Piso Frugi Licinianus (reprezentantul unei vechi familii senatoriale), numindu-l *cezar* și coregent. Dezamăgit în speranța sa de a fi adoptat de **G.**, M. Salvius † Otho profită de nemulțumirea provocată în rîndul pretorienilor de refuzul donativului, instigîndu-i împotriva împăratului. La 15 ianuarie 69, **G.** și Calpurnius Piso sînt uciși în for de către pretorienii răzvrătiți.

GALEN / GALENOS / GALENUS (129—199), medic și filozof grec. Născut la Pergam ca fiu al matematicianului și arhitectului Nicon, **G.** studiază inițial matematica și filozofia, iar de la 16 ani medicina, în orașul natal, la Smirna și Alexandria. Medic al gladiatorilor din Pergam; în 161 se stabilește la Roma. Faima de diagnostician îi aduce funcția de medic al familiei imperiale sub Marcus Aurelius (161—180) și Commodus (180—192). Gloria dobîndită în epocă a sporit statornic în antic. tîrzie, în ev. med. arab (din sec. 9) și cel occidental (numeroase traduceri în latină în sec. 11), influența lui statornică pînă în epoca Renașterii putînd fi comparată cu aceea a lui Aristotel. Vastitatea și diversitatea operei sale sînt impresionante. Într-o autobiografie, **G.** menționează 153 de scrieri cu peste 500 de cărți, păstrate pînă astăzi în marea majoritate; alături de lucrări din domeniul medicinei, întîlnim dizertații pe teme filozofice, de retorică sau de gramatică. Beneficiar al unei îndelungate și temeinice experiențe de practician (alături de Hipocrate, **G.** este unul dintre inițiatorii metodei experimentale) și totodată al unui remarcabil fond teoretic (filozofic și medical), **G.** a reușit pentru ultima dată în antic. să reunească cunoștințele celor mai diverse discipline ale medicinii într-un sistem

unitar. Marilor domenii ale medicinii, anatomia, fiziologia, patologia, farmacologia, dietetica, igiena, sau unor discipline de graniță precum psihologia, **G.** le consacră ample sinteze, remarcabile prin claritatea expunerii ; mai puțină atenție a acordat chirurgiei, oftalmologiei și ginecologiei. Postulatele metafizice și imposibilitatea practicării disecției, interzisă de autorități, au limitat rezultatele muncii sale. În egală măsură s-a aplecat asupra cercetării personale, descoperind anumiți mușchi și nervi ai corpului uman, precizînd natura arterelor și venelor, demonstrînd că centrul mișcării voluntare și sensibilității este creierul. S-a preocupat de pregătirea tinerilor medici, redactînd manuale și comentarii la opera lui Hipocrate ; în centrul gîndirii sale medicale, **G.** situează teoria acestuia despre cele 4 umori (temperamente) pe care o dezvoltă creator, adaptînd-o noilor rezultate ale cercetării epocii sale. În domeniul filosofic, **G.** încearcă o combinație eclectică între gîndirea lui Platon și cea a lui Hipocrate, opusă scepticismului vremii. Prin efortul de sinteză a gîndirii medicale antice, prin ecoul statornic al operei sale, timp de aproape un mileniu și jumătate, **G.** se impune drept ultima mare personalitate a acestui ev și, totodată, una dintre figurile de primă dimensiune ale medicinii universale.

GALERIU / CAIUS VALERIUS MAXIMIANUS GALERIUS (c. 250—311), împărat roman (305—311). Născut în apropiere de Serdica (Sofia) într-o familie de țărani, **G.** îmbrățișează cariera armelor, urcă pe scara ierarhiei militare în timpul lui Aurelian si Probus, în cadrul primei tetrarhii fiind desemnat (1 martie 293) de către Dioclețian, *cezar*, răspunzător de guvernarea prov. dunărene. **G.** respinge atacurile sarmaților, carpilor, bastarnilor la frontiera danubiană și participă, alături de Dioclețian, la războiul victorios împotriva Persiei Sasanide (297—298). *August* al Orientului în cea de-a doua tetrarhie (1 mai 305), își consolidează poziția dominantă prin desemnarea lui Flavius Severus ca *august* în Occident și a nepotului său, Maximinus Daia, *cezar*. Proclamarea lui Constantin cel Mare ca împărat de către trupele din Britannia și a lui Maxentius în Italia (306), dispariția lui Severus (307) contribuie la destrămarea treptată a tetrarhiei, încheiată o dată cu moartea sa. Sprijinitorul cel mai zelos al politicii anticreștine a lui Dioclețian, inițiată prin edictele din 303/304 ; **G.** a promulgat cu cîteva zile înainte de moarte, la 30 aprilie 311, un edict de toleranță față de noua religie.

GALIEN / PUBLIUS LICINIUS EGNATIUS GALLIENUS (c. 218—268), împărat roman (253—268). Fiu al lui † Valerian, **G.** este asociat la domnie după proclamarea tatălui său ca împărat, încredințîndu-i-se apărarea prov. din Europa, în timp ce Valerian administra Orientul. După căderea lui Valerian în captivitate sasanidă (259), rămîne unic împărat. În timpul domniei lui **G.** criza statului roman din sec. 3 ajunge la apogeu ; hotarele sînt străpunse continuu de popoarele barbare care pătrund tot mai adînc în prov. ; crește numărul uzurpatorilor proclamați de legiunile cantonate în prov. de graniță. Spectrul completei dezmembrări a imp. se profilează tot mai amenințător ; după 260 autoritatea romană este exercitată în Orient de Odenat, principele Palmyrei, iar în Occident, Gallia, Spania, Britannia formează un stat separatist, condus de fostul său general Postumus. Autoritatea reală a lui **G.** se limitează treptat la Italia și prov. balcano-dunărene. În această perioadă critică, **G.** se impune, prin neobosita-i energie, ca unul dintre marii împărați romani. El încearcă să mențină unitatea imp., să respingă atacurile barbare de la hotare, inițiind, sub presiunea evenimentelor, o serie de reforme : crearea unui corp nobil de intervenție de cavalerie grea, înlăturarea reprezentanților ordinului senatorial de la conducerea legiunilor, accelerarea pă-

trunderii unităților auxiliare recrutate dintre barbari în armata romană. Filoelen, **G.** încearcă să sprijine și să încurajeze filozofia și artele. Intre 254—259 poartă grele războaie la granița Rinului cu francii și alamanii, luptă în 257 în N Daciei împotriva dacilor liberi (acum adoptă titlul de *Dacicus Maximus)*, reprimă uzurpările generalilor Ingenuus și Regalianus în prov. dunărene (258—260) și a lui Macrianus în Orient. In 267 respinge, după victoria de la Nestos, o mare invazie a goților aliați cu herulii în prov. balcanice ale imp. In august 268, **G.** este victima unei conjurații a generalilor săi în timp ce asedia în Mediolanum pe generalul Aureolus, care se proclamase împărat.

GELLIUS AULUS (c. 125—c. 180), scriitor latin. Născut probabil la Roma, **G.** studiază gramatica la Cartagina cu Sulpicius Apollinaris, retorica cu Antonius Iulianus și poate cu Fronto, fiind puternic influențat de filozoful Favorinus din Arelate. O călătorie de un an la Atena (înainte de 165), unde îi cunoaște pe Herodes Atticus și Plutarh, constituie punctul de plecare al operei sale *Noctes Atticae (Nopți atice)*. Compilație erudită și elegantă (în 20 de cărți, din care s-a pierdut cea de-a 8-a), lucrarea prezintă fragmente comentate din lecturile sale în Grecia, trecînd cu dezinvoltură de la subiecte din domeniul gramaticii, literaturii, la teme de morală, mitologie, filozofie sau istoriografie. Remarcabilă valoare documentară prin reproducerea unor fragmente din lucrări ale autorilor antici astăzi pierdute.

GELON (c. 540—478 î.e.n.), tiran grec din Sicilia. Fruntaș al gărzii personale, apoi comandant al cavaleriei tiranului Hippocrate din Gela, **G.** instaurează, după moartea acestuia, propriul său regim dictatorial în oraș (491 î.e.n.). Spre deosebire de majoritatea tiranilor epocii, **G.** a fost un apărător al aristocrației funciare, adoptînd o poziție cvasi-monarhică. In scurt timp își extinde autoritatea și asupra altor cetăți grecești din E insulei — Camarina, Leontinoi, Catane, Naxos. Chemat în ajutor de oligarhii siracuzani izgoniți de demosul răsculat, **G.** cucerește Siracuza din care face propria sa reședință, conducerea Gelei fiind preluată (485) de fratele său Hieron I ; 10 000 dintre mercenarii lui primesc drept de cetățenie în metropola Siciliei. Aliat cu Theron din Acragas (cu a cărui fiică, Demarete, se căsătorise), **G.** respinge marea ofensivă cartagineză din E Siciliei desfășurată concomitent cu cea a regelui persan Xerxe I împotriva Greciei (480). Victoria strălucită de la Himera asupra forțelor lui Hamilcar (care moare în luptă) înlătură pentru cîteva decenii amenințarea punică. Creator al flotei militare siracuzane, învingător în cursele de cai din timpul jocurilor de la Olimpia (488/487), **G.** a devenit cea mai strălucită și influentă personalitate a lumii grecești occidentale. Îi succede la putere Hieron I.

GENSERIC / GEISERICUS (c. 390—477), rege al vandalilor și alanilor (428—477). Fiu al regelui vandal Godigeselus (c. 400—406), frate al lui Gundericus (406—428), căruia **G.** îi succede la conducerea vandalilor și alanilor, care trecuseră în 406 Rinul în Gallia și în 411 Pirineii în Spania. Sub presiunea forțelor romane și suebe, **G.** conduce cei 80 000 de vandali și alani din Spania peste strîmtoarea Gibraltar, în Africa de Nord romană (429). Aici îl înfrînge pe comitele Bonifatius, guvernatorul roman al Africii, și ocupă orașul Hippo Regius, care devine reședința noului regat germanic întemeiat pe pămîntul african. Incapabil de a-i izgoni pe vandali, Imp. Roman de Apus încheie cu **G.** în 435 un tratat *(foedus)*, prin care acordă vandalilor dreptul de a se stabili în Mauretania Sitifensis, în reg. din Numidia și Africa Proconsularis. Încălcînd tratatul, **G.** ocupă Cartagina, care devine noua capitală a Regatului vandal (439). Stăpîn al unei puternice flote, **G.** organizează expediții de jaf în Mediterana Occidentală, pe coastele Siciliei, Italiei

și Spaniei, iar din 467 chiar pe cele ale Greciei. Prin noul tratat încheiat cu **G.** în 442 de Imp. Roman de Apus, acesta recunoaște pentru prima dată deplina independență a unui stat germanic constituit pe terit. său. După această dată, **G.** ocupă și alte terit. romane — restul Numidiei și al Africii Proconsulare, prov. Byzacena și Tripolitania. În iunie 455 cucerește și jefuiește timp de 14 zile Roma, aducînd captivă la Cartagina pe Eudochia, fiica împăratului Valentinian III (pe care o căsătorește cu Huneric, fiul său). În următoarele două decenii, **G.**, comandant militar îndrăzneț și talentat, diplomat neîntrecut, reușește să își extindă stăpînirea asupra Sardiniei, Corsicii, Siciliei apusene și a Insulelor Baleare. Marea expediție comună organizată în 468 de Imp. Roman de Apus și de Răsărit împotriva lui eșuează, datorită incompetenței conducerii romane și vicleniei suveranului vandal. El încheie în 468 un tratat de pace cu Imp. Roman de Apus, trei ani mai tîrziu și cu cel de Răsărit, consolidîndu-și autoritatea asupra terit. ocupate. Personalitate de excepție a migrației germanice, **G.** a reușit să pună bazele unui stat care a jucat pînă la cucerirea bizantină (534) un rol important în politica Mediteranei Occidentale.

GHILGAMEȘ /GILGAMEȘ, rege al orașului-stat Uruk din Sumer (sec. 28 î.e.n.). **G.** înconjoară cetatea natală din S Mesopotamiei cu puternice ziduri, lungi de c. 10 km, poartă un război victorios împotriva lui Agga — conducător al orașului-stat Kiș (fiul lui Enmebaragisi), asigurînd Urukului o poziție predominantă în Sumer. Divinizat la un secol de la moarte (devenit în mitologia mesopotamiană semizeu, fiu al zeiței Ninsan și al lui Lugalbanda), **G.** este personajul central al celei mai cunoscute creații a literaturii babiloneene — *Poemul lui Ghilgameș* —, redactată în mileniul 2 î.e.n. (12 cînturi cu 3 000 de versuri), care s-a bucurat de o largă circulație în Orientul Apropiat.

GORDIOS (sec. 8 î.e.n. ?), rege legendar al Frigiei. Tradiția istorică antică vedea în **G.** pe întemeietorul mitic al regatului frigian și pe fondatorul capitalei acestuia, orașul Gordion (Gordium) de pe malul fluviului Sangarius, care-i purta numele. Potrivit *Iliadei*, carul de luptă al lui **G.**, păstrat în citadela capitalei, avea oiștea legată de jug printr-un nod făcut chiar de rege dintr-o curea de piele lungă de 9 coți ; cel ce ar fi reușit să dezlege acest nod („nodul gordian") ar fi devenit stăpînul Asiei. În 334/333 î.e.n., în trecere prin Gordion, Alexandru cel Mare a tăiat, într-o clipă de mînie, cu sabia celebrul nod (sau ceea ce i s-a prezentat ca atare). Numele de **G.** pare a fi fost purtat de mai mulți dinaști frigieni. Potrivit lui Herodot, **G.** a fost tatăl regelui Midas.

GORGIAS din LEONTINOI (c. 480—c. 380 î.e.n.), sofist grec. Originar din Sicilia, elev al lui Empedocle. **G.** conduce în 427 solia cetății natale, care solicită ajutor Atenei împotriva amenințărilor Siracuzei. Succesul repurtat în fața publicului atenian l-a determinat să înceapă o viață de retor itinerant, împletind discursurile cu lecțiile de retorică și dobîndind pe această cale o mare avere și faimă. Două piese de retorică păstrate, *Helenes enkomion (Elogiul Elenei)* și *Hyper Palamedus apologia (Apărarea lui Palamedes de atacurile lui Ulise)* stau mărturie pentru strălucirea argumentației și finețea stilului său. Un manual de artă oratorică *(Techne)* s-a pierdut. Alături de Protagoras, **G.** rămîne cel mai ilustru reprezentant al sofiștilor, influența sa asupra lui Isocrate, Critias, Alcibiade, Tucidide istoricul, și mai ales asupra istoriografiei elenistice fiind de netăgăduit. Dar cu el se observă totodată mai clar pericolele autonomiei retoricii, detașată de morală și etică, fapt care a și declanșat aprigi dispute în epocă.

GRACCHUS CAIUS SEMPRONIUS (153—121 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Tib. Sempronius Gracchus (consul în 177) și al Corneliei (fiica lui † Scipio Africanus), **G.** beneficiază, grație grijii mamei sale, de o aleasă educație. După ce îndeplinește funcțiile de tribun militar (134—132), quaestor (126), apoi proquaestor în Sardinia (125—124), în calitate de tribun al poporului (123, 122) **G.** reia programul reformator al fratelui său Tiberius. Pentru împlinirea transformărilor social-economice preconizate, **G.**, om politic mai perspicace și orator mai talentat decît Tiberius, caută să obțină sprijinul unor noi pături ale societății, încercînd totodată să reducă influența senatului. Astfel, impune votarea unor legi favorabile plebei urbane și cavalerilor, susținînd chiar acordarea cetățeniei romane aliaților italici. Datorită puternicei opoziții senatoriale, nu reușește să obțină realegerea ca tribun al poporului în 121. În cadrul tulburărilor sociale izbucnite la Roma la începutul acestui an, care degenerează în adevărate lupte de stradă, **G.** este ucis împreună cu 3 000 de partizani ai săi de reacțiunea senatorială avînd în frunte pe consulul Lucius Opimius, pe baza unui *senatus consultum ultimum*. Deși încercările novatoare ale Gracchilor eșuează, ele evidențiază pregnant necesitatea transformării structurilor sociale, a rezolvării problemei agrare și democratizării instituțiilor. Atitudinea față de aceste probleme delimitează două facțiuni politice cristalizate acum — *optimații* (apărători ai intereselor aristocrației senatoriale conservatoare) și *popularii* (susținători ai intereselor cavalerilor și plebei).

GRACCHUS TIBERIUS SEMPRONIUS (162—133 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Tib. Sempronius Gracchus (consul în 177) și al Corneliei, **G.** beneficiază de o aleasă educație (este elev al filosofilor Blossios din Cumae și Diofantes), participă, alături de Scipio Aemilianus la asediul Cartaginei (147—146) și la războiul din Spania împotriva celtiberilor, constatînd ruinarea țărănimii romane, sporirea numărului de cetățeni lipsiți de proprietate, rolul crescînd al sclavilor de pe latifundii și, corolar al acestor fenomene, slăbirea forței armate romane. În vederea însănătoșirii vieții economice și sociale, el proiectează ample reforme pe care, devenit tribun al poporului în 133, le expune în *comitia tributa*. Legea propusă de el, pe care, pentru mai multă autoritate o prezenta drept actualizarea uneia din sec. 4, stipula ca nici un cetățean roman să nu posede mai mult de 500 de *iugera* (125 ha) din *ager publicus*, restul terenurilor urmînd a fi arendate țăranilor săraci sau lipsiți de pămînt. Întrucît tribunul plebei M. Octavius se face purtătorul de cuvînt al opoziției senatoriale, blocînd votarea legii, **G.** obține, act unic în analele Republicii, demiterea lui de către adunarea poporului, apoi adoptarea legii și instituirea unei comisii însărcinate cu transpunerea ei în viață. Aplicarea întîmpină însă de la început numeroase dificultăți. În decembrie 133, cînd, în vederea continuării operei sale reformatoare (folosirea moștenirii lui Attalos III pentru înzestrarea noilor coloniști, adoptarea unei noi legislații juridice și reducerea serviciului militar), **G.** candidează pentru alt mandat de tribun al poporului (pentru anul 132), în baza unui *senatus consultum ultimum* el este ucis pe Capitoliu, împreună cu 200—300 de adepți, de către reacțiunea senatorială în frunte cu marele pontif T. Cornelius † Scipio Nasica Serapio. Legea va rămîne valabilă, dar aplicarea ei este paralizată.

GRIGOR I LUSAVORICI / mirean **GRIGOR PARTEV** (c. 239—325/326 e.n.), cărturar și cleric armean. Creștinat în Caesarea Cappadociei, din Imp. Roman, **G.** a revenit în 287 ca predicator în Armenia, stabilindu-se la curtea din Vagharșapat a regelui Tiridat III, care ocupase tronul cu sprijinul lui Diocletian. Decepționat de politica Imp. Roman, Tiridat III a încetat persecuțiile anticreștine inițiate la începutul domniei după exemplul roman și a adoptat în 301 creștinismul ca religie de stat, distanțîndu-se astfel în egală măsură de cei doi vecini puternici — Imp. Roman și cel Sasanid. În 302 **G.** a devenit episcop suprem (patriarh al armenilor), impu-

nînd în următoarele decenii noua religie întregii țări și contribuind la răspîndirea ei în țările vecine — Georgia și Albania. De la numele lui, biserica armeană, care l-a sanctificat, s-a numit *lusavorciacan (luminatoristă)*, alteori *gregoriană*. Din opera lui s-au păstrat 23 de discursuri.

GRIGORE / GREGORIOS / din NAZIANZ (c. 329—c. 390), scriitor și teolog grec. Născut în satul Arianz, în apropiere de Nazianz (Cappadocia), ca fiu al episcopului Grigore din Nazianz cel Bătrîn, **G**. dobîndește temeinice cunoștințe de retorică la școlile din Cappadocia, Palestina, Alexandria și Atena. Devenit preot, **G**. duce o viață retrasă de ascet, dedicată studiului, în Seleucia din Isauria, apoi în satul natal, întreruptă de o scurtă ședere la Constantinopol (379—381). Numit în 372 episcop de Sasima (Cappadocia) de către prietenul său ↑Vasile cel Mare din Caesarea, **G**. refuză această funcție; în 380—381 este ales patriarh al Constantinopolului, dar se retrage și din acest post după Conciliul (381) care interzice arianismul. Orator înnăscut, **G**. a fost scriitorul creștin cel mai admirat în epoca bizantină. Din scrierile sale literare, devenite model stilistic pentru sec. următoare, s-au păstrat 44 de discursuri, 245 de scrisori și 400 de poezii, multe traduse și în limba latină. Alături de Grigore din Nyssa și Vasile cel Mare **G**. dă teologiei ortodoxe prima sa formulare.

GRIGORE / GREGORIOS / din NYSSA (335—394), filosof, teolog și scriitor grec. Originar din Caesarea (Cappadocia), frate mai tînăr al lui ↑Vasile cel Mare, numit de acesta episcop al orașului Nyssa (371), exilat de împăratul Valens (371). **G**. joacă un important rol în disputele cristologice din 380—381, soldate cu interzicerea arianismului în Conciliul de la Constantinopol (381). Orator strălucit, autor de scrieri exegetice, dogmatice, ascetice și polemice, una dintre cele mai marcante personalități ale Bisericii Orientale. **G**. a realizat o sinteză între creștinism și doctrina lui Plotin afirmîndu-se drept cel mai important filozof creștin după Origene.

GUANG WU ↑**LIU XIU**

GUDEA, cîrmuitor *(ensi)* al orașului-stat Lagaș (2144—2124 î.e.n.) din Sumer, aparținînd celei de-a doua dinastii. Profitînd de decăderea autorității guților, care ocupaseră la sfîrșitul sec. 23 î.e.n. Mesopotamia și nimiciseră Imp. Akadian, **G**. reușește să asigure cetății sale o epocă de pace, prosperitate economică și remarcabilă înflorire culturală. Numeroasele inscripții din timpul domniei sale, capodopere ale limbii sumeriene, oferă bogate informații asupra vieții religioase, dar mai ales asupra activității de arhitect-constructor a lui **G**.; ele menționează detaliat materialele aduse din Siria, Armenia, Golful Persic pentru a fi folosite la înălțarea în Lagaș a casei zeului E-ninnu. Dovadă a autonomiei politice de care se bucura **G**. o reprezintă expediția militară victorioasă întreprinsă în reg. Anșan și Elam (unicul eveniment războinic al domniei), prada dobîndită fiind consacrată zeului Ningirsu. Numeroasele statui din diorit sau lut înfățișîndu-l pe **G**., descoperite în ultimul secol, reprezintă adevărate capodopere ale sculpturii mesopotamiene. Prin neobosita activitate de edil și apărător al păturilor sărace ale populației, **G**. rămîne în ochii posterității ca un patron al artelor, model al suveranului ideal din vechiul Orient. La conducerea cetății îi succede Ur-Ningirsu.

GYGES, rege al Lidiei (680—652 î.e.n.). Personalitate semilegendară, **G**. îl înlătură pe Candaul, ultimul reprezentant al dinastiei Heraclizilor, și întemeiază o nouă familie domnitoare, cea a Mermnazilor (680—542 î.e.n.). Împrejurările înlăturării lui Candaul de către **G**. și a căsătoriei acestuia cu frumoasa soție a predecesorului au devenit încă din antic. subiect de legendă (la Herodot, Platon, Nicolaos din Damasc, Plutarh), prelucrat literar în epoca modernă de Th. Gautier, F. Hebbel, A. Gide, M. Vargas Llosa ș.a. **G**. profită de

prăbușirea Regatului Frigian sub loviturile cimerienilor pentru a ocupa reg. apusene ale acestuia. Politica inițiată de el, de includere a coloniilor grecești de pe litoralul egeean al Asiei Mici în cadrul hotarelor statului lidian, este urmată de toți succesorii săi pînă la Cresus. **G**. reușește să anexeze cetățile elene Colofon și Magnesia pe Sipylos, dar atacă fără succes Smyrna și Milet. Bogate ofrande și daruri sînt trimise de **G**. oracolului din Delfi. Timp de aproape o jumătate de secol, Lidia este confruntată cu pustiirile cimerienilor, triburi nomade pătrunse către sfîrșitul sec. 8 î.e.n. din stepele nord-pontice, peste Munții Caucaz, în Asia Mică. Pentru a rezista atacurilor cimeriene, **G**. se aliază cu regele asirian Așurbanipal (izvoarele asiriene menționează un aliat „Gugu, rege din Luddu", care trimite în Asiria două căpetenii cimeriene în lanțuri); temîndu-se însă, după respingerea primului atac cimerian, de Imp. Asirian, aflat acum la zenitul puterii, **G**. se apropie de Psametic I (663—609 î.e.n.), faraonul rebel din Egipt, sprijinindu-l cu trupe împotriva lui Așurbanipal. **G**. cade într-o luptă cu cimerienii care cuceresc și jefuiesc Sardes, capitala regatului. Îi succede la tron fiul său Ardis (652—629 î.e.n.).

h

HADRIAN / PUBLIUS AELIUS HADRIANUS (76—138), împărat roman (117—138). Originar, ca și Traian, care îi este rudă și tutore și cu a cărui nepoată se va căsători, din colonia Italica din Hispania, **H.** își începe cariera în rîndurile armatei. Este tribun al legiunii a II-a Adiutrix (94/95), al legiunii a V-a Macedonica în Moesia Inferior (95/96), participă ca legat de legiune în statul major al împăratului și se remarcă în războaiele cu dacii și parții. Guvernator al Siriei (din 116/117), **H.** este adoptat de către Traian și, la insistențele Plotinei, soția acestuia, desemnat pe patul de moarte succesor, în condiții rămase pînă astăzi obscure (8 august 117). Începutul domniei este marcat de „conspirația celor 4 consulari", soldată cu executarea lui Lucius Quietus, A. Cornelius Palma, L. Publius Ortus și C. Avidius Nigrinus. Spirit neliniștit, sensibil, de o neobosită curiozitate, **H.** a străbătut în lungi călătorii toate prov. imp., în care a petrecut mai mult timp decît la Roma. A continuat edificarea aparatului funcționăresc imperial, promovînd cu predilecție reprezentanții ordinului ecvestru, a instituționalizat *consilium principis* (consiliul principelui), a inițiat o serie de reforme în armată și justiție. Pe plan extern, încheie pacea cu parții și renunță la ultimele cuceriri ale lui Traian (prov. Armenia, Asiria și Mesopotamia), fixînd granița orientală pe Eufrat. Cu **H.**, conștient de secătuirea potențialului ofensiv al statului, se trece definitiv la o politică externă defensivă (în Britannia este construit între 122—127 „valul lui **H.**", în Africa este trasat limesul împotriva popoarelor nomade ale deșertului). Legate de vizitele împăratului în Dacia au loc două reorganizări administrative ale prov., împărțită în 119 în Dacia Superior și Dacia Inferior, iar în 123 în Dacia Porolissensis, Dacia Superior și Dacia Inferior. În 132, intenția lui **H.** de a înălța un templu al lui Iupiter la Ierusalim declanșează ultima mare răscoală a iudeilor, condusă de Simon Bar-Kochba, reprimată în 135. În timpul domniei lui **H.** artele și arhitectura beneficiază de un sprijin prețios. La Roma și în alte orașe (Tibur, Atena) se desfășoară o intensă activitate edilitară. În Capitală este restaurat Panteonul, se construiește Mausoleul (viitorul Castel San Angelo) — mormîntul împăraților romani pînă la Caracalla — ș.a. **H.** a acordat o deosebită atenție promovării filozofiei și literaturii, manifestînd o pronunțată înclinare pentru cultura greacă. El însuși filozof și scriitor (autor de poezii în greacă și latină, discursuri, scrieri filologice și enciclopedice). **H.** rămîne una dintre cele mai originale personalități din galeria principatului.

HAMILCAR BARCAS („FULGERUL") (c. 290—229 î.e.n.), general cartaginez. Numit în 247 î.e.n. comandant al forțelor terestre cartagineze din Sicilia, în faza finală a primului război punic, **H.** face dovada unor remarcabile calități militare, reorganizează trupele punice din insulă și adoptă o nouă tactică, de uzură, în confruntarea cu romanii, rămînînd practic neînfrînt pînă la încetarea ostilităților. La Heirkte, în vecinătatea orașului Panormos, creează o puternică bază strategică, apoi, în 244, o alta pe muntele Eryx, de unde hărțuiește neîntrerupt forțele romane care asediau orașele Lilybaeum și Drepaneum ; concomitent, inițiază și pustiitoare raiduri de jaf pe coasta italică pînă la Kyme, în Campania. După înfrîngerea din bătălia navală de la insulele Aegates (241), Cartagina

îl desemnează pe **H.** în calitate de negociator plenipotențiar în tratativele de pace cu Roma. Reîntors în patrie, **H.** este numit, după izbucnirea marii răscoale a mercenarilor cartaginezi condusă de Mathos și Spendios (241), comandant al armatelor punice, reușind, la capătul unui război sîngeros de trei ani, să-i înfrîngă pe insurgenți. Desemnat în 237 strateg al Libiei și al orașelor cartagineze din Hispania, **H.** inițiază o politică îndrăzneață de cuceriri teritoriale în S Peninsulei Iberice pentru a compensa pierderea Siciliei, Corsicii și Sardiniei de către Cartagina la sfîrșitul primului război punic. După îndelungate lupte cu triburile celtibere, **H.** pune bazele unui adevărat imp. colonial cartaginez în jumătatea meridională a Hispaniei, ținutul celor mai bogate mine de argint ale lumii antice. La aceste operațiuni participă ginerele său Hasdrubal și fiul său † Hannibal, pus, la vîrsta de 9 ani, să jure ură veșnică Romei. **H.** își pierde viața într-o luptă cu tribul oretanilor în reg. izvoarelor rîului Baetis.

HAMMURABI / HAMMURAPI, rege al Babilonului (1792—1749 î.e.n.). **H.**, al 6-lea suveran al dinastiei amorite întemeiate în 1894 î.e.n. de Sumuabum („prima dinastie babiloneană"), îi succede la vîrsta de 25 de ani tatălui său Sin-muballit (1812—1792 î.e.n.), devenind stăpînul unui mic regat din Mesopotamia centrală cu o suprafață de c. 20 000 km^2 ; radial, frontierele orașului-stat nu se aflau mai departe de 70—80 km de Babilon. ● Descoperirile arheologice ale ultimelor decenii, descifrarea arhivei din Mari a lui Zimrilim, prin bogatele informații puse în circulație, au modificat imaginea lui **H.**, reducînd din soclul pe care acest vestit suveran fusese ridicat de istoriografia și literatura modernă. Astfel, trei sferturi din domnia sa, **H.** nu a fost decît unul dintre cei 4—5 despoți pretendenți la hegemonia mozaicului de orașe-state care alcătuiau Mesopotamia, abia în ultimii 10 ani de guvernare reușind să-și elimine adversarii și să constituie un imp. (și acesta nu atît de vast precum se credea pînă nu demult) ; unii cercetători înclină chiar să vadă în **H.** din primul deceniu de domnie un simplu vasal al suveranului asirian Șamși-Adad I (1813—1780 î.e.n.). Descoperirea pe două tăblițe de lut a „legilor din Eșnunna" (cu două secole mai vechi decît Codul lui **H.**), ca și a fragmentelor din legislația lui Lipit-Iștar din Isin (1934—1923 î.e.n.), a dovedit că opera legislativă a regelui babilonean nu este atît de izolată și originală precum se credea. Corespondența diplomatică și administrativă a lui Șamși-Adad I și Zimrilim, doi dintre contemporanii lui **H.**, se dovedește superioară celei a lui **H.** Imp. creat de **H.** este departe de a fi durabil, urmașii săi rămîn în scurt timp stăpîni doar peste nucleul acestuia, reprezentat de Babilonia ● Nu este însă mai puțin adevărat că **H.** a fost o personalitate energică, un om politic inteligent și lucid, un artizan neîntrecut al combinațiilor diplomatice rafinate, un administrator care dirija personal aparatul de guvernămînt ultracentralizat, un comandant militar îndrăzneț și talentat, astfel că, la sfîrșitul domniei sale, Babilonia reprezenta cea mai importantă putere a Orientului Mijlociu. Printr-un abil joc al alianțelor, **H.** își consolidează în primii ani de la urcarea pe tron poziția în Mesopotamia ; în anul 7 de domnie sînt schițați primii pași ai unei politici expansioniste prin ocuparea vechilor cetăți Uruk și Isin, iar în anii 10—11, prin cucerirea orașelor Malgium, Rapiqum și Salibi. Următoarele două decenii sînt consacrate consolidării economiei, realizării de mari canale, construirii sau reparării unor edificii civile și religioase ; relații pașnice sînt întreținute cu Regatul Mari, cu statele Larsa, Eșnunna și Asiria (slăbită după dispariția lui Șamși-Adad I). Anii 29 și 30 de domnie consemnează campanii victorioase la hotarele de N și NE, în cursul cărora sînt înfrînte coaliții ale Elamului, Asiriei, Gutium și Eșnunna. În anul 31, **H.** îl învinge pe Rim-sin, dinastul Larsei,

vecinul său din S, anexînd astfel întregul Sumer, Zimrilim, regele din Mari, aliat statornic de peste două decenii, este înfrînt în cel de-al 33-lea an al domniei lui **H.**, iar doi ani mai tîrziu, Mari, metropola de pe malul Eufratului, dispare definitiv din istorie după un mileniu de neîntreruptă existență. În anul 38 este supus orașul-stat Eșnunna, iar Asiria este constrînsă să recunoască suzeranitatea babiloneană. Puterea lui **H.** se află acum la zenit, titlul de „Rege al Sumerului, al Akkadului și al celor patru părți ale lumii" trădînd aspirațiile sale spre o monarhie universală ● O realizare majoră a lui **H.** o constituie tentativa de unificare a jurisdicției mesopotamiene prin redactarea celui mai vechi cod de legi din istorie ajuns pînă la noi ; stela de diorit pe care acesta este gravat în cel de-al 34-lea an de domnie a fost descoperită în 1901 la Susa și se află astăzi la Muzeul Luvru din Paris. Cele 282 articole sau paragrafe vizează uniformizarea dreptului civil, penal și comercial pe întinsul noului imp. și impresionează prin concizia și claritatea enunțurilor, prin nivelul de sistematizare, precum și prin modernitatea spiritului în care au fost gîndite. Prin opera sa politică și legislativă **H.** rămîne cel mai prestigios suveran al Mesopotamiei mileniului 2 î.e.n. Cei 43 de ani de domnie reprezintă o epocă de aur a civilizației babiloneene ; akadiana înlocuiește treptat, ca limbă cultă a Mesopotamiei, sumeriana ; acum se cristalizează cele două mari eposuri — *Poemul creațiunii* și *Epopeea lui Ghilgameș*. Cultul zeului Marduk, divinitatea locală a Babilonului, este ridicat la statutul de mare zeu al Mesopotamiei. Centrul de greutate al istoriei mesopotamiene se mută acum definitiv din Sumer în Babilonia, iar Babilonul se impune ca una dintre cele mai strălucite metropole ale Orientului. Urmașii lui **H.** se mențin încă un secol și jumătate (pînă în 1595 î.e.n.) pe tronul Babiloniei. Faima Babilonului face ca acest oraș să devină simbolul întregii țări, astfel încît jumătatea meridională a Mesopotamiei (între Bagdad și Golful Persic) este desemnată începînd cu izvoarele grecesti antice cu termenul de Babilonia.

HAN FEI (c. 280—233 î.e.n.), filozof chinez, cel mai important reprezentant al școlii legaliste *(Fajia)*. Născut în statul Han, **H.** este alături de † Li Si, cel mai de seamă discipol al filozofului † Xun Zi. Impresionat de continuul declin al regatului Han, **H.** prezintă suveranului Heng Hui (272—239 î.e.n.) o serie de proiecte de reforme economice și politice menite a consolida agricultura și potențialul militar al statului, dar toate scrierile sale rămîn fără ecou. Lucrările lui trezesc interesul viitorului împărat unificator al Chinei, † Shi Huang Di (246—210 î.e.n.), care îl cheamă la curtea statului Qin. Aici **H.** cade victimă unei intrigi de palat urzite de Li Si și moare în temniță. **H.** sintetizează variatele obiecții ale „legaliștilor" de pînă la el (care puneau la baza doctrinei lor legea — *fa*, ca normă supremă în administrarea statală), preia elemente atee din gîndirea daoistă *(Daojia)* și teoria adversă predestinării enunțate de Xun Zi, topindu-le într-un sistem propriu materialist, avînd ca principal obiect funcționarea statului prin concentrarea puterii absolute în mîna monarhului atotputernic. Sistemul său politic și filozofic, expus în *Cartea lui Han Fei (Han Fei Zi)*, *Cinci carii* (*Wu du*) ș.a., a cunoscut maxima glorie în timpul dinastiei Qin, stînd la baza măsurilor de unificare a Chinei adoptate de Shi Huang Di.

HANNIBAL (246—183 î.e.n.), om de stat și general cartaginez. Fiu al lui † Hamilcar Barcas, **H.** își însoțește tatăl în 237 în Spania, participînd alături de acesta, apoi din 229 alături de Hasdrubal, la constituirea imp. colonial punic din Hispania. Potrivit legendei, la vîrsta de numai 9 ani, **H.** este pus de Hamilcar Barcas, neconsolat de înfrîngerea suferită de Cartagina în primul război punic, să

jure ură veșnică Romei. La moartea lui Hasdrubal, forțele cartagineze din Spania îl aleg, în 224, pe **H.** în calitate de comandant suprem, măsură confirmată la Cartagina de masele populare, în pofida opoziției aristocrației conservatoare. Discipol al lui Alexandru cel Mare și Pirus, **H.** a ridicat gîndirea militară elenistică pe noi culmi, impunîndu-se, alături de Alexandru Macedon și Caesar, drept unul dintre cei mai străluciți comandanți militari ai antic. și totodată ai tuturor timpurilor. A perfecționat sistemul de cooperare în luptă între cavalerie și infanterie, a dovedit în practică importanța unui sistem eficient de recunoaștere și transmitere a informațiilor, rolul unei ofensive hotărîte. Strateg și tactician genial, organizator de inepuizabilă energie, conducător care a reușit să insufle, prin calitățile și exemplul personal, armatelor de mercenari comandate o încredere absolută, diplomat clarvăzător și om politic lucid, **H.** a fost considerat de către romani drept dușmanul lor cel mai aprig din întreaga istorie. El rămîne cea mai strălucită personalitate a existenței de peste jumătate de mileniu a Cartaginei ● Cucerirea în 219, la capătul unui asediu de 8 luni, a orașului iberic Saguntum, în pofida protestelor Romei, și traversarea fluviului Ebru, în vederea supunerii întregii peninsule, au ca urmare declarația de război romană adresată Cartaginei, care inaugurează cel de-al doilea război punic (218—201). Printr-o hotărîre genială, **H.** răstoarnă, la începutul conflictului, toate planurile romane, transformînd pentru 16 ani Italia în principalul teatru de război ; operațiuni militare se vor mai desfășura însă în întreaga Mediterană Occidentală, în Spania, Sicilia, Grecia, Africa de Nord. După declarația de război a Romei, **H.** străbate în august 218, cu o armată de 50 000 de pedeștri, 9 000 de cavaleri și 37 de elefanți, Munții Pirinei, forțează trecerea Rhônului în Gallia și dejoacă toate tentativele romane de a-i bara drumul, traversează în toamna anului 218, în numai 15 zile, dar cu grele pierderi, culmile înzăpezite ale Alpilor, pătrunzînd în octombrie 218, cu cei 26 000 de soldați care i-au mai rămas, în N Italiei, în Cîmpia Padului. Rapiditatea și insolitul manevrelor lui **H.** au zădărnicit planurile romane care urmăreau concentrarea a două armate, una în Sicilia, pentru a debarca în Africa de Nord, și alta la Pisa, pentru a trece în Spania ; cea de-a treia, alcătuită în grabă, a încercat zadarnic să-l împiedice pe **H.** să traverseze Rhônul și să pătrundă în Peninsula Italică. Raliindu-și celții recent supuși de romani, din rîndurile cărora își completează armata, redusă la jumătate de marșul intempestiv, **H.** înfrînge în două bătălii din N Italiei — pe rîurile Ticinus (noiembrie 218) și Trebia (decembrie 218) — armatele consulilor P. Cornelius Scipio și T. Sempronius Longus. Urmărind în primul rînd distrugerea hegemoniei Romei în Italia prin desprinderea aliaților ei, **H.** se va prezenta acestora drept un eliberator al populațiilor și cetăților italice de sub jugul roman. În martie 217 traversează Apeninii și pătrunde în Etruria (evenimente în cursul cărora își pierde un ochi). Pe malul nordic al Lacului Trasimene, **H.** surprinde și nimicește, în iunie 217, armata consulului Caius Flaminius (30 000 de soldați), care cade în luptă. Dictatorul ales în aceste zile grele pentru Roma, Q. Fabius Maximus, este numit la scurt timp și *Cunctator* (Zăbavnicul) pentru tactica sa de a evita o luptă deschisă cu armata cartagineză. Politica de temporizare promovată timp de 6 luni de prevăzătorul dictator, devastările punice din Italia centrală și meridională îi determină pe cei doi consuli nou aleși, L. Aemilius Paulus și C. Terentius Varro, să angajeze în august 216, la Cannae, în Apulia, o nouă confruntare deschisă cu Hannibal. Slăbind centrul și oferind atacului roman iluzia unei victorii ușoare, **H.** reușește, grație solidității flancurilor și a manevrei de învăluire a cavaleriei, să obțină completa încercuire a armatei romane (dublă ca efectiv),

care lasă pe cîmpul de luptă 45 000 de morți și 20 000 de prizonieri. Cannae, cea mai gravă înfrîngere militară din istoria Romei republicane, a devenit model al bătăliei de învăluire în istoria artei militare. În urma acestei victorii, după ce Roma refuză orice tratative de pace, **H.** pătrunde în Campania, raliindu-și triburile samniților și Capua, cel mai strălucit oraș al reg. Alte numeroase populații italice și orașe (precum Nola, Neapolis și Cumae) rămîn însă fidele alianței romane. În 215 Cumae rezistă atacului cartaginez, în schimb orașele grecești din S Italiei — Locri și Crotona — își deschid porțile în fața lui **H.**; în același an, strategul primește primul ajutor trimis de metropolă (4 000 de mercenari numizi și 48 de elefanți), insuficient însă după aproape 4 ani de istovitoare lupte. Victoria de la Cannae este urmată de o serie de succese diplomatice de răsunet. Filip V, regele Macedoniei elenistice, încheie o alianță cu **H.** declarînd război Romei. Siracuza trece în tabăra antiromană, o armată cartagineză debarcînd apoi în Sicilia. Tarentul, urmat de Metapont și Thurioi, se alătură, în anii 213—212, punilor ● Din 212—211 însă, balanța de forțe începe să se încline lent, dar inexorabil, în favoarea Romei. În pofida superiorității lui **H.** pe cîmpul de luptă, depărtarea de bazele de aprovizionare din Africa de Nord și Spania, dominația maritimă romană, tenacitatea și puterea de rezistență latină au măcinat treptat forțele cartagineze de pe solul italic; **H.** a supraapreciat forțele centrifuge din cadrul sistemului hegemoniei italice a Romei. În 212 Siracuza este cucerită de romani, iar diversiunea de mare anvergură a lui **H.** din 211, cînd apare sub zidurile Romei (*Hannibal ad portas*), nu îi poate obliga pe romani să ridice asediul orașului Capua, care este cucerit și aspru pedepsit. Printr-o abilă diplomație, Roma reușește să găsească, în Liga Etoliană și Pergam, aliați fideli în primul război macedonean (215—205), obligîndu-l pe Filip V să se consacre, în exclusivitate, operațiunilor militare din Grecia. În 210, un nou general roman, în vîrstă de numai 25 de ani, era numit comandant suprem al forțelor din Spania, eliminînd pînă în 206 orice rezistență punică în Peninsulă; supralicitîndu-i calitățile, istoriografia romană a făcut din Scipio Africanus Maior contrapondcrea ideală a geniului comandant cartaginez. Opoziția crescîndă manifestată față de **H.** la Cartagina cenzurează cu tot mai multă hotărîre cererile de ajutor venite din Italia. Tot mai izolat pe solul italic, **H.** apelează la ajutorul fratelui său Hasdrubal. Acesta, cu ultima mare oaste punică din Hispania, reface drumul lui **H.** dar, ajuns în Italia centrală, este surprins de forțele celor doi consuli la rîul Metaurus, pierzînd în bătălie întreaga armată și propria-i viață (207). Redus la defensivă în S Italiei, **H.** este rechemat în 203 în Africa, după victoriile repurtate aici de Publius Cornelius Scipio. La capătul a 16 ani de lupte, **H.** părăsește neînfrînt pămîntul Italiei. La Zama însă, în ultima bătălie a celui de-al doilea Război punic (202), **H.** este înfrînt de Scipio, Cartagina semnînd, în anul următor, tratatul de pace. Ales de cercurile populare ale cetății *sufet*, **H.** schițează un program de reforme economice, fiscale, constituțională, vizînd refacerea puterii cartagineze, dar animozitatea oligarhiei și presiunile Romei îl obligă în 195 să se refugieze la curtea lui † Antiochos III, suveranul Regatului Seleucid, unde încurajează ostilitatea împotriva romanilor. La începutul războiului lui Antiochos III împotriva Romei (192), **H.** susține, fără succes, ideea purtării luptelor pe solul italic. După înfrîngerea seleucidă de la Magnesia (190), după o serie de peregrinări, **H.** se refugiază la curtea regelui Bitiniei, Prusias I, conduce flota acestuia la victoria în războiul împotriva Pergamului (184) dar, după înfrîngerea Bitiniei, pentru a nu cădea în mîinile romanilor, care ceruseră predarea lui, se sinucide la Libyssa.

HATȘEPSUT, regină egipteană din dinastia 18 (1504—1482 î.e.n.). Fiica lui Tutmes I (1562—1512 î.e.n.) și a reginei Ahmose, căsătorită cu Tutmes II (fratele ei vitreg), **H.** domnește 8 ani alături de acesta (1512—1504 î.e.n.). La moartea lui Tutmes II (1504 î.e.n.), **H.** exercită regența în numele moștenitorului tronului † Tutmes III, care nu împlinise 10 ani. Deși deținătoare *de facto* a puterii, în cel de-al doilea an de domnie a lui Tutmes III, ambițioasa **H.**, sprijinită de o puternică facțiune de la curte, uzurpă tronul și *de jure*, adoptă titulatura regală și epitetele proprii faraonului, statuile ei purtînd atributele masculine ale regalității, inclusiv barba. Timp de 22 de ani, Tutmes III (poate cel mai strălucit faraon din istoria Egiptului) este constrîns să rămînă în umbră. Epocă de pace, domnia reginei **H.** rămîne cunoscută în istorie prin celebrul templu în terase de la Deirel-Bahri, din apropierea Tebei, înălțat de sfetnicul favorit al reginei, cancelarul și arhitectul-constructor † Senmut. Pe zidurile templului sînt redate pe larg scene din expediția comercială organizată de **H.** în Țara Punt (pe coasta Africii Răsăritene) în anul 6/7 al domniei personale; în toate aceste scene Tutmes III apare o singură dată, într-un plan secundar. În 1482 î.e.n. puterea este preluată de Tutmes III, care martelează numele ei de pe monumente și din inscripții.

HATTUȘILIS I/LABARNAS II, suveran hitit (c. 1650—c. 1620 î.e.n.). Succesor al lui Labarnas — fondatorul Regatului Vechi (identificat de unele izvoare antice chiar cu acesta), **H.** mută capitala statului de la Kușșara la Hattușaș (=Bogazköy, Turcia). **H.** este primul suveran hitit care inițiază o politică expansionistă în Siria septentrională, cucerind și distrugînd orașul Alalakh; el poartă un război împotriva regatului Arzawa din SV Asiei Mici și este confruntat cu primele atacuri ale huriților la hotarele de SE ale statului. Din timpul domniei sale datează primele documente de limbă hitită, redactate în scriere cuneiformă, printre care și poeticul său „testament politic", unde deplînge intrigile de la curte, ostile lui, în care au fost atrași proprii săi copii.

HATTUȘILIS III, suveran hitit al Regatului Nou (c. 1289—c. 1265 î.e.n.). **H.**, fiu al lui Mursilis II (c. 1345—c. 1315 î.e.n.), este numit, la scurt timp după preluarea tronului de către fratele său Muwatallis (c. 1315 î.e.n.), guvernator al Țării de Sus, cu reședința la Samukha, și comandant militar cu largă autoritate. În timpul domniei lui Muwatallis, **H.** devine a doua personalitate ca importanță în stat, ceea ce are ca urmare repetate acuzații la curte că ar nutri planuri ascunse de preluare a tronului. În timpul vieții lui Muwatallis aceste aserțiuni sînt respinse de suveran, relațiile dintre cei doi frați rămînînd bune. ● După ocuparea tronului de către Urhi-Teșub (c. 1296 î.e.n.), un fiu nelegitim al lui Muwatallis, reluarea acuzațiilor împotriva lui **H.** duce treptat la încordarea relațiilor dintre rege și unchiul său. Revocarea lui **H.** din funcția de guvernator al Țării de Sus și de rege al orașelor Khakpiș și Nerik declanșează rebeliunea deschisă a acestuia. În războiul civil **H.**, care-și raliase nobilimea, iese învingător, Urhi-Teșub, făcut prizonier, este exilat în N Siriei, apoi în insula Cipru. Confruntat cu politica ofensivă a Egiptului în spațiul sirian și cu rapida ascensiune a Asiriei la rangul de mare putere la frontiera Eufratului (și care anexase, după înfrîngerea rebeliunii lui Wasașatta, Regatul Mitanni), **H.** semnează un tratat de asistență mutuală cu regele kasit al Babiloniei Kadașman-Turgu. La 16 ani de la marea bătălie de la Kadeș, **H.** încheie în 1283 î.e.n. un tratat cu faraonul Ramses II (1304—1237 î.e.n.), care stipulează statutul de deplină egalitate a celor două puteri și statuează sferele de influență egipteană și hitită în Siria. Tratatul (păstrat pînă astăzi în versiune hieroglifică și cuneiformă) aduce pacea cu Egiptul; nu se știe dacă o întrevedere personală dintre cei doi suverani, menționată în iz-

voarele epocii, a avut loc. În anul 34 de domnie a lui Ramses II, o fiică a lui **H.** devine soție a faraonului. Domnia lui **H.** reprezintă o epocă de prosperitate și înflorire culturală a Regatului Hitit. Un rol de prim plan a jucat la curte Pudu-Kheba, soția lui **H.**, documentele de stat purtînd numele ambilor suverani. Îi urmează la tron fiul său, Tudhaliyas IV (c. 1265—c. 1235 î.e.n.).

HECATEU / HEKATAIOS / din MILET (c. 560—c. 480 î.e.n.), geograf și istoric (logograf) grec. Originar dintr-o familie nobiliară ioniană, elev poate al lui Anaximandru, **H.** întreprinde ample călătorii în Marea Mediterană, participînd apoi activ la răscoala orașelor grecești din Asia Mică împotriva stăpînirii persane (500—494). *Descrierea pămîntului (Periegesis* sau *Periodos ges,* 2 cărți), concepută inițial ca o anexă explicativă a hărții pămîntului realizată de Anaximandru, dezvoltată și completată ulterior, cuprinde descrierea Europei și Asiei, urmărind coastele Mediteranei și ale Mării Negre. Stăpîn pe o solidă documentare, el însuși observator pertinent, **H.** oferă prețioase informații geografice (fixarea locului cu ajutorul punctelor cardinale), etnografice și istorice, despre locurile și populațiile descrise, impunîndu-se, alături de Anaximandru, drept unul dintre întemeietorii geografiei antice.

HELIODOR/HELIODOROS din EMESA (sec. 3 e.n.?), scriitor grec. Autorul povestirii *Aithiopika (Etiopicele,* 12 cărți), o capodoperă a romanului de dragoste antic, narează destinul aventuros a doi îndrăgostiți, Haricleea, fiica regelui Etiopiei, și grecul Theagenes. Înregistrînd un remarcabil progres față de romanele anterioare, creația lui **H.** excelează în arta narației, cunoscînd o largă circulație în ev. med. bizantin precum și în Europa sec. 15—17.

HELLANICOS din LESBOS (c. 480—c. 400 î.e.n.). istoric grec, ultimul logograf. Contemporan mai tînăr al lui Herodot, el n-a călătorit însă, cele c. 23 de scrieri ale sale fiind, în cvasiexclusivitate, compilații livrești. Principala sa preocupare este mitografia (istoria legendară a grecilor) și dorința de a ordona genealogic și cronologic vastul material care circula în epocă *(Phoronis, Deukalioneia, Asopis, Atlantis* și *Troika).* Latura etnografico-istorică a activității sale s-a materializat în monografii ale reg. grecești — *Argolika, Thessalika, Boiotika,* sau ale ținuturilor locuite de barbari — *Lydiaka, Persika, Skythika,* un loc distinct revenind istoriei Atticii pînă în epoca Războiului peloponesiac (*Atthis,* 2 cărți). De largă circulație s-au bucurat *Hieresai tes Heras* (3 cărți), o cronică universală (pînă la 421 î.e.n.) a întregului spațiu grec, abordată pe baza unei scheme cronologice unitare a listelor preoteselor zeiței Hera din Argos, și *Karneonikai,* un repertoriu al învingătorilor de la jocurile Carneene (poeți și muzicieni). Opera sa, bogată în informații, preluate însă necritic, redactată într-un stil încă arhaic, a fost folosită de Tucidide (care o și critică sever), de Duris din Samos ș.a., fiind citită și apreciată pînă în sec. 4 e.n.

HERACLIT / HERAKLEITOS / din EFES (c. 544—c. 483 î.e.n.), filozof grec. Mediul familial, străvechea stirpe efesiană, în cadrul căreia se moștenea o importantă funcție sacerdotală a cetății, l-a marcat puternic pe **H.** Efesul nu participă la răscoala antipersană a coloniilor ioniene (499), iar răsturnarea democratică din 479 îl va determina pe **H.** să se retragă din viața politică a cetății, căutîndu-și refugiu în meditația solitară. Deși la curent cu toată gîndirea epocii, nu aparține nici unei școli filozofice, nu se revendică de la nici un dascăl, nu are nici un elev ; subiect al disprețului sau ironiei sale sînt atît Homer și Hesiod, cît și Pitagora sau filozofii materialiști ionieni. Personalitatea sa enigmatică, apoi stilul voit abscons al operei sale i-au adus de timpuriu porecla „Obscurul" *(skoteinos).* Unica sa scriere, căreia posteritatea i-a dat titlul de *Peri physeos (Despre natură),* nu este o lucrare sistematică, ci mai degrabă un jurnal în care autorul și-a consemnat, sub formă de

maxime, concluziile asupra unor probleme-cheie ale filozofiei ; interpretarea celor 130 de fragmente rămîne și astăzi subiect de dispută. În timp ce filozofii ionieni aveau ca principal țel identificarea elementului primordial din care derivau toate lucrurile universului, **H.** consideră ca principală caracteristică și esență a lumii mișcarea, schimbarea neîncetată, concepție sintetizată de posteritate în expresia *panta rhei (totul curge).* Focul veșnic viu este, în concepția lui **H.**, nu numai substanță din care provin lucrurile, esența lor comună, ci și principiul activ (factorul motor) care determină mișcarea, continua transformare a elementelor ; el generează aerul, care trece în apă, apoi în pămînt, circuitul continuînd apoi în sens invers. „Această lume, scrie **H.**, aceeași pentru toate ființele, n-a fost făcută de nici un zeu și de nici un muritor ; ea a existat totdeauna, este și va fi un foc mereu viu, aprinzîndu-se cu măsură și stingîndu-se cu măsură ... Toate lucrurile se schimbă în foc și focul se schimbă în toate lucrurile ca mărfurile în aur și aurul în mărfuri." Lumea unitară, și materială, este deci eternă ; filozof materialist, **H.** afirmă totodată capacitatea cognitivă a ființei umane. Cea mai importantă creație a sa rămîne însă dialectica. **H.** recunoaște caracterul obiectiv și universal al mișcării, ideea unității și opoziției contrariilor. Este conștient de caracterul concomitent al laturilor contradictorii proprii lucrurilor, de conflictul necesar al contrariilor, care poate însemna însă și armonie. Totul în univers și societate se supune unei ordini necesare, desemnate de **H.** cu numele de *logos.* Gîndirea lui **H.** a avut în antic. o puternică influență asupra stoicilor (îndeosebi Cleante) și asupra lui Clement din Alexandria ; a exercitat o constantă fascinație pentru Hegel, K. Marx, Fr. Engels, F. Lasalle și Lenin.

HERODIAN / HERODIANOS (c. 180—c. 250), istoric grec. Libert imperial originar probabil din Siria, **H.** este autorul unei istorii a împăraților romani, de la moartea lui Marcus Aurelius (180) la urcarea pe tron a lui Gordian III (238) *(Herodianou tes meta Markon basileias historia — Istoria lui Herodian după domnia lui Marcus,* 8 cărți), ajunsă pînă la noi. Deși superficială, lucrarea are o reală valoare documentară (autorul fiind contemporan evenimentelor narate).

HERODOT / HERODOTOS (c. 484—c. 425 î.e.n.), istoric grec. S-a născut într-o familie aristocratică din orașul Halicarnas — în SV Asiei Mici (Caria). Obligat de luptele civile, în care este implicată familia lui, să-și părăsească patria, **H.** trăiește o vreme în Samos, revine după căderea tiranului Lygdamis în orașul natal (c. 454), călătorește mult și se stabilește la Atena. Aici se numără printre prietenii lui Sofocle și este un apropiat al cercului lui † Pericle. În 444 este unul dintre coloniștii fondatori ai orașului Thurioi din S Italiei și nu se știe dacă a mai revenit în Attica. Cronologia călătoriilor sale este viu disputată ; dorința de a vedea lumea l-a purtat în Egipt și Cirenaica, pe Eufrat, la Babilon, în Fenicia, în insulele din Marea Egee, Tracia, Macedonia, Grecia și în Marea Neagră, la Olbia, de unde explorează ținuturile nord-pontice locuite de sciți. Opera sa, *Historiai (Istorii),* redactată în dialect ionic și împărțită în epoca elenistică în 9 cărți, își propune programatic să abordeze prima mare confruntare dintre lumea orientală (Asia) și cea apuseană (Grecia), dintre despotismul oriental și democrația elenă, culminînd cu Războaiele medice. Trecînd peste epoca mitică, **H.** urmărește ascensiunea puterii persane, prezentînd totodată istoria popoarelor supuse de Ahemenizi — lidieni, babilonieni, egipteni, sciți, libieni — și, în paralel, istoria principalelor cetăți grecești (cărțile I—4). Ample excursii geografico-etnografice completează desfășurarea evenimentelor istorice. Confruntarea este declanșată de răscoala antipersană a orașelor ioniene din Asia Mică, căreia îi succed campaniile lui Darius și Xerxe I împotriva

Greciei. Opera se încheie în momentul cuceririi orașului Sestos (478) de către atenieni (cărțile 5—9); dacă **H.** a oprit aici intenționat sau nu narațiunea constituie un subiect și azi controversat. *Pater historiae*, titlu pe care posteritatea i l-a acordat, este semnificativ pentru locul lui **H.** în evoluția științei istorice. Făcînd trecerea de la logografi la critica istorică a lui Tucidide, opera sa a marcat, în adevăratul sens al cuvîntului, începuturile acestei discipline. **H.** s-a folosit de scrierile lui Hecateu din Milet, Charon din Lampsacos, Xanthos din Sardes, a cercetat inscripții, oracole, cronici locale, liste de magistrați, liste fiscale și de învingători la jocurile olimpice, adăugind la acestea informațiile culese în timpul lungilor sale călătorii și filtrînd prin propria sa viziune tot acest material pe care-l subordonează unei cauzalități pragmatice. Citită și apreciată din antic., opera lui **H.** a dobîndit noi validări în epoca modernă, importante descoperiri arheologice (de ex. dezvelirea ruinelor Babilonului) au confirmat veridicitatea multora din afirmațiile lui. În același timp, el și-a înscris numele ca unul din marii prozatori ai literaturii universale, înzestrat deopotrivă cu forță epică și capacitate de construcție dramatică și mînuind o frază viguroasă, puternic evocatoare.

HERON din ALEXANDRIA, matematician, inginer și topograf grec. Nu posedăm nici o informație asupra vieții celebrului autor antic căruia îi datorăm principalele informații asupra matematicilor aplicate în antic. clasică. **H.**, poreclit „*Mechanikos*" („*Mecanicul*"), a trăit între 200 î.e.n. și 300 e.n. — specialiștii optînd mai recent pentru perioada sec. 1 î.e.n. — 1 e.n. Marele lui merit este de a fi prelucrat și sintetizat lucrările unor precursori celebri — Ctesibios, Arhimede, Filon din Bizanț — și de a oferi o serie de manuale, tratate clare, ușor accesibile și cu un țel practic bine precizat. *Metrika* (3 cărți) abordează principiile practice ale măsurării suprafețelor, *Definițiile* constituie un mic dicționar de termeni și concepte de geometrie, *Mecanica* (3 cărți), *Dioptra* studiază amănuntele construcției instrumentelor de măsurare a distanțelor, *Katoptika* tratează tehnica realizării oglinzilor plane și curbe, *Beloptika* — principiile de construcție a catapultelor, *Geometrika*, *Stereometrika* și *Despre măsuri* dezvoltă problematica practică a măsurătorii, *Despre construcția automatelor* (2 cărți) sau *Pneumatika* reiau tradițiile elenistice ale construcțiilor miniaturale. Scrierile sale, care au circulat în antic., în versiuni grecești și latine, au fost traduse și în limba arabă și s-au bucurat în Occident de o largă circulație pînă în sec. 18.

HESIOD/HESIODOS (sec. 8—7 î.e.n.), poet epic grec. Cel mai important poet al epocii arhaice, alături de Homer, și prima personalitate din literatura europeană despre a cărei existență avem informații concrete (puține), furnizate chiar de operă. Tatăl lui s-a mutat din Kyme (Asia Mică) în Beoția, la Askra, localitate unde s-a născut **H.** și fratele său Perses. Păstor și agricultor de condiție modestă, **H.** a apărut în public ca rapsod, părăsind, se zice, o singură dată Beoția pentru o călătorie în Calchis (Eubeea), unde a și dobîndit un premiu. Două din creațiile sale au ajuns pînă la noi: poemul genealogic de factură filozofică *Theogonia* (1022 de hexametri) și poemul didactic *Munci și zile (Ergai kai Hemerai*, 828 de versuri). *Theogonia* reprezintă unica cosmogonie mitică păstrată integral; **H.** narează geneza universului, succesiunea și lupta generațiilor divine: Uranos, Cronos, încheind cu triumful lui Zeus. În poem se perindă peste 300 de personaje mitice. Discuțiile asupra influențelor masive ale mitologiilor Orientului Apropiat, îndeosebi hitite și siriene, cît și asupra aportului lui **H.** la sistematizarea panteonului prezentat continuă și astăzi. *Munci și zile*, cel dintîi poem didactic european, cuprinde în prima parte o istorie a omenirii, concepută ca o decădere

continuă — de la vîrsta de aur la cea de fier din epoca sa — și presărată de sentințe și alegorii cu valoare general umană ilustrate cu exemple din lumea mitologică. Partea a doua conține sfaturi concrete pentru munca cîmpului, navigația pe mare, comportamentul oamenilor față de semeni și de divinități. Două teme se conturează cu pregnanță — dreptatea și munca; izvorînd dintr-o experiență amară de viață, tonul poemului este profund pesimist. Sub numele lui **H.** au mai circulat în antic. o serie de alte poeme precum *Aspis (Scutul)*, *Ehoiai* sau *Gynaikon Katalogos (Catalogul femeilor)*. Opera lui a început să fie studiată în școli din sec. 6 î.e.n., a exercitat o vizibilă influență în epoca elenistică, a găsit admiratori la Roma (Lucrețiu și Vergiliu) și comentatori pînă în epoca bizantină și în Renaștere.

HIERON I (c. 525—466/465 î.e.n.), tiran grec din Sicilia. Frate mai vîrstnic al lui ↑Gelon, căruia îi succede în 485 î.e.n. ca tiran al orașului Gela, iar în 478 la conducerea Siracuzei. Hegemon necontestat al cetăților grecești din insulă după 476, **H.** intervine activ în politica Italiei meridionale (sprijină orașele Locri, în conflictul cu Rhegionul, și Skidros — în cel cu Crotona). Strălucita lui victorie navală de la Kyme (474) stăvilește definitiv expansiunea etruscă spre sud. Învingător în mai multe rînduri în cursele de care de la Olimpia, **H.** a fost și un generos mecena, la curtea sa găsind adăpost Simonide, Pindar, Eschil, Epiharm sau Bachilide. Fratele său Thrasybulos, care i-a succedat, a fost în scurt timp izgonit, la Siracuza fiind restabilit un regim democratic.

HIERON II (c. 306—215 î.e.n.), tiran, apoi rege al Siracuzei. Participant la campaniile anticartagineze din Sicilia ale lui Pirus (278—276 î.e.n.), devenit apoi comandant suprem al forțelor siracuzane (275/274). **H.** instituie un regim personal la Siracuza. Victoriile repurtate asupra mamertinilor au ca urmare proclamarea lui în 269 ca rege al Siracuzei, stăpîn al întregii Sicilii orientale. O nouă campanie împotriva mamertinilor fortificați în Messana (264) duce la declanșarea primului Război punic (264—241). Inițial aliat al Cartaginei, **H.** încheie în 263 pacea cu Roma, urmînd pînă la moarte o politică consecvent filoromană, care a adus cetății o remarcabilă înflorire economică. Monarh de tip elenistic, autor al unei legislații agrare severe, **H.** a întreținut relații bune cu Grecia, Rhodos, Egiptul ptolemeic și cu Cartagina. Nici izbucnirea celui de-al doilea Război punic (218), cu victoriile răsunătoare ale lui Hannibal, nici opoziția propriului său fiu, Gelon (coregent între 240—216), nu l-au putut abate de la alianța cu Roma, alianță denunțată de Hieronymos, nepotul și succesorul său, care trece în tabăra cartagineză; cucerită în 212 de romani, Siracuza își pierde definitiv independența politică.

HIPARH/HIPPARCHOS din NICEEA (c. 190—c. 120 î.e.n.), astronom și geograf grec. Stabilit în jurul anului 160 în Rhodos, **H.** își desfășoară restul activității, cu excepția unor scurte popasuri la Alexandria, în acest strălucit centru al civilizației elenistice. Vasta sa operă, în afară de un comentariu critic din tinerețe la epopeea lui Aratos din Soloi, s-a pierdut. Precizia observațiilor și cercetărilor sale, precum și noutatea scrierilor îl situează printre cei mai de seamă astronomi ai antic. **H.** a recalculat distanța dintre pămînt, soare și lună, stabilită de Aristarh, a corectat dimensiunile și traiectoria acestor corpuri cerești (el rămîne însă un adept hotărît al geocentrismului), a calculat durata anului cu o diferență de numai 6 minute 26 secunde față de cea actuală, iar durata unei luni diferită cu numai o secundă de rezultatele sec. 20. Un catalog în care fixa poziția a 800 de stele, în funcție de latitudine și longitudine, a stat la baza tuturor hărților cerești pînă la Nicolaus Copernic. Unul dintre creatorii trigonometriei.

HIPOCRATE/HIPPOKRATES/din COS (c. 460—c. 370 î.e.n.), medic grec. **H.**, fiul lui Heraclide, aparține unei familii de medici din insula Cos; este elev al lui Herodicos din Selymbria, întreprinde numeroase și îndepărtate călătorii, poposește probabil și la curtea regelui Macedoniei Perdiccas II, moare la vîrstă înaintată în orășelul tesaliot Larisa. La cîteva sec. de la moarte, **H.** devenise o figură semilegendară, fiind considerat drept cel mai vestit medic al antic., sub numele său circulînd sute de lucrări. Așa-numitul *Corpus Hippocraticum* a reținut sub numele său 58 de lucrări (însumînd 73 de cărți); este vorba de texte medicale redactate în sec. 5—1 î.e.n., considerate a corespunde ideilor școlii din Cos și gîndirii lui **H.** Dintre acestea *Epidemiile* (cărțile 1 și 3), *Prognostikon* par să dateze de la sfîrșitul sec. 5 î.e.n., aflîndu-se cel mai aproape de principiile și practicile școlii lui **H.** Comentariile lui Galen din Pergam (celălalt medic vestit al antic.) au sintetizat moștenirea hipocratică, care, prin intermediul traducerilor în siriană, arabă, ebraică și latină, a fost transmisă ev. med., influențînd gîndirea medicală pînă în epoca modernă. **H.** este întemeietorul medicinii științifice: cu el se face trecerea de la explicația magico-religioasă la cea pur rațională a sănătății și bolii organismului uman. Metodologia sa pune în centrul preocupărilor observația amănunțită și neîntreruptă a semnelor prevestitoare bolii, apoi a manifestărilor acesteia, căutînd reducerea simptomelor la cauzele lor primare. **H.** a văzut organismul uman ca un tot unitar reacționînd la fenomenele mediului înconjurător. Ideea că sănătatea se bazează pe amestecul celor 4 umori a influențat întreaga medicină pînă în epoca Renașterii. Terapia dietetică și a medicinii naturale rămîn puncte forte ale gîndirii hipocratice.

HIPODAM/HIPPODAMOS/din MILET (sec. 5 î.e.n.), urbanist și arhitect grec. Sistemul urbanistic folosit de **H.** în reconstrucția orașului Milet (după marea distrugere din 494 î.e.n.), în sistematizarea Pireului (înainte de 446), în ridicarea coloniei italice Thurioi (444) — rețele de străzi paralele care se întretaie în unghi drept, cartiere riguros ordonate — și numit după el „sistemul hipodamic“, este în realitate mai vechi, originar din Ionia. O scriere a sa consacrată organizării statale, influențată de gîndirea pitagoreică, este criticată de Aristotel. **H.** rămîne cel mai vestit arhitect urbanist grec.

HIPPIAS (?—c. 488 î.e.n.), tiran atenian (528/527—510 î.e.n.). Fiul lui † Pisistrate și fratele mai vîrstnic al lui Hipparchos, cu care a preluat, la moartea tatălui, guvernarea cetății. A încercat să continue politica internă a lui Pisistrate, dar nemulțumirea unor pături tot mai largi ale populației a dus, după asasinarea lui Hipparchos de către Harmodios și Aristogeiton (514), la un regim de represiune soldat cu executarea și exilarea a numeroși cetățeni. **H.** reușește să respingă primul atac al exilaților sprijiniți de Sparta, dar în 510 este obligat de armata comandată de regele spartan Cleomene I și de atenienii nemulțumiți conduși de † Clistene, să capituleze și să se exileze. Se refugiază inițial la Sigeion, în Tracia, apoi la Susa, la curtea regelui persan Darius I. Participă la prima expediție persană împotriva Greciei condusă de Datis și Artaferne, indicînd invadatorilor Marathonul ca loc de debarcare în Attica (490).

HIRAM/AHIRAM, rege al Tirului (969—936 î.e.n.). În timpul celor 34 de ani de domnie a lui **H.** Tirul smulge Sidonului rolul de cetate hegemonă a Feniciei, preeminență menținută și în următoarele secole. Tot acum încep să fie puse bazele imp. colonial al Tirului în Mediterana Occidentală. Fiu al lui Avibaal (Abibalus), **H.** ocupă tronul la vîrsta de 19 ani, sporește suprafața insulei pe care se află zidită cetatea, prin unirea ei cu o insuliță vecină, mărește portul, cheiurile și piețele orașului, construiește noi temple divinităților Aștarte și Melkart, participă la reprimarea unei revolte a cetății Citium (=Larnaka) din Cipru. **H.** întreține strînse raporturi politice și comerciale cu Regatul Israel. Prieten al regilor David (1004—965 î.e.n.) și Solomon (965—928 î.e.n.), **H.** furnizează acestora meșteșugari și materiale, îndeosebi lemn de cedru (în schimbul cerealelor și uleiului) pentru construcția palatului și templului din Ierusalim. Cu regele Solomon **H.** organizează, din Ezion-Geber, expediții comune spre enigmatica țară Ofir din Marea Roșie, renumită în antic. pentru bogăția sa în aur. Îi succede la tron fiul său Baal-Ezer.

HOMER/HOMEROS (sec. 8 î.e.n. ?), poet epic grec. Cele mai vechi biografii ale părintelui literaturii eline și totodată al celei europene datează din epoca Romei imperiale, ele avînd însă la bază versiuni grecești mai vechi. Cu excepția informației că 7 cetăți antice își disputau cinstea de a fi considerate ca patrie a vestitului bard (preferințele îndreptîndu-se spre Smirna și Chios) și a celei că adevăratul nume al poetului ar fi fost Melesigenes, restul a fost considerat ca aparținînd legendei; portretele care-l reprezintă pe Homer sînt creații idealizate ale artiștilor elenisticì, lipsite de un suport istoric. Din sec. 6 î.e.n., din momentul în care, în epoca lui † Pisistrate, *Iliada* și *Odiseea* încep a fi recitate în serbările panatenee de la Atena și înregistrate în scris, se nasc și primele întrebări legate de autor și perioada în care au fost create. Circulația și faima dobîndite în întreaga lume elenă fac din poemele homerice manual școlar pînă în epoca bizantină, izvor și model statornic al creației poetice. Elenismul oferă, grație scrupulozității și minuțioasei strădanii a unor cărturari precum Zenodot din Efes, Aristofan din Bizanț și Aristarh din Samotrace, primele ediții critice realizate pe baze științifice, eliminîndu-se adaosurile și interpolările tîrzii, tot ei fiind și autorii primelor comentarii solide, temeinice ale celor două monumentale epopei. Tot acum îi este negată definitiv lui Homer paternitatea unor creații precum *Kyklos*, *Margites*, *Batrachomyomachia* (*Bătălia broaștelor cu șoarecii*) și a așa-numitelor imnuri homerice (*Hymnoi*), care circulau de secole sub numele său. Prin gramatici precum Xenos și Hellanicos, critica elină își pune chiar întrebarea dacă *Ilias* (*Iliada*) și *Odysseia* (*Odiseea*) aparțin aceluiași creator și dacă acesta a avut o existență istorică reală. După o eclipsă relativă în ev. med. și Renaștere, cînd *Eneida* lui Vergiliu trece în prim-planul interesului publicului și al criticii, noile traduceri realizate în sec. 18 în Anglia și Germania readuc poemele homerice în centrul atenției. Vechile întrebări legate de autor și geneza operelor revin, abordate acum prin prisma și cu mijloacele cercetării moderne. *Prolegomena ad Homerum*, publicată în 1795 de F. A. Wolf, este considerată în mod tradițional lucrarea ce relansează vechile polemici, autorul susținînd ideea existenței unei multitudini de creatori („homerizi“) pentru cele două epopei care au căpătat o redactare unitară în sec. 6 î.e.n. în timpul lui Pisistrate. În cele aproape două secole care urmează, mii și mii de cercetători — homerologi — proveniți din cele mai diverse domenii, apără sau combat pasionat interpretările și soluțiile avansate, fără a se fi ajuns nici astăzi la o unanim acceptată dezlegare a „enigmei Homer“; arheologia sec. 19 a dovedit că în spatele *Iliadei* și *Odiseei* se ascunde totuși un fundal istoric real. Potrivit filologiei moderne, poemele homerice, în forma cunoscută nouă, au luat naștere în sec. 8 î.e.n., reprezentînd prelucrarea unor creații orale în circulație de la sfîrșitul milen. 2 î.e.n.; societatea grecească, așa cum apare ea în *Iliada* și *Odiseea*, nu corespunde unei epoci istorice anume. Între geneza *Iliadei* (mai unitară ca structură și formă artistică) și a *Odiseei* (remarcabilă prin varietatea planurilor de acțiune, prin articularea plină de iscusință a celor trei mari unități ale acțiunii — „Telemahia“, „Rătăcirile

lui Ulise", „Uciderea pețitorilor") există un decalaj de cîteva decenii ; *Iliada* (epopee eroică al cărei subiect a fost desprins din cîntecele epice despre căderea Troiei) ar putea fi creația unui rapsod de geniu, *Odiseea* a unuia sau mai multora dintre discipolii săi. Reflectînd aspirații și idealuri ale omenirii, plăsmuirea artistică a asigurat poemelor homerice un loc unic în scara valorilor literaturii universale.

HONORIU/FLAVIUS HONORIUS (384—423), împărat al Imp. Roman de Apus (395—423). Fiu al lui Teodosiu I, fratele mai mic al lui Arcadius, ridicat la rang de *august* în 393, **H.** este o personalitate slabă, influențabilă, lipsită de autoritate, întreaga domnie fiindu-i tutelată de generalii care s-au succedat la conducerea armatelor, inițial vandalul †Stilicon (395—408), apoi Olympius (408—411) și Constantinus (411—421) ; o anumită influență au exercitat la curtea lui episcopul Ambrosius din Milano (pînă în 397) și, după 416, Galla Placidia, sora sa. Dacă **H.** reușește să facă față deselor uzurpări (Constantin III și Iovianus sînt eliminați), el nu se mai poate opune eficient presiunii popoarelor barbare. După prăbușirea limesului renan în 406, între hotarele imp. apar primele state federate barbare. Reședința imperială este stabilită la Ravenna ; Roma este cucerită și jefuită în august 410 de vizigoții lui † Alaric (pentru prima dată după 8 secole, Cetatea Eternă este ocupată de un cuceritor străin), iar Britannia abandonată în același an.

HORAȚIU/QUINTUS FLACCUS HORATIUS (65 î.e.n.—8 î.e.n.), poet latin. Născut la Venusia (Apulia). **H.** este fiul unui libert, perceptor (*coactor*), grație eforturilor căruia poetul primește instrucția cea mai aleasă, potrivit tradiției vremii. Studiază gramatica și filozofia la Roma, apoi în Grecia. La moartea lui Caesar (44) se află la Atena, unde se refugiase Brutus, in a cărui armată se înrolează ca tribun militar. Ia parte la bătălia de la Philippi (42) și revine la Roma în urma amnistiei acordate de triumviri. Lipsit de posibilități materiale, se angajează ca *scriba quaestorius* (grefier al unui *quaestor)*. Primele sale satire ii atrag prețuirea lui Varius și Vergiliu, cu ajutorul cărora pătrunde în cercul lui †Mecena, de care îl va lega o strînsă prietenie. Acesta îi oferă în 34 o proprietate în apropiere de Tibur (Tivoli), unde își va petrece mult timp, atras de frumusețea și poezia locului. Se bucură de aprecierea lui Augustus, la solicitarea căruia va scrie *Carmen saeculare*, imnul oficial pentru jocurile seculare organizate de împărat în anul 17 • Spirit neliniștit și independent, epicureu fin, nu lipsit de conștiința fragilității vieții dar gustîndu-i cu rafinată plăcere bucuriile, malițios dar deschis prieteniei, iubitor al frumuseților naturii și deopotrivă al binefacerilor societății, în **H.** omul și poetul se întîlnesc într-o armonioasă relație. Dacă *Eneida* lui Vergiliu aducea „justificarea" literară a măreției și nobleței restaurării augustane, **H.** este vocea poetică, la fel de necesară și apreciată de această societate, care exprimă nevoia ei de moderație și stabilitate după excesele războaielor civile, de calmă reflecție asupra vieții și valorilor ei. Acestui „curent de opinie", ca și propriului temperament, i se conformează poetul, renunțînd la satira virulentă și agresivă, dominantă în opera de tinerețe, *Epode*, 17 piese scurte, majoritatea în distihi iambici, care se înscriu în tradiția latinului Lucilius și a grecului Arhiloh. Creația sa va evolua ulterior în două direcții. Pe de o parte, piese scurte scrise în hexametri, numite de el *sermones* (conversații), grupate în 2 cărți de *Satirae* și 2 cărți de *Epistulae* care, într-o formă de familiară cozerie, situată la granița dintre narațiunea biografică și reflecția morală, abordează diverse aspecte ale comportamentului și destinului uman. Abaterilor de la normele de conduită (avariție, viciu, arivism etc.) poetul le opune idealul omului moral și înțelept („*vir bonus et sapiens*") care poate fi atins

prin virtute („*virtus*"), respectul măsurii — „*urbanitas*". Moralistul nu înăbușă însă lirismul acestor poezii, în care construcțiilor colocviale li se alătură elegante întorsături de frază, impulsurile senzitive se supun permanent controlului inteligenței, răceala expunerii acoperă un mișcător elan al comunicării. Renumita *Epistola către Piso (Arta poetică)* exprimă și explică întreaga atitudine estetică horațiană, pentru care frumosul este rezultatul unui echilibrat dozaj dintre talent, inspirație („*ingenium*") și tehnică, meșteșug artistic („*ars*"), dozaj în care rolul esențial îi revine rațiunii. Dovada cea mai convingătoare a capacității actului poetic de a recupera liric cele mai diverse subiecte o constituie cele 4 cărți de *Ode (Carmina)*, consacrate în principal Romei, istoriei și mitologiei ei, dar și mărețului viitor pe care **H.**, tot mai atașat ideologiei oficiale, îl vede pregătit de programul reformator al lui Augustus. Mai puțin vibrant și rapsodic decît contemporanul și prietenul său Vergiliu, **H.** suplinește lipsa de avînt printr-o versificație savantă (modelul eolian al lui Alceu și Safo capătă la el o vigoare și strălucire de mare originalitate), prin finețe spirituală și sensibilitate delicată, sursele unui autentic lirism. Editat și comentat în antic., străin și nereceptat în evul mediu, **H.** este redescoperit de Petrarca pentru ca, începînd din sec. 15, să dobîndească o solidă reputație. El este promotorul unei largi direcții în literatura europeană, marcată de efortul de intelectualizare a actului artistic, de filtrare a emoției prin intermediul inteligenței.

I

IBICOS/IBYKOS din RHEGION (sec. 6 î.e.n.), poet liric grec. Dintr-o familie nobiliară din Italia meridională, părăsește cetatea natală, refuzînd să ocupe o poziție care l-ar fi implicat în exercitarea puterii despotice. Rătăcește prin Pelopones, se oprește, potrivit tradiției, la curtea tiranului † Policrate din Samos (c. 535) și moare probabil în patrie. Conform unei legende tîrzii, menționată pentru prima oară în sec. 2 î.e.n. de Antipatros din Lidon, apoi de Plutarh (prelucrată de Schiller în cunoscuta baladă *Cocorii lui Ibykos)*, ar fi fost omorît de tîlhari, a căror faptă a fost dezvăluită de către un stol de cocori. Creația sa a fost împărțită în epoca elenistică de exegeții alexandrini în 5 cărți, numele lui fiind inclus în canonul celor 9 lirici. Inițial, sub influența lui Stesichoros, introduce în lirica corală motive mitice, apoi devine un pătimaș cîntăreț al iubirii. Ecóuri și influențe ale creației sale se regăsesc în opera lui Simonide, Pindar și Bachilide.
ICTINOS/IKTINOS (sec. 5 î.e.n.), arhitect grec. Între anii 447—438 î.e.n. participă, alături de Calicrate, la construirea Parthenonului de pe Acropole, capodoperă a arhitecturii clasice elene, despre care redactează ulterior și o lucrare. **I.** este autorul planurilor Telesterionului din Eleusis și al templului lui Apollo Epicourios din Bassai-Phigalia (Arcadia). I se atribuie introducerea capitelurilor corintice în construcțiile interioare. Aportul lui **I.** la cristalizarea stilului arhitectural antic (prin sinteza elementelor dorice și ionice) este decisiv, numele lui inscriindu-se printre cele ale marilor arhitecți ai antic.
IERONIM/HIERONYMUS (c. 345—c. 419), filolog, teolog și istoric latin. Originar din Dalmația, studiază retorica și gramatica (cu Aelius Donatus) la Roma, se convertește la creștinism (c. 365) și se călugărește. Călătorește în Gallia, trăiește ca anahoret în pustiul Chalcis din Siria (375—378), participă la Conciliul ecumenic de la Constantinopol (381), este apoi secretar și sfetnic al papei Damasus la Roma (382—385). După 386 se retrage în Orient, la Bethleem ca ascet, consacrîndu-se scrisului. Curiozitatea fără margini, spiritul critic, dorința de a cunoaște nemijlocit izvoarele au făcut din **H.** cel mai erudit „învățător" al bisericii. Filolog pasionat, a realizat la Roma (382—384) o nouă traducere latină a *Bibliei,* după textul ebraic (viitoarea *Vulgata),* a tălmăcit scrierile a numeroși greci în limba latină. Bun cunoscător al istoriei biblice, istoriei bisericești și al vieții părinților bisericii, scrie în 392 prima istorie literară creștină, *De viris illustribus (Despre bărbații celebri)* (în care include, alături de 135 de scriitori creștini, și pe Filon, Iosephus și Seneca). A tradus din greacă și a completat pînă la anul 378 cronica lui Eusebius. Viețile sfinților compuse de **H.** contribuie la cristalizarea genului hagiografic în literatura creștină. Scrierile sale dogmatic-polemice *(Adversus Helvidium,* 2 cărți, *Adversus Iovinianum, Contra Vigilantium, Contra Ioannem, Contra Pelagianos),* predicile, scrisorile (150), remarcabile prin sensibilitate și rafinament literar, oferă o imagine vie a societății de la sfîrșitul sec. 4. Prin întreaga sa activitate, **H.** a contribuit la transmiterea a numeroase creații ale spiritualității greco-latine antice în evul mediu occidental.

IISUS CHRISTOS/IISUS HRISTOS, întemeietorul și figura centrală a creștinismului. Numele de Iisus este forma greacă a ebraicului Iosua (care significă „Mîntuitorul" sau „Domnul care mîntuie"). A fost numit și Iisus din Nazaret. Hristos este echivalentul grec al ebraicului „Messiah", care înseamnă „Unsul lui Dumnezeu", titlu ce se referă la originea și misiunea divină a lui Iisus. Numele, persoana, viața și actele lui Iisus sînt fundamentale pentru biserica creștină, ele stînd la baza noii credințe. Istoricitatea persoanei lui Iisus nu este contestată, Josephus Flavius, Tacitus, Plinius cel Tînăr, Suetonius, ca și Talmudul aducînd sumare informații asupra vieții și morții sale, precum și asupra activității primilor prozeliți ai noii credințe. Ideile învățăturii sale se regăsesc în evangheliile Noului Testament. Originar dintr-o familie iudaică din Galileea, Iisus s-a născut la Betleem în ultimii ani de domnie ai lui Irod cel Mare (6 sau 4 î.e.n.) primind în orașul Nazaret, unde a crescut, o educație riguroasă. Botezat în apele Iordanului de către Ioan, un predicator ascet escatologic, Iisus este influențat de mișcarea acestuia. Epoca în care Iisus își începe activitatea de predicator era marcată de sufocanta dominație romană și de arbitrariul guvernării celor trei fii ai lui Irod cel Mare. Iisus se afirmă în calitate de predicator în Galileea, în reg. din jurul lacului Ghenezaret, după întemnițarea și execuția profetului Ioan Botezătorul de către Irod Antipa. În scurt timp Iisus strînge în jurul său un grup de 12 discipoli (apostoli). Viața de sărăcie, compasiunea față de cei dezmoșteniți, limbajul accesibil al parabolelor, minunile de vindecător, fac ca mesajul de iubire și dreptate al lui Iisus să găsească un ecou entuziast în mase. Predicile sale potrivit cărora Imperiul lui Dumnezeu este aproape sau posibilitatea fiecăruia de a se mîntui prin dragostea față de Dumnezeu îi fac pe unii să-l identifice cu Mesia cel mult așteptat, în timp ce atacurile la adresa bogăției și ipocriziei claselor privilegiate și atașamentul față de săraci îl transformă în ochii autorităților într-un suspect politic, bănuit de activități revoluționare. Venirea la Ierusalim, predicile din Templu, declanșează ostilitatea preoțimii. După o ultimă cină cu discipolii săi, trădat de unul dintre aceștia, Iuda Iscariotul, Iisus este arestat de soldații romani. Anchetat de marele preot și de sinedrion, condamnat la moarte ca blasfemator, este trimis în fața lui Pontius Pilat, procuratorul Iudeii (între 26—36/37 e.n.), care confirmă verdictul. Crucificat pe Golgota într-o zi de vineri (14 sau 15 nisan a anului 30 sau 33 e.n.), Iisus este depus apoi de familie în mormîntul lui Iosif din Arimathea. După dispariția trupului din mormînt, discipolii săi vor răspîndi în lume vestea despre învierea sa, punînd bazele unei noi religii. • Avînd ca punct de plecare o istoricizare și spiritualizare a speranței mesianice iudee, noua religie înglobează apoi elemente ale cultelor și religiilor orientale, ale filozofiei elene și ale utopiilor sociale elenistice. Proclamînd programatic egalitatea și fraternitatea, speranța de mîntuire într-o nouă viață, după moarte, creștinismul este îmbrățișat la început de păturile sociale cele mai dezmoștenite ale imp., sclavi, liberți, sărăcimea urbană, mai puțin cea rurală. Pînă în vremea împăratului Nero noua religie este confundată cu aceea iudaică în sînul căreia luase naștere. După această dată, creștinismului i se retrag privilegiile religioase și juridice acordate iudaismului. Datorită monoteismului intransigent, a moralei sale distincte, a completei respingeri a panteonului tradițional roman și a cultului imperial, a izolaționismului său, noua religie se afirmă ca un corp doctrinar distinct în cadrul Imp. Roman. Nefiind recunoscut oficial în primele trei secole de existență, creștinismul devine o religie ilicită, ai cărei adepți erau tolerați sau persecutați de autorități. În primul secol

de la apariție noua religie se răspîndește în Egipt, Siria, Fenicia, Asia Mică, apoi în Africa de Nord și numai foarte lent în provinciile europene; la Roma ființa din vremea domniei împăratului Claudius (41—54) o comunitate creștină. În cursul sec. II e.n., creștinismul își clarifică doctrina, își cristalizează propriile norme, delimitîndu-se net de religiile misterice elenistice, și începe confruntarea cu religiile existente. Lărgirea rîndurilor sale aduce cu sine modificări în apartenența socială a adepților și totodată primele ciocniri interne — ilustrate de mișcarea montanistă, apoi donatistă. Convertirea, de la jumătatea sec. II, a unui număr crescînd de reprezentanți ai păturilor dominante ale societății romane, are o influență vizibilă asupra ideologiei creștine. Criza generală a societății romane de la sfîrșitul sec. II și din sec. III, destrămarea vechilor religii politeiste, faptul că noua religie se adresează fără discriminare mozaicului de popoare care alcătuiau imp., simplitatea cultului și a mesajului său, reprezintă tot atîtea dominante care ușurează transformarea creștinismului într-o religie universală. În sec I—II e.n. noua religie este persecutată în mod izolat, în sec. III are loc ciocnirea deschisă între statul roman și religia ilicită care este acum supusă unor prigoane organizate și sistematice în vremea împăraților Decius, Valerian, Dioclețian, Galeriu. Prin edictul de la Milano (313) creștinismul devine o religie egală în drepturi cu celelalte culte din imp.; în timpul lui Constantin cel Mare devine religia dominantă a imp., pentru ca împăratul Teodosiu I să interzică în 392 toate cultele păgîne, creștinismul fiind decretat unica religie a Imp. Roman.

IMHOTEP/ greaca **IMUTHES**, principalul sfetnic și arhitect constructor al suveranului egiptean Djoser I din dinastia 3 (c. 2660 î.e.n.). Proiectînd și construind piramida în trepte de la Saqqara, din apropiere de reședința regală Memfis, înaltă de 60 m, precum și întregul complex de clădiri și temple adiacent **I.** realizează prima construcție monumentală din piatră tăiată din istoria Egiptului. Piatra înlocuiește de acum înainte cărămida și lemnul ca materiale de construcție în arhitectura laică și religioasă egipteană. Piramida în trepte de la Saqqara (loc de înmormîntare a faraonului Djoser I) inaugurează epoca impunătoarelor construcții din Valea Nilului, care vor culmina în timpul dinastiei 4 cu piramidele lui Cheops, Kefren și Menkaure. Epocile ulterioare nu au făcut decît să amplifice gloria lui **I.**, divinizat ca profet, medic, înțelept și arhitect. În perioada elenistică i s-a dedicat, în calitate de zeu vindecător, chiar un cult propriu, răspîndit în întregul Egipt ptolemeic, ceea ce i-a determinat pe greci să-l identifice cu Asclepios.

IOAN GURĂ DE AUR/IOANNES CHRYSOSTOMOS (349—407), teolog și scriitor grec. Născut la Antiohia, într-o familie din nobilimea funcționărească, elev al lui Libanios, **I.** își părăsește dascălul, se botează în religia creștină (c. 370) și optează pentru viața de ascet într-o grotă din Siria (c. 374). Faima de predicator al patriarhiei de Antiohia îl determină în 397 pe împăratul Arcadius să-l cheme la curte și să impună alegerea lui ca patriarh al Constantinopolului. Severitatea sa și critica inegalităților sociale declanșează un conflict cu unele cercuri ale clerului și cu Eudoxia, soția împăratului, soldat cu depunerea și exilul său în Armenia (404). Orator de talent (din sec. 6 numit Chrysostomos — Gură de Aur), **I.** este cel mai fecund autor creștin de limbă greacă după Origene. Tratatele, scrierile exegetice dar îndeosebi predicile și scrisorile sale reprezintă monumente ale retoricii antice tîrzii, ca și prețioase documente cultural-istorice ale sfîrșitului sec. 4.

IOSEPHUS FLAVIUS (c. 37—c. 100), istoric iudeu. Crescut într-o familie de înalți preoți **I.** se raliază în anul 66 răscoalei antiromane a iudeilor, jucînd un rol conducător în operațiunile militare din Galileea. Capturat de Vespasian la ocuparea orașului Iotapata (67) apoi eliberat (69) participă în suita lui Titus la cucerirea Ierusalimului (70). Stabilit la Roma, beneficiază de favorurile împăraților Vespasian, Titus apoi Domitian, consacrîndu-se nestingherit scrisului. **I.** este autorul unei istorii a răscoalelor iudeilor scrisă în limba greacă de pe poziții filo-romane, *Peri tou iudaicum polemou*, numit și *Bellum iudaicum (Războiul iudaic)*, 7 cărți, elaborate între anii 75—79 și a *Antichităților iudaice (Iudaike archeologia)*, o sinteză în 20 de cărți a istoriei și culturii poporului său de la facerea lumii pînă în epoca lui Nero, încheiată în anii 93/94. **I.** a încercat să arunce o punte între lumea iudaică și cea elenistico-romană; considerat de tradiția ebraică un trădător și trecut sub tăcere în scrierile rabinilor, **I.** s-a bucurat de prețuirea părinților bisericii, fiind pînă în secolul 18 unul dintre cei mai citiți autori antici (*Graecus Livius*).

IROD/HERODES/cel MARE (73—4 î.e.n.), rege al Iudeei (37—4 î.e.n.). Fiu al lui Antipatros (general originar din Idumeea) și al unei prințese arabe, **I.** este numit strateg al Galileei (47) și se căsătorește cu Mariamne, fiică a regelui Hircan II. Cu sprijin roman devine în 37 rege al Iudeei, clientelar Romei, reconfirmat în funcție de Octavian la sfîrșitul războaielor civile (30 î.e.n.). Domnia lui **I.** marchează o cotitură radicală față de cea a predecesorilor: puterea sacrală este separată de cea profană, marii preoți sînt numiți și revocați de suveran care ia ca model monarhiile elenistice. Guvernarea sa severă, bazată pe sprijinul Romei, pe o rețea de orașe și fortărețe inexpugnabile (Caesareea, Sebasta, Herodium, Macherus, Masada ș.a.), pe o armată de mercenari, o zeloasă poliție secretă și un aparat birocratic centralizat a reprezentat o epocă de înflorire economică pentru statul iudeu care atinge acum hotarele din vremea regelui David. Politica sa filoelenă, introducerea cultului imperial, egalitatea în drepturi a grecilor cu iudeii, execuțiile sîngeroase ale reprezentanților propriei familii au făcut ca **I.** să fie urît de către populația iudee. La moartea sa regatul este împărțit între cei trei fii ai săi.

ISOCRATE/ISOKRATES (436—338 î.e.n.), orator, profesor de retorică și gînditor politic grec. Fiul proprietarului unui prosper atelier meșteșugăresc din Atena, s-a bucurat de o educație aleasă, avînd ca dascăli pe celebrii sofiști Gorgias și Prodicos, după unele informații și pe Socrate. Sărăcirea familiei în timpul Războiului peloponesiac îl constrînge să activeze un timp ca logograf, apoi să deschidă în 393/390 o școală de retorică, devenită celebră; printre discipolii săi s-au numărat oratorii Licurg, Isaios, Hiperide, Timoteu (fiul lui Lenon), istoricii Eforos și Teopomp. În plină criză a polisului, **I.** vede soluția în depășirea fărîmițării statale, în crearea unei conștiințe panelenice și într-o acțiune comună a grecilor împotriva Persiei Ahemenide. Discursurile sale publice au circulat apoi ca adevărate pamflete politice rămînînd celebre în întreaga antic. prin armonia compozițională și rafinamentul stilistic. Din cele 60 de discursuri răspîndite sub numele lui în vechime, ne-au parvenit 6 pledoarii pe teme juridice, 14 discursuri epideictice și 8 scrisori. Ideile sale fundamentale sînt expuse pentru prima oară în anul 380, la Olimpia, în *Panegyrikos (Panegiric)*, pledoarie pentru unitatea lumii grecești, sub egida Atenei și Spartei, în vederea inițierii unei campanii antipersane. Schimbarea raportului de forțe în Elada îl determină ca în discursul *Filip* (c. 346) să-l îndemne pe regele Macedoniei să ia conducerea supremă a expediției panelene împotriva perșilor. Testamentul său politic este expus în

Panathenaikos (342/339); *Peri Antidoseis (Discurs despre schimbului)*, din 354, expune teoriile sale în materie de artă oratorică și de învățămînt. Considerat, prin profunzimea și clarviziunea gîndirii cel mai influent gînditor politic al sec. 4, iar prin strălucirea stilistică unul din marii artiști ai prozei elene; ca orator, **I.** este un procursor al elocinței ciceroniene.

IUGURTHA (c. 160—104 î.e.n.), rege al Numidiei (118—105 î.e.n.). Fiu al lui Mastanabal și nepot al lui Masinissa, **I.** este trimis în fruntea unui detașament numid în Hispania, la asediul Numantiei (134—133), de unchiul său, suveranul Micipsa (148—118). Curajul și abilitatea îi sînt remarcate acum de Scipio Aemilianus; **I.** învață latina și stabilește strînse legături cu numeroși reprezentanți ai nobilimii romane. Micipsa îl adoptă în 120 desemnîndu-l, alături de cei doi fii ai săi, Adherbal și Hiempsal, ca moștenitor; la moartea acestuia (118) Numidia este împărțită între cei trei succesori. Dorindu-se unic stăpînitor, **I.** îl asasinează pe Hiempsal, îl înfrînge în luptă și-l izgonește apoi pe Adherbal, care solicită însă sprijinul Romei. Mituit de **I.**, L. Opimus, conducătorul soliei romane, îi acordă acestuia, în 116, partea occidentală a regatului, iar lui Adherbal pe cea orientală, mai săracă. Asasinarea lui Adherbal în 112 și uciderea negustorilor italici din orașul Cirta de către **I.** determină senatul să-i declare un război (111), care se va prelungi timp de 6 ani *(Bellum Iugurthinum)*. L. Calpurnius Bestia, primul comandant roman trimis împotriva regelui numid, cumpărat de acesta, încheie o pace favorabilă lui **I.** Somat să se prezinte la Roma în fața Senatului, **I.** îl asasinează aici pe Massisa, vărul și adversarul său politic, părăsind apoi nepedepsit orașul. Întors în Numidia, reîncepe lupta, iar generalii Sp. Postumius Albinus și Q. Caecilius Metellus, care conduc armatele romane în perioada 110—108, deși obțin o serie de succese, nu reușesc să încheie războiul. Bocchus I, regele Mauretaniei vecine, se raliază taberei lui **I.** Războiul ia o nouă turnură, defavorabilă lui **I.**, odată cu preluarea conducerii supreme de către energicul Caius Marius. Acesta cucerește orașul Capsa și respinge atacurile lui **I.** la Mulucccha și Cirta, obligîndu-l pe regele numid să se refugieze în Mauretania. În urma tratativelor lui Bocchus I cu romanii, **I.** este predat soliei conduse de quaestorul L. Cornelius Sulla. După ce este purtat în triumful lui Marius prin Roma, este ucis 10 zile mai tîrziu, în temnița Tullianum.

IULIAN APOSTATUL/FLAVIUS CLAUDIUS IULIANUS (331—363), împărat roman (361—363). Născut la Constantinopol ca fiu al lui Iulius Constantinus (fratele vitreg, asasinat în 337, al lui Constantin cel Mare), **I.** este elev al lui Libanios și Maximos din Tyr, abandonînd (în secret) în 351 religia creștină în favoarea unui monoteism neoplatonician. La 6 noiembrie 355 este desemnat de împăratul Constantin II *cezar* al prov. din Occident, remarcîndu-se prin răsunătoarea victorie de la Argentorate (Strassbourg) din 357 împotriva alamanilor și prin consolidarea frontierei renane. Trupele din Occident, care refuză să plece în campania inițiată de Constantin II împotriva Imp. Sasanid, îl proclamă împărat în februarie 360, la Lutetia (Paris). După moartea lui Constantin II, la Tarsos (3 noiembrie 361), în drum spre Occident, unde urma să-l înfrunte pe **I.**, acesta este recunoscut ca unic împărat al imperiului și vine la Constantinopol. Scurta lui domnie stă sub imperiul reacției anticreștine și încercării de reînviere a cultelor păgîne, a obiceiurilor și moravurilor străbune. După o serie de edicte de toleranță care autorizează cultele păgîne și redeschiderea templelor, împăratul adoptă edicte net anticreștine, care-i aduc cognomenul de „Apostatul". Considerat de autorii creștini ca un mare dușman al statului și bisericii, apreciat de cercurile conservatoare păgîne ca un împărat ideal, **I.** a exercitat din antichitate și

pînă în secolul 19 o fascinație constantă. Posesor al unei vaste culturi filozofice și filologice, **I.** a lăsat o bogată și multilaterală operă literară (panegirice, scrisori, pamflete, satire, memorii) scrise în limba greacă, dezvăluind o personalitate complexă și sensibilă. Rănit în lupta de la Maranga, de pe fluviul Tigru, **I.** moare cîteva zile mai tîrziu, la 26 iunie 363, la 4 luni după începutul unei ample ofensive în Mesopotamia împotriva Imp. Sasanid. Cu el se sfîrșește dinastia întemeiată de Constantin cel Mare.

IULIAN/SALVIUS IULIANUS (c. 100—c. 170), jurist roman. Originar din orașul Hadrumetum (Africa), **I.** devine consul în 148, apoi guvernator al prov. Germania Inferior, Hispania Citerior și Africa, membru în consiliul principelui sub împărații Hadrian și Antoninus Pius; elev al lui Iavolenus Priscus, el este ultimul șef al școlii sabiniene din Roma menționat de izvoare. Din dispoziția lui Hadrian, **I.** alcătuiește *Edictum perpetuum (Edictul perpetuu)*, o culegere a edictelor praetorilor din Roma la intrarea lor în funcție, care-i aduce o recunoaștere unanimă. Cele 90 de cărți de *Digesta* (din care 500 de fragmente s-au păstrat în *Digesta* lui Iustinian) fac din **I.** cel mai remarcabil reprezentant al jurisprudenței romane.

IUVENAL/DECIMUS IUNIUS IUVENALIS (c. 60—c. 135), poet satiric latin. Aparținea unei familii de cavaleri originară din orașul Aquinum din Campania. Retor apreciat la Roma, și-a petrecut cea mai mare parte din viață în sălile de declamație. **I.** începe după anul 100 să scrie satire. Continuînd tradiția lui Lucilius și Horațiu și urmînd exemplul prietenului său Marțial, **I.** este considerat ultimul reprezentant și maestrul acestui gen în literatura latină, căruia reușește să-i confere o deosebită originalitate. Atacînd, de pe pozițiile păturii mijlocii, pervertirea moravurilor, poetul demască, într-un limbaj de mare plasticitate și aciditate, decadența aristocrației, parvenitismul, corupția politică, situate mai ales în trecut, în timpul domniei lui Domițian. *Satirele* sale, scrise între 110—130, în versuri dactilice, din care s-au păstrat 16, grupate în 5 cărți, puțin citite în sec. următoare, au fost redescoperite în ev. med. bucurîndu-se apoi de o reală și constantă apreciere. Varietatea și plasticitatea expresiei, fraza amplă, plină de gravitate, conferă farmec și forță stilului, în care se resimte totuși influența formației retorice a lui **I.**

j

JIMMU TENNO, primul împărat legendar al Japoniei (660—585 î.e.n.) și fondatorul dinastiei imperiale nipone care domnește și astăzi. Cronici japoneze relatează despre campania sa în cursul căreia ar fi cucerit ținutul Yamato, unde își stabilește centrul puterii. Data de debut a domniei sale — 11 februarie 660 î.e.n. reprezintă începutul erei nipone.

k

K † și **C**

KALIDASSA (c. 350—c.420 e.n.), cel mai mare poet liric și dramatic indian de limbă sanscrită. **K.** este considerat de mulți critici contemporani cel mai strălucit creator al literaturii indiene din toate timpurile. Fixarea anilor de viață ai lui **K.** în sec. 4—5 ca și prezența sa la curtea lui Ciandra Gupta II (380—414) rămîn pînă astăzi pure ipoteze. Singurele repere cronologice sigure între care pot fi încadrați anii de viață ai lui **K.** rămîn 170 î.e.n. — domnia lui Agnimitra, al doilea reprezentant al dinastiei Sunga, eroul uneia dintre dramele sale, și 634 e.n., data inscripției de la Aihole, care-l elogiază nominal. Dacă viața sa rămîne subiect de dispută — singurul element biografic sigur pare a fi apartenența sa la casta *brahmanilor* —, în schimb concluzia că opera lui reprezintă punctul culminant al literaturii clasice indiene este unanim acceptată. Deși tradiția îi atribuie multe opere, critica a reținut ca sigure 6 dintre acestea. Geniul lui **K.** s-a manifestat în egală măsură în operele de tinerețe — poemele *Raghuvamsa (Povestea neamului Raghu)* și *Kumarasambhava (Nașterea zeului războiului)*, care împrumută teme din mitologia brahmană — cît și în cele de maturitate. Poemul liric *Meghadutu (Norul vestitor)* este mesajul adresat de un îndrăgostit iubitei absente, presărat cu inegalabile descrieri de natură. Cea mai statornică glorie i-au asigurat-o însă cele trei drame consacrate iubirii: *Malavikagnimitra (Malavika și Agnimitra)*, *Vikramorvasi (Urvasi cîștigată prin eroism)* și *Sakuntala*, ultima fiind considerată o capodoperă nedepășită a literaturii indiene prin finețea analizei psihologice, dialogurile scînteietoare și virtuozitatea stilului.

KANIȘKA, cel mai important și strălucit suveran al Imp. Kușanilor. Ca și în cazul celorlalți dinaști kușani, cronologia domniei lui **K.** rămîne pînă astăzi aprig disputată. Dacă izvoarele antice sînt unanime în a-i atribui domniei o durată de 23 de ani, începutul acesteia este fixat de cercetătorii moderni în ani diferiți: 78, 144, 240, 278 e.n.; intervalele 78—101 și 144—167 întrunesc în prezent cele mai numeroase adeziuni. Stăpîn al Afghanistanului, al unor regiuni din Iranul Oriental, al Indiei de N și NV, **K.** reușește prin războaie victorioase să-și extindă autoritatea în direcția Asiei Centrale și a Indiei Centrale. În timpul domniei sale Imp. Kușanilor atinge apogeul extinderii teritoriale și al înfloririi culturale. Preluînd modelul persano-elenistic, **K.** guvernează prin sistemul satrapiilor și al „marilor satrapii". Timp de un secol, Imp. Kușanilor, care se întinde din Asia Centrală peste valea Indusului pînă în inima Indiei, constituie o punte între lumea greco-romană, partă, chineză și cea indiană. Pe monedele emise de **K.** la începutul domniei apar divinități hinduse, persane, grecești și budiste; după convertirea lui **K.** la budism, pe noile emisiuni monetare nu mai apar decît însemne budiste. Asemenea lui Așoka, suveranul Imp. Maurya, **K.** joacă un rol decisiv în istoria budismului, la a cărui răspîndire, în Asia Centrală și în China, a contribuit, sperînd probabil să facă din el liantul ideologic al imp. său atît de eterogen. Potrivit tradiției, **K.** ar fi convocat un conciliu ecumenic budist (în Kashmir sau Punjab), unde majoritatea celor 500 de reprezentanți au optat în favoarea școlii mahayana, care admite cultul lui

Buddha și reprezentarea sa prin intermediul imaginilor, decizii care stau la baza înfloririi artei din Gandhara (a cărei principală temă era și va rămîne viața lui Buddha). **K.** mută capitala imp. din Bactria în NV Indiei, la Purushapura (=Peshawar), transformînd acest oraș într-un înfloritor centru cultural. Gloria sa de patron al științei și culturii a depășit-o pe cea de războinic și administrator. La curțile regale din Purushapura și Mathura au trăit și creat, potrivit tradiției, poeții Asvaghoșa și Vitivayana, logicianul Nagardsuna, medicul Tsaraka și multe alte strălucite personalități. Sanscrita devine acum limba scrierilor budiste, înlăturînd limba pali. Îi urmează la tron fiul său Vasișka.

KAUTILYA / CIANAKYA, om politic și scriitor indian de limbă sanscrită (sec. 4 — începutul sec. 3 î.e.n.). Toate izvoarele antice concordă în a-l prezenta pe brahmanul **K.** drept principalul ghid, mentor și sfetnic al lui † Ciandragupta (324—297 î.e.n.), fondatorul Imp. Maurya, în cucerirea, apoi în menținerea tronului. **K.** conduce primii pași ai tînărului Ciandragupta în repetatele tentative de înlăturare a ultimului reprezentant al dinastiei Nanda și de preluare a puterii supreme în Regatul Magadha. El se află la originea deciziilor cardinale ale politicii interne și externe a primului imp. din istoria Indiei, rămînînd în timpul domniei lui Ciandragupta cea mai importantă personalitate în stat după suveran. Organizarea sistemului administrativ și a aparatului de stat, direcțiile, etapele și strategia expansiunii, încheierea păcii cu Seleucos I Nicator, suveranul Regatului Seleucid (312—281 î.e.n.) au izvorît din gîndirea celui ce a primit epitetul de „Machiavelli al Indiei antice". **K.** este considerat autorul unei scrieri conținînd precepte asupra principiilor conducerii statului intitulată *Arhasastra (Știința statului)*, cel mai vechi text indian cu subiect laic păstrat pînă în zilele noastre.

KONG ZI / KONG QIU / CONFUCIUS (*c.* 551—*c.* 479 î.e.n.), cel mai important filozof al antic. chineze, alături de Buddha, gînditorul care a influențat covîrșitor civilizația Extremului Orient. Cele mai vechi date biografice, inserate în opera istoricului † Suma Qian, sînt deja impregnate de legendă. Descendent al unei familii princiare din statul Song, **K.** ocupă înalte funcții oficiale la curtea suveranilor Lu (actuala prov. Shandong), petrece călătorind cei 13 ani ai unui exil început în 496 î.e.n., revine apoi în Lu, unde își încheie viața. Dobîndind o mare faimă ca învățat și dascăl, **K.** organizează o școală la care s-au adunat, potrivit tradiției, 3 000 de elevi. ● Discursurile, gîndurile, aforismele culese de discipolii săi au fost grupate în cele 20 de secțiuni ale lucrării *Cugetări (Lunyu)*; aceasta este singura dintre cele cinci opere clasice ale confucianismului la care **K.** a colaborat personal (fie și numai parțial). **K.** este prima personalitate a culturii chineze care a pus bazele unei concepții filozofice sistemice. Gîndirea sa este mai mult o doctrină etico-politică decît un sistem filozofic propriu-zis, interesul practic depășește în preocupările sale determinarea teoretică. Natura ar fi pătrunsă de o esență divină — „cerească" — din care s-ar desprinde natura umană, și ea, în ultimă analiză, tot „cerească". Problema de la care a plecat **K.** a fost modalitatea de guvernare care să asigure ordinea în stat și societate. Buna înțelegere între oameni și ordinea în societate se obțin numai prin desăvîrșirea interioară a individului și prin supunerea lui structurilor statale și culturale existente. Realizarea acestui ideal al desăvîrșirii se face prin perfecta cunoaștere a trecutului istoric, prin respectarea riturilor, obiceiurilor și tradițiilor ancestrale, prin subordonarea față de suveran și instituțiile statului. Virtuțile admirate de **K.** rămîn pietatea filială, respectul față de frate, loialitatea, înțelepciunea, iubirea, curajul — calități proprii modelului de viață al aristocrației. Virtutea cardinală rămîne însă *ren* (omenia, principiul iubirii umane).

El a lăsat fără răspuns întrebarea dacă omul este bun sau nu de la natură. Din învățătura sa s-au desprins diferite linii de gîndire și școli, fie filozofice, fie religioase, confucianismul, devenit ideologia oficială a monarhiei chineze în timpul celor două dinastii Han (206 î.e.n.—220 e.n.), răspîndindu-se în antic. și evul mediu în Coreea, Peninsula Indochina, Japonia.

l

LABARNAS / TABARNAS, rege hitit (c. 1680—c. 1650 î.e.n.). **L.** este considerat de tradiția antică dinastul unificator al statului și fondatorul Regatului Vechi Hitit. Nu există nici un document istoric care să menționeze vreun eveniment din timpul domniei sale. Unele izvoare antice, urmate de cercetători moderni, l-au identificat pe **L.** cu Hattusilis I (c. 1650—c. 1620 î.e.n.). În ochii posterității activitatea sa de ctitor a rămas atît de importantă încît numele său, asemenea celui de *Caesar* sau *Augustus*, a devenit titlu dinastic (sinonim cu cel de rege), purtat de toți suveranii hitiți de mai tîrziu.

LACTANȚIU / LUCIUS CAECILIUS FIRMANUS LACTANTIUS (c. 260—c. 325), scriitor ecleziastic latin. Originar din Africa de Nord, elev și discipol al lui Arnobius, este chemat de Dioclețian ca profesor de retorică la Nicomedia ; se convertește în 303 la creștinism. După 317 este educatorul lui Crispus, fiul lui Constantin cel Mare, la Trier. Din bogata sa operă se desprind : *Institutiones divinae (Instituțiile divine)* (303—311), prima încercare latină de sintetizare a doctrinei creștine, și *De mortibus persecutorum (Despre morțile persecutorilor)* (316—321), prezentare, de pe poziția apologeticii creștine, a biografiilor împăraților care au persecutat noua religie, bogată sursă de informații asupra domniilor lui Dioclețian și Constantin cel Mare (pînă în 313). Datorită raționalismului aproape clasic folosit în demonstrarea superiorității dogmelor și moralei creșine, ca și stilului ales al scrierilor lui, a fost numit de către umaniștii ev. med. „Cicero creștin".

LAO ZI / LAO TSE (sec. 6 î.e.n.), filozof chinez. Contemporan mai vîrstnic, potrivit tradiției, al lui † Kong Zi (Confucius). **L.**, fondatorul daoismului, este unul dintre părinții spiritualității chineze antice. Disparate și contradictorii, cele mai vechi informații asupra vieții lui **L.** datează din epoca dinastiei Han de Est (sec. 2—1 î.e.n.) și se datorează în primul rînd istoricului † Sima Qian (145—87 î.e.n.). Originar din statul Chu, **L.** ar fi fost custode principal al arhivei palatului imperial și ar fi dictat, înainte de a se retrage din viața activă plecînd spre V. comandantului unui post de gardă de la frontiera apuseană a Chinei, Guan Lingjin, învățătura consemnată în cartea *Dao de jing (Cartea despre morală)*. Nici lucrarea *Dao de jing*, redactată probabil în secolele 4—3 î.e.n. de discipolii daoismului, nu oferă vreun reper pentru fixarea unei existențe istorice, contestată, de altfel, de mulți învățați ● *Dao de jing*, formată din 81 de mici capitole (afirmații metafizice și cosmogonice, precepte etice și politice), nu cuprinde vreo indicație sau aluzie referitoare la data și locul elaborării. Daoismul repudiază ideea unei divinități, a cerului, sau a unei autorități supreme, înlocuind toate acestea prin teoria despre *dao* (calea), principiul ordinii necesare în natură, societatea și gîndirea umană, principiul regulator al universului, sistemul imanent absolut perfecțiunii în toate locurile. *Dao* este acționat de lupta continuă dintre principiile cosmice primordiale *yang* și *yin*. După atributele proprii principiului spiritual *dao*, este conturată și imaginea deosebită a omului, care trebuie să fie modest, pasiv, cufundat în introspecție, avînd ca scop retragerea din viața socială. Daoismul timpuriu cuprinde și unele elemente de gîndire dialectică, cum ar fi teoria contrariilor. Opus

confucianismului, daoismul l-a completat pe acesta pe plan spiritual.

LEOCHARES (sec. 4 î.e.n.), sculptor atenian, contemporan cu Praxitele. A activat între 370 și 320 î.e.n. ; materialele preferate — bronzul, marmura, criselefantina. Gloria în epocă și-a dobîndit-o prin portretele de zei (cu o predilecție vădită pentru Zeus) și prin grupul „Ganymedes răpit de vultur" (identificat într-o copie păstrată la Vatican). În jurul anului 350 participă, alături de Scopas, Timoteu și Bryaxis, la decorarea frizelor Mausoleului din Halicarnas, lui **L.** revenindu-i latura vestică a celebrului monument numărat printre cele 7 minuni ale antic. Izvoarele antice ne informează și despre alte opere ale lui **L.** : portretul oratorului Isocrate (c. 356), grupul statuar al regelui Filip II și al familiei acestuia — expus la Olimpia (338/336), monumentalul crater — lucrat la Delfi împreună cu Lisip. Critica modernă i-a atribuit ipotetic și celebrul Apolo din Belvedere.

LEONIDA I / LEONIDAS I (?—480 î.e.n.), rege spartan din familia Agiazilor (c. 488—480 î.e.n.). Fiu al lui Anaxandridas, frate vitreg și succesor al lui Cleomene I, **L.** este comandantul celor 7 000 de soldați greci (între care 300 de *spartiați*) care, în vara anului 480, primesc misiunea de a apăra pasul Thermopyle, amenințat de armata persană condusă de regele † Xerxe I. Timp de două zile **L.** rezistă cu succes tuturor atacurilor persane ; în cea de a treia, trădarea lui Efialte, care indică perșilor poteca ce traversa muntele Kallidromos, permite unui important detașament dușman să ajungă în spatele liniilor de rezistență elene. După retragerea trupelor elene, **L.** apără trecătoarea, împreună cu detașamentul spartan și cel beoțian, pînă la ultimul om. Eroismul lui **L.** și al celor 369 de oșteni, mult admirat în întreaga antic., a rămas proverbial.

LEUCIP / LEUKIPPOS (c. 490—c. 430 î.e.n.), filozof grec. Elev al lui Zenon din Eleea. **L.** fondează după 450 la Abdera propria sa școală filozofică (Democrit i-a fost discipol). Sărăcia datelor referitoare la viața lui **L.**, prelucrarea și dezvoltarea gîndirii și operei sale de către Democrit, de a cărui creație nu au mai putut fi separate încă din epoca elenistică, explică îndoielile privitoare la însăși existența sa istorică, exprimate deja de Epicur și reluate în epoca modernă. Consecvent materialist, **L.** este fondatorul teoriei atomiste, continuată apoi de Democrit, Epicur și Lucrețiu. Teofrast menționează două din lucrările lui **L.**, *Megas diakosmos (Marea ordine universală)* și *Peri nou (Despre spirit)*, care așază la baza macrocosmosului și microcosmosului ca și a perceperii umane, mișcarea atomilor, desfășurată potrivit legilor mecanicii.

LIBANIOS/LIBANIUS (314—393), retor grec. Născut la Antiohia (Siria) într-o familie ce deținea de generații un rol de seamă în conducerea orașului, **L.** beneficiază de o strălucită educație, studiază în orașul natal și la Atena (336), devenind profesor de retorică la Constantinopol, Niceea, Nicomedia (340—349). În 354 se stabilește definitiv la Antiohia. Consacrat ca unul din cei mai de seamă oameni de cultură ai Răsăritului, **L.** a cunoscut îndeaproape personalitățile culturale și politice ale epocii, a fost prieten al împăratului Iulian Apostatul și a întreținut legături strînse cu Teodosiu I. Printre elevii săi se numără Ioannes Chrysostomos, Vasile cel Mare, Grigore din Nazianz și probabil Ammianus Marcellinus. Cele 64 de discursuri pe teme curente și 1 544 de scrisori, adresate practic tuturor personalităților marcante din Orient, constituie un prețios izvor cultural-istoric pentru cunoașterea sec. 4. *Meletai* (în care abordează teme istorico-mitologice), *Progymnasmata*, *Hypotheseis* (comentariu la scrierile lui Demostene) prezintă un stilist strălucit, credincios gîndirii păgîne, avînd ca modele pe Tucidide, Demostene, Isocrate.

LICINIU/VALERIUS LICINIANUS LICINIUS (c. 250—325), împărat roman (308—324). Ofițer provenit dintr-o familie de țărani din Illyricum, favorit al lui † Galerius, **L.** este proclamat la conferința de la Carnuntum (noiembrie 308) *august* al Occidentului (în urma uzurpării lui Maxentius și a dispariției lui Flavius Severus). După moartea lui Galerius (311), **L.** ocupă prov. danubiano-balcanice pînă la Hellespont. În 312 se apropie de † Constantin cel Mare, alianță întărită prin căsătoria lui cu Constanția, sora acestuia. În urma întrevederii de la Mediolanum (februarie-martie 313) a celor doi împărați, se promulgă edictul prin care creștinismul este recunoscut ca religie egală în drepturi cu celelalte culte din imp. Victorios în războiul cu Maximinus Daia (313), **L.** ocupă toate prov. orientale deținute de acesta, devenind stăpîn al întregului Orient. Noul conflict cu Constantin cel Mare, soldat în 316 cu un prim război civil între cei doi împărați, va fi temporar atenuat în urma păcii de compromis încheiate. Adîncirea disensiunilor după 320, cînd **L.**, sprijinit de cercurile păgîne din Orient, inițiază o politică anticreștină, duce în 324 la un nou război ; înfrînt în două mari bătălii, la Adrianopol (iulie) și Chrysopolis în Asia Mică (septembrie), cu flota distrusă de Crispus, fiul lui Constantin, **L.** este făcut prizonier și executat în anul următor la Tesalonic.

LICURG/LYKOURGOS, legiuitor mitic spartan. Istoriografia antică, începind cu sec. 5 î.e.n., i-a atribuit crearea constituției spartane, plasînd activitatea sa între sec. 11 și 8 î.e.n. Plutarh a sintetizat informațiile contradictorii care circulau pe seama lui **L.** : ar fi fost de neam regesc, regent al nepotului său Charilaos, a călătorit mult în Ionia, Creta, Egipt și, revenit în Sparta, a mediat conflictul dintre regalitate și popor, impunînd, cu sprijinul oracolului de la Delfi, o constituție care prevenea crearea Gerusiei (sfatul bătrînilor) și Apellei (adunarea armatei), a realizat o reformă agrară și a stabilit bazele severei educații spartane. Apoi, punînd pe cetățeni să jure respectarea noii ordini, a plecat pentru totdeauna din Sparta. În realitate, constituția lacedemoniană s-a cristalizat în etape, de la migrația dorică pînă în sec. 6 î.e.n.

LISANDRU/LYSANDROS (c. 455—395 î.e.n.), general spartan. **L.** este menționat pentru prima oară de izvoare către sfîrșitul Războiului peloponesiac (407) în calitate de navarh al flotei spartane din Ionia. Stabilind contacte personale cu Cirus cel Tînăr (noul vicerege al Asiei Mici), **L.** obține subsidii persane sporite pentru flota spartană, pe care o reorganizează și conduce la victorie în bătăliile decisive de la Notion (406) și Aigos Potamos (405). În continuare blochează Pireul, participă la tratativele care duc la capitularea Atenei și la încheierea Războiului peloponesiac (404), sprijinind apoi instaurarea regimului oligarhic al celor 30 de tirani în capitala Atticii. Comportarea arogantă și lipsa de scrupule în urmărirea planurilor personale îl fac nepopular în lumea greacă și temut la Sparta, încît regele Pausanias, cu sprijinul eforilor, reușește să-l elimine din prim-planul vieții politice în 403. **L.** încearcă să recapete influența pierdută, sprijinindu-l pe regele Agesilaos II să ocupe tronul și urmîndu-l în campania antipersană din Asia Mică (396). Cade în lupta de la Haliartos, din Beoția. Considerat primul dintre greci care a primit încă din timpul vieții onoruri cuvenite divinităților.

LI SI (c. 280—c. 208 î.e.n.), om politic chinez. Originar din statul Chu, **L.** ajunge în 237 sfetnic al suveranului Qinwang din statul Qin, devenit in 221, sub numele de Shi Huang Di, împăratul unificator al Chinei. În timpul domniei acestuia (221—210 î.e.n.), **L.** este cel mai de seamă consilier al suveranului, inițiatorul și executantul riguroasei politici de unificare și centralizare a statului. El extinde, cu o necruțătoare fermitate, la scara noului imp. re-

formele inițiate de † Shang Yang la jumătatea sec. 4 î.e.n. în statul Qin. Legile, calendarul, fiscalitatea, scrierea, monedele, măsurile și greutățile, pînă și distanța osiilor carelor autorizate să circule pe drumurile imperiale sînt acum unificate și uniformizate. • Adept al filozofului † Xun Zi și al „școlii legiștilor", **L.** se afirmă ca un adversar declarat al confucianiștilor. Din ordinul său sînt arse în 213 î.e.n., pe cuprinsul întinsului imp., toate cărțile, cu excepția celor de agronomie, medicină și divinație, precum și analele statului Qin ; doi ani după acest eveniment, 460 de cărturari confucianiști sînt arși de vii din ordinul lui **L.** și al împăratului său. În cursul războiului civil izbucnit la moartea lui Shi Huang Di, **L.** este asasinat de către eunucul Zhao Gao, alt sfetnic de seamă al împăratului defunct.

LISIAS/LYSIAS (c. 445—c. 380 î.e.n.), retor și orator grec. **L.** se naște în Attica, de unde pleacă însă, adolescent, în Italia meridională, la Thurioi, dedicîndu-se studiului retoricii. În 412 revine la Atena și este persecutat datorită convingerilor sale democratice de către Regimul celor 30 de tirani. După restabilirea democrației de către Trasibul (403), **L.** se impune ca un strălucit profesor de retorică și totodată cel mai important logograf al epocii. Exegeții antici au recunoscut în sec. 1 î.e.n. autenticitatea a 233 de cuvîntări atribuite lui **L.** Pînă astăzi s-au transmis sub numele său 35 de cuvîntări (5 sînt considerate neautentice, 2 rămîn controversate) și fragmente din altele. În marea majoritate, textele păstrate au caracter juridic și sînt un prețios izvor pentru cunoașterea societății ateniene de la începutul sec. 4. Reprezentanții curentului retoric aticist au făcut din **L.**, datorită simplității, clarității și conciziei, un autor-model. Adversarii i-au reproșat lipsa tonusului și a energiei pătimașe prezente la Demostene.

LISIMAH/LYSIMACHOS (c. 360—281 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Participant de la început la campania lui Alexandru cel Mare, **L.** se remarcă în cursul luptelor din Sogdiana (327), după care urcă rapid în ierarhia militară macedoneană. După moartea lui Alexandru (323 î.e.n.) devine satrap al Traciei, fiind constant pînă în 301 î.e.n. alături de diadohii secesioniști. **L.** se află de partea lui Antigonos, Antipatros, Crateros, Ptolemeu Lagos, în conflict cu Perdiccas (322). În 319 luptă împotriva lui Poliperchon iar din 315 pînă în 301 împotriva lui Antigonos Monophthalmos, strategul Asiei, și a fiului acestuia, Demetrios Poliorcetes. În 305 se proclamă rege al Traciei, se căsătorește apoi cu o prințesă odrisă și întemeiază pe Hellespont o nouă capitală — Lisimaheia. La izbucnirea noului război al diadohilor se alătură lui Ptolemeu și Seleucos, avînd un rol decisiv în bătălia de la Ipsos (301), încheiată cu moartea lui Antigonos ; în urma acestei victorii ocupă Asia Mică pînă la Munții Taurus • Îndepărtata expediție organizată de Alexandru și luptele înverșunate izbucnite între diadohi după moartea sa au ca urmare și în reg. dunărene o slăbire a autorității macedonene. În jurul anului 313 î.e.n., orașele grecești de pe litoralul apusean al Mării Negre — Mesambria, Odessos, Apollonia, Histria —, conduse de Callatis, sprijinite de geto-daci și sciți, se află în plină răscoală împotriva autorității lui **L.** ; în 310/309 răscoala, stipendiată acum și de Ptolemeu Lagos, dinastul Egiptului, reizbucnește. După înfrîngerea rezistenței orașelor pontice, **L.** organizează în anii 300 și 292 două campanii în Cîmpia Munteană împotriva geto-dacilor conduși de † Dromihete, avînd drept obiectiv, probabil, pedepsirea geților pentru sprijinul acordat orașelor grecești pontice răsculate. Campania condusă de † Agatocle, fiul lui **L.**, se încheie cu un eșec ; acesta este învins și făcut prizonier, apoi eliberat. Noua expediție, condusă personal de **L.**, eșuează și ea, suveranul elenistic fiind făcut prizonier și eliberat numai după încheierea păcii • După înfrînge-

rea lui Antigonos, **L.** se alătură lui Ptolemeu I Lagos împotriva lui Seleucos I, ocupînd o serie de cetăți de pe litoralul asiatic al Mării Egee (Milet, Efes, Priene). În 287, în alianță cu Pirus, îl izgonește din Macedonia pe Demetrios Poliorcetes, apoi și pe proaspătul său aliat, devenind și rege al patriei lui Alexandru cel Mare. Ajuns la apogeul puterii, este confruntat cu noi probleme, generate de intrigile de gineceu. Acestea se soldează cu execuția fiului său Agatocle, la instigația celei de-a doua soții, Arsinoe, cu refugierea primei soții la curtea lui Seleucos și, în final, cu izbucnirea unui conflict cu Regatul Seleucid. În bătălia de la Kurupedion (în vecinătatea orașului Magnesia de pe Sipylos), **L.** este învins și își pierde viața ; regatul său se destramă.

LISIP/LYSIPPOS (400/390—310 î.e.n.), sculptor grec. Originar din orașul Sikyon, discipol al lui Policlet, **L.** este cel mai vestit sculptor al Peloponesului în sec. 4. Operele sale — peste 1 500 — erau celebre din antic., ele fiind răspîndite în marile cetăți din Grecia și Macedonia. Evantaiul lor tematic este impresionant : zei, eroi legendari, suverani și oameni politici, filozofi și poeți, învingători la jocurile olimpice, tineri, copii sau bătrîni, animale ; sculpturile lui sînt realizate în toate dimensiunile, de la miniaturi la creații monumentale. A fost singurul sculptor de care s-a lăsat redat, la curtea sa, Alexandru cel Mare. În ciuda prestigioasei lui opere, lucrările identificate cu certitudine a-i fi aparținut sînt foarte rare. Au supraviețuit în cópii romane „Apoxyomenos" (atlet cu strigiliu), Heracle odihnindu-se („Heracle Farnese"), portrete ale lui Alexandru cel Mare și Socrate. Cu **L.**, toreutica atinge una din culmile ei. **L.** rămîne cel mai îndrăzneț și inovator artist al sec. 4 î.e.n. Creația sa depășește clasicismul și precede marea deschidere a elenismului. El este creatorul unui nou canon, urmărind obținerea de efecte optice prin jocul dimensiunilor ; corpul uman apare mai alungit, mai suplu, iar capul mai mic. Grija lui pentru detaliu a rămas celebră. Pliniu cel Bătrîn citează afirmația lui **L.** că oamenii trebuie redați nu cum sînt (teza lui Policlet), ci așa cum ne apar. Prin profundul ecou în epocă, prin deschiderea stilistică operată, **L.** rămîne unul dintre cei mai importanți sculptori ai antic.

LIU BANG (256—194 î.e.n.), împărat chinez (202—194 î.e.n.), fondatorul dinastiei Han (202 î.e.n.—220 e.n.), cunoscut sub numele postum de **GAO ZU**. Originar dintr-o familie țărănească (după alte izvoare aparținînd micii nobilimi), din districtul Peixian (prov. Jiangsu), **L.** răspunde în 208 î.e.n. chemării lansate de conducătorii răscoalei țărănești Chen Sheng și Wu Guang și ocupă cu forțe locale reg. natală. După dispariția celor doi conducători, **L.** și Xiang Yu se impun în fruntea armatelor răsculate împotriva autorității dinastiei Qin. În 207 î.e.n., **L.** ocupă capitala imperială Xianyang și-l înlătură pe al doilea urmaș al împăratului Shi Huang Di, principele Zi Ying. După 5 ani de război civil împotriva strălucitului militar dar naivului om politic Xiang Yu, răstimp în care victoria trece de mai multe ori dintr-o tabără într-alta, **L.** rămîne unic stăpîn al imp. și fondează o nouă dinastie — Han, stabilind capitala la Changan (=Xi'an) ● Om politic pragmatic și flexibil, **L.** ia măsuri pentru refacerea statului după anii de criză și anarhie. Deși condamnă oficial regimul dinastiei Qin, **L.** și succesorii săi adoptă, asemenea împăratului unificator Shi Huang Di (221—210 î.e.n.), structuri și metode de guvernare vizînd menținerea unui imp. centralizat. Sînt luate măsuri de refacere a economiei, reducerea impozitelor și a obligațiilor în muncă ale țăranilor, refacerea canalelor de irigație, a drumurilor, soldate în următoarea jumătate de secol cu îmbunătățirea situației populației și cu dublarea numărului acesteia.

LIU XIU (4 î.e.n—57 e.n.), împărat chinez sub numele de **GUANG WU** (25—57), fondatorul dinastiei Han de Est (25—220). **L.**, reprezentant al clanului Liu care pretindea a descinde din † Liu Bang (Gao Zu), împăratul fondator al dinastiei Han de Vest, profita de răscoalele țărănești ale „Sprîncenelor roșii" și „Pădurii verzi", pentru a se revolta la Yuan (prov. Henan) împotriva autorității împăratului Wang Mang (9—23 e.n.) care uzurpase tronul, înlăturînd de la putere dinastia Han de Vest (206 î.e.n.—8 e.n.). Raliindu-se armatei „Pădurii verzi", **L.** joacă un rol de prim-plan în victoria acestora asupra armatei imperiale (23 e.n.), în bătălia pentru orașul Kunyang. După cucerirea capitalei Changan și uciderea lui Wang Mang de către răsculați, **L.** se retrage în prov. Hebei unde-și consolidează poziția și se proclamă la Haonan împărat, restaurînd astfel dinastia Han. Stabilindu-și reședința imperială la Luoyang, la răsărit de vechea capitală Changan, dinastia va primi numele de Han de Est (25—220) ● Primul deceniu de domnie este consacrat reprimării răscoalelor interne și reinstaurării păcii ; **L.** revine la structura guvernamentală, sistemul monetar și fiscal din timpul dinastiei Han de Vest. Este apoi restabilită dominația în S Chinei asupra prov. ce se emancipaseră în anii de criză de sub autoritatea centrală. Triburile nomade care traversează frontiera nordică sînt acum alungate. În anul 39 e.n. este organizat un mare recensămînt al pămîntului și locuitorilor.

LIVIUS ANDRONICUS (c. 280—c. 200 î.e.n.), primul poet epic și dramatic de limba latină. Grec originar din Tarent, luat prizonier și adus ca sclav la Roma după cucerirea orașului natal în 272, **L.** este ulterior eliberat luînd numele fostului stăpîn, M. Livius Salinator. Profesor de greacă și latină, autor fecund, actor în propriile tragedii, **L.** este prima personalitate clar conturată a literaturii latine. Din vasta sa creație realizată după 240 (din care s-au păstrat numai c. 60 de versuri izolate) se cunosc titlurile a 9 tragedii inspirate din ciclul troian (*Achilles, Ajax, Calul Troian*), din cel al Atrizilor (*Aegisthus, Hermione*) sau din alte teme mitologice (*Danae, Andromeda, Ino* etc.), precum și titlurile a două comedii (*Gladiolus* și *Ludius*). **L.** este totodată autorul primei traduceri integrale în latină a *Odiseei* (în vers saturnin) care, în pofida limbii arhaice, s-a bucurat de o largă circulație pînă în sec. 1 î.e.n., contribuind la inițierea publicului roman în bogăția tezaurului cultural elen.

LIVIUS TITUS (59 î.e.n.—17 e.n.), istoric latin. S-a născut și a murit la Patavium (Padova), oraș în care (cu excepția unor șederi la Roma) și-a petrecut cea mai mare parte a vieții, consacrată în exclusivitate scrisului. Lipsit de ambiții politice, atras de retorică și filozofie, **L.** este primul istoric latin important care și-a redactat opera fără o experiență politică și militară personală. În anii 27—25 încep să apară primele cărți din monumentala istorie a Romei, la care va lucra pînă la moarte. *Ab urbe condita (De la fundarea Romei)* narează, urmînd modelul vechilor analiști, în 142 de cărți, istoria Cetății Eterne de la începuturile ei mitice pînă la moartea generalului Drusus în Germania (9 î.e.n.). S-au păstrat din ea numai cărțile 1—10 (pînă în 293 î.e.n.), 21—45 (218—167), circa un sfert din volumul inițial, restul fiind cunoscut din rezumatul cărților 46—142 alcătuit în sec. 4. Atașamentul manifest al istoricului, pentru care, începînd cu Gracchii, declinul societății romane (provocat de decăderea morală) este indubitabil, se îndreaptă spre epoca inițială a Republicii ; prin această prismă, el salută opera reformatoare a lui Augustus. **L.** nu este un istoric în accepția modernă a cuvîntului ; nu caută să ajungă la izvoarele primare, nu adoptă o poziție critică față de surse, lăsînd de multe

ori cititorului opțiunea în probleme controversate. În primul rînd temă de meditație morală, istoria patriei oferă autorului prilejul de a contura personalitatea poporului roman, subliniindu-i trecutul măreț și demn (printre surse se numără și Ennius), eroismul, tenacitatea, respectul pentru adevăr. Imagine care, grație participării afective a istoricului la evenimentele narate, capacității de individualizare, fineții sale psihologice, ca și calităților stilistice (amploarea și armonia construcției, solemnitatea evocării) capătă prospețime și culoare, o convingătoare autenticitate. *Ab urbe condita* devine astfel, alături de creațiile lui Vergiliu și Horațiu, un suport ideologic al politicii reformatoare a lui Augustus. De un mare prestigiu din timpul vieții autorului, opera sa a eclipsat și eliminat în sec. următoare creația analisticii anterioare, rămînînd manualul tradițional asupra Romei republicane, sursă de inspirație pentru poeți, retori, istorici din antic. pînă în epoca modernă. Din Renaștere pînă la începutul sec. 19 **L.** a fost apreciat drept cel mai mare istoric roman.

LONGOS (a doua jumătate a sec. 2 e.n.), scriitor grec. Nu există date biografice despre autorul romanului bucolic *Daphnis și Chloe* (4 cărți) în care se narează povestea de iubire a celor doi păstori din insula Lesbos. Farmecul și rafinamentul stilistic i-au asigurat cărții un succes statornic începînd din epoca Renașterii. Considerat fondator al romanului ca specie literară, **L.** se remarcă prin subtila investigare a sufletului adolescentin, lucrarea fiind un exemplu de îmbinare fericită și coexistență a poeziei cu proza.

LUCAN/MARCUS ANNAEUS LUCANUS (39—65), poet latin. Originar, ca și Seneca, unchiul său, din Corduba (Hispania), **L.** beneficiază la Roma de excelenți educatori (printre care și filozoful stoic L. Annaeus Cornutus), iar talentul său precoce îl introduce în cercul de prieteni ai lui Nero. Succesul literar rapid, înclinația tot mai pronunțată spre filozofia stoică, îi atrag însă resentimentul împăratului, care-i interzice apariția în recitalurile publice. Participant la conspirația eșuată a lui Calpurnius Piso împotriva lui Nero, **L.** este constrîns să se sinucidă, lăsînd o operă bogată (versuri, proză, drame), în cea mai mare parte astăzi pierdută. S-a păstrat numai creația lui majoră, epopeea istorică *Pharsalia*, începută în anii 62/63 și întreruptă la cartea 10 de moartea timpurie a poetului. Evocînd războiul civil de la trecerea Rubiconului (49) și pînă la bătălia de la Pharsalos (48), **L.** se situează de partea lui Pompei și Cato ; stigmatizîndu-l pe Caesar ca tiran, *Pharsalia* devine implicit un deghizat manifest antimonarhic și antineronian. Avînd ca model pe Titus Livius, în calitate de comentator al istoriei recente, **L.** dovedește un acut simț psihologic. Deși abuzează de retorică, iar versificația este căutată, prețioasă și artificială, epopeea s-a bucurat de un mare prestigiu pînă în epoca modernă.

LUCIAN/LUKIANOS/din SAMOSATA (c. 125—c. 190), sofist și scriitor grec. Născut în Siria într-o familie umilă, reușește să urmeze școlile de retorică din Ionia, unde învață greaca și dobîndește o solidă cultură. Străbate întreaga lume romană, din Asia Mică pînă în Gallia, ca sofist rătăcitor, ținînd lecții și prelegeri de vorbire. Spre 164 se stabilește la Atena pentru 20 de ani, perioadă în care, abandonînd sofistica, se consacră filozofiei și creației. Reia, pentru scurt timp, viața de retor vagant, este apoi funcționar în administrația Egiptului, unde moare spre sfîrșitul domniei lui Commodus. Opera lui (îi sînt atribuite peste 80 de lucrări din care critica a reținut ca sigure c. 70) cuprinde : exerciții de retorică și conferințe din prima parte a activității (*Pos dei historian syngraphein — Cum trebuie scrisă istoria*, *Mylas encomion — Elogiul muștei*, *Dike phoneenton — Judecata vocalelor* ș.a.), dialoguri (între care cele mai reușite sînt *Theon dialogoi — Dialogurile zeilor* și *Nekrikoi dialogoi — Dialogurile morților*), scrisori, biografii, pamflete, romane satirice (*Alethes historia — Istoria adevărată*), epigrame. Spirit incisiv și sceptic, mai mult un diletant rafinat decît cunoscător profund al filozofiei, **L.** este creatorul dialogului satiric ca gen literar, asociind dialogul filozofic cu fantezia comediei lui Aristofan și virulența critică a scriitorilor satirici. Pamfletul și romanul fantastic își găsesc în egală măsură în el un precursor strălucit. Inteligență vie, știe să găsească punctul vulnerabil al tuturor concepțiilor filozofice, atacă cu vervă toate religiile și mai ales superstițiile timpului său, supunînd unei irezistibile ironii deopotrivă oameni și zei. Stilul alert și viu, limbajul batjocoritor în care picanteria și culoarea păstoasă se asociază cu expresia atică de mare finețe, fac din **L.** un maestru incontestabil al prozei satirice. Opera lui, aproape unică în literatura greco-latină ce ne-a parvenit, s-a bucurat de o largă prețuire mai ales începînd din epoca Renașterii. Erasmus l-a avut ca model în *Elogiul nebuniei*, Thomas Morus în elaborarea *Utopiei* sale, iar Rabelais, Swift, Cyrano de Bergerac îi sînt descendenți dintre cei mai reprezentativi.

LUCILIU/CAIUS LUCILIUS (c. 180—c. 103 î.e.n.), poet satiric latin. Originar dintr-o familie bogată de rang ecvestru din Suessa Aurunca (Campania), beneficiar al unei alese educații dobîndite probabil la Atena, **L.** a trăit întreaga viață departe de orice magistratură sau activitate publică. Favorit al cercului lui Scipio Aemilianus, l-a însoțit pe acesta, împreună cu Panaitios și Polibiu, la asediul Numanției (134—133 î.e.n.). Reîntors la Roma, începe să publice, din 132, în hexametri dactilici, un număr de 30 de cărți de *saturae*, ridicînd satira la rangul unui gen literar distinct, specific latin. Cele 940 de fragmente, cu 1 350 de versuri păstrate, vădesc un temperament vulcanic, spontan, un simț de observație ascuțit, care împletește ironia necruțătoare la adresa celor mai variate aspecte ale vieții politice, sociale, spirituale contemporane cu lecții de morală, apropiate de înțelepciunea populară. Adesea ținta a săgeților sale sînt corupția, luxul, snobismul unor personalități influente ale epocii, adversare ale familiei Scipionilor. Influența lui **L.** asupra lui Horațiu, Persius, Iuvenal este incontestabilă.

LUCREȚIU/TITUS CARUS LUCRETIUS (96—55 î.e.n.), poet și filozof latin. Nu se cunoaște aproape nimic despre viața lui ; din opera sa se întrevede o personalitate puternică, cu convingeri ferme, un temperament pasionat, entuziast, un bun cunoscător al filozofiei grecești. A aparținut probabil unei familii nobiliare care i-a asigurat o educație aleasă. A fost prieten cu C. Memmius, căruia îi dedică poemul epic *De rerum natura (Despre natura lucrurilor*, 6 cărți*)*, care reprezintă unica operă a materialismului antic păstrată integral. Poemul, rămas neterminat, este o expunere cu finalitate morală, într-o formă artistică remarcabilă, a doctrinei lui Epicur, completată cu idei aparținînd lui Xenofon, Parmenide, Empedocle. Spirit riguros materialist și ateist, **L.** dezvoltă cu rar talent teza atomistă, ideea morții sufletului, imposibilitatea intervenției forțelor divine în destinul uman. **L.** a încercat să explice dezvoltarea societății și civilizației umane prin existența unui singur motor — rațiunea. Conștient de dificultățile receptării ideilor filozofice de către publicul larg, **L.** alege forma poetică, în general izbutită, dar umbrită de lungi pasaje aride de expunere teoretică, autorul urmărind în primul rînd claritatea didactică a raționamentului. Unic în literatura latină, influențîndu-l puternic pe Vergiliu în compunerea *Georgicelor*, *De rerum natura*, cel mai important poem științific păstrat, s-a bucurat de o largă audiență pînă în pragul sec. 20.

LUCULLUS LUCIUS LICINIUS (117—56 î.e.n.), om politic și general roman. Descendent al unei ilustre familii nobiliare, partizan apropiat al lui L. Cornelius Sulla, pe care, în calitate de quaestor, îl însoțește în 87 în Orient în războiul împotriva lui Mitradate VI, regele Pontului; în 86—85 comandă o flotă care operează în bazinul oriental al Mediteranei. Este apoi proquaestor în prov. Asia (85—79), praetor (78), guvernator al prov. Africa (77—76), consul (74). La izbucnirea celui de-al treilea război împotriva lui Mitradate VI (74—63), **L.** este desemnat guvernator al prov. Cilicia, Asia, Bitinia și comandant suprem al forțelor romane din Orient. După victoriile de la Cizic și Lemnos (74), **L.** declanșează în anii 73—70 o ofensivă soldată cu înfrîngerea Regatului Pont, apoi se îndreaptă împotriva lui Tigranes II cel Mare, regele Armeniei, care-i acordase azil lui Mitradate. Succesele răsunătoare de la Tigranocerta (69) și Artașata (68), din timpul campaniei în Armenia, nu mai pot fi însă exploatate de **L.**, confruntat cu rebeliuni ale propriilor soldați, nemulțumiți de disciplina severă impusă. În 66 este obligat să-i predea lui Cnaeus Pompeius comanda trupelor, lăsînd acestuia gloria de a pacifica Orientul. Revenit la Roma, **L.** îl sprijină pe Cicero în lupta împotriva lui Catilina (63) și se afirmă ca adversar politic al lui Caesar și Pompeius. Bun organizator și talentat general, **L.** este, în același timp, cel mai bogat cetățean al epocii după Crassus, celebru prin vilele, bibliotecile, grădinile sale din Roma, prin fastul și rafinamentul ospețelor și serbărilor sale, prin atitudinea de generos mecena. Autor al unei istorii a Războiului aliaților, în limba greacă.

LUGALZAGGISI, rege al orașului-stat Umma (2373—2349 î.e.n.), apoi al întregului Sumer. Cîrmuitor (ensi) al orașului Umma, **L.**, personalitate energică și ambițioasă, cucerește și distruge orașul rival Lagaș, înlăturîndu-l pe conducătorul reformator † Urukagina, apoi supune orașele Uruk, Ur, Nippur, Larsa, extinzîndu-și autoritatea asupra întregului Sumer. Întemeind primul stat teritorial unitar din istoria Mesopotamiei, **L.** repară și extinde sistemul de canale de irigație din Sumer, încurajează dezvoltarea agriculturii și urmărește, pe plan extern, expansiunea pînă la Marea Superioară (= Marea Mediterană), menționată acum pentru prima dată în izvoarele sumeriene. Prăbușirea lui **L.** este însă bruscă; învins de Sargon I, regele Akkadului (2371—2315 î.e.n.), el este expus înlănțuit în jug în fața templului lui Enlil din orașul Nippur.

sub suzeranitatea Elamului, apoi organizează două campanii împotriva acestui vecin. Prima expediție eșuează, cea de-a doua însă, purtată cu o energie de fier, duce la înfrîngerea lui Khutelutuș-In-Șușinak (c. 1125—c. 1100 î.e.n.), la cucerirea Susei, reședința regală, și la destrămarea pentru aproape trei secole a unității statale a Elamului (c. 1110 î.e.n.). Statuia zeului Marduk este readusă în Babilonia și reinstalată cu mari ceremonii în vechiul templu. **N.** este mai puțin norocos în confruntările sale cu vecinul nordic — Asiria. Alte campanii victorioase sînt îndreptate contra triburilor lulubi din reg. Munților Zagros. Faptele de arme fac din **N.** în sec. următoare erou al unor poeme și imnuri babiloneene. Îi succed la tron fiii săi Enlil-nadin-apil (1103—1099 î.e.n.) și Marduk-nadin-ahhe (1099—1081 î.e.n.).

NABUCODONOSOR II/babiloneană **NABU-KUDURRI-USUR** (c. 630—562 î.e.n.), suveran al Regatului Noului Babilon (605—562 î.e.n.). Fiu al lui Nabopalassar, fondatorul Regatului Caldeo-Babilonean (625—605 î.e.n.), **N.** este asociat de tînăr la putere de tatăl său, primind comanda supremă a armatei care înfruntă în Siria corpul expediționar egiptean trimis de faraonul Nechao II în sprijinul ultimelor rezistențe asiriene. Victorios în marea bătălie de la Karkemiș pe Eufrat (605 î.e.n.), **N.** urmărește în Siria armata egipteană în retragere, dar vestea morții lui Nabopalassar (16 august 605 î.e.n.) îl obligă să revină la Babilon pentru a prelua oficial tronul. **N.** profită de prăbușirea Imp. Asirian pentru a-și extinde autoritatea asupra Siriei și Palestinei pînă la Marea Mediterană, respingînd încercările Egiptului de a mai interveni în politica Asiei Occidentale. În chiar anul preluării puterii, **N.** revine în Siria, întreprinde apoi în 604 î.e.n. o campanie în Palestina cucerind orașul-stat Ascalon și primind supunerea Regatului Iudeei. În 601 î.e.n. este nevoit să abandoneze încercarea de invadare a Egiptului după o bătălie sîngeroasă, nedecisă, la hotarele Deltei. O răscoală a Iudeei (sprijinită de Egipt), izbucnită în 598 î.e.n., este reprimată de **N.** care cucerește Ierusalimul, deportează în Mesopotamia pe regele Ioachim cu 10 000 de locuitori, numind în locul lui pe tron pe Sedechia. Următorii ani sînt consacrați unor campanii în Siria și Elam, reprimării unei revolte armate în Babilonia (595/594), unor noi lupte în Siria. În 588 î.e.n. **N.** este confruntat cu o altă răscoală a Iudeei ; după un îndelungat asediu, Ierusalimul este cucerit (august 586), Templul distrus, regele și fruntașii nobilimii sînt executați, iar o parte a populației este deportată în Mesopotamia (**N.** adoptînd metodele punitive asiriene) ; Iudeea devine o simplă prov. a Regatului Caldeo-Babilonean. După un asediu de 13 ani, Tirul, cel mai important oraș fenician, este constrîns în 547 să recunoască suzeranitatea babiloneană. Regatul Noului Babilon atinge acum maxima expansiune teritorială, devenind principala putere politică și militară a Orientului Apropiat. Talentat comandant de oști, diplomat strălucit (mediază în 585 încheierea unei păci între Lidia și Media, aflate de 5 ani în conflict), administrator eficient, **N.** se afirmă totodată și ca un neobosit constructor. Babilonul, înconjurat acum de ziduri impunătoare, cu palate și temple fără egal (zigguratul Entemenaki devine prototip al legendarului turn al lui Babel), ajunge cel mai strălucit oraș al Orientului. Căsătorit, potrivit tradiției, cu o prințesă din Media, **N.** ar fi construit pentru ea grădini suspendate care să-i amintească de munții țării natale. O serie de trăsături negative ale ultimului suveran babilonean Nabonid (556—539 î.e.n.) au fost în mod eronat atribuite lui **N.** de tradiția iudaică. Îi urmează la tron fiul său Avil-Marduk (562—560 î.e.n.).

NAEVIUS CNAEUS (c. 265—c. 200 î.e.n.), poet epic și dramatic latin. Originar din Campania, **N.** participă la primul război punic,

Apropiat este prima bătălie din istorie a cărei desfășurare tactică a putut fi reconstituită din izvoarele egiptene. În urma bătăliei nedecise, Ramses II se retrage. **M.** rămîne stăpîn pe cîmpul de luptă, Kinza (Kadeș) și Regatul Amurru revin sub autoritatea hitită. De conflictul egipteano-hitit profită Asiria, care-și impune dominația asupra Regatului Mitanni, precum și triburile gasga care lansează noi incursiuni cucerind orașul Khakpiș. La moartea lui **M.**, îi succede la tron un fiu nelegitim, Urhi-Teșub (c. 1296—c. 1289 î.e.n.).

MYRON din ELEUTHERAI (c. 480—c. 445 î.e.n.), sculptor grec. Originar dintr-o localitate din Attica, devenit probabil atenian, **M.** a realizat în bronz, între 460—430, numeroase figuri de zei, atleți sau eroi legendari, expuse apoi în marile centre ale Greciei (Atena, Olimpia, Argos, Sparta, Egina), Ioniei (Efes, Samos) și, mai tîrziu, în Italia și la Roma. Din bogata sa operă, reprodusă pe monede, geme sau miniaturi, au fost identificate cu certitudine, în cópii de marmură tîrzii, două creații: „Discobolul" și „Grupul Atena-Marsyas". Alte identificări (Perseu, Heracle, Apolo) rămîn simple ipoteze; ipotetică este și participarea lui **M.** la decorarea Parthenonului. Maestru al redării corpului în mișcare, poate în dauna surprinderii frămîntărilor sufletești, **M.** se numără printre marii creatori ai lumii antice. Unicul discipol este fiul său, sculptorul Lykios.

n

NABONID/babiloneană **NABUNA'ID**/greacă **NABONNEDOS**, ultimul suveran al Regatului Noului Babilon (556—539 î.e.n.). **N.** ocupă tronul după dispariția lui Neriglissar (ultimul descendent al dinastiei întemeiate de Nabopalassar în 625 î.e.n.), sprijinit de o facțiune ostilă preoțimii zeului Marduk (divinitatea supremă a panteonului babilonean). În tentativa de a slăbi pozițiile preoțimii lui Marduk, atotputernică în stat după moartea lui Nabucodonosor II, **N.** favorizează cultul zeului Sin (veche divinitate sumeriană) atrăgîndu-și ostilitatea profundă a cercurilor preoțești oficiale. După o campanie în Cilicia, ocuparea orașului Hamat și reconstrucția templului lui Sin din Harran, **N.** își stabilește în 552 î.e.n., pentru 10 ani, reședința regală în oaza Taima din Arabia (= Tayma, Arabia Saudită), la c. 900 km de Babilon, unde rămîne regent fiul său Belșazar. Politica religioasă reformatoare, retragerea sa departe de capitală și de treburile statului timp atît de îndelungat, fac din **N.** una dintre cele mai enigmatice personalități ale istoriei Mesopotamiei ● Deși aliat al regelui Mediei Astiage și al lui Cresus, suveranul Lidiei, **N.** nu întreprinde nimic pentru a le veni în ajutor cînd aceștia sînt înfrînți de Cirus II cel Mare iar țările lor anexate noului Imp. Persan. Revenit în 542 la Babilon, istoria nu reține măsuri întreprinse de **N.** pentru a preîntîmpina amenințarea persană. În 539 î.e.n. Cirus II cel Mare, chemat probabil de cercurile ostile lui **N.** pătrunde în N Babiloniei, înfrînge armata lui Belșazar și intră fără luptă în Babilon, ale cărui porți îi sînt deschise de preoțime. Babilonia și prov. Regatului Caldeo-Babilonean sînt incluse în Imp. Ahemenid.

NABOPALASSAR/babiloneană **NABU-APLA-USUR**/greacă **NABUPOLASSAROS**, suveran caldeu, întemeietor al Regatului Noului Babilon (625—605 î.e.n.). Principe de origine caldee, probabil general în armata asiriană, **N.** profită de tulburările pricinuite de războiul civil din Imp. Asirian, izbucnit la sfîrșitul domniei lui Așurbanipal între fiii acestuia, pentru a ocupa orașul Uruk și a se proclama apoi la Babilon „Rege al Akkadului". **N.** izgonește garnizoanele asiriene din Mesopotamia meridională și pune bazele Regatului Caldeo-Babilonean cu centrul în vechea metropolă de pe malul Eufratului, stat ce cunoaște în vremea domniei lui Nabucodonosor II, fiul și succesorul său, ● meteorică afirmare în Orientul Apropiat. Aliat cu regele Mediei Ciaxare (630—584 î.e.n.), **N.** participă la zdrobirea Imp. Asirian, la cucerirea metropolelor acestuia, Calah (Kalakh) și Ninive, anexînd în 612 î.e.n. posesiunile asiriene dintre Eufrat și Marea Mediterană ● Tentativa Egiptului de a ocupa, în condițiile prăbușirii Asiriei, spațiul palestiniano-sirian, este anihilată de caldei. În 605 î.e.n., principele Nabucodonosor, comandant al armatei babiloneene, înfrînge, în bătălia de la Karkemiș, forțele egiptene trimise de faraonul Nechao II în sprijinul ultimelor rezistențe asiriene. Moartea lui **N.** la Babilon îl obligă pe Nabucodonosor II să întrerupă în Siria urmărirea armatei egiptene înfrînte pentru a prelua la Babilon tronul tatălui său.

NABUCODONOSOR I, rege al Babiloniei (1125—1103 î.e.n.), al 4-lea reprezentant al celei de-a doua dinastii din Isin. Succesor al lui Ninurta-nadin-șumi (1131—1125 î.e.n.), **N.** se emancipează de

sub suzeranitatea Elamului, apoi organizează două campanii împotriva acestui vecin. Prima expediție eșuează, cea de-a doua însă, purtată cu o energie de fier, duce la înfrîngerea lui Khutelutuș-In-Șușinak (c. 1125—c. 1100 î.e.n.), la cucerirea Susei, reședința regală, și la destrămarea pentru aproape trei secole a unității statale a Elamului (c. 1110 î.e.n.). Statuia zeului Marduk este readusă în Babilonia și reinstalată cu mari ceremonii în vechiul templu. **N.** este mai puțin norocos în confruntările sale cu vecinul nordic — Asiria. Alte campanii victorioase sînt îndreptate contra triburilor lulubi din reg. Munților Zagros. Faptele de arme fac din **N.** în sec. următoare erou al unor poeme și imnuri babiloneene. Îi succed la tron fiii săi Enlil-nadin-apil (1103—1099 î.e.n.) și Marduk-nadin-ahhe (1099—1081 î.e.n.).

NABUCODONOSOR II/babiloneană **NABU-KUDURRI-USUR** (c. 630—562 î.e.n.), suveran al Regatului Noului Babilon (605—562 î.e.n.). Fiu al lui Nabopalassar, fondatorul Regatului Caldeo-Babilonean (625—605 î.e.n.), **N.** este asociat de tînăr la putere de tatăl său, primind comanda supremă a armatei care înfruntă în Siria corpul expediționar egiptean trimis de faraonul Nechao II în sprijinul ultimelor rezistențe asiriene. Victorios în marea bătălie de la Karkemiș pe Eufrat (605 î.e.n.), **N.** urmărește în Siria armata egipteană în retragere, dar vestea morții lui Nabopalassar (16 august 605 î.e.n.) îl obligă să revină la Babilon pentru a prelua oficial tronul. **N.** profită de prăbușirea Imp. Asirian pentru a-și extinde autoritatea asupra Siriei și Palestinei pînă la Marea Mediterană, respingînd încercările Egiptului de a mai interveni în politica Asiei Occidentale. În chiar anul preluării puterii, **N.** revine în Siria, întreprinde apoi în 604 î.e.n. o campanie în Palestina cucerind orașul-stat Ascalon și primind supunerea Regatului Iudeei. În 601 î.e.n. este nevoit să abandoneze încercarea de invadare a Egiptului după o bătălie sîngeroasă, nedecisă, la hotarele Deltei. O răscoală a Iudeei (sprijinită de Egipt), izbucnită în 598 î.e.n., este reprimată de **N.** care cucerește Ierusalimul, deportează în Mesopotamia pe regele Ioachim cu 10 000 de locuitori, numind în locul lui pe tron pe Sedechia. Următorii ani sînt consacrați unor campanii în Siria și Elam, reprimării unei revolte armate în Babilonia (595/594), unor noi lupte în Siria. În 588 î.e.n. **N.** este confruntat cu o altă răscoală a Iudeei ; după un îndelungat asediu, Ierusalimul este cucerit (august 586), Templul distrus, regele și fruntașii nobilimii sînt executați, iar o parte a populației este deportată în Mesopotamia (**N.** adoptînd metodele punitive asiriene) ; Iudeea devine o simplă prov. a Regatului Caldeo-Babilonean. După un asediu de 13 ani, Tirul, cel mai important oraș fenician, este constrîns în 547 să recunoască suzeranitatea babiloneană. Regatul Noului Babilon atinge acum maxima expansiune teritorială, devenind principala putere politică și militară a Orientului Apropiat. Talentat comandant de oști, diplomat strălucit (mediază în 585 încheierea unei păci între Lidia și Media, aflate de 5 ani în conflict), administrator eficient, **N.** se afirmă totodată și ca un neobosit constructor. Babilonul, înconjurat acum de ziduri impunătoare, cu palate și temple fără egal (zigguratul Entemenaki devine prototip al legendarului turn al lui Babel), ajunge cel mai strălucit oraș al Orientului. Căsătorit, potrivit tradiției, cu o prințesă din Media, **N.** ar fi construit pentru ea grădini suspendate care să-i amintească de munții țării natale. O serie de trăsături negative ale ultimului suveran babilonean Nabonid (556—539 î.e.n.) au fost în mod eronat atribuite lui **N.** de tradiția iudaică. Îi urmează la tron fiul său Avil-Marduk (562—560 î.e.n.).

NAEVIUS CNAEUS (c. 265—c. 200 î.e.n.), poet epic și dramatic latin. Originar din Campania, **N.** participă la primul război punic,

LUCULLUS LUCIUS LICINIUS (117—56 î.e.n.), om politic și general roman. Descendent al unei ilustre familii nobiliare, partizan apropiat al lui L. Cornelius Sulla, pe care, în calitate de quaestor, îl însoțește în 87 în Orient în războiul împotriva lui Mitradate VI, regele Pontului ; în 86—85 comandă o flotă care operează în bazinul oriental al Mediteranei. Este apoi proquaestor în prov. Asia (85—79), praetor (78), guvernator al prov. Africa (77—76), consul (74). La izbucnirea celui de-al treilea război împotriva lui Mitradate VI (74—63), **L.** este desemnat guvernator al prov. Cilicia, Asia, Bitinia și comandant suprem al forțelor romane din Orient. După victoriile de la Cizic și Lemnos (74), **L.** declanșează în anii 73—70 o ofensivă soldată cu înfrîngerea Regatului Pont, apoi se îndreaptă împotriva lui Tigranes II cel Mare, regele Armeniei, care-i acordase azil lui Mitradate. Succesele răsunătoare de la Tigranocerta (69) și Artașata (68), din timpul campaniei în Armenia, nu mai pot fi însă exploatate de **L.**, confruntat cu rebeliuni ale propriilor soldați, nemulțumiți de disciplina severă impusă. În 66 este obligat să-i predea lui Cnaeus Pompeius comanda trupelor, lăsînd acestuia gloria de a pacifica Orientul. Revenit la Roma, **L.** îl sprijină pe Cicero în lupta împotriva lui Catilina (63) și se afirmă ca adversar politic al lui Caesar și Pompeius. Bun organizator și talentat general, **L.** este, în același timp, cel mai bogat cetățean al epocii după Crassus, celebru prin vilele, bibliotecile, grădinile sale din Roma, prin fastul și rafinamentul ospețelor și serbărilor sale, prin atitudinea de generos mecena. Autor al unei istorii a Războiului aliaților, în limba greacă.

LUGALZAGGISI, rege al orașului-stat Umma (2373—2349 î.e.n.), apoi al întregului Sumer. Cîrmuitor (ensi) al orașului Umma, **L.**, personalitate energică și ambițioasă, cucerește și distruge orașul rival Lagaș, înlăturîndu-l pe conducătorul reformator † Urukagina, apoi supune orașele Uruk, Ur, Nippur, Larsa, extinzîndu-și autoritatea asupra întregului Sumer. Întemeind primul stat teritorial unitar din istoria Mesopotamiei, **L.** repară și extinde sistemul de canale de irigație din Sumer, încurajează dezvoltarea agriculturii și urmărește, pe plan extern, expansiunea pînă la Marea Superioară (= Marea Mediterană), menționată acum pentru prima dată în izvoarele sumeriene. Prăbușirea lui **L.** este însă bruscă ; învins de Sargon I, regele Akkadului (2371—2315 î.e.n.), el este expus înlănțuit în jug în fața templului lui Enlil din orașul Nippur.

Apropiat este prima bătălie din istorie a cărei desfășurare tactică a putut fi reconstituită din izvoarele egiptene. În urma bătăliei nedecise, Ramses II se retrage. **M.** rămîne stăpîn pe cîmpul de luptă, Kinza (Kadeș) și Regatul Amurru revin sub autoritatea hitită. De conflictul egipteano-hitit profită Asiria, care-și impune dominația asupra Regatului Mitanni, precum și triburile gasga care lansează noi incursiuni cucerind orașul Khakpiș. La moartea lui **M.**, îi succede la tron un fiu nelegitim, Urhi-Teșub (c. 1296—c. 1289 î.e.n.).

MYRON din ELEUTHERAI (c. 480—c. 445 î.e.n.), sculptor grec. Originar dintr-o localitate din Attica, devenit probabil atenian, **M.** a realizat în bronz, între 460—430, numeroase figuri de zei, atleți sau eroi legendari, expuse apoi în marile centre ale Greciei (Atena, Olimpia, Argos, Sparta, Egina), Ioniei (Efes, Samos) și, mai tîrziu, în Italia și la Roma. Din bogata sa operă, reprodusă pe monede, geme sau miniaturi, au fost identificate cu certitudine, în cópii de marmură tîrzii, două creații: „Discobolul" și „Grupul Atena-Marsyas". Alte identificări (Perseu, Heracle, Apolo) rămîn simple ipoteze; ipotetică este și participarea lui **M.** la decorarea Parthenonului. Maestru al redării corpului în mișcare, poate în dauna surprinderii frămîntărilor sufletești, **M.** se numără printre marii creatori ai lumii antice. Unicul discipol este fiul său, sculptorul Lykios.

n

NABONID/babiloneană **NABUNA'ID**/greacă **NABONNEDOS**, ultimul suveran al Regatului Noului Babilon (556—539 î.e.n.). **N.** ocupă tronul după dispariția lui Neriglissar (ultimul descendent al dinastiei întemeiate de Nabopalassar în 625 î.e.n.), sprijinit de o facțiune ostilă preoțimii zeului Marduk (divinitatea supremă a panteonului babilonean). În tentativa de a slăbi pozițiile preoțimii lui Marduk, atotputernică în stat după moartea lui Nabucodonosor II, **N.** favorizează cultul zeului Sin (veche divinitate sumeriană) atrăgîndu-și ostilitatea profundă a cercurilor preoțești oficiale. După o campanie în Cilicia, ocuparea orașului Hamat și reconstrucția templului lui Sin din Harran, **N.** își stabilește în 552 î.e.n., pentru 10 ani, reședința regală în oaza Taima din Arabia (= Tayma, Arabia Saudită), la c. 900 km de Babilon, unde rămîne regent fiul său Belșazar. Politica religioasă reformatoare, retragerea sa departe de capitală și de treburile statului timp atît de îndelungat, fac din **N.** una dintre cele mai enigmatice personalități ale istoriei Mesopotamiei • Deși aliat al regelui Mediei Astiage și al lui Cresus, suveranul Lidiei, **N.** nu întreprinde nimic pentru a le veni în ajutor cînd aceștia sînt înfrînți de Cirus II cel Mare iar țările lor anexate noului Imp. Persan. Revenit în 542 la Babilon, istoria nu reține măsuri întreprinse de **N.** pentru a preîntîmpina amenințarea persană. În 539 î.e.n. Cirus II cel Mare, chemat probabil de cercurile ostile lui **N.** pătrunde în N Babiloniei, înfrînge armata lui Belșazar și intră fără luptă în Babilon, ale cărui porți îi sînt deschise de preoțime. Babilonia și prov. Regatului Caldeo-Babilonean sînt incluse în Imp. Ahemenid.

NABOPALASSAR/babiloneană **NABU-APLA-USUR**/greacă **NABUPOLASSAROS**, suveran caldeu, întemeietor al Regatului Noului Babilon (625—605 î.e.n.). Principe de origine caldee, probabil general în armata asiriană, **N.** profită de tulburările pricinuite de războiul civil din Imp. Asirian, izbucnit la sfîrșitul domniei lui Așurbanipal între fiii acestuia, pentru a ocupa orașul Uruk și a se proclama apoi la Babilon „Rege al Akkadului". **N.** izgonește garnizoanele asiriene din Mesopotamia meridională și pune bazele Regatului Caldeo-Babilonean cu centrul în vechea metropolă de pe malul Eufratului, stat ce cunoaște în vremea domniei lui Nabucodonosor II, fiul și succesorul său, • meteorică afirmare în Orientul Apropiat. Aliat cu regele Mediei Ciaxare (630—584 î.e.n.), **N.** participă la zdrobirea Imp. Asirian, la cucerirea metropolelor acestuia, Calah (Kalakh) și Ninive, anexînd în 612 î.e.n. posesiunile asiriene dintre Eufrat și Marea Mediterană • Tentativa Egiptului de a ocupa, în condițiile prăbușirii Asiriei, spațiul palestinianosirian, este anihilată de caldei. În 605 î.e.n., principele Nabucodonosor, comandant al armatei babiloneene, înfrînge, în bătălia de la Karkemiș, forțele egiptene trimise de faraonul Nechao II în sprijinul ultimelor rezistențe asiriene. Moartea lui **N.** la Babilon îl obligă pe Nabucodonosor II să întrerupă în Siria urmărirea armatei egiptene înfrînte pentru a prelua la Babilon tronul tatălui său.

NABUCODONOSOR I, rege al Babiloniei (1125—1103 î.e.n.), al 4-lea reprezentant al celei de-a doua dinastii din Isin. Succesor al lui Ninurta-nadin-șumi (1131—1125 î.e.n.), **N.** se emancipează de

limba diplomatică și de administrație a Orientului Apropiat. Îi succede la tron fiul său, Șar-kali-șarri (2254—2230 î.e.n.).

NEFERTITI/NOFRETETE, regină egipteană din dinastia a 18-a (1570—1320 î.e.n.). Soția atotputernică a faraonului reformator † Akhenaton (Amenofis IV) (1379—1362 î.e.n.), celebră prin frumusețea și influența deținută la curte. **N.** (fiica unui militar egiptean sau a unui principe din Mitanni) este alături de soțul ei în îndrăzneața operă reformatoare, apărînd frecvent în reprezentările din noua capitală Tell el-Amarna (Akhetaton). În anul 12 al domniei lui Akhenaton (1367 î.e.n.), **N.** dispare din inscripțiile regale, locul ei fiind luat de una dintre cele 6 fiice ale ei. Mormîntul reginei nu a fost localizat pînă în prezent.

NEPOS CORNELIUS (c. 100—c. 24 î.e.n.), scriitor latin. Originar din Gallia Cisalpina, **N.** s-a bucurat de un mare prestigiu la Roma, numărînd printre prietenii săi pe Catul, Atticus, Cicero și Varro. Din principala sa operă, *De viris illustribus (Despre bărbații de seamă,* 16 cărți), culegere de biografii ale unor oameni celebri din antic., ni s-au păstrat 22 de biografii. De valoare istorică și literară modestă, biografiile sale sînt primele mărturii ale acestui gen din literatura latină cunoscute astăzi. *Hronika* (o istorie universală în 3 cărți), *Exempla (Exemple,* o culegere de anecdote în 5 cărți), precum și alte opere s-au pierdut.

NERO CLAUDIUS CAESAR (37—68), împărat roman (54—68). Fiu al lui Cn. Domitius Ahenobarbus și al Agrippinei Minor, este adoptat în anul 50 de către Claudius, în urma manevrelor mamei sale, devenită cea de-a 4-a soție a împăratului. La 16 ani (în 53) este căsătorit cu Octavia, fiica lui Claudius, iar la 17 ani, la moartea acestuia (13 octombrie 54), este proclamat împărat, grație sprijinului gărzii pretoriene. Primii ani ai domniei lui Nero — așa-numitul *quinquennium aureum (cei cinci ani de aur)* —, aflat sub influența preceptorilor Sextus Afranius Burrus și Seneca, se caracterizează prin relații bune cu senatul. Luptei pentru putere din cadrul familiei imperiale îi cad victimă rînd pe rînd Britannicus (fratele vitreg al lui Nero, asasinat în 55), ambițioasa Agrippina (ucisă din ordinul fiului ei în 59), iar în 62 Octavia. După moartea lui Burrus și îndepărtarea lui Seneca (62) o dată cu noul prefect al pretoriului, Ofonius Tigellinus, regimul lui Nero evoluează pe linia inaugurată de Caligula, a unui despotism de tip oriental. O dată cu intensificarea opoziției senatoriale, reîncep procesele de *laesae maiestatis*. • Cea de-a doua parte a domniei lui Nero marchează o ruptură radicală în colaborarea dintre senat și *princeps* și, totodată, reacția categorică a acestuia față de valorile societății aristocratice reînviate în vremea lui Augustus și Tiberius. Dincolo de extravaganțele gustate de plebe, Nero și politica lui s-au bucurat de simpatia păturilor sociale populare din Roma și imperiu. În ultimii ani ai domniei, împăratul, captivat tot mai mult de aspirațiile sale artistice (din 64 apare frecvent în public în calitate de conducător de car de curse, cîntăreț și actor, iar în 66—68 întreprinde un lung turneu în Grecia), neglijează consecvent problemele statului, ale cărui finanțe sînt acum grav prejudiciate. Este învinuit chiar, după toate probabilitățile pe nedrept, de a fi provocat uriașul incendiu din iulie 64 care, în 9 zile, distruge două treimi din Roma. Acum este declanșată prima persecuție împotriva creștinilor, cărora, pentru propria-i disculpare, împăratul le atribuie această calamitate. Deși se îngrijește de refacerea orașului, care cîștigă acum în monumentalitate (printre clădirile impunătoare construite se remarcă *Domus aurea* — palatul împăratului), **N.** nu mai poate înlătura ostilitatea ce-l înconjoară. Pe plan exterior, în timpul lui **N.**, imp. este confruntat cu o serie de opoziții, a căror rezolvare necesită importante eforturi. Un nou și dificil conflict cu statul part este determinat de impunerea de

MURSILIS II, suveran hitit al Regatului Nou (c. 1345—c. 1315 î.e.n.). Fiu al lui Suppiluliuma I (1380—1346 î.e.n.), **M.** ocupă tronul după scurta domnie a mai vîrstnicului său frate Arnuwandas II (1346—1345 î.e.n.). Datorită bogăției de informații cuprinse în analele lui **M.** (descoperite în arhiva din capitala Hattușaș), domnia sa este cea mai bine cunoscută dintre toți suveranii hitiți. Primul deceniu de domnie este consacrat reinstaurării autorității hitite asupra formațiunilor clientelare vecine. După trei ani ocupați în expediții punitive și de pacificare a triburilor gasga, este inițiată o amplă ofensivă în apus împotriva regelui Uhha-zitiș din Arzawa, în cursul căreia **M.** este sprijinit cu efective militare aduse de fratele său Șarre-Kușukh, vicerege la Karkemiș și guvernator al reg. siriene (de la S de Munții Taurus). Armata Arzawei, condusă de Piyama-Inaraș, fiul suveranului, este zdrobită pe rîul Aștarpa în bătălia de la Walma, Apașa, capitala dușmană, ocupată la scurt timp după victorie. Formațiunile statale vecine Arzawei (Hapalla, Mira ș.a.) se supun în urma acestei campanii. În anul 12 al domniei, **M.** reprimă o nouă revoltă a Arzawei instigate de statul Ahhijawa din V Asiei Mici. Ofensiva începută împotriva Regatului Azzi-Hayasa se încheie victorios după 4 ani de lupte ; între timp, răscoala unor cetăți din Siria (Kinza, Nukhaș), din anul 9 al domniei, solicitase noi eforturi militare. Expediții împotriva triburilor gasga sînt consemnate în anii 5, 6 și 7 de domnie ; împotriva acestor dușmani este construit la frontiera septentrională a regatului un adevărat limes. Astfel **M.** reușește să consolideze autoritatea centrală și să restabilească frontierele din vremea lui Suppiluliuma I. Relațiile cu Egiptul și Asiria, deși tensionate, nu duc la declanșarea unui conflict deschis ; probabil că **M.** face eforturi pentru a slăbi presiunea asiriană asupra resturilor Regatului Mitanni, care la sfîrșitul domniei lui Suppiluliuma I acceptase vasalitatea hitiților.

MUWATALLIS, suveran al Regatului Hitit (c. 1315—c. 1295 î.e.n.). **M.**, fiul lui Mursilis II (c. 1345—c. 1315 î.e.n.), îl numește pe fratele său Hattusilis (viitorul Hattusilis III) guvernator al Țării de Sus cu reședința la Șamukha și comandant militar cu puteri discreționare. Devenit cea mai importantă personalitate după rege, Hattusilis este acuzat în repetate rînduri la curte de planuri ascunse vizînd uzurparea puterii, acuzații respinse de suveran, relațiile dintre cei doi frați rămînînd bune pînă la moartea lui **M.** • În prima parte a domniei lupte necurmate împotriva triburilor gasga de la hotarele septentrionale sînt purtate timp de peste 10 ani de Hattusilis. **M.** organizează o campanie împotriva Arzawei pentru a readuce acest regat din S Asiei Mici și terit. învecinate (Mira, Hapalla, Wilusa) sub suzeranitatea hitită. Noua politică asiatică a reprezentanților dinastiei 19, campaniile faraonului Seti I (1318—1304 î.e.n.) și ale succesorului său Ramses II (1304—1237 î.e.n.) în spațiul palestino-sirian, trecerea statului amorit Amurru, vasal hitiților, în tabăra egipteană confruntă Regatul Hitit cu tentativa Egiptului de a recuceri pozițiile pierdute în Siria în vremea domniei lui Suppiluliuma I (1380—1346 î.e.n.). **M.** face ample pregătiri în vederea conflictului care se profila inevitabil. Reședința regală este mutată de la Hattușaș spre S, la Dettașșa (Tattașșa), forțe militare de pe tot cuprinsul imp. sînt concentrate în tabăra din vecinătatea orașului Kadeș de pe Orontes • Textele egiptene din vremea lui Ramses II enumeră pe toți aliații lui **M.** : Țara Hatti, Mitanni, Arzawa, principatele anatoliene Mașa, Pilașșa, Arawanna, Karkișa, Lukka, cele din SE Asiei Mici și din reg. siriene — Kizzuwadna, Karkemiș, Ugarit, Nuhas, Kinza (Kadeș) ș.a. Confruntarea de la Kadeș (1299 î.e.n.) dintre cele mai importante puteri ale Orientului

lului original, coloraturii retorice, opera lui **N.** a exercitat • influență puternică pînă în sec. 7.

NOVAȚIAN/NOVATIANUS (c. 200—c. 258 e.n.), teolog latin. În condițiile create de persecuțiile anticreștine ale împăratului Decius (249/250), **N.** este ales de către o grupare rigoristă de creștini din Roma contrapapă (împotriva lui Cornelius, recomandat de Tertulian). După moartea lui **N.** (în vremea persecuțiilor împăratului Valerian), adepții săi formează o sectă renumită prin intransigență (membrii ei autointitulîndu-se *Katharoi* — cei puri), care se răspîndește și în Răsărit, incluzînd rămășițe ale montaniștilor. Comunitățile schismatice novatiene sînt atestate pînă în sec. 6—7 în Imp. Bizantin. Prin opera sa teologică, de o remarcabilă frumusețe stilistică, **N.** este considerat primul scriitor creștin de limbă latină din orașul Roma.

consacrînduse după 235 activității literare la Roma. Cele 9 tragedii (*Lycurgus, Danae, Hector, Iphigenia* ș.a.) în care, alături de subiecte preluate din mitologia greacă, sînt abordate și teme naționale — **N.** este creatorul *praetextei* (tragedie cu subiect din istoria romană) (*Romulus ; Clastidium* — victoria lui Claudius Marcellus asupra galului Virdumarus în 222 î.e.n.) —, apreciate pînă în sec. 1 î.e.n., nu reușesc să se ridice deasupra unei versificații plate. Incisivitatea și verva satirică îl fac mai apt pentru comedie (a scris peste 30 de piese). Atacurile frecvente la adresa unor familii aristocratice (Metelii, Scipionii) îi aduc o încarcerare în 206 și îl determină probabil să părăsească Roma pentru a se stabili la Utica, în Africa. Mai puțin dominat de modelul grecesc, el face însemnați pași pe calea creării unei poezii comice specific latine. **N.** rămîne pentru posteritate *poeta comicus* prin excelență. Poemul său epic (în vers saturnin) *Bellum Poenicum (Războiul punic)*, împărțit ulterior în 7 cînturi (din care s-au păstrat 60 de fragmente), abordează, pentru prima oară în literatura latină, un subiect al istoriei naționale, zugrăvind cea dintîi confruntare cu Cartagina. Primul scriitor cu conștiință și mîndrie națională romană, **N.** rămîne în plan literar un pionier, a cărui operă pregătește terenul propice apariției adevăratei originalități artistice, reușind el însuși să depășească simpla imitare și prelucrare a autorilor greci.

NAMAȚIAN/RUTILIUS CLAUDIUS NAMATIANUS (sfîrșitul sec. 4 — prima jumătate a sec. 5), om politic și poet latin. Originar dintr-o familie aristrocratică din Gallia, prefect al orașului Roma (414) în timpul domniei împăratului Honorius, revine în prov. natală în toamna anului 417. Descrierea călătoriei sale, *De reditu suo (Itinerarul întoarcerii*, 2 părți), în distihuri elegiace, rămîne reprezentativă nu atît ca valoare literară, ci ca emoționantă mărturie a admirației constante față de măreția Cetății Eterne, invadată în 410 de „barbarii" vizigoți. Ultimul poet păgîn al Romei antice, atît cronologic, cît și prin tonalitatea liricii, în care se resimte totuși influența retorismului.

NARAM-SIN, suveran al Imp. Akadian (2291—2254 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Maniștusu (2306—2291 î.e.n.), **N.** rămîne, alături de fondatorul imp., Sargon I (2371—2315 î.e.n.), bunicul său, cea mai strălucită personalitate a istoriei akadiene (ambii vor deveni eroi ai epopeilor babiloneene, hurite și hitite). La începutul lungii și glorioasei domnii de 37 de ani, **N.**, personalitate energică, are de reprimat, ca și predecesorii săi, revoltele unor cetăți și populații supuse dintre Golful Persic și Marea Mediterană, hotarele vastului imp. pe care **N.** reușește să le păstreze neștirbite. In cursul unor expediții în apus, pornind de pe cursul mijlociu al Eufratului, **N.** atinge Siria și țărmul mediteranean, consolidează apoi frontiera din N Mesopotamiei cu Asiria. Dacă hotarele din V și N sînt mai puțin amenințate, în schimb la cele răsăritene **N.** are de purtat lupte grele împotriva triburilor de munteni de pe versanții apuseni ai Munților Zagros. In timpul domniei lui **N.** Elamul este pacificat, autoritatea guvernatorului akadian Epir-mupi, instalat la Susa, fiind unanim respectată • Aflat la apogeul puterii, **N.** adoptă titlul de „Rege al celor patru părți ale lumii" și pe cel de „Zeu al Akkadului" (eveniment neobișnuit, căci pînă acum suveranii sumerieni se declarau simpli slujitori ai divinităților și nu zei). Domnia lui **N.** marchează apogeul civilizației și artei akadiene (puternicele trăsături realiste sînt ilustrate de „Stela victoriei lui Naram-Sin", păstrată astăzi la Muzeul Luvru din Paris). Akadiana, prima limbă semitică ce adoptă scrierea cuneiformă sumeriană, devine pentru aproape 2 milenii

ori cititorului opțiunea în probleme controversate. În primul rînd temă de meditație morală, istoria patriei oferă autorului prilejul de a contura personalitatea poporului roman, subliniindu-i trecutul măreț și demn (printre surse se numără și Ennius), eroismul, tenacitatea, respectul pentru adevăr. Imagine care, grație participării afective a istoricului la evenimentele narate, capacității de individualizare, fineții sale psihologice, ca și calităților stilistice (amploarea și armonia construcției, solemnitatea evocării) capătă prospețime și culoare, o convingătoare autenticitate. *Ab urbe condita* devine astfel, alături de creațiile lui Vergiliu și Horațiu, un suport ideologic al politicii reformatoare a lui Augustus. De un mare prestigiu din timpul vieții autorului, opera sa a eclipsat și eliminat în sec. următoare creația analisticii anterioare, rămînînd manualul tradițional asupra Romei republicane, sursă de inspirație pentru poeți, retori, istorici din antic. pînă în epoca modernă. Din Renaștere pînă la începutul sec. 19 **L.** a fost apreciat drept cel mai mare istoric roman.

LONGOS (a doua jumătate a sec. 2 e.n.), scriitor grec. Nu există date biografice despre autorul romanului bucolic *Daphnis și Chloe* (4 cărți) în care se narează povestea de iubire a celor doi păstori din insula Lesbos. Farmecul și rafinamentul stilistic i-au asigurat cărții un succes statornic începînd din epoca Renașterii. Considerat fondator al romanului ca specie literară, **L.** se remarcă prin subtila investigare a sufletului adolescentin, lucrarea fiind un exemplu de îmbinare fericită și coexistență a poeziei cu proza.

LUCAN/MARCUS ANNAEUS LUCANUS (39—65), poet latin. Originar, ca și Seneca, unchiul său, din Corduba (Hispania), **L.** beneficiază la Roma de excelenți educatori (printre care și filozoful stoic L. Annaeus Cornutus), iar talentul său precoce îl introduce în cercul de prieteni ai lui Nero. Succesul literar rapid, înclinația tot mai pronunțată spre filozofia stoică, îi atrag însă resentimentul împăratului, care-i interzice apariția în recitalurile publice. Participant la conspirația eșuată a lui Calpurnius Piso împotriva lui Nero, **L.** este constrîns să se sinucidă, lăsînd o operă bogată (versuri, proză, drame), în cea mai mare parte astăzi pierdută. S-a păstrat numai creația lui majoră, epopeea istorică *Pharsalia*, începută în anii 62/63 și întreruptă la cartea 10 de moartea timpurie a poetului. Evocînd războiul civil de la trecerea Rubiconului (49) și pînă la bătălia de la Pharsalos (48), **L.** se situează de partea lui Pompei și Cato ; stigmatizîndu-l pe Caesar ca tiran, *Pharsalia* devine implicit un deghizat manifest antimonarhic și antineronian. Avînd ca model pe Titus Livius, în calitate de comentator al istoriei recente, **L.** dovedește un acut simț psihologic. Deși abuzează de retorică, iar versificația este căutată, prețioasă și artificială, epopeea s-a bucurat de un mare prestigiu pînă în epoca modernă.

LUCIAN/LUKIANOS/din SAMOSATA (c. 125—c. 190), sofist și scriitor grec. Născut în Siria într-o familie umilă, reușește să urmeze școlile de retorică din Ionia, unde învață greaca și dobîndește o solidă cultură. Străbate întreaga lume romană, din Asia Mică pînă în Gallia, ca sofist rătăcitor, ținînd lecții și prelegeri de vorbire. Spre 164 se stabilește la Atena pentru 20 de ani, perioadă în care, abandonînd sofistica, se consacră filozofiei și creației. Reia, pentru scurt timp, viața de retor vagant, este apoi funcționar în administrația Egiptului, unde moare spre sfîrșitul domniei lui Commodus. Opera lui (îi sînt atribuite peste 80 de lucrări din care critica a reținut ca sigure c. 70) cuprinde : exerciții de retorică și conferințe din prima parte a activității (*Pos dei historian syngraphein — Cum trebuie scrisă istoria, Mylas encomion — Elogiul muștei, Dike phoneenton — Judecata vocalelor* ș.a.), dialoguri (între care cele mai reușite sînt *Theon dialogoi — Dialogu-*

către Vologese I a fratelui său, Tiridate, ca rege al Armeniei (54). Forțele romane, comandate de Cn. Domitius Corbulo, ocupă Artaxata și Tigranocerta, cucerind întreaga Armenie (58—59). În 66 se încheie o pace de compromis între cele două state. Armenia se recunoaște vasală Romei, condusă însă de o dinastie partă ; Tiridate I este încoronat rege al Armeniei în Forumul din Roma de către **N.** Dacă răscoala antiromană a populației autohtone din Britannia, condusă de † Boudicca, este reprimată în același an (61), revolta iudeilor, izbucnită în anul 66 la Caesarea, cuprinde întreaga prov., obligîndu-l pe **N.** să-l numească pe T. Flavius Vespasianus comandant suprem al forțelor romane din Orient (c. 6 legiuni). Nemulțumirea păturilor aristocratice, senatoriale, își găsește în anul 65 expresia în conspirația lui C. Calpurnius Piso. Implicați în complotul eșuat, filozoful L. Annaeus Seneca și nepotul său, poetul M. Annaeus Lucanus, sînt obligați să se sinucidă ; o altă victimă a represaliilor neroniene este Caius Petronius Arbiter, prezumtivul autor al *Satyriconului*. În martie 68 C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis, căruia i se raliază în aprilie și guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, Servius Sulpicius Galba, se revoltă împotriva lui **N.** Tot mai izolat la Roma, acesta pierde și adeziunea cercurilor care îl mai sprijineau, în primul rînd a pretorienilor, iar la 8 iunie 68, Galba este recunoscut ca împărat de către senat ; decretat dușman public și condamnat la moarte de către senat, **N.** se sinucide la 9 iunie 68, în apropiere de Roma. Cu el se sfîrșește dinastia iulio-claudică.

NERVA MARCUS COCCEIUS (c. 30—98), împărat roman (96—98). Născut într-o ilustră familie din Narnia (Umbria), **N.** este unul dintre beneficiarii regimului lui Nero (praetor în 66) și al dinastiei Flaviilor (consul în 71 și 90). În anul 93 este exilat de Domițian cîteva luni la Tarent, după care revine în capitală. Membru de vază al senatului, este proclamat împărat la asasinarea lui Domițian (18 septembrie 96) de către prefectul pretoriului T. Petronius Secundus. În scurta sa domnie, **N.**, spirit ponderat, jurist și om de litere apreciat, încearcă să echilibreze finanțele statului, să restabilească prestigiul senatului și să reabiliteze victimele persecuțiilor predecesorului său. Tot el creează instituția fondului alimentar destinată a asigura creșterea și educarea de către stat a copiilor orfani. Frămîntările de la Roma din rîndurile pretorienilor și ale legiunilor din prov. îl determină pe **N.** să adopte pe unul dintre cei mai talentați generali ai imp., M. Ulpius Traianus, guvernatorul Germaniei Superior, desemnîndu-l coregent și succesor la tron (27 octombrie 97).

NESTOR/NESTORIOS (c. 381—451), teolog grec. Originar din Germanikeia de pe Eufrat, elev, la Antiohia, al lui Theodoros din Mopsuestia, devenit celebru prin predicile sale, este chemat la curtea lui Teodosiu II, suveranul Imp. Roman de Răsărit, și devine patriarh al Constantinopolului (428—431) ; intrat în conflict cu Ciril, patriarhul Alexandriei, pe teme cristologice, este depus de Sinodul de la Efes (431) și exilat la Antiohia, apoi în Egipt, unde va și muri. Adepții învățăturii sale, nestorienii, decretați eretici în imp., se refugiază în Persia sasanidă, unde creează în 484 o biserică de sine stătătoare. În sec. următoare ei se răspîndesc în Extremul Orient pînă în China, biserica nestoriană supraviețuind pînă în sec. 20.

NONNOS din PANOPOLIS (sec. 5 e.n. ?), poet epic grec, cel mai important al epocii imperiale. A trăit la Alexandria, în Egipt. Este autorul ultimului mare poem epic al antic., *Dionysiaka*, în 48 de cărți (25 000 de hexametri), care narează tribulațiile zeului Dionysos de la naștere pînă la apoteoză. După convertirea la creștinism, **N.** a compus în hexametri epopeea *Metabole (Metamorfoza)*, parafrază a *Evangheliilor* lui Ioan. Datorită patosului și fanteziei, sti-

ori cititorului opțiunea în probleme controversate. În primul rînd temă de meditație morală, istoria patriei oferă autorului prilejul de a contura personalitatea poporului roman, subliniindu-i trecutul măreț și demn (printre surse se numără și Ennius), eroismul, tenacitatea, respectul pentru adevăr. Imagine care, grație participării afective a istoricului la evenimentele narate, capacității de individualizare, fineții sale psihologice, ca și calităților stilistice (amploarea și armonia construcției, solemnitatea evocării) capătă prospețime și culoare, o convingătoare autenticitate. *Ab urbe condita* devine astfel, alături de creațiile lui Vergiliu și Horațiu, un suport ideologic al politicii reformatoare a lui Augustus. De un mare prestigiu din timpul vieții autorului, opera sa a eclipsat și eliminat în sec. următoare creația analisticii anterioare, rămînînd manualul tradițional asupra Romei republicane, sursă de inspirație pentru poeți, retori, istorici din antic. pînă în epoca modernă. Din Renaștere pînă la începutul sec. 19 **L.** a fost apreciat drept cel mai mare istoric roman.

LONGOS (a doua jumătate a sec. 2 e.n.), scriitor grec. Nu există date biografice despre autorul romanului bucolic *Daphnis și Chloe* (4 cărți) în care se narează povestea de iubire a celor doi păstori din insula Lesbos. Farmecul și rafinamentul stilistic i-au asigurat cărții un succes statornic începînd din epoca Renașterii. Considerat fondator al romanului ca specie literară, **L.** se remarcă prin subtila investigare a sufletului adolescentin, lucrarea fiind un exemplu de îmbinare fericită și coexistență a poeziei cu proza.

LUCAN/MARCUS ANNAEUS LUCANUS (39—65), poet latin. Originar, ca și Seneca, unchiul său, din Corduba (Hispania), **L.** beneficiază la Roma de excelenți educatori (printre care și filozoful stoic L. Annaeus Cornutus), iar talentul său precoce îl introduce în cercul de prieteni ai lui Nero. Succesul literar rapid, înclinația tot mai pronunțată spre filozofia stoică, îi atrag însă resentimentul împăratului, care-i interzice apariția în recitalurile publice. Participant la conspirația eșuată a lui Calpurnius Piso împotriva lui Nero, **L.** este constrîns să se sinucidă, lăsînd o operă bogată (versuri, proză, drame), în cea mai mare parte astăzi pierdută. S-a păstrat numai creația lui majoră, epopeea istorică *Pharsalia*, începută în anii 62/63 și întreruptă la cartea 10 de moartea timpurie a poetului. Evocînd războiul civil de la trecerea Rubiconului (49) și pînă la bătălia de la Pharsalos (48), **L.** se situează de partea lui Pompei și Cato ; stigmatizîndu-l pe Caesar ca tiran, *Pharsalia* devine implicit un deghizat manifest antimonarhic și antineronian. Avînd ca model pe Titus Livius, în calitate de comentator al istoriei recente, **L.** dovedește un acut simț psihologic. Deși abuzează de retorică, iar versificația este căutată, prețioasă și artificială, epopeea s-a bucurat de un mare prestigiu pînă în epoca modernă.

LUCIAN/LUKIANOS/din SAMOSATA (c. 125—c. 190), sofist și scriitor grec. Născut în Siria într-o familie umilă, reușește să urmeze școlile de retorică din Ionia, unde învață greaca și dobîndește o solidă cultură. Străbate întreaga lume romană, din Asia Mică pînă în Gallia, ca sofist rătăcitor, ținînd lecții și prelegeri de vorbire. Spre 164 se stabilește la Atena pentru 20 de ani, perioadă în care, abandonînd sofistica, se consacră filozofiei și creației. Reia, pentru scurt timp, viața de retor vagant, este apoi funcționar în administrația Egiptului, unde moare spre sfîrșitul domniei lui Commodus. Opera lui (îi sînt atribuite peste 80 de lucrări din care critica a reținut ca sigure c. 70) cuprinde : exerciții de retorică și conferințe din prima parte a activității (*Pos dei historian syngraphein — Cum trebuie scrisă istoria*, *Mylas encomion — Elogiul muștei*, *Dike phoneenton — Judecata vocalelor* ș.a.), dialoguri (între care cele mai reușite sînt *Theon dialogoi — Dialogu-*

către Vologese I a fratelui său, Tiridate, ca rege al Armeniei (54). Forțele romane, comandate de Cn. Domitius Corbulo, ocupă Artaxata și Tigranocerta, cucerind întreaga Armenie (58—59). În 66 se încheie o pace de compromis între cele două state. Armenia se recunoaște vasală Romei, condusă însă de o dinastie partă ; Tiridate I este încoronat rege al Armeniei în Forumul din Roma de către **N.** Dacă răscoala antiromană a populației autohtone din Britannia, condusă de † Boudicca, este reprimată în același an (61), revolta iudeilor, izbucnită în anul 66 la Caesarea, cuprinde întreaga prov., obligîndu-l pe **N.** să-l numească pe T. Flavius Vespasianus comandant suprem al forțelor romane din Orient (c. 6 legiuni). Nemulțumirea păturilor aristocratice, senatoriale, își găsește în anul 65 expresia în conspirația lui C. Calpurnius Piso. Implicați în complotul eșuat, filozoful L. Annaeus Seneca și nepotul său, poetul M. Annaeus Lucanus, sînt obligați să se sinucidă ; o altă victimă a represaliilor neroniene este Caius Petronius Arbiter, prezumtivul autor al *Satyriconului*. În martie 68 C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis, căruia i se raliază în aprilie și guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, Servius Sulpicius Galba, se revoltă împotriva lui **N.** Tot mai izolat la Roma, acesta pierde și adeziunea cercurilor care îl mai sprijineau, în primul rînd a pretorienilor, iar la 8 iunie 68, Galba este recunoscut ca împărat de către senat ; decretat dușman public și condamnat la moarte de către senat, **N.** se sinucide la 9 iunie 68, în apropiere de Roma. Cu el se sfîrșește dinastia iulio-claudică.

NERVA MARCUS COCCEIUS (c. 30—98), împărat roman (96—98). Născut într-o ilustră familie din Narnia (Umbria), **N.** este unul dintre beneficiarii regimului lui Nero (praetor în 66) și al dinastiei Flaviilor (consul în 71 și 90). În anul 93 este exilat de Domițian cîteva luni la Tarent, după care revine în capitală. Membru de vază al senatului, este proclamat împărat la asasinarea lui Domițian (18 septembrie 96) de către prefectul pretoriului T. Petronius Secundus. În scurta sa domnie, **N.**, spirit ponderat, jurist și om de litere apreciat, încearcă să echilibreze finanțele statului, să restabilească prestigiul senatului și să reabiliteze victimele persecuțiilor predecesorului său. Tot el creează instituția fondului alimentar destinată a asigura creșterea și educarea de către stat a copiilor orfani. Frămîntările de la Roma din rîndurile pretorienilor și ale legiunilor din prov. îl determină pe **N.** să adopte pe unul dintre cei mai talentați generali ai imp., M. Ulpius Traianus, guvernatorul Germaniei Superior, desemnîndu-l coregent și succesor la tron (27 octombrie 97).

NESTOR/NESTORIOS (c. 381—451), teolog grec. Originar din Germanikeia de pe Eufrat, elev, la Antiohia, al lui Theodoros din Mopsuestia, devenit celebru prin predicile sale, este chemat la curtea lui Teodosiu II, suveranul Imp. Roman de Răsărit, și devine patriarh al Constantinopolului (428—431) ; intrat în conflict cu Ciril, patriarhul Alexandriei, pe teme cristologice, este depus de Sinodul de la Efes (431) și exilat la Antiohia, apoi în Egipt, unde va și muri. Adepții învățăturii sale, nestorienii, decretați eretici în imp., se refugiază în Persia sasanidă, unde creează în 484 o biserică de sine stătătoare. În sec. următoare ei se răspîndesc în Extremul Orient pînă în China, biserica nestoriană supraviețuind pînă în sec. 20.

NONNOS din PANOPOLIS (sec. 5 e.n. ?), poet epic grec, cel mai important al epocii imperiale. A trăit la Alexandria, în Egipt. Este autorul ultimului mare poem epic al antic., *Dionysiaka*, în 48 de cărți (25 000 de hexametri), care narează tribulațiile zeului Dionysos de la naștere pînă la apoteoză. După convertirea la creștinism, **N.** a compus în hexametri epopeea *Metabole (Metamorfoza)*, parafrază a *Evangheliilor* lui Ioan. Datorită patosului și fanteziei, sti-

LUCULLUS LUCIUS LICINIUS (117—56 î.e.n.), om politic și general roman. Descendent al unei ilustre familii nobiliare, partizan apropiat al lui L. Cornelius Sulla, pe care, în calitate de quaestor, îl însoțește în 87 în Orient în războiul împotriva lui Mitradate VI, regele Pontului ; în 86—85 comandă o flotă care operează în bazinul oriental al Mediteranei. Este apoi proquaestor în prov. Asia (85—79), praetor (78), guvernator al prov. Africa (77—76), consul (74). La izbucnirea celui de-al treilea război împotriva lui Mitradate VI (74—63), **L.** este desemnat guvernator al prov. Cilicia, Asia, Bitinia și comandant suprem al forțelor romane din Orient. După victoriile de la Cizic și Lemnos (74), **L.** declanșează în anii 73—70 o ofensivă soldată cu înfrîngerea Regatului Pont, apoi se îndreaptă împotriva lui Tigranes II cel Mare, regele Armeniei, care-i acordase azil lui Mitradate. Succesele răsunătoare de la Tigranocerta (69) și Artașata (68), din timpul campaniei în Armenia, nu mai pot fi însă exploatate de **L.**, confruntat cu rebeliuni ale propriilor soldați, nemulțumiți de disciplina severă impusă. În 66 este obligat să-i predea lui Cnaeus Pompeius comanda trupelor, lăsînd acestuia gloria de a pacifica Orientul. Revenit la Roma, **L.** îl sprijină pe Cicero în lupta împotriva lui Catilina (63) și se afirmă ca adversar politic al lui Caesar și Pompeius. Bun organizator și talentat general, **L.** este, în același timp, cel mai bogat cetățean al epocii după Crassus, celebru prin vilele, bibliotecile, grădinile sale din Roma, prin fastul și rafinamentul ospețelor și serbărilor sale, prin atitudinea de generos mecena. Autor al unei istorii a Războiului aliaților, în limba greacă.

LUGALZAGGISI, rege al orașului-stat Umma (2373—2349 î.e.n.), apoi al întregului Sumer. Cîrmuitor (ensi) al orașului Umma, **L.**, personalitate energică și ambițioasă, cucerește și distruge orașul rival Lagaș, înlăturîndu-l pe conducătorul reformator † Urukagina, apoi supune orașele Uruk, Ur, Nippur, Larsa, extinzîndu-și autoritatea asupra întregului Sumer. Întemeind primul stat teritorial unitar din istoria Mesopotamiei, **L.** repară și extinde sistemul de canale de irigație din Sumer, încurajează dezvoltarea agriculturii și urmărește, pe plan extern, expansiunea pînă la Marea Superioară (= Marea Mediterană), menționată acum pentru prima dată în izvoarele sumeriene. Prăbușirea lui **L.** este însă bruscă ; învins de Sargon I, regele Akkadului (2371—2315 î.e.n.), el este expus înlănțuit în jug în fața templului lui Enlil din orașul Nippur.

LIU XIU (4 î.e.n—57 e.n.), împărat chinez sub numele de **GUANG WU** (25—57), fondatorul dinastiei Han de Est (25—220). **L.**, reprezentant al clanului Liu care pretindea a descinde din † Liu Bang (Gao Zu), împăratul fondator al dinastiei Han de Vest, profită de răscoalele țărănești ale „Sprîncenelor roșii" și „Pădurii verzi", pentru a se revolta la Yuan (prov. Henan) împotriva autorității împăratului Wang Mang (9—23 e.n.) care uzurpase tronul, înlăturînd de la putere dinastia Han de Vest (206 î.e.n.—8 e.n.). Raliindu-se armatei „Pădurii verzi", **L.** joacă un rol de prim-plan în victoria acestora asupra armatei imperiale (23 e.n.), în bătălia pentru orașul Kunyang. După cucerirea capitalei Changan și uciderea lui Wang Mang de către răsculați, **L.** se retrage în prov. Hebei unde-și consolidează poziția și se proclamă la Haonan împărat, restaurînd astfel dinastia Han. Stabilindu-și reședința imperială la Luoyang, la răsărit de vechea capitală Changan, dinastia va primi numele de Han de Est (25—220) ● Primul deceniu de domnie este consacrat reprimării răscoalelor interne și reinstaurării păcii ; **L.** revine la structura guvernamentală, sistemul monetar și fiscal din timpul dinastiei Han de Vest. Este apoi restabilită dominația [illegible] Chinei asupra prov. ce se emancipaseră în anii de criză de sub autoritatea centrală. Triburile nomade care traversează frontiera nordică sînt acum alungate. În anul 39 e.n. este organizat un mare recensămînt al pămîntului și locuitorilor.

LIVIUS ANDRONICUS (c. 280—c. 200 î.e.n.), primul poet epic și dramatic de limbă latină. Grec originar din Tarent, luat prizonier și adus ca sclav la Roma după cucerirea orașului natal în 272, **L.** este ulterior eliberat luînd numele fostului stăpîn, M. Livius Salinator. Profesor de greacă și latină, autor fecund, actor în propriile tragedii, **L.** este prima personalitate clar conturată a literaturii latine. Din vasta sa creație realizată după 240 (din care s-au păstrat numai c. 60 de versuri izolate) se cunosc titlurile a 9 tragedii inspirate din ciclul troian (*Achilles, Ajax, Calul Troian*), din cel al Atrizilor (*Aegisthus, Hermione*) sau din alte teme mitologice (*Danae, Andromeda, Ino* etc.), precum și titlurile a două comedii (*Gladiolus* și *Ludius*). **L.** este totodată autorul primei traduceri integrale în latina a *Odiseei* (în vers saturnin) care, în pofida limbii arhaice, s-a bucurat de o largă circulație pînă în sec. 1 î.e.n., contribuind la inițierea publicului roman în bogăția tezaurului cultural elen.

LIVIUS TITUS (59 î.e.n.—17 e.n.), istoric latin. S-a născut și a murit la Patavium (Padova), oraș în care (cu excepția unor șederi la Roma) și-a petrecut cea mai mare parte a vieții, consacrată în exclusivitate scrisului. Lipsit de ambiții politice, atras de retorică și filozofie, **L.** este primul istoric latin important care și-a redactat opera fără o experiență politică și militară personală. În anii 27—25 încep să apară primele cărți din monumentala istorie a Romei, la care va lucra pînă la moarte. *Ab urbe condita (De la fundarea Romei)* narează, urmînd modelul vechilor analiști, în 142 de cărți, istoria Cetății Eterne de la începuturile ei mitice pînă la moartea generalului Drusus în Germania (9 î.e.n.). S-au păstrat din ea numai cărțile 1—10 (pînă în 293 î.e.n.), 21—45 (218—167), circa un sfert din volumul inițial, restul fiind cunoscut din rezumatul cărților 46—142 alcătuit în sec. 4. Atașamentul manifest al istoricului, pentru care, începînd cu Gracchii, declinul societății romane (provocat de decăderea morală) este indubitabil, se îndreaptă spre epoca inițială a Republicii ; prin această prismă, el salută opera reformatoare a lui Augustus. **L.** nu este un istoric în accepția modernă a cuvîntului ; nu caută să ajungă la izvoarele primare, nu adoptă o poziție critică față de surse, lăsînd de multe

gorii profesionale (filozofii, avocații, medicii, artiștii) sau sociale (senatori, cavaleri, ofițeri, paraziți, recent îmbogățiți). Opera lui s-a bucurat de o constantă apreciere din antic. pînă în sec. 19.

MASINISSA/MASSINISSA (c. 240—148 î.e.n.), rege al Numidiei (207—148 î.e.n.). Fiu al lui Gaia, principele masiliilor — trib nomad în E Numidiei —, **M.** este educat la Cartagina, participînd din 212, în calitate de comandant de cavalerie, pe frontul din Hispania, la cel de-al doilea Război punic. După victoria romană de la Ilipa (206), atras de P. Cornelius Scipio, abandonează tabăra cartagineză. Înfrînt de către rivalul său Syphax în tulburările dinastice izbucnite în Numidia la moartea lui Gaia (207), **M.** se alătură în 204 lui Scipio, debarcat în Africa de Nord, și joacă un rol important în lupta pentru Utica, în înfrîngerea și capturarea lui Syphax (203) și, în calitate de comandant al cavaleriei, în bătălia decisivă de la Zama (202) încheiată cu înfrîngerea lui Hannibal. La sfîrșitul celui de-al doilea război punic (201), ca aliat al Romei, **M.** își extinde stăpînirea asupra celei mai mari părți a Numidiei, punînd bazele unui stat de sine stătător, organizat după modelul monarhiilor elenistice. În următoarea jumătate de veac, **M.** a reușit să-și extindă continuu hotarele regatului în dauna posesiunilor cartagineze, obținînd, grație arbitrajelor favorabile ale Romei din anii 195, 193, 182, 172 și 153 cîștig de cauză. Ocuparea orașului Thugga și a reg. „Campi Magni" în 150 a determinat Cartagina să-i declare război, eveniment care a servit Romei ca pretext pentru declanșarea celui de-al treilea Război punic (149—146). Militar viteaz și talentat, diplomat abil, **M.** a reușit să unească politic numeroasele triburi numide, pînă atunci nomade, a promovat o agricultură înfloritoare, a sprijinit ridicarea de orașe și a încurajat dezvoltarea culturii, impunîndu-se drept cea mai importantă personalitate din istoria poporului său. La moartea lui **M.**, regatul a fost împărțit între Micipsa, Gulussa și Mastanabal, fiii săi.

MATHOS (?—238 î.e.n.), conducător al răscoalei mercenarilor cartaginezi din Africa de Nord (241—238). Libian de origine, **M.** luptă ca mercenar în armata cartagineză din Sicilia în timpul primului război punic (264—241). Imposibilitatea Cartaginei înfrînte de a plăti solda datorată mercenarilor repatriați în 241 î.e.n. în Africa declanșează o puternică răscoală a acestora, la care se raliază triburi libiene și chiar unele orașe punice (Utica, Hippo Diarrhytus), nemulțumite de hegemonia metropolei ; **M.** și grecul Spendios sînt aleși comandanți supremi de cei 70 000 de răsculați. În ciuda unor succese inițiale, **M.** este constrîns să abandoneze asediul Cartaginei, fiind apoi înfrînt, capturat și executat la Cartagina, la capătul unui sîngeros război, de †Hamilcar Barcas. Erou al romanului lui G. Flaubert, *Salammbô*.

MAUSOL/MAUSOLOS, satrap al Cariei (377—353 î.e.n.). Deși nominal subordonat Imp. Persan, **M.** a guvernat independent Caria, reg. istorică din SV Asiei Mici, acționînd cu multă abilitate în contextul frămîntărilor interne ale Imp. Ahemenid, sprijinind cînd autoritatea centrală, cînd raliindu-se satrapilor, revoltați împotriva acesteia. În 357 î.e.n. s-a aflat de partea cetăților grecești care au părăsit cea de-a doua Ligă delio-atică de sub hegemonia Atenei — Chios, Byzantion, Rhodos, Cos — ultimele două recunoscîndu-i apoi suzeranitatea. A fost un celebru mecena, guvernarea lui anticipînd și prefigurînd domniile suveranilor elenistici. A mutat reședința princiară de la Mylasa la Halicarnas (=Bodrum, Turcia), oraș pe care l-a reconstruit între 370—365 și l-a împodobit cu somptuoase monumente. Sora și soția lui, † Artemisia II, i-a continuat planurile, înălțîndu-i, după moarte, un grandios monument funerar la Halicarnas (de unde derivă și termenul modern *mausoleu*), devenit una dintre cele 7 minuni ale lumii antice.

rile zeilor și *Nekrikoi dialogoi — Dialogurile morților*), scrisori, biografii, pamflete, romane satirice (*Alethes historia — Istoria adevărată)*, epigrame. Spirit incisiv și sceptic, mai mult un diletant rafinat decît cunoscător profund al filozofiei, **L.** este creatorul dialogului satiric ca gen literar, asociind dialogul filozofic cu fantezia comediei lui Aristofan și virulența critică a scriitorilor satirici. Pamfletul și romanul fantastic își găsesc în egală măsură în el un precursor strălucit. Inteligență vie, știe să găsească punctul vulnerabil al tuturor concepțiilor filozofice, atacă cu vervă toate religiile și mai ales superstițiile timpului său, supunînd unei irezistibile ironii deopotrivă oameni și zei. Stilul alert și viu, limbajul batjocoritor în care picanteria și culoarea păstoasă se asociază cu expresia atică de mare finețe, fac din **L.** un maestru incontestabil al prozei satirice. Opera lui, aproape unică în literatura greco-latină ce ne-a parvenit, s-a bucurat de o largă prețuire mai ales începînd din epoca Renașterii. Erasmus l-a avut ca model în *Elogiul nebuniei*, Thomas Morus în elaborarea *Utopiei* sale, iar Rabelais, Swift, Cyrano de Bergerac îi sînt descendenți dintre cei mai reprezentativi.

LUCILIU/CAIUS LUCILIUS (c. 180—c. 103 î.e.n.), poet satiric latin. Originar dintr-o familie bogată de rang ecvestru din Suessa Aurunca (Campania), beneficiar al unei alese educații dobîndite probabil la Atena, **L.** a trăit întreaga viață departe de orice magistratură sau activitate publică. Favorit al cercului lui Scipio Aemilianus, l-a însoțit pe acesta, împreună cu Panaitios și Polibiu, la asediul Numanției (134—133 î.e.n.). Reîntors la Roma, începe să publice, din 132, în hexametri dactilici, un număr de 30 de cărți de *saturae*, ridicînd satira la rangul unui gen literar distinct, specific latin. Cele 940 de fragmente, cu 1 350 de versuri păstrate, vădesc un temperament vulcanic, spontan, un simț de observație ascuțit, care împletește ironia necruțătoare la adresa celor mai variate aspecte ale vieții politice, sociale, spirituale contemporane cu lecții de morală, apropiate de înțelepciunea populară. Adesea ținta a săgeților sale sînt corupția, luxul, snobismul unor personalități influente ale epocii, adversare ale familiei Scipionilor. Influența lui **L.** asupra lui Horațiu, Persius, Iuvenal este incontestabilă.

LUCREȚIU/TITUS CARUS LUCRETIUS (96—55 î.e.n.), poet și filozof latin. Nu se cunoaște aproape nimic despre viața lui ; din opera sa se întrevede o personalitate puternică, cu convingeri ferme, un temperament pasionat, entuziast, un bun cunoscător al filozofiei grecești. A aparținut probabil unei familii nobiliare care i-a asigurat o educație aleasă. A fost prieten cu C. Memmius, căruia îi dedică poemul epic *De rerum natura (Despre natura lucrurilor*, 6 cărți*)*, care reprezintă unica operă a materialismului antic păstrată integral. Poemul, rămas neterminat, este o expunere cu finalitate morală, într-o formă artistică remarcabilă, a doctrinei lui Epicur, completată cu idei aparținînd lui Xenofon, Parmenide, Empedocle. Spirit riguros materialist și ateist, **L.** dezvoltă cu rar talent teza atomistă, ideea morții sufletului, imposibilitatea intervenției forțelor divine în destinul uman. **L.** a încercat să explice dezvoltarea societății și civilizației umane prin existența unui singur motor — rațiunea. Conștient de dificultățile receptării ideilor filozofice de către publicul larg, **L.** alege forma poetică, în general izbutită, dar umbrită de lungi pasaje aride de expunere teoretică, autorul urmărind în primul rînd claritatea didactică a raționamentului. Unic în literatura latină, influențîndu-l puternic pe Vergiliu în compunerea *Georgicelor*, *De rerum natura*, cel mai important poem științific păstrat, s-a bucurat de o largă audiență pînă în pragul sec. 20.

serii care să implice uciderea de insecte, animale sau oameni, principiul nonviolenței *(ahisma)* fiind ridicat la rangul de supremă dogmă. După moartea lui **M.** la Pava, în regatul natal, discipolii săi i-au continuat învățătura care, prin teza nonviolenței, a influențat societatea indiană pînă în sec. 20. La începutul mileniului 1 e.n. jainismul s-a separat în două curente — digambara și shvetambara —, astăzi mai numărînd c. 3 milioane de adepți, îndeosebi în statul indian Gujarat.

MANI/greacă **MANICHAIOS** (c. 216—c. 276 e.n.), reformator religios persan, fondatorul maniheismului. Crescut într-o familie nobiliară din Ctesifon, **M.** aparține un timp, în tinerețe, unei secte gnostice din S Babiloniei, apoi, probabil, unei comunități creștine de la Susa; o călătorie în N Indiei îi prilejuiește cunoașterea budismului și jainismului, iar întîlnirea în 242 cu suveranul sasanid † Șapur I îl încurajează în hotărîrea de a propăvădui o nouă religie. Succesul repurtat determină reacția preoțimii mazdeiste din Imp. Sasanid, sub a cărei presiune Bahram I (273—276), un succesor al lui † Șapur I, decide încarcerarea lui **M.** care moare în temniță. Din cele 7 scrieri ale sale s-au păstrat numai fragmente în texte grecești, copte, uigure și arabe. Persecuțiile la care au fost supuși adepții învățăturii lui au contribuit la rapida ei proliferare în întreg Imp. Roman, în Armenia, Asia Centrală și China. Combătut ferm de toate religiile din cauza exclusivismului său, maniheismul a supraviețuit în sec. 6 doar în rîndul unor comunități izolate din Occidentul Europei (unde va influența ereziile priscilianismului și bogomilismului); în răsărit, confruntat cu budismul și islamismul, a sucombat. Pentru scurt timp a devenit religie de stat în regatul Uigur (763—840), iar în China a supraviețuit pînă în sec. 14. Doctrina maniheistă, etapa finală a gnosticismului, a realizat un sincretism al gîndirii religioase persană, babiloneană, creștină, iudee și indiană; preocupat în primul rînd de originea lumii, a sufletului și corpului, a binelui și răului, **M.** s-a concentrat asupra problemei salvării sufletului. Religie a ispășirii și răscumpărării, în care mitul dualității furniza rațiunea fundamentală pentru o etică ascetică, maniheismul a căutat un răspuns profundelor frămîntări ale epocii.

MARC AURELIU / MARCUS AURELIUS (121—180), împărat roman (161—180), filozof și literat. M. Annius Verus (numele purtat înainte de a ocupa tronul) s-a născut la Roma într-o familie senatorială de origine hispanică și este adoptat în 130, din inițiativa lui Hadrian, de către Antoninus Pius (cu a cărui fiică, Faustina, se căsătorește în 145). **M.** beneficiază de o aleasă educație, printre dascălii săi numărîndu-se renumiții retori Fronto și Herodes Atticus și stoicul Q. Iunius Arulenus Rusticus, sub a cărui influență se consacră, după 146, filozofiei. După urcarea pe tron, **M.** îl asociază la domnie, în calitate de coîmpărat, pe L. Aurelius Verus (m. 169). În timpul lui **M.** echilibrul și stabilitatea relativă a principatului iau sfîrșit, se fac simțite primele simptome ale puternicei crize a sec. 3. Întreaga sa domnie este dominată de efortul militar al imp. de a respinge atacurile de la hotare, în Orient, dar îndeosebi pe limesul danubian și renan. În războiul romano-part (162—166), generalii Statius Priscus și Avidius Cassius redobîndesc controlul asupra Armeniei (164) și cuceresc Edessa, Seleucia și Ctesifonul (165), pacea încheiată statuînd Armenia și Osroëne ca regate clientelare Romei. Ciuma adusă de legiunile romane din Orient, cea mai distrugătoare epidemie cunoscută de principat pînă la această dată, pustiește timp de două decenii imp. O invazie a quazilor și marcomanilor în N Italiei declanșează cele două Războaie marcomane (167—175 și 177—180). În 175, știrea falsă a morții lui **M.** declanșează uzurparea generalului Avidius Cassius, guvernatorul prov. din Orient, ucis după trei luni de proprii lui soldați.

În timpul Războaielor marcomane, împăratul filozof scrie culegerea de cugetări stoice *Ta eis heauton (Către sine însuși*, 12 cărți, în limba greacă), care îl impune ca un reprezentant de seamă al stoicismului tîrziu și totodată o personalitate distinctă în galeria împăraților romani. Moare de ciumă la 17 martie 180 în castrul de la Vindobona (Viena), în timpul luptelor de pe limesul dunărean, după ce își asociase în 177 la domnie, în calitate de *august*, pe fiul său, Commodus.

MARIUS CAIUS (157—86 î.e.n.), om politic și general roman. Născut într-o familie de cavaleri din Cereatae (în apropiere de Arpinum), **M.** participă în armata lui Scipio Aemilianus la asediul Numantiei (134—133), devine tribun al plebei (119), *praetor* (115), apoi guvernator al Hispaniei Ulterior (114); în 109 îl însoțește în Africa de Nord, în calitate de legat, pe Q. Caecilius Metellus, în războiul împotriva lui Iugurtha. Împotriva voinței lui Metellus (reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale), **M.** candidează și dobîndește în 107 consulatul și totodată comanda supremă în războiul iugurthin pe care îl încheie victorios în 105. În condițiile agravării pericolului germanic la hotare, **M.** ocupă an de an, între 104 și 100, consulatul. În perioada 107—101 el realizează cea mai profundă reformă a armatei romane din epoca republicană, soldată cu metamorfozarea ei într-o armată permanentă, profesionistă, semimercenară, instrument al ambițiilor generalilor în lupta pentru putere. Prin victoriile repurtate în Gallia Narbonensis, la Aquae Sextiae (102), și pe pămîntul italic, la Vercellae (101), **M.** înfrînge forțele teutonilor, apoi pe cele ale cimbrilor, fapt care îi aduce o poziție predominantă în stat, fiind salutat ca cel de-al treilea fondator al Romei. *Homo novus*, ambițios, general talentat, organizator remarcabil, dar om politic versatil, **M.** se apropie în anii 103—100 de poziția popularilor conduși de tribunul Saturninus, pentru a obține distribuirea loturilor de pămînt promise veteranilor săi. În anul 100, în timpul luptelor de stradă dintre optimați și popularii conduși de Saturninus și Glaucia, **M.**, în calitate de consul, dă curs unui *senatus consultum ultimum*, încarcerîndu-i pe conducătorii plebei care sînt apoi uciși. Conflictul cu L. Cornelius † Sulla (fostul său locotenent în timpul războiului împotriva lui Iugurtha) se adîncește în 88, cînd **M.** obține, pe baza deciziei lui P. Sulpicius Rufus, comanda armatelor din Orient în războiul împotriva lui Mitradate VI. Sulla inițiază marșul său asupra Romei, obligîndu-l pe **M.** și pe partizanii săi populari să se refugieze în Hispania și Africa (87). Rechemat în Italia de către Cinna, după plecarea lui Sulla în Orient, **M.** debarcă în Etruria, cucerește Roma, fiind ales consul pentru a 7-a oară. Moare la 13 ianuarie 86, în timpul pregătirilor pentru campania din Răsărit.

MARȚIAL/MARCUS VALERIUS MARTIALIS (c. 40—c. 103), poet latin. Originar din orașul spaniol Bilbilis, descinde la 24 de ani la Roma, unde, devenit poet popular, frecventează oamenii de litere ai vremii (Lucan, Seneca, Iuvenal, Quintilian, Pliniu cel Tînăr, Silius Italicus), beneficiind de favorurile lui Titus și Domițian (care-i acordă și accesul în rangul ecvestru). În urma eșecului de a dobîndi bunăvoința împăraților Nerva și Traian, părăsește în anul 98 Roma și se reîntoarce în orașul natal. Cu **M.**, cel mai de seamă epigramist al Romei antice, acest gen literar atinge forma sa clasică. **M.** este autor a 14 cărți de epigrame publicate între 85—102, al unei compoziții *(Liber spectaculorum)* dedicate inaugurării Coliseului în anul 80 și a 2 culegeri de închinări ce însoțeau cadourile dăruite la saturnalii (*Xenia* și *Apophoreta*, 84/85). Evantaiul tematic, ca și metrica epigramelor sale sînt de o mare varietate. Ironia mușcătoare, izvorîtă dintr-o observație fină și exactă a peisajului uman atît de pestriț și pitoresc al Romei, vizează defectele umane (zgîrcenia, setea de glorie, lingușeala), întregi cate-

consacrîndu-se după 235 activității literare la Roma. Cele 9 tragedii (*Lycurgus, Danae, Hector, Iphigenia* ș.a.) în care, alături de subiecte preluate din mitologia greacă, sînt abordate și teme naționale — **N.** este creatorul *praetextei* (tragedie cu subiect din istoria romană) (*Romulus ; Clastidium* — victoria lui Claudius Marcellus asupra galului Virdumarus în 222 î.e.n.) —, apreciate pînă în sec. 1 î.e.n., nu reușesc să se ridice deasupra unei versif.cații plate. Incisivitatea și verva satirică îl fac mai apt pentru comedie (a scris peste 30 de piese). Atacur*e frecvente la adresa unor familii aristocratice (Metelii, Scipionii) îi aduc o încarcerare în 206 și îl determină probabil să părăsească Roma pentru a se stabili la Utica, în Africa. Mai puțin dominat de modelul grecesc, el face însemnați pași pe calea creării unei poezii comice specific latine. **N.** rămîne pentru posteritate *poeta comicus* prin excelență. Poemul său epic (în vers saturnin) *Bellum Poenicum (Războiul punic)*, împărțit ulterior în 7 cînturi (din care s-au păstrat 60 de fragmente), abordează, pentru prima oară în literatura latină, un subiect al istoriei naționale, zugrăvind cea dintîi confruntare cu Cartagina. Primul scriitor cu conștiință și mîndrie națională romană, **N.** rămîne în plan literar un pionier, a cărui operă pregătește terenul propice apariției adevăratei originalități artistice, reușind el însuși să depășească simpla imitare și prelucrare a autorilor greci.

NAMAȚIAN/RUTILIUS CLAUDIUS NAMATIANUS (sfîrșitul sec. 4 — prima jumătate a sec. 5), om politic și poet latin. Originar dintr-o familie aristocratică din Gallia, prefect al orașului Roma (414) în timpul domniei împăratului Honorius, revine în prov. natală în toamna anului 417. Descrierea călătoriei sale, *De reditu suo (Itinerarul întoarcerii*, 2 părți), în distihuri elegiace, rămîne reprezentativă nu atît ca valoare literară, ci ca emoționantă mărturie a admirației constante față de măreția Cetății Eterne, invadată în 410 de „barbarii“ vizigoți. Ultimul poet păgîn al Romei antice, atît cronologic, cît și prin tonalitatea liricii, în care se resimte totuși influența retorismului.

NARAM-SIN, suveran al Imp. Akadian (2291—2254 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Maniștusu (2306—2291 î.e.n.), **N.** rămîne, alături de fondatorul imp., Sargon I (2371—2315 î.e.n.), bunicul său, cea mai strălucită personalitate a istoriei akadiene (ambii vor deveni eroi ai epopeilor babiloneene, hurite și hitite). La începutul lungii și glorioasei domnii de 37 de ani, **N.**, personalitate energică, are de reprimat, ca și predecesorii săi, revoltele unor cetăți și populații supuse dintre Golful Persic și Marea Mediterană, hotarele vastului imp. pe care **N.** reușește să le păstreze neștirbite. În cursul unor expediții în apus, pornind de pe cursul mijlociu al Eufratului, **N.** atinge Siria și țărmul mediteranean, consolidează apoi frontiera din N Mesopotamiei cu Asiria. Dacă hotarele din V și N sînt mai puțin amenințate, în schimb la cele răsăritene **N.** are de purtat lupte grele împotriva triburilor de munteni de pe versanții apuseni ai Munților Zagros. În timpul domniei lui **N.** Elamul este pacificat, autoritatea guvernatorului akadian Epir-mupi, instalat la Susa, fiind unanim respectată • Aflat la apogeul puterii, **N.** adoptă titlul de „Rege al celor patru părți ale lumii“ și pe cel de „Zeu al Akkadului“ (eveniment neobișnuit, căci pînă acum suveranii sumerieni se declarau simpli slujitori ai divinităților și nu zei). Domnia lui **N.** marchează apogeul civilizației și artei akadiene (puternicele trăsături realiste sînt ilustrate de „Stela victoriei lui Naram-Sin“, păstrată astăzi la Muzeul Luvru din Paris). Akadiana, prima limbă semitică ce adoptă scrierea cuneiformă sumeriană, devine pentru aproape 2 milenii

m

MACRINUS MARCUS OPELLIUS SEVERUS (164—218), împărat roman (217—218). Născut în Caesarea din Mauretania, **M.** devine în 212, la capătul unei cariere financiar-administrative, prefect al pretoriului în timpul împăratului † Caracalla. În 217, în timpul campaniei din Mesopotamia împotriva parților, inițiază asasinarea acestuia, căruia îi succede, fiind primul reprezentant al ordinului ecvestru care ocupă tronul imperial. Pacea cu statul part este încheiată în condiții relativ nefavorabile. Politica austeră și severă a noului împărat provoacă o reacție de nemulțumire, abil exploatată de Iulia Maesa și de reprezentanții dinastiei Severilor, pentru a declanșa în primăvara anului 218 o rebeliune a armatei din Orient, în vederea reinstalării pe tron a urmașilor lui Septimius Severus și Caracalla. Înfrînt în bătălia de la Antiohia, **M.** este ucis împreună cu fiul său minor, M. Opellius Antonius Diadumenianus (pe care îl ridicase la rang de *august*).

MACROBIU / AMBROSIUS THEODOSIUS MACROBIUS (sfîrșitul sec. 4—începutul sec. 5), scriitor și gramatic latin. Originar din Africa, stabilit la Roma, **M.** aparține cercului lui Q. Aurelius † Symmachus, fiind identificat ipotetic cu prefectul pretoriului omonim din Italia (c. 430) ; Avianus îi va dedica fabulele sale. **M.** este autorul unui comentariu, de pe pozițiile neoplatonismului, la „Visul lui Scipio“, *Commentum ad Ciceronis Somnium Scipionis*, cuprins în cartea a VI-a din *De republica (Despre republică)* a lui Cicero, al unei scrieri despre raporturile vocabularului grec cu cel latin — *De differentiis et societatibus graeci latinique verbi (Despre diferențele și asemănările cuvintelor latine și grecești)*, al unei lucrări cu o largă circulație în ev. med., concepută în genul simpozionului literar, *Saturnalia*. Cea mai cunoscută dintre creațiile lui **M.**, Saturnalia (din care s-au păstrat 7 cărți), abordează probleme de gramatică, filologie, retorică, astronomie, mitologie, medicină, cultură, peste jumătate din volum fiind consacrată lui Vergiliu.

MAHAVIRA VARDHAMANA (c. 549—c. 477 î.e.n.), reformator religios indian. Originar din Regatul Magadha (astăzi statul Bihar), **M.** s-a născut într-o familie aparținînd castei *kșatriya* (a războinicilor) și a crescut în suburbia orașului Vaisali (=Basarh). Tatăl său Siddharatha era conducătorul clanului Nata (Iao Jñatir). La 30 de ani **M.** renunță la viața activă și se consacră unei existențe de călugăr de o austeritate absolută. După 12 ani de meditație, revine și reorganizează doctrina jaina, stabilind norme și principii pentru viața monahală, fiind considerat după această dată ca fondatorul jainismului. Curent filozofico-religios, constituit în sînul brahmanismului ca o reacție la adresa acestuia, jainismul se cristalizează în paralel cu budismul, Buddha fiind contemporanul mai tînăr al lui **M.** Noua doctrină se grefează pe străvechile tradiții de asceză indiene, urmărind salvarea sufletului supus inexorabilelor legi karma. Îndepărtarea impurităților care murdăresc sufletul, împiedicîndu-l să atingă viața eternă, se poate realiza prin respectarea celor „trei giuvaeruri“ — „dreapta credință, dreapta cunoaștere și dreapta purtare“. Mijloacele mîntuirii sînt, potrivit jainismului, autoperfecționarea morală și asceza riguroasă ; reprezentanților jainismului le era interzisă exercitarea oricărei me-

limba diplomatică și de administrație a Orientului Apropiat. Îi succede la tron fiul său, Șar-kali-șarri (2254—2230 î.e.n.).

NEFERTITI/NOFRETETE, regină egipteană din dinastia a 18-a (1570—1320 î.e.n.). Soția atotputernică a faraonului reformator † Akhenaton (Amenofis IV) (1379—1362 î.e.n.), celebră prin frumusețea și influența deținută la curte, **N.** (fiica unui militar egiptean sau a unui principe din Mitanni) este alături de soțul ei în îndrăzneața operă reformatoare, apărînd frecvent în reprezentările din noua capitală Tell el-Amarna (Akhetaton). În anul 12 al domniei lui Akhenaton (1367 î.e.n.), **N.** dispare din inscripțiile regale, locul ei fiind luat de una dintre cele 6 fiice ale ei. Mormîntul reginei nu a fost localizat pînă în prezent.

NEPOS CORNELIUS (c. 100—c. 24 î.e.n.), scriitor latin. Originar din Gallia Cisalpina, **N.** s-a bucurat de un mare prestigiu la Roma, numărînd printre prietenii săi pe Catul, Atticus, Cicero și Varro. Din principala sa operă, *De viris illustribus (Despre bărbații de seamă*, 16 cărți), culegere de biografii ale unor oameni celebri din antic., ni s-au păstrat 22 de biografii. De valoare istorică și literară modestă, biografiile sale sînt primele mărturii ale acestui gen din literatura latină cunoscute astăzi. *Hronika* (o istorie universală în 3 cărți), *Exempla (Exemple*, o culegere de anecdote în 5 cărți), precum și alte opere s-au pierdut.

NERO CLAUDIUS CAESAR (37—68), împărat roman (54—68). Fiu al lui Cn. Domitius Ahenobarbus și al Agrippinei Minor, este adoptat în anul 50 de către Claudius, în urma manevrelor mamei sale, devenită cea de-a 4-a soție a împăratului. La 16 ani (în 53) este căsătorit cu Octavia, fiica lui Claudius, iar la 17 ani, la moartea acestuia (13 octombrie 54), este proclamat împărat, grație sprijinului gărzii pretoriene. Primii ani ai domniei lui Nero — așa-numitul *quinquennium aureum (cei cinci ani de aur)* —, aflat sub influența preceptorilor Sextus Afranius Burrus și Seneca, se caracterizează prin relații bune cu senatul. Luptei pentru putere din cadrul familiei imperiale îi cad victimă rînd pe rînd Britannicus (fratele vitreg al lui Nero, asasinat în 55), ambițioasa Agrippina (ucisă din ordinul fiului ei în 59), iar în 62 Octavia. După moartea lui Burrus și îndepărtarea lui Seneca (62) o dată cu noul prefect al pretoriului, Ofonius Tigellinus, regimul lui Nero evoluează pe linia inaugurată de Caligula, a unui despotism de tip oriental. O dată cu intensificarea opoziției senatoriale, reîncep procesele de *laesae maiestatis*. ● Cea de-a doua parte a domniei lui Nero marchează o ruptură radicală în colaborarea dintre senat și *princeps* și, totodată, reacția categorică a acestuia față de valorile societății aristocratice reînviate în vremea lui Augustus și Tiberius. Dincolo de extravaganțele gustate de plebe, Nero și politica lui s-au bucurat de simpatia păturilor sociale populare din Roma și imperiu. În ultimii ani ai domniei, împăratul, captivat tot mai mult de aspirațiile sale artistice (din 64 apare frecvent în public în calitate de conducător de car de curse, cîntăreț și actor, iar în 66—68 întreprinde un lung turneu în Grecia), neglijează consecvent problemele statului, ale cărui finanțe sînt acum grav prejudiciate. Este învinuit chiar, după toate probabilitățile pe nedrept, de a fi provocat uriașul incendiu din iulie 64 care, în 9 zile, distruge două treimi din Roma. Acum este declanșată prima persecuție împotriva creștinilor, cărora, pentru propria-i disculpare, împăratul le atribuie această calamitate. Deși se îngrijește de refacerea orașului, care cîștigă acum în monumentalitate (printre clădirile impunătoare construite se remarcă *Domus aurea* — palatul împăratului), **N.** nu mai poate înlătura ostilitatea ce-l înconjoară. Pe plan exterior, în timpul lui **N.**, imp. este confruntat cu o serie de opoziții, a căror rezolvare necesită importante eforturi. Un nou și dificil conflict cu statul part este determinat de impunerea de

către Vologese I a fratelui său, Tiridate, ca rege al Armeniei (54). Forțele romane, comandate de Cn. Domitius Corbulo, ocupă Artaxata și Tigranocerta, cucerind întreaga Armenie (58—59). În 66 se încheie o pace de compromis între cele două state. Armenia se recunoaște vasală Romei, condusă însă de o dinastie partă; Tiridate I este încoronat rege al Armeniei în Forumul din Roma de către **N.** Dacă răscoala antiromană a populației autohtone din Britannia, condusă de † Boudicca, este reprimată în același an (61), revolta iudeilor, izbucnită în anul 66 la Caesarea, cuprinde întreaga prov., obligîndu-l pe **N.** să-l numească pe T. Flavius Vespasianus comandant suprem al forțelor romane din Orient (c. 6 legiuni). Nemulțumirea păturilor aristocratice, senatoriale, își găsește în anul 65 expresia în conspirația lui C. Calpurnius Piso. Implicați în complotul eșuat, filozoful L. Annaeus Seneca și nepotul său, poetul M. Annaeus Lucanus, sînt obligați să se sinucidă; o altă victimă a represaliilor neroniene este Caius Petronius Arbiter, prezumtivul autor al *Satyriconului*. În martie 68 C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis, căruia i se raliază în aprilie și guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, Servius Sulpicius Galba, se revoltă împotriva lui **N.** Tot mai izolat la Roma, acesta pierde și adeziunea cercurilor care îl mai sprijineau, în primul rînd a pretorienilor, iar la 8 iunie 68, Galba este recunoscut ca împărat de către senat; decretat dușman public și condamnat la moarte de către senat, **N.** se sinucide la 9 iunie 68, în apropiere de Roma. Cu el se sfîrșește dinastia iulio-claudică.

NERVA MARCUS COCCEIUS (c. 30—98), împărat roman (96—98). Născut într-o ilustră familie din Narnia (Umbria), **N.** este unul dintre beneficiarii regimului lui Nero (praetor în 66) și al dinastiei Flaviilor (consul în 71 și 90). În anul 93 este exilat de Domițian cîteva luni la Tarent, după care revine în capitală. Membru de vază al senatului, este proclamat împărat la asasinarea lui Domițian (18 septembrie 96) de către prefectul pretoriului T. Petronius Secundus. În scurta sa domnie, **N.**, spirit ponderat, jurist și om de litere apreciat, încearcă să echilibreze finanțele statului, să restabilească prestigiul senatului și să reabiliteze victimele persecuțiilor predecesorului său. Tot el creează instituția fondului alimentar destinată a asigura creșterea și educarea de către stat a copiilor orfani. Frămîntările de la Roma din rîndurile pretorienilor și ale legiunilor din prov. îl determină pe **N.** să adopte pe unul dintre cei mai talentați generali ai imp., M. Ulpius Traianus, guvernatorul Germaniei Superior, desemnîndu-l coregent și succesor la tron (27 octombrie 97).

NESTOR/NESTORIOS (c. 381—451), teolog grec. Originar din Germanikeia de pe Eufrat, elev, la Antiohia, al lui Theodoros din Mopsuestia, devenit celebru prin predicile sale, este chemat la curtea lui Teodosiu II, suveranul Imp. Roman de Răsărit, și devine patriarh al Constantinopolului (428—431); intrat în conflict cu Ciril, patriarhul Alexandriei, pe teme cristologice, este depus de Sinodul de la Efes (431) și exilat la Antiohia, apoi în Egipt, unde va și muri. Adepții învățăturii sale, nestorienii, decretați eretici în imp., se refugiază în Persia sasanidă, unde creează în 484 o biserică de sine stătătoare. În sec. următoare ei se răspîndesc în Extremul Orient pînă în China, biserica nestoriană supraviețuind pînă în sec. 20.

NONNOS din PANOPOLIS (sec. 5 e.n. ?), poet epic grec, cel mai important al epocii imperiale. A trăit la Alexandria, în Egipt. Este autorul ultimului mare poem epic al antic., *Dionysiaka*, în 48 de cărți (25 000 de hexametri), care narează tribulațiile zeului Dionysos de la naștere pînă la apoteoză. După convertirea la creștinism, **N.** a compus în hexametri epopeea *Metabole (Metamorfoza)*, parafrază a *Evangheliilor* lui Ioan. Datorită patosului și fanteziei, sti-

lului original, coloraturii retorice, opera lui **N.** a exercitat o influență puternică pînă în sec. 7.

NOVAȚIAN/NOVATIANUS (c. 200—c. 258 e.n.), teolog latin. În condițiile create de persecuțiile anticreștine ale împăratului Decius (249/250), **N.** este ales de către o grupare rigoristă de creștini din Roma contrapapă (împotriva lui Cornelius, recomandat de Tertulian). După moartea lui **N.** (în vremea persecuțiilor împăratului Valerian), adepții săi formează o sectă renumită prin intransigența (membrii ei autointitulîndu-se *Katharoi* — cei puri), care se răspîndește și în Răsărit, incluzînd rămășițe ale montaniștilor. Comunitățile schismatice novațiene sînt atestate pînă în sec. 6—7 în Imp. Bizantin. Prin opera sa teologică, de o remarcabilă frumusețe stilistică, **N.** este considerat primul scriitor creștin de limbă latină din orașul Roma.

O

ODOACRU/ODOACER (c. 430—493), primul rege germanic al Italiei (476—493). Fiu al unui scir din serviciul lui Attila, **O.** devine în 470 mercenar în slujba Imp. Roman de Apus, sprijinindu-l pe patriciul Orestes în lupta împotriva împăratului Nepos și în ridicarea pe tron a lui † Romulus Augustulus (august 475). Un an mai tîrziu, conduce răscoala mercenarilor germanici împotriva lui Orestes, îl ucide pe acesta la Placentia (28 august 476), îl detronează pe Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imp. Roman de Apus, trimițînd insignele imperiale la Constantinopol. Proclamat rege de către trupele germanice, **O.** este recunoscut ca *patricius* și *magister militum* în Italia de către curtea din Constantinopol. După o guvernare remarcabilă, se opune între 489—493 ostrogoților lui † Teodoric I pătrunși în Italia, dar, înfrînt la Isonzo, Verona, Adda și Ravenna, este ucis de acesta.

OLIMPIA/OLYMPIAS (c. 375—316 î.e.n.), mama lui Alexandru cel Mare. Fiica regelui moloșilor Neoptolemos I din Epir, căsătorită în 357 cu † Filip II, regele Macedoniei. Frumoasă și ambițioasă, s-a remarcat în cursul întregii vieți printr-o nestăvilită sete de putere și o cruzime despotică. Îndepărtată de la curtea din Pella în urma noii căsătorii a lui Filip II, **O.** nu a fost probabil străină de complotul soldat cu moartea fostului ei soț (336). Independența lui Alexandru cel Mare care, după ocuparea tronului (336), nu a acceptat să împartă cu ea puterea, a dus la un conflict cu Antipatros, regentul Macedoniei în timpul expediției din Asia, și la retragerea ei în Epir (331). După dispariția fiului ei (323) își concentrează întreaga energie în lupta împotriva lui Antipatros și a lui Casandru; în 319 se aliază cu diadohul Polyperchon, îl asasinează pe Filip III Arrhidaios (fratele vitreg al lui Alexandru), pentru a netezi drumul spre putere nepotului ei minor, Alexandru IV, fiul Roxanei. Capturată de Casandru, în 316 la Pydna, este judecată de adunarea armatei macedonene, condamnată și ucisă.

OREIBASIU/OREIBASIOS/ORIBASIUS/din PERGAM (c. 320—c. 400), medic grec. După studii la Alexandria, **O.** practică medicina în Asia Mică, devenind în 355 medicul personal al lui Iulian Apostatul, pe care îl însoțește în Gallia, la Constantinopol, apoi în campania din Mesopotamia. Exilat un timp după moartea împăratului (363), **O.** este rechemat de Valens. *Iatrikai synagogai (Collectiones medicae, Colecții medicale)*, principala sa lucrare, reprezintă o culegere de excerpte din opera medicilor greci celebri, începînd cu Alcmeon din Crotona (500 î.e.n.) și sfîrșind cu contemporanii săi (360 e.n.); din cele 70 de cărți ale antologiei ne-au parvenit 25. S-au păstrat în întregime epitoma acestei lucrări, *Synopsis pros Eustation* (9 cărți), și compendiul farmacologic *Pros Eunapion* (4 cărți). Redactate la cererea împăratului Iulian, lucrările lui **O.** se integrează efortului acestuia de reînviere a antic. păgîne. Tradusă în latină, siriană și arabă, opera lui **O.** constituie unul dintre principalele canale prin care cunoștințele medicale grecești au pătruns în lumea bizantină și în cea arabă.

ORIGENE/ORIGENES (c. 185—c. 253), filozof, teolog și scriitor grec. Născut în Egipt, la Alexandria, **O.** devine celebru printre creștini, dar și în cercurile oficiale imperiale, datorită vastei sale culturi filozofice, fiind adesea comparat cu Socrate; în 202/203

lului original, coloraturii retorice, opera lui **N.** a exercitat • influență puternică pînă în sec. 7.

NOVAȚIAN/NOVATIANUS (c. 200—c. 258 e.n.), teolog latin. În condițiile create de persecuțiile anticreștine ale împăratului Decius (249/250), **N.** este ales de către o grupare rigoristă de creștini din Roma contrapapă (împotriva lui Cornelius, recomandat de Tertullian). După moartea lui **N.** (în vremea persecuțiilor împăratului Valerian), adepții săi formează o sectă renumită prin intransigență (membrii ei autointitulîndu-se *Katharoi* — cei puri), care se răspîndește și în Răsărit, incluzînd rămășițe ale montaniștilor. Comunitățile schismatice novatiene sînt atestate pînă în sec. 6—7 în Imp. Bizantin. Prin opera sa teologică, de o remarcabilă frumusețe stilistică, **N.** este considerat primul scriitor creștin de limbă latină din orașul Roma.

consacrînduse după 235 activității literare la Roma. Cele 9 tragedii (*Lycurgus, Danae, Hector, Iphigenia* ș.a.) în care, alături de subiecte preluate din mitologia greacă, sînt abordate și teme naționale — **N.** este creatorul *praetextei* (tragedie cu subiect din istoria romană) (*Romulus*; *Clastidium* — victoria lui Claudius Marcellus asupra galului Virdumarus în 222 î.e.n.) —, apreciate pînă în sec. 1 î.e.n., nu reușesc să se ridice deasupra unei versificații plate. Incisivitatea și verva satirică îl fac mai apt pentru comedie (a scris peste 30 de piese). Atacurile frecvente la adresa unor familii aristocratice (Metelii, Scipionii) îi aduc o încarcerare în 206 și îl determină probabil să părăsească Roma pentru a se stabili la Utica, în Africa. Mai puțin dominat de modelul grecesc, el face însemnați pași pe calea creării unei poezii comice specific latine. **N.** rămîne pentru posteritate *poeta comicus* prin excelență. Poemul său epic (în vers saturnin) *Bellum Poenicum (Războiul punic)*, împărțit ulterior în 7 cînturi (din care s-au păstrat 60 de fragmente), abordează, pentru prima oară în literatura latină, un subiect al istoriei naționale, zugrăvind cea dintîi confruntare cu Cartagina. Primul scriitor cu conștiință și mîndrie națională romană, **N.** rămîne în plan literar un pionier, a cărui operă pregătește terenul propice apariției adevăratei originalități artistice, reușind el însuși să depășească simpla imitare și prelucrare a autorilor greci.

NAMAȚIAN/RUTILIUS CLAUDIUS NAMATIANUS (sfîrșitul sec. 4 — prima jumătate a sec. 5), om politic și poet latin. Originar dintr-o familie aristrocratică din Gallia, prefect al orașului Roma (414) în timpul domniei împăratului Honorius, revine în prov. natală în toamna anului 417. Descrierea călătoriei sale, *De reditu suo (Itinerariul întoarcerii*, 2 părți), în distihuri elegiace, rămîne reprezentativă nu atît ca valoare literară, ci ca emoționantă mărturie a admirației constante față de măreția Cetății Eterne, invadată în 410 de „barbarii" vizigoți. Ultimul poet păgîn al Romei antice, atît cronologic, cît și prin tonalitatea liricii, în care se resimte totuși influența retorismului.

NARAM-SIN, suveran al Imp. Akadian (2291—2254 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Maniștusu (2306—2291 î.e.n.), **N.** rămîne, alături de fondatorul imp., Sargon I (2371—2315 î.e.n.), bunicul său, cea mai strălucită personalitate a istoriei akadiene (ambii vor deveni eroi ai epopeilor babiloneene, hurite și hitite). La începutul lungii și glorioasei domnii de 37 de ani, **N.**, personalitate energică, are de reprimat, ca și predecesorii săi, revoltele unor cetăți și populații supuse dintre Golful Persic și Marea Mediterană, hotarele vastului imp. pe care **N.** reușește să le păstreze neștirbite. În cursul unor expediții în apus, pornind de pe cursul mijlociu al Eufratului, **N.** atinge Siria și țărmul mediteranean, consolidează apoi frontiera din N Mesopotamiei cu Asiria. Dacă hotarele din V și N sînt mai puțin amenințate, în schimb la cele răsăritene **N.** are de purtat lupte grele împotriva triburilor de munteni de pe versanții apuseni ai Munților Zagros. În timpul domniei lui **N.** Elamul este pacificat, autoritatea guvernatorului akadian Epir-mupi, instalat la Susa, fiind unanim respectată • Aflat la apogeul puterii, **N.** adoptă titlul de „Rege al celor patru părți ale lumii" și pe cel de „Zeu al Akkadului" (eveniment neobișnuit, căci pînă acum suveranii sumerieni se declarau simpli slujitori ai divinităților și nu zei). Domnia lui **N.** marchează apogeul civilizației și artei akadiene (puternicele trăsături realiste sînt ilustrate de „Stela victoriei lui Naram-Sin", păstrată astăzi la Muzeul Luvru din Paris). Akadiana, prima limbă semitică ce adoptă scrierea cuneiformă sumeriană, devine pentru aproape 2 milenii

îi succede lui † Clement la conducerea școlii catehetice din metropola egipteană. Constrîns în 231 să se mute la Caesarea, în Palestina, **O.** moare la scurt timp după persecuțiile anticreștine ale împăratului Decius, în timpul cărora fusese întemnițat. Opera sa (peste 2 000 de titluri), cea mai amplă aparținînd unui autor creștin timpuriu, cuprinde scrieri exegetice, doctrinale, apologetice, corespondență etc. El a realizat prima ediție critică a *Vechiului Testament*. Încercînd o sinteză între gîndirea creștină și filozofia elenistică, doctrina lui **O.** a fost condamnată după triumful creștinismului (în 400—402) și decretată definitiv ca eretică la Conciliul de la Constantinopol (553), situație care a contribuit la dispariția celei mai mari părți din lucrările lui. Au supraviețuit unele texte traduse în sec. 4 în latină de Rufinus și Ieronim.

OROSIU/PAULUS OROSIUS (sec. 5 e.n.), istoric latin. Cleric din Bracara (Hispania), elev al lui Aurelius Augustinus la Hippona, în Africa, și al lui Ieronim în Palestina, **O.** încheie la 420 prima istorie universală de mari proporții, elaborată de pe pozițiile ideologiei creștine. *Historia adversus paganos (Istoria împotriva păgînilor*, 7 cărți), concepută ca o completare a lucrării lui Augustin, *De civitate dei*, și consacrată istoriei antic. de la începuturi pînă în anul 417, s-a bucurat de o largă circulație în ev. med. ca manual de istorie. Scrierea sa, de compilație, vie și pitorească, cu un vădit caracter polemic la adresa cultelor păgîne, cuprinde și o serie de informații asupra istoriei geto-dacilor, a Daciei și Dobrogei romane.

OTHO MARCUS SALVIUS (32—69), împărat roman (69). Inițial unul dintre prietenii lui † Nero, căsătorit cu Sabina Poppaea, devenită concubina împăratului, este îndepărtat de acesta din Roma și trimis ca guvernator în Lusitania (58—68). În ianuarie 68 se raliază lui Galba, pe care îl însoțește în capitală. Dezamăgit de alegerea de către Galba a lui L. Calpurnius Piso Frugi Licinianus drept cezar și coregent, rang vizat de el însuși, **O.** profită de nemulțumirea provocată în rîndul pretorienilor de refuzul *donativului*, instigîndu-i pe aceștia împotriva împăratului. După asasinarea lui Galba și Piso în for, la 15 ianuarie 69, **O.** este proclamat împărat de către garda pretoriană, apoi confirmat de senat. Este aclamat de legiunile dunărene și de cele din Orient, în schimb Germania, Gallia, Spania și Britannia îl recunosc pe Aulus Vitellius, guvernatorul Germaniei Inferior, proclamat de trupele de aici încă la 1 ianuarie 69. Scurta lui guvernare se înscrie pe linia ideologiei principatului lui Nero. Trupele trimise de Vitellius împotriva sa traversează la începutul primăverii Alpii, pătrunzînd în N Italiei. La 14 aprilie 69 are loc la Bedriacum, la N de Pad, bătălia decisivă dintre armatele lui **O.** și cele ale lui Vitellius. Înfrînt, **O.** se sinucide, două zile mai tîrziu, în tabăra sa de la Brixellum.

OVIDIU/PUBLIUS OVIDIUS NASO (43 î.e.n.—17 e.n.), poet elegiac latin. Născut la Sulmo (Sulmona), într-o veche familie de rang ecvestru, studiază retorica la Roma cu Arellius Fuscus și Porcius Latro, desăvîrșindu-și educația în cursul unei călătorii de studii întreprinsă împreună cu poetul Aemilius Macer la Atena, în Sicilia și Asia Mică. Irezistibil atras de poezie, renunță la cariera de magistrat în care, la insistența familiei, intrase ca *triumvir capitalis*, și se consacră în întregime creației. Este unul dintre poeții foarte apreciați de lumea mondenă a Romei, se bucură de favorurile lui Augustus, la curtea căruia pătrunsese prin intermediul Fabiei, cea de-a treia soție a sa. În anul 8 e.n., împăratul decide însă relegarea poetului la Tomis, pe malul Mării Negre, hotărîre asupra căreia nu va mai reveni. Cauzele acestei dure pedepse, grație căreia marele cîntăreț al dragostei își va lega etern numele de meleagurile românești, au rămas pînă astăzi neelucidate, ea fiind atribuită de unii cercetători poemului licențios *Ars amandi* (publicat însă cu 10 ani mai înainte), iar de alții unei legături cu Iulia, nepoata împăratului, exilată în același an. Volumul de debut (15 sau 14 î.e.n.), *Amores (Iubiri)*, în 5 cărți, este reprezentativ pentru întreaga sa creație. Elegiile dedicate Corinnei, nume sub care se ascund diverse frumuseți ale vremii, relevă o neobișnuită ușurință a versificației și stăpînirea desăvîrșită a tehnicii poetice. Lipsite de profunzime și intensitate a sentimentului, poeziile sale încîntă însă prin grație și vervă, malițiozitate și eleganță a construcției. Concomitent, sînt publicate cele 15 piese din *Heroides*, scrisori de dragoste atribuite unor eroine din mitologie, care, dincolo de referințele savante și de influențele persistente ale retoricii, păstrează același ton monden. *Ars amandi (Arta iubirii)* și *Remedia amoris (Leacuri de dragoste)*, publicate între 1 î.e.n. și 2 e.n., sînt semnificative în cel mai înalt grad pentru această singulară voce poetică din epoca augustană, ce-și propune acum să realizeze un adevărat manual al îndrăgostiților. Cu *Metamorphoseon Libri (Metamorfozele)*, lung poem epic în hexametri, **O.** pare a se apropia mai mult de spiritul ideologiei vremii. Sînt prelucrate aici 250 de legende (extrase din Homer, Hesiod, Titus Livius, Vergiliu) despre transformările cunoscute în lume, începînd cu creația universului și pînă la apoteoza lui Caesar. Talentul autorului și rafinamentul de sorginte alexandrină înving ariditatea temei, asigurînd poemului un succes enorm. Pe aceeași linie, a inspirației naționale, urma să se situeze și volumul *Fasti (Fastele)*, un calendar al sărbătorilor romane, în hexametri dactilici, întrerupt însă la jumătate și nefinisat în momentul relegării. În perioada exilului, **O.** a compus două cicluri de scrisori în versuri — *Tristia (Tristele*, 5 cărți) și *Epistulae ex Ponto (Ponticele)*, expediate soției și prietenilor a căror intervenție pe lîngă împărat o cere cu ardoare. Însingurat într-o lume aspră, poetul găsește acum accente de amarnică durere pentru a-și exprima dorul de Roma, de prietenii pe care i-a părăsit. Versurile descriind clima neprielnică și „barbarii“, în mijlocul cărora e nevoit să trăiască, dar față de care are resurse de caldă simpatie, reprezintă primul omagiu poetic adus meleagurilor dobrogene. Scrisorile sale din Pont menționează și un poem scris în limba localnicilor care nu s-a păstrat. Readus în circulație după domnia lui Tiberiu, **O.** a rămas constant ca un model al poeziei de dragoste, a cărui influență s-a dovedit hotărîtoare pentru începuturile liricii franceze și italiene. Sec. 12 și 13 sînt considerate de către unii cercetători o adevărată *aetas Ovidiana*.

P

PANEȚIU/PANAETIUS/PANAITIOS/din Rhodos (185—109 î.e.n.), filozof grec. Elev la Pergam al lui Crates din Mallos, apoi al lui Diogenes din Babilon și Antipatros din Tarsos la Atena, **P.** inaugurează o nouă epocă în istoria filozofiei stoice („stoa mijlocie"). Poposind în 144 la Roma, **P.** devine un familiar al „Cercului Scipionilor" (în 140—138 îl însoțește pe Scipio Aemilianus în călătoria din Orient). Stabilit la Atena, devine în 129 șeful școlii stoice de aici. Din vasta sa operă filozofică s-au păstrat numai fragmente izolate. Admirator al lui Platon și Aristotel, a adoptat doctrina peripatetică despre veșnicia universului. Atenuînd rigorismul vechiului stoicism și orientînd gîndirea stoică spre o etică pragmatică, **P.** a deschis larg aristocrației romane poarta spre filozofia greacă. Grație lucrărilor lui **P.** și ale discipolului său † Poseidonios, stoicismul a pătruns rapid în Italia, devenind curentul filozofic îmbrățișat de către pătura conducătoare de la Roma, și dobîndind astfel o formă specific romană. Lucrarea sa *Peri tou kathekontos (Despre datorie)* este folosită și prelucrată de Cicero în celebra *De officiis (Despre îndatoriri)*.

PANINI (sec. 5—4 î.e.n.), cel mai important gramatic al Indiei antice. S-a născut și a trăit în micul tîrg Salatura (Punjab). A studiat la Taxila, oraș cu o bogată tradiție lingvistică. Data și locul unde, potrivit legendei, a murit sfîșiat de un tigru, nu se cunosc. Lucrarea sa, *Astādhyāyī* („Cele opt cărți <învățături>") reprezintă nu numai cea mai veche gramatică sanscrită păstrată (nu se cunoaște nici una din scrierile celor 64 de predecesori ai săi), dar și cel mai de seamă monument al culturii vechi indiene. Totodată ea constituie și cea mai veche gramatică păstrată din lume. Considerată „singura descriere completă a unei limbi" (L. Bloomfield), lucrarea oferă, prin intermediul a 3 996 de *sutra* (reguli) cu caracter descriptiv și prescriptiv, formalizate aproape algebric, o analiză completă a foneticii și morfologiei și, parțial, a sintaxei limbii sanscrite. Calchiind analiza limbajului pe aceea riguros formalizată a ritului, **P.** realizează primul sistem închegat al gîndirii indiene, care va constitui o adevărată structură pentru întreaga dezvoltare ulterioară a acesteia. Procedînd logic, gramatica sa (spre deosebire de cele europene) a asigurat nu numai o perfectă adecvare la structura limbii sanscrite, dar și universalitatea criteriilor de analiză utilizate. Acest fapt a făcut posibilă constituirea, în sec. 19, a lingvisticii ca știință (apariția gramaticii istorice și comparative fiind determinată nu numai de descoperirea limbii sanscrite, dar și a comentariilor de gramatică ale lui **P.**, consacrate foneticii și morfologiei). Adevărat „miracol", lucrarea lui **P.** își păstrează și astăzi întreaga actualitate, principii și procedee ale ei regăsindu-se în lingvistica structurală.

PAN TCHAO † **BAN CHAO**

PAPINIAN/AEMILIUS PAPINIANUS (146—212), jurist roman. Originar dintr-o familie ecvestră siriană sau africană, înrudit probabil cu împăratul Septimius Severus, **P.** (elev al lui Cervidius Scaevola) își începe cariera la Roma ca *advocatus fisci*, apoi *magister libellorum*, pentru a fi numit în 203 în funcția de *praefectus praetorio* și membru în *Consilium principis*. Este executat în 212 din ordinul lui † Caracalla, pentru atitudinea ostilă față de asasi-

narea lui Geta. Principalele sale lucrări, *Quaestiones (Probleme juridice*, 37 cărți) și *Responsa (Răspunsuri)* (19 cărți), redactate într-un stil elegant, de extremă concizie și precizie, dovedește o remarcabilă independență și profunzime de spirit, un simț practic deosebit. Antic. tîrzie îl consideră pe **P.** cel mai important reprezentant al dreptului clasic roman ; în *Digesta* lui Iustinian este prezent cu 1 000 de citate.

PAPPOS din ALEXANDRIA (c. 300 e.n.), matematician grec. Ultimul mare reprezentant al acestei științe în antic., a trăit probabil, în timpul domniilor lui Dioclețian și Constantin cel Mare, în Egipt, la Alexandria. Opera sa majoră, *Synagoge (Culegere*, 7 din cele 8 cărți s-au păstrat*)*, reprezintă un repertoriu al demonstrațiilor unor celebri matematicieni greci din sec. 4 î.e.n.—3 e.n. în domeniile geometriei, mecanicii și astronomiei, prezentate însă printr-o prismă personală, însoțite de comentarii și prețioase completări. Pentru multe din aceste probleme, **P.** este unicul izvor existent, scrierea sa dobîndind astfel o importanță majoră în istoria matematicii. Cartea a 8-a include și așa-numita problemă a lui **P.**, reluată în sec. 17 de Descartes. Din opera sa s-au mai păstrat fragmente dintr-un comentariu la *Almagestul* lui Claudiu Ptolemeu, iar într-o versiune arabă din sec. 10 a supraviețuit o carte dintr-un comentariu la *Elementele* lui Euclid.

PARMENIDE/PARMENIDES/din ELEEA (540—430 sau 515—445 î.e.n.), filozof grec. Și-a petrecut în orașul natal din S Italiei întreaga viață, cu excepția unei presupuse călătorii la Atena. Discipol al lui † Xenofan și dascăl al lui † Zenon din Eleea, **P.** este cel mai de seamă reprezentant al școlii eleate. Din opera lui s-au păstrat fragmente (însumînd 155 de versuri) ale poemului alegoric-didactic *Peri physeos (Despre natură)*, de reală valoare artistică. Autorul este răpit și condus în fața zeiței Aletheia ale cărei revelații asupra esenței lumii și a cunoașterii le ascultă. Prima parte cuprinde o expunere despre adevăr *(aletheia)*, a doua despre aparență *(doxa)*. Alături de † Heraclit, **P.** este cel dintîi filozof care face o distincție netă între percepția senzorială și cunoașterea prin intermediul gîndirii. În concepția sa numai cea din urmă poate conduce la descoperirea adevărului. Subiect al filozofiei nu poate fi decît *aletheia*. „Existentul" unic, imobil, neschimbător nu poate fi păstrat decît prin gîndire, căci el însuși este gîndire, cunoașterea senzorială prin care lumea apare diversificată, schimbătoare, este înșelătoare. Sistemul său filozofic a exercitat o puternică influență asupra lui Platon, Plotin ș.a., dînd importante impulsuri și concepției atomiste sau gîndirii lui Anaxagoras.

PAULUS IULIUS (sec. 2—c. 230), jurist roman. Elev al lui Cervidius Scaevola, asesorul lui Papinian la Roma, alături de Ulpian, în epoca în care acesta este prefect al pretoriului (203—212), membru al Consiliului principelui sub Septimiu Sever și Caracalla. Exilat de Elagabal, este rechemat de Severus Alexander, care îl reintroduce în *Consilium principis*. Autor extrem de prolific, opera sa este una de compilație, trecută însă prin filtrul critic personal ; între cele 80 de titluri cu peste 300 de cărți ce-i aparțin, se remarcă : *Ad edictum* (78 cărți) — comentarii la edictul pretorian, *Responsa* (23 cărți) și *Quaestiones* (37 cărți), comentarii la operele unor juriști anteriori, *Ad Sabinum* (6 cărți), *Ad Plautium* (18 cărți), manuale, numeroase monografii de mică întindere ș.a. După † Ulpian este al doilea jurist roman citat de *Digesta* lui Iustinian, alcătuită în proporție de 1/6 din fragmente ale scrierilor lui **P.**

PAUSANIA/PAUSANIAS (c. 115—c. 180), călător și scriitor grec. Despre **P.**, autorul unei *Periegesis tes Hellados (Călătorie în Grecia*, 10 cărți) elaborată între 160—180, nu se știe decît că era, probabil, originar din Lidia și că a călătorit mult (Egipt, Asia Mică, Grecia

și Italia). Reprezentant al „periegezei" (impresii de călătorie), P. urmărește în lucrarea sa un itinerar prin Attica, Argolida, Laconia, Messenia, Elida, Ahaia, Arcadia, Beoția, Focida, oferind, într-o viziune personală, informații ample despre geografia și istoria cetăților grecești, a lăcașelor de cult, a monumentelor artistice, opera rămînînd un izvor de neînlocuit pentru istoria culturală a Eladei antice, furnizînd știri și despre istoria altor popoare antice, printre care și geții. Nostalgia pentru mărețul trecut al orașelor elene revine constant în paginile lui P. Valoarea documentară excepțională a lucrării lui P. a fost confirmată de săpăturile arheologice de amploare din sec. 19—20.

PELOPIDAS (c. 410—364 î.e.n.), om politic și general teban. Refugiat în 382 la Atena, după instaurarea la Teba a regimului aristocratic sub tutelă spartană, **P.** este inițiatorul acțiunii democraților care înlătură în 379 dominația străină. Prieten și colaborator nedespărțit al lui Epaminondas, în calitate de *beotarh* și *polemarh*, **P.** se ocupă de organizarea armatei tebane (îndeosebi a „batalionului sacru" — unitatea de elită) obținînd răsunătoarele victorii de la Tegyra (375) și Leuctra (371) asupra Spartei. În 370—369 participă alături de Epaminondas la prima campanie antispartană din Peloponnes, apoi preia conducerea operațiunilor de la hotarele septentrionale ale Beoției, luptînd contra lui Alexandru din Pherai, tiran al Tesaliei (369). După o perioadă de captivitate la curtea acestuia (369—368), **P.** repurtează în 367 la Susa, la curtea lui Artaxerxe II, un remarcabil succes diplomatic în concurență cu Antalcidas, determinînd Persia Ahemenidă să retragă Spartei sprijinul politic și material și să-l acorde Tebei. Moare în bătălia victorioasă de la Kynoskephalai împotriva lui Alexandru din Pherai.

PERDICCAS/PERDIKKAS (c. 365—321 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Fiu al nobilului Orontes din Orestia. **P.** se afirmă la începutul campaniei lui Alexandru cel Mare din Asia ca *tariarh* (comandant al unei mari unități de infanterie), devenind în 330 fruntaș al gărzii personale a marelui cuceritor, iar în India — *hiparh* (comandant de cavalerie). După moartea lui Hefaistion (324), Alexandru îl numește *chiliarh*. Ajuns cel dintîi dintre generalii macedoneni, primește de la Alexandru, aflat pe patul de moarte, sigiliul imp. Capabil și viteaz, dar nepopular printre soldați datorită aroganței sale, **P.** este în 323—322 *de facto* regentul marelui imp., adept hotărît al păstrării unității acestuia. Împotriva poziției și politicii sale se coalizează ceilalți diadohi, adepții împărțirii imp. — Antigonos, Antipatros, Crateros și Lisimah. Lăsîndu-l pe Eumene din Cardia să apere Asia, **P.** atacă Egiptul apărat de Ptolemeu Lagos, eșuează în încercarea de a forța traversarea Nilului și este ucis de proprii ofițeri.

PERIANDRU/PERIANDROS (?—c. 587 î.e.n.), tiran grec. Fiu și succesor al lui Cypselos în calitate de tiran al Corintului (c. 627—c. 587 î.e.n.). Bilanțul celor 40 de ani de guvernare autoritară (nu rareori sîngeroasă) a lui **P.** rămîne pozitiv pentru cetate, care cunoaște, în acest interval, un remarcabil moment de înflorire economică și politică. A încurajat munca liberă în dauna celei servile (interzicînd chiar importul de sclavi în cetate), a sprijinit țărănimea și păturile meșteșugărești, a luat măsuri împotriva luxului excesiv, a fost un celebru mecena pentru cultură. **P.** a continuat politica de colonizare, îndeosebi în Apus (fondarea Apolloniei), a ocupat insula Corcyra și a instituit hegemonia corintică în Marea Adriatică. Cu Atena, Epidaur, Sikyon, Milet, cu Delfi și Olimpia, precum și cu Egiptul faraonic a întreținut relații bune; a mediat conflictul dintre Atena și Mytilene și pe cel dintre Regatul Lidiei și Milet. Psametic, nepotul său, care îi succede, este înlăturat la scurt timp, tirania fiind înlocuită la Corint printr-un regim oligarhic. **P.** a fost inclus de tradiție printre cei 7 înțelepți ai antic.

PERICLE/PERIKLES (c. 490—429 î.e.n.), om politic atenian. Fiu al generalului Xanthippos (învingătorul de la Mycale) și al Agaristei (nepoata lui Clistene) din familia Alcmeonizilor. **P.** apare în 472 în calitate de *choreg* la premiera piesei *Perșii* a lui Eschil. În 463 se afirmă în viața politică a cetății ca acuzator în procesul intentat lui Cimon, liderul partidei aristocratice, mărturie a apartenenței sale la tabăra democrată. După asasinarea lui Efialte (461), **P.** devine pentru trei decenii conducătorul democraților radicali, realizînd întregul program politic al acestuia, democrația ateniană cunoscînd în această epocă apogeul înfloririi ei. **P.** inițiază construcția zidurilor lungi dintre Atena și porturile Pireu și Faleron (462—445), luptă împotriva Spartei și a Persiei (sprijinind printr-un corp expediționar atenian încercarea Egiptului de a se emancipa de sub dominația ahemenidă), participă ca strateg la bătălia de la Tanagra (457) și continuă consolidarea Ligii delio-atice, transformînd-o treptat într-un adevărat imp. atenian. Tezaurul ligii este transferat de la Delos la Atena, tributul datorat de fiecare polis membru al ligii este fixat de atenieni o dată la 4 ani, tot aceștia hotărînd modul de folosire a lui; *cleruhii* ateniene sînt create în numeroase părți ale Mării Egee și Hellespontului. Încercările membrilor ligii de a se retrage din imp. atenian sînt reprimate prin forța armelor (Eubeea în 446, Samosul este cucerit de **P.** după un asediu de 9 luni în 439). Prin pacea lui Callias (449/448) sînt încheiate oficial Războaiele medice, Atena obținînd recunoașterea de către Persia a ligii sale. Planul lui de a convoca la Atena un congres panhelenic, în anul următor, eșuează însă datorită opoziției Spartei. Sprijinul acordat de Sparta Ligii beoțiene are ca urmare în anii 447—446 un conflict militar cu Atena, încheiat în 446/445 printr-o pace „de 30 de ani". După această dată, **P.** încearcă să consolideze prin mijloace pașnice puterea ateniană și inițiază un vast program de construcții. În 443 opoziția conservatoare este înfrîntă prin exilarea liderului ei Tucidide, fiul lui Melesias; de la această dată **P.** este ales pînă în 429 an de an strateg, exercitînd puterea necontestată în stat. În 448/447 Fidias începe construcția Parthenonului, în 437/436 încep lucrările la Propylee, în 422 se încheie înălțarea Odeonului, pe Agora este zidit Theseionul. Cercul format în jurul lui **P.** include figuri dintre cele mai reprezentative ale epocii: Sofocle, Herodot, Fidias, Anaxagoras, Protagora, Damon. O dată cu accentuarea contradicțiilor dintre cele două mari *simahii* ale lumii grecești, cea peloponesiacă și cea atică, **P.** își îndreaptă atenția spre lumea grecească apuseană, încheind alianțe cu orașele Rhegion din S Italiei și Leontinoi din Sicilia, apoi intervine în favoarea Corcyrei în conflictul acesteia cu Corintul (aliat statornic al Spartei). Prevăzînd cu luciditate viitoarea ciocnire cu Sparta, **P.** alege el momentul declanșării acestei confruntări, care se va transforma în Războiul peloponesiac (431—404). În ultimii ani ai vieții, este confruntat cu frontul comun al oponenților săi; Tucidide, liderul aristocraților, revenit din exil în 433, se apropie de Cleon, conducătorul păturilor democrate extremiste și de cercurile religioase — conservatoare — nemulțumite de „iluminismul" sofist al lui **P.** În urma unor procese publice organizate de dușmanii politici ai lui **P.**, Fidias și Anaxagoras sînt obligați să părăsească Atena; numai cu mari eforturi reușește **P.** s-o salveze de aceeași soartă pe Aspasia, soția sa. El însuși cade în 430 victima unui proces, dar este reabilitat în anul următor. Moare de ciumă cîteva luni mai tîrziu, într-unul din cele mai grele momente pentru cetatea sa. Personalitate multilaterală, cel mai strălucit orator al epocii, de o ținută etică ireproșabilă, **P.** a ridicat Atena, în timpul guvernării sale, la apogeul dezvoltării ei economice, politice și culturale.

PERSEU/PERSEUS (212—c. 165 î.e.n.), **ultimul rege al Macedoniei** elenistice (179—168 î.e.n.). Antiroman statornic, **P.** continuă politica din ultimii ani a tatălui său, † Filip V, îndreptată spre consolidarea economică, militară și diplomatică a statului în vederea unei noi confruntări cu Roma. Pentru a evita izolarea Macedoniei **P.** extinde influența macedoneană în Tracia și Illyria, se căsătorește cu Laodice, fiica lui Seleucos IV, suveranul Regatului Seleucid, iar sora lui devine soția lui Prusias II al Bitiniei ; **P.** se apropie de Rhodos și Beoția. La instigația Regatului Pergam, care se simțea amenințat de întărirea Macedoniei, Roma declanșează cel de-al treilea Război macedonean (171—168). **P.** este obligat să combată pe 3 fronturi : în Tracia împotriva Pergamului, în NV contra triburilor dardanilor, iar în V și S contra trupelor romane. După succese inițiale — la Kallinikos în Tesalia (171), împotriva dardanilor (170) —, **P.** este înfrînt în marea bătălie de la Pydna de legiunile comandate de L. Aemilius Paullus (168) ; este purtat în cortegiul triumfal al învingătorului prin Roma și moare doi ani mai tîrziu la Alba Fucens, unde fusese internat.

PERSIU/AULUS FLACCUS PERSIUS (34—62), poet satiric latin. Originar dintr-o bogată familie de rang ecvestru din orașul etrusc Volaterrae, venit la 12 ani la Roma unde numără printre dascăli pe gramaticul Remnius Palaemon, pe retorul Verginius Flavus, dar îndeosebi pe stoicul L. Annaeus Cornutus, de care-l va lega o mare prietenie și care va fi totodată primul îngrijitor al operei sale. **P.** a fost prieten cu Lucan, Caesius Bassus, Servilius Nonianus, Paetus Thrasea. Cele 6 satire (650 de versuri), revăzute de Cornutus și publicate de Caesius Bassus după moartea poetului, fac din **P.**, după Luciliu și Horațiu, al treilea mare clasic al acestui gen literar. Satirele sale, bucurîndu-se de un mare succes în epocă, constituie o critică aspră a realităților contemporane neroniene, cărora le opune elevația și puritatea morală preconizată de stoicism. Creația sa a cunoscut o mare audiență pînă în sec. 19.

PERTINAX PUBLIUS HELVIUS (126—193), împărat roman (193). Fiul unui libert din Liguria. **P.** parcurge o strălucită carieră militară și administrativă — se remarcă în timpul războaielor cu marcomanii, este guvernatorul Moesiilor (176—178), Daciei (178/179), Siriei (179—182). Britanniei (185—187). Africii (188/189) — devenind la sfîrșitul domniei lui Commodus prefect al orașului Roma. Proclamat împărat (1 ianuarie 193) după asasinarea lui Commodus, **P.** (asemenea lui Galba în 68), caută să obțină sprijinul senatului în vederea redresării situației financiare a statului și a întăririi disciplinei militare. Este asasinat la Roma, în 28 martie 193, după 87 zile de domnie, de garda pretoriană, nemulțumită de severitatea măsurilor luate și de austera politică economică inițiată.

PETRONIU/CAIUS PETRONIUS ARBITER (?—65), om politic și scriitor latin. Critica literară a identificat pe autorul romanului *Satiricon* (din care s-au păstrat cîteva fragmente ale cărților 15 și 16) în persoana lui **P.**, consul (62), guvernator al Bitiniei, prieten apropiat al împăratului Nero, supranumit de către Tacit *„Arbiter elegantiae“* (Arbitrul eleganței), constrîns să se sinucidă (65) sub acuzația de a fi fost implicat în conspirația lui Piso. *Petronii Arbitri Satyricon*, singura sa creație literară, este una din cele mai valoroase producții ale antic. ; constituit dintr-un amestec de diferite genuri literare și forme stilistice, romanul evocă, cu realismul unui rafinat artist, caractere și pături sociale ale societății romane contemporane. Narînd peripețiile lui Encolpius, cartea este, de fapt, o parodie a romanului erotic elin, dar și a altor modele literare grecești și latine. Umorul savuros, scenele grotești, voit îngroșate, îl recomandă pe **P.** drept un inegalabil pamfletist, un observator atent al tarelor societății vremii sale. Scrierea și-a găsit în toate epocile cititori și admiratori.

PH † și F

PINDAR/PINDAROS (c. 522/518—c. 442 î.e.n.), poet liric grec. S-a născut la Kynoskephalai, lîngă Teba, într-o familie aristocratică de origine dorică stabilită în Beoția. Educația literară și-o începe, potrivit tradiției, cu poeta Corinna, continuînd-o în ultimii ani ai sec. 6, la Atena, unde îi cunoaște pe Eschil și Simonide din Cheos. A trăit la Teba, dar a călătorit frecvent în centrele jocurilor panelenice. Popasul în Sicilia, ca poet de curte al tiranilor Hieron I din Siracuza și Theron din Acragas (476—474), unde s-a aflat în rivalitate cu Simonide și Bachilide, a contribuit la răspîndirea faimei sale în întreaga Eladă. Prima lui creație poetică datează din 498, ultima din 446 ; a murit la Argos, iar cenușa i-a fost depusă la Teba, unde Pausanias a vizitat, în sec. 2 e.n., mormîntul și ruinele casei sale (cruțată în 335 de la distrugere de către Alexandru cel Mare). **P.** este autor de ode corale, compuse la solicitarea unor bogați mecenați, contra unui onorariu. În tinerețe, au predominat creațiile cultice, mai tîrziu cele profane. Opera sa poetică a fost împărțită de exegeții alexandrini în 17 cărți, din care au supraviețuit integral numai 4, grupînd exclusiv *epinikia*, cîntece dedicate învingătorilor la jocurile panelenice. Astfel, cartea I cuprinde *Olympionika* (închinate învingătorilor de la Olimpia), cartea a doua *Pythionika* (dedicată celor de la Delfi), *Nemeonika* (celor din Nemeea) și *Isthmionika* (pentru cîștigătorii de la Istmos, lîngă Corint). Din restul operei — *imnuri, peani, ditirambi, parthenia, enkomia* ș.a. — nu s-au păstrat decît fragmente disparate, reprezentînd însă cea mai importantă moștenire literară care a supraviețuit din patrimoniul liricii vechi grecești. Opera lui **P.** reflectă imaginea unei aristocrații grecești aflată în pragul dispariției ; poetul glorifică ideologia eroică, vestigiu al Greciei arhaice, explorînd lumea miturilor și făcînd exegeza lor filozofică. Valorile cîntate de **P.** sînt puterea, bogăția, frumusețea, renumele, curajul ; superioritatea calităților înnăscute față de cele dobîndite de individ este în repetate rînduri subliniată. Frămîntările sociale și politice ale primei jumătăți a sec. 5 nu își găsesc în creația lui **P.** nici un ecou : neutralismul său din timpul războaielor medice i-a adus de altfel numeroase acuzații în epocă. Forța și strălucirea talentului său au făcut însă ca opera să se bucure de o statornică admirație, poetul fiind situat în fruntea canonului alexandrin al celor 9 poeți lirici. **P.** a fost apreciat în epoca romană (Horațiu și Quintilian), bizantină și Renaștere (Ronsard), pentru a fi redescoperit de Hölderlin în sec. 19.

PIRON/PYRRHON din ELIS (c. 360—c. 270 î.e.n.), filozof grec. Elev al lui Bryson și al lui Anaxarchos, **P.** a deschis apoi o școală proprie de filozofie în orașul natal. **P.** nu a lăsat nimic scris, toate informațiile asupra operei lui provenind din scrisorile elevului său, Timon din Flius. Influențat de ideile lui Democrit și ale școlii cirenaice, de relativismul sofiștilor, **P.** este creatorul scepticismului ca doctrină filozofică independentă. Întrucît orice judecată de valoare este în același timp îndreptățită și neîndreptățită, bazîndu-se exclusiv pe o convenție umană, **P.** pune sub semnul întrebării însăși capacitatea de cunoaștere și susține ca atitudine filozofică totala abținere și indiferență. Nimic nu trebuie să-l abată pe om de la supremul bun — liniștea (*ataraxia*) ; el trebuie să renunțe la orice judecată de valoare, opinie, avînd ca deviză „nu hotărăsc nimic“.

PIRUS/PYRRHOS (?—272 î.e.n.), rege al Epirului (306—302 și 297—273 î.e.n.). Cu sprijinul dinastului ilir Glaucias, la a cărui

curte a copilărit, **P.** devine în 306 rege al molosilor și totodată hegemon al confederației triburilor epirote. Izgonit de diadohul Casandru și înlocuit cu regele Neoptolemos, **P.** se refugiază în Asia, la Demetrios Poliorcetes, alături de care luptă, ca strateg, în marea bătălie de la Ipsos (301) și pe care, după înfrîngere, îl urmează în Grecia. Cu ajutorul suveranului lagid Ptolemeu I, **P.** reocupă în 297 tronul Epirului, căsătorindu-se apoi cu Lanassa, fiica regelui Siracuzei, † Agatocle. În 287 este proclamat de armată și rege al Macedoniei, dar trei ani mai tîrziu este înlăturat de atotputernicul rege al Traciei, diadohul Lisimah. La chemarea orașului Tarent, amenințat de romani, **P.**, condotier cu sclipiri de geniu, debarcă în 280 în Italia meridională, vizînd probabil constituirea unui vast regat elenistic în Graecia Magna. „Noul Alexandru" înfrînge armata romană la Heracleia și Ausculum înaintînd pînă la 60 de km de Cetatea Eternă, dar forțele insuficiente nu-i permit asedierea ei. Neliniștea specifică diadohilor îl determină în 278 să debarce în Sicilia, în ajutorul cetăților grecești amenințate de o nouă ofensivă cartagineză. Strălucita lui campanie se oprește în fața puternicului centru de rezistență Lilybaeum; nemulțumirile trezite printre aliații greci și lipsa sprijinului lor îl fac să renunțe la ideea invaziei Africii de Nord cartagineze, și să revină, în vara anului 276, în Italia. La Beneventum, în Samnium, **P.** este înfrînt în anul următor de armata romană condusă de Manius Curius Dentatus; întors în Elada, începe un război împotriva Macedoniei elenistice. Moare trei ani mai tîrziu, în luptele de stradă din Argos împotriva forțelor spartano-meseniene, aliate ale regelui macedonean Antigonos Gonatas. Războinic îndrăzneț, strateg și tactician de geniu, diplomat abil, spirit nobil, în continuă mișcare, **P.** nu a reușit să consolideze politic strălucitele sale victorii militare. În timpul guvernării sale Epirul atinge apogeul puterii.

PISISTRATE/PEISISTRATOS (c. 600—528/527 î.e.n.), tiran atenian. Dintr-o familie nobiliară, **P.** se afirmă ca *polemarh* în războiul purtat de Atena împotriva Megarei (565). Ulterior devine conducător al partidei păturilor dezmoștenite ale cetății *(Diakrioi)*, care traversează o epocă de puternice frămîntări sociale. Profitînd de conflictele dintre partida plutocraților condusă de Licurg *(Pedioi)* și aceea a meșteșugarilor și țăranilor înstăriți *(Paralioi)* condusă de Megacle, **P.** ocupă în 561/560 Acropolea Atenei și se proclamă tiran. Coaliția realizată de Megacle și Licurg îl obligă, după scurt timp, să părăsească orașul. Rechemat de Megacle, cu a cărui fiică se căsătorește, **P.** este curînd exilat din nou, iar proprietățile sale confiscate. Următorii zece ani îi petrece în Tracia și călătorind prin Grecia, stabilind legături cu cercurile oligarhice din Eretria, Teba, Naxos și Argos. În 546, cu sprijin străin (din Naxos și Argos), **P.** debarcă în Attica la Marathon, înfrînge forțele ateniene care i se opun la Pallene și, fără nici o opoziție, pătrunde în Atena. Cei aproape 20 de ani de guvernare, remarcabilă prin moderație, contribuie la înflorirea economică și culturală a Atticii. **P.**, care a menținut și completat legislația lui Solon, a reorganizat finanțele statului asigurîndu-le, prin noi impozite, stabilitatea, a încurajat extinderea comerțului atenian prin bunele relații întreținute cu cetățile din Marea Egee, a bătut o monedă nouă cu însemnele cetății, ce va egala pe piețele externe pe acelea din Corint și Egina. Păturile sărace au fost sprijinite din finanțele statului, marile proprietăți și luxul au fost combătute. Construcții impresionante încep să împodobească Atena, serbările panatenee și dionisiile dobîndesc un caracter panelenic, evidențiind rolul de prim plan pe care cetatea începe să-l joace în Grecia Centrală. Acum ia ființă și prima bibliotecă, este sprijinită reprezentarea tragediilor lui Thespis, poemele homerice sînt consemnate în scris. La moartea sa îi succed cei doi fii, Hipparchos și Hippias.

PITAGORA/PYTHAGORAS (c. 580—500 î.e.n.), filozof și matematician grec. Născut la Samos, în Asia Mică, a cunoscut gîndirea milesiană, studiind matematica cu Anaximandru. A întreprins lungi călătorii de studii în Iudeea, Persia, Fenicia, Egipt, poposind deseori la Sparta, în Creta. În 531 emigrează la Crotona, în Italia meridională, unde fondează o comunitate religioasă și politică, datorită căreia cetatea obține supremația politică în reg., constituind un model și pentru comunitățile ulterioare din Tarent și Siracuza. Apropiat de orfism, ordinul religios întemeiat de **P.** viza separarea prin voință a sufletului de corp pentru a intra în contact cu divinul. Urmărind și scopuri politice, adepții lui **P.** și-au atras în curînd invidia, iar filozoful a fost obligat să se exileze în Metapont, unde a murit. Figură de legendă, **P.** nu a lăsat nimic scris, gîndirea lui fiind transmisă oral. Este dificilă identificarea nucleului originar al filozofiei pitagoreice de contribuțiile discipolilor săi. **P.** este primul gînditor care a denumit știința cu termenul de filozofie, care îngloba cele mai diverse aspecte, un loc important fiind acordat matematicii care, după opinia sa, permitea accesul la divinitate. Autor al unei teoreme care-i poartă numele, **P.** este totodată cel dintîi care a făcut din matematică o știință demonstrativă. El consideră că numerele constituie principiul, sursa și rădăcina tuturor lucrurilor. Folosind un sistem de numere-figuri, atenția lui **P.** se concentrează asupra numărului 10 care avea un rol esențial și în cosmologia lui, constituind partea rațională a universului, granița dintre acesta și infinit. Materia amorfă, haosul, avea forma unei sfere în al cărei centru se afla focul central. Concepția dualistă, opusă monismului filozofilor ionieni, a lui **P.**, constituie primul pas în direcția unei viziuni pozitiviste a lucrurilor, contribuind la mutația de la gîndirea religioasă spre cea rațională. Descoperind baza matematică a intervalelor muzicale, **P.** susține că muzica reprezintă unul din cele mai înalte fenomene ale universului, prin el realizîndu-se purificarea sufletului. Din mișcarea pitagoreică s-au desprins două grupuri distincte: unul de intenție religioasă, susținînd un mod de viață ascetic, celălalt cu scopuri politice, concentrîndu-și activitatea spre dirijarea treburilor publice. O bună parte a filozofiei lui **P.** o constituiau numeroasele interdicții de ordin alimentar, moral, sau al comportării în viață. Ceea ce rămîne din pitagorism, ca formă de gîndire, independent de contribuțiile pe plan filozofic și științific, este o anumită nuanță de religiozitate, aureola de mit care înconjoară figura lui **P.**, mit pe care romanii l-au prelungit, iar modernii l-au reluat neîncetat sub diferite forme.

PITEAS/PYTHEAS din MASSALIA (sec. 4 î.e.n.), navigator și geograf grec. După 347 î.e.n., poate prin 325, **P.**, întreprinde, pornind din Gadeira, o lungă călătorie de-a lungul coastelor Iberiei, Galliei, Britanniei pînă la Marea Nordului, la Gurile Elbei și în îndepărtata și enigmatica Thule (Islanda sau Norvegia ?). Opera sa — *Peri Okeanou (Despre Ocean)*, astăzi pierdută, în care relatează aventuroasa călătorie, împletea pertinente informații despre populațiile de pe litoral, observații geografice (stabilirea latitudinii unor localități), climatologice, oceanologice și astronomice sau notițe cartografice, cu narațiuni fantastice, determinînd pe unii autori ai antic. să-l atace vehement (Dicearh, Polibiu, Strabon), pe alții să-i ia pătimaș apărarea (Timaios, Eratostene, Poseidonios). **P.** sprijină ideea că pămîntul este o insulă în Marele Ocean.

PLACIDIA GALLA AELIA (c. 390—450), împărăteasă romană. Fiica lui Teodosiu I, sora lui Arcadius și a lui Honorius, **P.** este capturată de vizigoți la Roma (410) și căsătorită cu regele vizigot Athaulf (414). După moartea acestuia se reîntoarce în Italia (416), devenind soția generalului Constantius (417), proclamat în 421 împărat. Refugiată în 423, după moartea lui Honorius, la Constantinopol, revine doi ani mai tîrziu, cu sprijinul lui Teodosiu II, și ocupă pentru fiul ei minor Valentinian III, tronul Imp. Roman de Apus, exercitînd pînă în 437 regența și deținînd puterea *de facto*. Își va păstra pînă la moarte un anumit rol în viața politică și religioasă (de la curtea din Ravenna) a statului.

PLATON / PLATONOS (c. 427—347 î.e.n.), filozof grec. Născut la Atena, într-o familie aristocrată, cu descendenți celebri (Solon, Critias), **P.** primește o educație aleasă în multiple direcții, la formarea sa contribuind Cratilos și Hermogenes, Euclid, precum și pitagoreicii Filolaos și Eurytos, matematicianul Theodoros. In adolescență asistă la tulburările politice provocate de regimul oligarhic al Celor 30 de tirani, între care se află și doi membri ai familiei sale. La 20 de ani este prieten și discipol al lui Socrate, a cărui moarte îl determină să renunțe la cariera politică spre care se îndrepta. Călătorește la Megara, în Egipt, la Cirene, în S Italiei, la Tarent și Siracuza, interesat de studiul filozofiei pitagoreice. Arhitas din Tarent, matematician și strateg, îi oferă modelul filozofului-rege. Încercînd să exercite asupra tiranilor din S Italiei o pedagogie filozofică și politica, **P.** va fi silit să constate eșecul misiunii sale (alungat și rechemat la Siracuza, reținut la curte captiv, din nou alungat). La întoarcerea din prima călătorie la Siracuza, în 387, **P.** înființeaza la Atena, în grădina lui Academos, prima școală filozofică, Academia, a cărei activitate va dura un mileniu (pînă în 529 e.n.) și care atrage tineri din toată Grecia. Detașîndu-se tot mai mult de viața publică, acum își redactează opera de maturitate și bătrînețe. Intristat de eșecul acțiunii educative asupra tiranilor din S Italiei, **P.** moare, bătrîn, scriind *Legile*, rămase neterminate. **P.** este primul filozof a cărui operă ne-a parvenit integral. Aceasta cuprinde 29 de dialoguri, dar au circulat sub numele său încă 12 dialoguri, scrisori și colecții de definiții. Grupate artificial de Trasyllos în 9 tetralogii, dialogurile lui **P.** au fost clasificate de critica de specialitate de mai tîrziu în 4 categorii. Dialogurile de tinerețe sau socratice — *Apologia Sokratous (Apărarea lui Socrate), Criton, Ion, Hippias meizon (Hippias Maior), Hippias elatton (Hippias Minor), Alkibiades I (Alcibiade), Laches, Charmides, Statul* (partea I), *Eutyphron, Lisis*, în care **P.** reînvie figura lui Socrate sau îi apără memoria, au un caracter aporetic, relevînd înclinația lui **P.** spre problemele de morală și de educație. Urmează așa-numitele dialoguri intermediare sau de tranziție ce poartă amprenta pitagoreismului și care, prin calitățile lor literare și conținut, anunță marile dialoguri: *Protagoras, Cratylos, Gorgias, Eutydemos, Menexenos, Menon*. Din categoria dialogurilor de maturitate (numite și marile dialoguri) fac parte: *Menon, Symposion (Banchetul), Phaidon (Fedon), Politeia (Republica), Phaidros (Fedru), Statul* (cărțile II—X). **P.** dezvoltă aici doctrina ideilor, pe care o va aplica în cele mai diverse domenii: metafizică, politică, etică și estetică. În dialogurile tîrzii, redactate în ultimii ani de viață — *Teaithetos, Parmenides, Sophistes (Sofistul), Politikos (Politicul), Timaios, Nomoi (Legile)* — figura lui Socrate se estompează, **P.** aducînd modificări importante doctrinei ideilor. Autenticitatea dialogului *Epinomis* nu este unanim admisă. Dintre operele apocrife fac parte: *Alcibiade II, Hipparh, Theages, Clitophon, Minos, Despre dreptate, Despre virtute, Damodokos, Sisiphos*. A circulat și ipoteza, confirmată și de Aristotel, a existenței unui învățămînt esoteric platonician, destinat membrilor Academiei. Majoritatea personajelor lui **P.** sînt autentice, ele purtînd numele unor personalități de marcă din istoria politică sau filozofică grecească. Complexitatea sistemului filozofic al lui **P.** care a cunoscut o permanentă evoluție și mutații profunde, calitățile literare și particularitățile stilistice ale dialogurilor, fac dificilă prezentarea sistematică și sintetică a acestuia. Una din constantele sistemului platonician este autodezbaterea, filozoful aflîndu-se într-un neîntrerupt dialog cu sine însuși. Operele incluse în prima categorie se află, fiecare, în căutarea unei definiții (a curajului, a înțelepciunii, frumosului etc.), scopul unei asemenea întreprinderi fiind descoperirea unui principiu care să regleze judecata valorii. Există idei, adică valori, independente de părerile oamenilor, care se impun oricărui spirit și care sînt obiectul unei cunoașteri veritabile. Subliniind rolul valorilor în educația morală, **P.** susține că arta de a trăi, a cărei expresie completă o constituie politica, are un loc privilegiat între toate artele și științele. Valorile oficiale sînt valori adevărate, prescrise de filozofi care au ajuns la cunoașterea Binelui (înțeles ca obiect suprem al voinței) și cărora le revine sarcina de a conduce cetatea. Astfel **P.** ajunge la conturarea unui model ideal al cetății conduse de filozof, singurul capabil, după el, să guverneze cetatea, deoarece are conștiința valorii supreme a dreptății. În cetatea ideală a lui **P.** există 3 clase sociale (producători, paznici și înțelepți) după cele 3 părți ale sufletului (instinctele primare, instinctul de apărare, rațiunea). Încercînd, în timpul călătoriilor sale din Sicilia, să pună în practică acest model, **P.** a cunoscut eșecuri dureroase. Deși animată de aspirații autentic înnoitoare, concepția politică a lui **P.** se dovedește conservatoare și proaristocratică. Respingînd sistematic doctrinele la modă (Gorgias, Protagoras, Hippias), **P.** ajunge la elaborarea doctrinei Ideilor. Ideea platoniciană nu e o noțiune generală și abstractă, extrasă din experiență și pusă în afara ei, ci e concepută ca existînd *a priori*, asemenea obiectivelor ideale ale gîndirii matematice. Fenomenele și obiectele naturale sînt copii ale ideilor, avînd realitate numai în măsura participării lor la arhetipul ideal. Principala metodă de investigație și speculație platoniciană este dialectica, concepută ca o metodă de determinare obiectivă a valorilor. Nu există știință decît prin măsură, prin intervenția raporturilor matematice, a noțiunilor apriorice, în concepția lui **P.** matematica fiind considerată știința ideală. Ea este astfel înțeleasă ca o propedeutică, o introducere în cunoașterea Binelui care ne e dată de dialectică. Din reflecția asupra matematicii aflăm că adevărul nu constă în aparențele sensibile, ci în construcțiile activității intelectuale. După **P.** nu există un adevăr al lucrurilor, ci numai unul al valorilor. Ideea nemuririi sufletului, care rezultă din reflecția asupra cunoașterii, din capacitatea de a sesiza adevărul, își găsește confirmarea și în cosmologia platoniciană potrivit căreia sufletele, vechi ca și universul, se află în continuă migrare în succesiunea ființelor muritoare. Principiul suprem al universului este ideea de Bine care îndeplinește un rol analog soarelui. **P.** a perfecționat și consacrat forma dialogului literar-filozofic, îmbinînd diferite metode în cadrul cărora discuția dialectică nu este prioritară și nici exclusivă. El dovedește deplina stăpînire a tehnicilor folosite de retorica vremii, în sprijinul argumentelor sale speculative recurgînd frecvent la mituri și narațiuni ce conferă valoare estetică și literară operei sale. Nu neglijează nici cultura literară a epocilor anterioare, apelînd des la Homer, Pindar, Sofocle, Euripide, din ale căror opere extrage numeroase paradigme. Consi-

derat unul din cei mai reprezentativi scriitori în dialectul atic, **P.** a folosit totodată cuvinte arhaice, precum și expresii specifice altor genuri literare. După moartea lui **P.** doctrina sa a fost îmbogățită cu elemente pitagoreice și orfice, evoluînd apoi spre neoplatonism, curent eclectic și cu implicații mistice care nu mai e legat direct de teoria platoniciană a Ideilor. În ambianța filozofiei lui **P.** a fost elaborată teologia creștină. Exercitînd o înrîurire covîrșitoare asupra scolasticii medievale, în Renaștere se instituie un adevărat cult pentru **P.** A influențat direct opera multor gînditori de seamă — Leibniz, Berkeley, Kant, Hegel, Schopenhauer, Husserl.

PLAUT/TITUS MACCIUS PLAUTUS (c. 250—c. 184 î.e.n.), poet comic latin. Originar dintr-o familie modestă din Sarsina (Umbria), venit de timpuriu la Roma, unde duce o existență deosebit de grea, **P.** debutează în teatru în jurul anului 210, perioada de intensă activitate situîndu-se între anii 200—190. Din cele 130 de comedii *(fabulae palliatae)* care i-au fost atribuite, Varro considera în sec. 1 î.e.n. autentice 21, dintre care s-au păstrat 20 *(Amphitryo, Asinaria — Comedia măgarilor, Aulularia — Ulcica, Bacchides, Captivi — Captivii, Menaechmi — Gemenii, Mercator — Neguțătorul, Miles gloriosus — Soldatul fanfaron, Mostellaria — Comedia stafiilor, Poenulus — Cartaginezul* ș.a.). Modelelor primare — † Menandru și comedia greacă a sec. 4—3 î.e.n. — a reușit să le transfere un puternic influx de viață latino-romană contemporană, asigurîndu-și un mare succes de public și aducînd, totodată, modificări importante în structura comediei. Comediile plautine reprezintă un tablou viu al societății romane de la sfîrșitul celui de-al doilea Război punic. Evantaiul pieselor sale, deosebit de larg, exploatează toate sursele de comic, de la comedie de intrigă și caractere la farsă și tragi-comedie, amintind de *commedia dell'arte* și de opera bufă europeană. Vivacitatea intrigilor în care evoluează personajele deosebit de pestrițe, limbajul colorat, pitoresc, de un mare efect scenic, metrica deosebit de variată, au făcut din **P.** cel mai popular dintre comicii latini. Cele 20 500 de versuri plautine păstrate constituie cel mai vechi și bogat tezaur lingvistic al latinei arhaice. Consecvent apreciat de posteritate, imitat de mari scriitori, piesele sale nu și-au pierdut nici astăzi savoarea, continuînd să fie jucate și gustate de public.

PLINIU cel BĂTRÎN/CAIUS PLINIUS SECUNDUS (23/24—79), istoric și enciclopedist latin. Născut dintr-o familie bogată de rang ecvestru din Novum Comum (Como), în N Italiei, educat la Roma, **P.** îmbrățișează cariera armelor, efectuînd serviciul militar în Germania Inferior și Superior (47—52), devine locțiitor al prefectului Iudeei (67/68), procuror în Gallia Narbonensis (70), Hispania Tarraconensis (73), Gallia Belgica (75). Revenit la Roma, moare la 24 august 79, cînd, în calitate de prefect al flotei de la Misenum, întreprindea acțiuni de salvare a victimelor erupției Vesuviului. Din vasta și diversa sa operă, ni s-a păstrat numai *Naturalis Historia (Istoria naturală,* 37 cărți), lucrare cu caracter enciclopedic dedicată în 77 împăratului Titus, în a cărei prefață **P.** afirmă că ar fi consultat peste 2 000 cărți și citează operele a 146 de scriitori latini și 327 neromani. Este o uriașă compilație a cunoștințelor epocii lui în domeniul geografiei matematice și fizice, asupra continentelor și popoarelor cunoscute lumii romane, antropologiei, zoologiei, mineralogiei și artelor plastice, prețioasă prin bogăția materialului informativ cuprins. *Naturalis Historia* s-a bucurat de un mare prestigiu în antic. și ev. med. **P.** a mai scris o istorie a războaielor cu germanii *(Bella Germaniae,* 20 de cărți), o istorie romană contemporană în 31 de cărți, ambele folosite de Tacitus, un opuscul lingvistic *(De dubio sermone — Despre incertitudinile limbajului,* 8 cărți*)* și un manual de retorică *(Studiosi — Cei ce învață)*, o biografie în 3 cărți a lui Pompilius Secundus, dascălul său, toate pierdute.

PLINIU cel TÎNĂR/CAIUS PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS (c. 61—c. 113), om politic și scriitor latin. Originar dintr-o familie ecvestră din Novum Comum (Como), nepot și fiu adoptiv al lui Pliniu cel Bătrîn, **P.** este elev la Roma al lui Quintilian, avocat renumit și om de litere monden, prieten cu † Tacit. Urmează un *cursus honorum* strălucit, *quaestor* (88), tribun (91/92), *praetor* (93/95), consul (100), guvernator al Bitiniei și Pontului (110—113). Obișnuitul discurs de mulțumire, adresat împăratului în septembrie 100 și ținut în fața senatului de **P.** în calitate de consul, a fost revizuit de autor și publicat sub titlul *Panegyricus Traiani (Panegiricul lui Traian)* în anul următor. Prețios document istoric, *Panegiricul* rămîne cel mai strălucit model al genului atît de frecvent întîlnit în sec. 3—4. Din opera sa ni s-au mai păstrat 10 cărți de scrisori *(Epistulae)*; remarcabile prin varietatea temelor și eleganța stilului, ele denotă un spirit cultivat, de aleasă ținută morală, și conturează o imagine vie a vieții materiale și spirituale a societății romane de la începutul sec.; ultima carte, a X-a, include corespondența purtată de **P.** în calitate de guvernator cu împăratul Traian în anii 112/113, constituind un valoros document istoric.

PLOTIN PLOTINOS (204—270), filozof grec. Născut în Egipt, la Lykopolis, **P.** studiază filozofia (233—243) la Alexandria cu Ammonios Sakkas și îl însoțește pe împăratul Gordianus III în campania sa împotriva Imp. Sasanid (243—244), stabilindu-se apoi în 244 la Roma. Aici deschide o școală filozofică proprie, care își va dobîndi în scurt timp un renume deosebit în cercurile senatoriale. **P.** a beneficiat de protecția și prietenia împăratului † Gallienus. Moare în Campania, la Minturnae, după o boală grea. Preluînd și dezvoltînd comentariile din ultimele sec. la opera lui Platon, **P.** întemeiază un nou curent filozofic, neoplatonismul, care, admițînd — în spiritul timpului —, alături de cunoașterea intelectuală, extazul mistic, a exercitat o puternică influență în antic. tîrzie. Prelegerile și scrierile sale filozofice au fost prelucrate cu o remarcabilă acuratețe de principalul său discipol, Porfirios, și publicate între 301—305 sub titlul de *Enneade*, tot el scriind și o *Vita Plotini*. În număr de 54, tratatele incluse în *Enneade* (dispuse în 6 grupe de cîte 9) sînt, de fapt, comentarii asupra unor teme clasice, din filozofia greacă anterioară (inspirate nu numai din Platon, ci și din Aristotel, stoici etc.), pe baza cărora **P.** construiește o doctrină originală, căutînd, pe cît posibil, să evite eclectismul. Nu lipsite de interes sînt și teoriile estetice plotiniene (asocierea frumosului cu binele, arta concepută drept cunoaștere și nu imitație, o amănunțită clasificare a artelor etc.), care se pronunțau în favoarea tradiției. Alunecînd, contrar misiei asumate, spre ocultism, neoplatonismul a exercitat o puternică influență asupra creștinismului fiind revalorificat, în sec 15, prin intermediul culturii arabe și reabilitat, în Renaștere, o dată cu interesul crescînd pentru Platon.

PLUTARH/PLUTARCHOS/PLUTARCHUS/din CHERONEEA (c. 46—c. 127), scriitor grec. Originar dintr-o familie înstărită din Beoția, **P.** studiază filozofia la Atena cu Ammonios, ocupînd apoi funcția de arhonte în orașul natal. A călătorit în Asia Mică, în Egipt și Italia, fiind trimis la Roma cu diferite misiuni diplomatice. S-a bucurat de un mare prestigiu între contemporani, grație vestitei sale erudiții (are întrevederi cu împărații Traian și Hadrian). Majoritatea celor 250 de titluri care-i sînt atribuite și din care ni s-au păstrat c. 1/3 abordează subiecte filozofice (îndeosebi teme de etică, tratate de pe pozițiile platonismului), de fizică,

medicină, retorică, tehnologie ş.a. În *Moralia (Ethika)* tratează cu precădere probleme de religie, dar şi de filozofie şi de ştiinţă. Adept al cultului lui Apolo, din al cărui colegiu sacerdotal de la Delfi a făcut multă vreme parte. Fără a excela printr-o gîndire originală, opera sa lasă totuşi să se întrevadă un spirit universal. Continuînd tradiţia lui Varro şi a lui Cornelius Nepos în literatura latină, **P.** redactează cele 46 de *Vieţi paralele (Bioi paralleloi)*, care prezintă biografiile a 23 de personalităţi greceşti, alături de alte 23 romane (plus 4 biografii izolate), urmărind îndeosebi caracterizarea politică şi mai puţin cea psihologică ; s-au bucurat de o mare faimă pînă în epoca modernă, slujind la popularizarea istoriei antic. şi constituind o sursă de inspiraţie pentru numeroşi scriitori pînă în epoca modernă.

POLIBIU/POLYBIOS (c. 200—c. 120 î.e.n.), istoric grec. Născut într-o familie bogată din Megalopolis, devenit o personalitate proeminentă a Ligii aheene (*hiparh* în 169/168), **P.** face parte în anul 167 din cei 1 000 de ostatici greci aduşi la Roma după încheierea celui de-a treilea Război macedonean. **P.** devine prietenul şi mentorul lui C. Scipio Aemilianus, pe care îl însoţeşte la asediul Cartaginei (148—146) şi probabil şi la impresurarea Numantiei (134—133). Călătoreşte mult în Italia, Sicilia, Gallia, Spania, Africa de Nord. În urma înfrîngerii ultimei răscoale antiromane a cetăţilor greceşti din 146, **P.** intervine la Roma obţinînd unele concesii pentru compatrioţii săi învinşi. Scrierile sale din tinereţe, o biografie a strategului Ligii aheene Filopoimen (3 cărţi), un manual de tactică (*Techne taktike*), o lucrare de geografie a zonei ecuatoriale, s-au pierdut. Opera lui majoră, *Historiai (Istorii)*, o istorie universală în 40 de cărţi, avîndu-l ca model pe Tucidide, încearcă să reconstituie şi să explice ascensiunea Romei de la o putere locală la stăpîna necontestată a întregului bazin mediteranean. Ea rămîne principalul nostru izvor antic pentru perioada 220—144 î.e.n. (s-a păstrat c. 1/3 din volumul iniţial, cărţile 1—5 integral, restul fragmentar). **P.** abordează istoria dintr-o perspectivă pragmatică ; relatarea faptelor este făcută de un om de stat şi un soldat cu o pătrunzătoare luciditate, care încearcă să urmărească evenimentele în succesiunea lor şi să cerceteze cauzele creşterii şi descreşterii statelor antice. Adevărat filozof al istoriei, el respinge abordarea acesteia în manieră retorică, ca pe un obiect de desfătare. Erudit, preluînd critic izvoarele, **P.** introduce în istoriografia greacă, pînă atunci ancorată în retorism, un element nou : aspectul politic. Opera sa a exercitat o influenţă covîrşitoare pînă la sfîrşitul antichităţii. Poseidonios şi Strabon au continuat-o ; Diodor din Sicilia, Titus Livius, Apian, Plutarh au folosit-o intens, iar Machiavelli şi Montesquieu au extras, peste veacuri, preţioase idei pentru propria lor gîndire politică.

POLICLET/POLYKLEITOS (sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Prieten al lui Eschil, îşi desfăşoară activitatea la Argos între 450—410 î.e.n., impunîndu-se ca un valoros şef de şcoală. Spre deosebire de celebrii săi contemporani Praxitele, Fidias sau Lisip, care-şi alegeau ca personaje figuri mitologice, **P.** a manifestat o statornică preferinţă pentru om, atenţia sa îndreptîndu-se cu predilecţie spre învingători ai jocurilor olimpice ; a reuşit ca nimeni altul să surprindă trecerea de la adolescenţă la maturitate. Printre sculpturile care i se atribuie cu certitudine (cópii romane în marmură după originalele turnate de **P.**, mai ales în bronz, şi pierdute) sînt citate : „Heracle" (c. 440), „Hermes" (după 440), „Amazoană rănită" (430), „Diadoumenos" (Tînăr cu cunună") şi „Doryphoros" („Purtătorul de lance") ; statuile lui se remarcă prin echilibrul proporţiilor, liniştea interioară şi postura degajată. Reprezentări ale statuii criselefantine (din aur şi fildeş) a Herei din Heraionul de la Argos

ne-au parvenit prin intermediul surselor numismatice, care au confirmat descrierea făcută de Pausanias. În *Canon*, una din primele scrieri de teorie a artei din lumea antică, **P.** dezvăluie secretul proporţiilor statuilor sale, observarea atentă a naturii modelelor. Prin stilul profund original, prin influenţa exercitată asupra statuarului grec, **P.** îşi înscrie numele alături de marii sculptori ai antichităţii.

POLICRATE/POLYKRATES/din SAMOS (?—c. 522 î.e.n.), tiran grec. Cu sprijinul partidei democratice din Samos, **P.** înlătură regimul oligarhic al geomorilor, instaurînd propria tiranie în insulă (c. 538—522 î.e.n.). Secondat iniţial de fraţii săi Pantagnostos şi Syloson (pe care-i izgoneşte însă la scurt timp de la preluarea puterii), **P.** constituie o puternică armată de mercenari şi o flotă — devenită în scurt timp cea mai importantă din Marea Egee —, stimulează meşteşugurile şi comerţul. La strălucita sa curte atrage poeţi precum Anacreon, Ibicos din Rhegion sau Democede din Crotona, Samosul luînd astfel locul Miletului (ocupat de perşi) ca metropolă a lumii elene orientale. **P.** îşi extinde autoritatea asupra unor insule şi cetăţi de pe litoralul Asiei Mici, încheie tratate de alianţă cu Amasis, faraonul Egiptului, cu Lygdamis, tiranul din Naxos, şi cu Arcesilaos III din Cirene. La începutul campaniei regelui persan Cambise împotriva Egiptului (c. 525 î.e.n.), **P.** îl sprijină pe acesta trimiţîndu-i o flotă de 40 de triere. Întreaga flotă samiană se revoltă împotriva lui **P.** asediind fără rezultat, cu sprijin spartan şi corintic, timp de 40 de zile, oraşul Samos. Atras în 522 de satrapul persan Oroites la Magnesia, pe Meandru (sub pretextul declanşării unei insurecţii împotriva suveranului Darius I), **P.** este capturat şi executat, iar trupul lui — crucificat. Sfîrşitul violent al vestitului tiran, reputat pentru bogăţia sa, a impresionat profund lumea greacă (dînd naştere multor legende, între care şi aceea a „inelului lui **P.**").

POLIGNOT/POLIGNOTOS/din THASOS (sec. 5 î.e.n.), pictor grec. Fiu şi elev al lui Aglaofon cel Bătrîn, stabilit la Atena (unde obţine cetăţenia), **P.** dobîndeşte prin creaţia sa artistică, desfăşurată între 480—440 î.e.n., o faimă neumbrită pînă în epoca imperială (încă admirat de Pliniu cel Bătrîn şi Pausanias). Este autorul unor scene mitologice din Theseion, Sanctuarul Dioscurilor şi Stoa Poikile în capitala Atticii, în templele de la Plateea şi de la Delfi (scena distrugerii Troiei şi o *nekyia* — sacrificiu mortuar — sînt considerate în antic. capodoperele sale), cît şi al unor mari picturi istorice. I se atribuie introducerea ocrului şi descoperirea tehnicii encaustice. Întreaga sa operă s-a pierdut.

POMPEI/CNAEUS POMPEIUS MAGNUS (106—48 î.e.n.), om politic şi general roman. Fiu al lui Cn. Pompeius Strabo, reprezentant al unei ilustre familii senatoriale, **P.** se afirmă în viaţa politică după debarcarea lui L. Cornelius Sulla în S Italiei şi reizbucnirea războiului civil dintre populari şi optimaţi. La începutul anului 83, reuşeşte să recruteze în Picenum trei legiuni cu care contribuie la victoria optimaţilor. Căsătorit cu Aemilia, fiica vitregă a lui Sulla, **P.** este trimis în Sicilia, apoi în Africa de N pentru a lichida ultimele rezistenţe ale popularilor : din 76 duce lupte grele în Spania împotriva lui † Sertorius. Revenit în Italia, înfrînge în 71 ultimele forţe ale armatei lui † Spartacus. Ales consul împreună cu M. Licinus † Crassus în 70, **P.** modifică sistemul politic impus de Sulla, restaurînd atributele şi drepturile tribunilor poporului. În 67, prin *Lex Gabinia*, i se conferă puteri extraordinare (*imperium maius*) pentru trei ani, cu misiunea de a combate pirateria din Marea Mediterană ; dovedind un talent organizatoric de excepţie, el rezolvă această misiune în numai cîteva luni. În 66, împotriva voinţei senatului, îi este încredinţată comanda supremă în Orient, în răz-

boiul împotriva lui Mitradate VI, regele Pontului. **P.** îl învinge pe acesta, apoi pe aliatul său Tigranes II cel Mare, regele Armeniei, inițiază o campanie în reg. Mării Caspice și a Caucazului. În anii 64—63 se consacră reorganizării politice a Orientului; Regatul Seleucid este desființat și transformat în prov. Siria, Pontul Occidental și Cilicia sînt organizate ca prov. romane, Armenia, Cappadocia, Commagene, Regatul Bosporan, Galatia, Osroëne și Iudeea primesc statut de regate clientelare. La întoarcere, **P.** își serbează cu un fast nemaiîntîlnit triumful la Roma, primește cognomenul de Magnus, dar nu izbutește, datorită constantei opoziții a senatului, să ratifice măsurile adoptate în Orient și să asigure înzestrarea veteranilor săi cu pămînt. În aceste condiții, grație abilității lui Caesar, care reușește să atenueze temporar rivalitatea dintre **P.** și Crassus, se constituie în 60 primul triumvirat, înțelegere privată și secretă în scopul sprijinirii reciproce a celor trei în lupta împotriva aristocrației senatoriale. În 57 **P.** obține rechemarea lui Cicero din exil și dobîndește puteri excepționale pe timp de 5 ani, în vederea asigurării aprovizionării Romei cu cereale. După întrevederea de la Lucca (56), în Italia Centrală, care reînnoiește triumviratul, **P.** și Crassus sînt aleși consuli în 55; la sfîrșitul consulatului său, **P.** obține guvernarea Spaniei pe 5 ani, dar nu părăsește Roma. Frămîntările politice continue de la Roma, gloria crescîndă a lui Caesar în Gallia, moartea lui Crassus la Carrhae (53) duc la destrămarea triumviratului și la apropierea lui **P.** de senat, care, în 52, acceptă desemnarea sa în calitate de *consul sine collega*, cu misiunea de a restaura ordinea. Evoluția politică impune ca inevitabilă ciocnirea dintre cele două personalități. La 7 ianuarie 49, printr-un *senatus consultum ultimum*, Caesar este demis din funcții, iar **P.** însărcinat cu apărarea republicii. Traversînd cu legiunile sale, trei zile mai tîrziu, Rubiconul, Caesar declanșează războiul civil. Înaintarea lui rapidă în Italia îl obligă pe **P.** să se refugieze, împreună cu partizanii săi, la Brundisium, apoi în Grecia, unde începe concentrarea de forțe în vederea recuceririi Italiei. După ce înfrînge în bătălia de la Ilerda principala concentrare a forțelor pompeiene din Spania (2 august 49), Caesar debarcă în Epir, dar la Dyrrachium este respins. Forțat de optimații din tabăra sa, **P.** acceptă să dea la Pharsalos, în Tesalia, la 9 august 48, bătălia hotărîtoare împotriva lui Caesar. Înfrînt, se refugiază în Egipt, unde este asasinat la 28 septembrie 48 din ordinul regelui Ptolemeu XIII. Organizator și administrator excepțional, general talentat, **P.** rămîne însă inferior ca om politic genialului său rival.

POMPEIUS TROGUS (sec. 1 î.e.n.), istoric roman. Originar din Gallia Narbonensis, a trăit în timpul lui Augustus. Principala sa operă, *Historiae Philippicae* (*Istorii filipice*) (44 cărți), concepută ca o istorie universală a lumii extraromane (în completarea lui Titus Livius), urmărește succesiunea marilor imperii ale antic. — asirian, med, persan, macedonean, part —, regatele elenistice, istoria Galliei, Spaniei și a Africii de Nord pînă la cucerirea romană. Lucrarea, avînd drept sursă principală pe Timagene din Alexandria, este prima istorie universală romană, care cuprinde și numeroase informații geografice, bucurîndu-se de o largă circulație în antichitate. Concepția sa universalistă, a succesiunii marilor imp., a influențat ideea de *translatio imperii* din antic. tîrzie. S-au păstrat numai excerptele realizate de Iustinus (sec. 3), care reproduc 1/6 din textul originar, cuprinzînd și o serie de informații prețioase referitoare la istoria geto-dacilor.

POMPONIUS MELA (sec. 1 e.n.), geograf roman. Originar din orașul Tingentera (S Spaniei), **P.** și-a scris opera *De chorographia* (*Despre configurația continentelor* — 3 cărți), probabil la Roma, în vremea împăratului Claudius (41—44). Cea mai veche operă geogra-

fică latină păstrată, lucrarea prezintă, sub forma unui periplu, lumea cunoscută în acea vreme. Pornind de la descrierea coastelor Africii, Europei și Asiei, **P.** oferă și unele informații asupra terit. din interiorul acestor continente, împletind datele geografice cu cele de ordin mitologic, istoric, etnografic ș.a. Bazat pe izvoarele eterogene (Cornelius Nepos, Eudoxos din Cnidos, Sallustius ș.a.), **P.** reușește însă o descriere sugestivă, într-un stil alert.

PORFIR/PORPHYRIOS/din TIR (c. 232—c. 305), filozof neoplatonician grec. Originar din străvechea metropolă feniciană, **P.** (pe adevăratul nume Malchos) studiază între 252—262 la Atena (este elevul lui Longinos), apoi devine cel mai apropiat discipol al lui ↑ Plotin la Roma (263—268). A prelucrat cu o remarcabilă claritate și a publicat între 301—305 prelegerile și scrierile lui Plotin, avînd o contribuție esențială la răspîndirea neoplatonismului. Din vasta sa operă (77 de titluri) s-au păstrat 9 scrieri, precum și numeroase alte fragmente, care atestă o impresionantă erudiție, dar și absența unei gîndiri originale.

POROS/PORUS/PURU/PARVATAKA (?—c. 317 î.e.n.), suveran din NV Indiei, între fluviile Hydaspes (=Jhelum) și Akesines (=Chenab). Ambhi (Omfi), suveranul din Taxila, în conflict cu **P.**, vecinul său din SE, apelează în 326 î.e.n. la ajutorul lui Alexandru cel Mare care traversase fluviul Indus pe un pod de vase la Ohind și pătrunsese în India. **P.** îl întîmpină pe vestitul cuceritor în mai 326 î.e.n. pe malul fluviului Hydaspes, în fruntea unei armate de 30 000 de infanteriști, 4 000 de călăreți, 300 de care și 200 de elefanți de luptă. Mobilitatea armatei macedonene, superioritatea cavaleriei grele, a arcașilor călări, precum și geniul militar al lui Alexandru tranșează în favoarea sa confruntarea cu **P.** Pe cîmpul de luptă rămîn 12 000 de morți, alți 9 000 de indieni cad prizonieri, împreună cu regele lor rănit. Învingătorul, care nu pierduse decît cel mult 1 000 de soldați, apreciază vitejia adversarului, pe care, cu o prudentă și diplomatică generozitate, îl reinstalează ca rege clientelar al terit. indiene recent cucerite. În acordul de la Triparadeisos (321 î.e.n.), încheiat de diadohi după moartea lui Alexandru cel Mare, **P.** și Ambhi sînt reconfirmați ca dinaști ai reg. din NV Indiei. În 317 î.e.n. **P.** este ucis de satrapul macedonean Eudemos.

POSEIDONIOS din APAMEIA (135—51 î.e.n.), filozof, istoric, geograf și astronom grec. Originar din Siria, **P.** este elevul lui Panaetius la Atena, apoi întemeiază în Rhodos, unde se stabilește, propria sa școală filozofică. Din 105 întreprinde, în calitate de magistrat rhodian, îndelungate călătorii în Spania, Gallia, Sicilia, Africa de Nord și Italia; în mai multe rînduri poposește și la Roma. Recunoscut drept una din personalitățile celebre ale antic., **P.** este vizitat în Rhodos de Pompeius Magnus, Cicero, Hortensius Hortalus. Vasta sa operă, din care ni s-au păstrat titlurile a 25 de lucrări, a exercitat o influență deosebită asupra civilizației Romei imperiale. În lucrările filozofice continuă linia stoicismului de mijloc, inaugurată de dascălul său Panaetius. Scrierile sale de cosmologie, gnoseologie, psihologie, dar îndeosebi de etică preiau creator numeroase idei din Platon, Aristotel sau din pitagoreici. **P.** este unul din cei mai originali și profunzi sistematizatori ai stoicismului, influența sa asupra lui Cicero, Seneca și Marcus Aurelius fiind covîrșitoare. *Historia he meta Polybion* (*Istoria sau după Polybios* — 52 cărți) continuă cu perioada 146—79 î.e.n. istoria celebrului megalopolitan, fiind unul din izvoarele de bază ale lui Diodor din Sicilia, Caesar, Strabon, Titus Livius, Plutarh. Un merit incontestabil al lui **P.** este tentativa sa de a aborda diversele discipline științifice prin prisma unui sistem filozofic unitar și unic — cel stoic. Contactul permanent al operei sale cu civilizația Romei a contribuit la implantarea

acestui curent filozofic în societatea romană, unde va cunoaște, în sec. următoare, o dezvoltare proprie.

PRAXITELE/PRAXITELES (c. 390—c. 320 î.e.n.), sculptor grec. Aparținînd unei strălucite familii de artiști, fiul lui Chefisodot cel Bătrîn și tatăl lui Chefisodot cel Tînăr și al lui Timarchos, **P.** a trăit și creat la Atena între 370—320. Prin **P.**, „maestrul zeilor frumoși", arta polisului grec atinge una din culmile sale. Izvoarele antice ne-au transmis descrierea a peste 50 de opere ale lui, ceea ce implica existența unui important atelier. În creația lui, avînd ca material preferat marmura (rar folosește și bronzul), predomină temele dionisiace și eleusine. O mare atenție este acordată șlefuirii suprafețelor și picturii statuilor; pictorul preferat al lui **P.** era † Nicias. Dintre operele ajunse pînă astăzi în original (?) se numără „Hermes din Olimpia", „Apolo citared", „Marsyas cîntînd din flaut", „Grupul din Mantineia", portretul unui scit. În cópii romane au fost identificate două dintre capodoperele sale — „Apolo Sauroctonos" și „Afrodita din Cnidos" (prima reprezentare nudă a zeiței iubirii); la acestea mai trebuie adăugate „Artemis Brauronia", doi satiri și un Eros. Într-o serie de cópii, s-a recunoscut, cel puțin ca punct de plecare, un original praxitelian: „Satir beat", „Afrodita din Arles", „Iacchos", „Artemis din Gabii" ș.a. Antic. a lăudat fără rezerve „adevărul" operelor sale și, asemenea lui Lisip, capacitatea de a transpune în marmură stările sufletești ale eroilor. Proporțiile sale sînt mai suple decît cele ale lui Policlet, dar mai greoaie în raport cu ale lui Lisip. Influența sa în lumea greacă a fost puternică, îndeosebi la Alexandria, unde a evoluat spre un adevărat expresionism. Nu numai arta statuară, ci și stelele funerare, figurinele de teracotă au fost marcate de stilul lui **P.** În sec. 19 este unul dintre cei mai apreciați sculptori ai antic., sec. 20 marcînd o ușoară distanțare a criticii de opera sa.

PRISCUS din PANION (sec. 5 e.n.), retor și istoric grec. Originar din Tracia, **P.** trăiește la Constantinopol și participă la solia trimisă de împăratul † Teodosiu II în 449 la curtea lui † Attila, cu care ocazie traversează și terit. actual al României. *Istoria Bizanțului*, în 8 cărți, păstrată fragmentar în excerpte realizate în sec. 10, evocă evenimentele dintre anii 433—471, constituind cel mai important izvor despre istoria hunilor. Cuprinde și informații asupra populației autohtone de pe terit. țării noastre.

PRODICOS/PRODIKOS/din CHEOS (c. 470—c. 390 î.e.n.), sofist grec. Sosit la Atena ca sol al cetății natale, **P.** dobîndește rapid în metropola spirituală a lumii elene o mare faimă ca dascăl. Contemporan și prieten al lui Socrate, printre discipolii săi se numără Euripide, Teramene, Isocrate, Antistene; influențe ale gîndirii lui se mai fac simțite chiar la Xenofon. Platon apreciază scrierea sa *Synonimika* (încercare de delimitare a sinonimelor). **P.** fiind considerat unul dintre fondatorii lingvisticii și studiilor de gramatică. *Peri physeos anthropou (Despre natura omului)* și *Horai (Anotimpurile)*, scrieri cu caracter filozofic și etic, s-au pierdut.

PROKLOS/PROCLUS (412—485), filozof neoplatonician grec. Născut la Constantinopol într-o familie înstărită, originară din Licia, **P.** urmează studii de retorică, drept și latină la Alexandria, apoi filozofia la Atena ca elev al lui Syrianos și Plutarh. După moartea lui Syrianos (c. 437) îi succede acestuia, pentru aproape 5 decenii, la conducerea Academiei, de unde și porecla „Diadochos". Vasta lui operă (ne-au fost transmise peste 50 de titluri) reprezintă ultima încercare a antic. de sistematizare a filozofiei păgîne. **P.** dezvoltă neoplatonismul lui † Plotin și † Porfir în forma triadelor, integrînd

în teoria acestora elemente ale filozofiei lui Aristotel și ale stoicilor; opera sa a avut un puternic ecou în ev. med. și în Renaștere. S-au mai păstrat comentariile lui la dialogurile platoniciene *(Parmenides, Timaios, Alcibiades, Cratilos, Republica)*, două epitome *(Elemente de teologie* și *Teologie platonică)*, comentarii la opera lui Euclid și Ptolemeu.

PROPERȚIU/SEXTUS PROPERTIUS (c. 47—c. 15 î.e.n.), poet elegiac latin. S-a născut în Umbria, într-o înstărită familie plebee cu simpatii republicane, ale cărei proprietăți sînt confiscate în 41 pentru veteranii lui Octavianus și Antonius de la Philippi. Își însușește la Roma cunoștințele de drept și retorică necesare carierei publice, la care însă renunță pentru a se consacra literaturii. Publicarea primelor 22 de elegii (c. 35 î.e.n.), *Cynthia Monobiblos (Cartea Cynthiei)*, îi aduce o largă popularitate și accesul în cercul lui † Mecena. Se bucură de prietenia și admirația literaților vremii, între care Vergiliu, Ovidiu. Cărțile următoare (2 și 3, apărute între 27—22, a 4-a postumă) fac loc unor teme noi, cuprinzînd elogii ale unor persoane de vază (Augustus, Mecena), lamentații funebre, elegii inspirate de legendele și istoria Romei. Dacă în poezia patriotică — a cărei abordare nu e străină de îndemnurile protectorului său, Mecena, **P.** nu găsește întotdeauna tonul adecvat pentru exprimarea sentimentului național, în schimb elegiile închinate Cynthiei îl impun ca pe unul dintre cei mai talentați și sugestivi poeți ai iubirii. Admirator al poeziei alexandrine (mai ales Calimah și Filetas), ale cărei procedee le utilizează amplu în opera sa (referința mitologică, galanteria, subtilitatea construcției, precizia detaliului), el reușește însă să insufle o forță lirică autentică acestor „clișee" literare, prezentîndu-le într-o coloratură romană. Poezia lui viguroasă, plină de mișcare, transmite toată gama unei pasiuni arzătoare, ce cunoaște succesiv bucuriile împlinirii, tortura geloziei, disperarea și dezgustul în fața capriciilor iubitei. Scriind în pentametru dactilic, **P.** este un maestru al asociațiilor „romantice" dintre iubire și ură, voluptate și durere, distanțîndu-se astfel de echilibrul clasic al epocii augustane și anunțînd înnoirea sensibilității artistice pe care o va aduce perioada neroniană.

PROTAGORAS din ABDERA (c. 485—c. 410 î.e.n.), sofist grec. Cel mai vîrstnic și cel mai important dintre sofiști, **P.**, originar din Tracia, și-a petrecut viața în lungi călătorii (predînd contra plata cursuri de retorică), întrerupte de popasuri mai îndelungate la Atena, unde s-a împrietenit cu Pericle. La fondarea orașului Thurioi (444), lui **P.** i s-a comandat redactarea proiectului constituției noii cetăți. Învinuit, în 411, la Atena de *asebeia*, a fost obligat să părăsească orașul; a murit, potrivit tradiției, într-un naufragiu în drum spre Sicilia. Din bogata sa operă (scrieri de retorică, etică, drept, filozofie și gramatică, ale căror titluri ne-au fost transmise de Diogene Laerțiu) nu s-au păstrat decît 20 de rînduri. Influența gîndirii sale (el este autorul celebrului aforism „omul este măsura tuturor lucrurilor") s-a făcut simțită asupra lui Democrit, Euripide, a filozofilor sceptici. Platon îl face eroul unui dialog, combătîndu-i tezele; Plutarh și Porfir îi mai citeau în sec. 2—3 e.n. scrierile.

PRUDENȚIU/AURELIUS PUBLIUS CLEMENS PRUDENTIUS (c. 348—c. 410), poet latin. Originar din Hispania, avocat, înalt funcționar imperial în prov. sau la curte, **P.** se retrage la vîrsta de aproape 50 de ani din viața publică, pentru a se dedica poeziei. Erudiția sa, secondată de un talent natural, îl impune (a scris peste 20 000 de versuri, între 392 și 405) ca pe cel mai important poet al antic. creștine („Lucrețiu creștin"). **P.** a scris poeme lirice, didactice, epice, imitînd de preferință pe Horațiu, Vergiliu

și Ovidiu. Prin *Kathemerinon (Cartea ocupațiilor zilnice), poemele didactice în hexametri, Apotheosis* (consacrat trinității și esenței lui Hristos) și *Hamartigenia* (despre originile răului), *Psychomachia* (epopee asupra luptei dintre vicii și virtuți în sufletul uman, primul poem alegoric al literaturii latine), *In Symmachus (Împotriva lui Symmachus)* — atac la adresa prefectului Romei păgîne ș.a., **P.** reușește să unească moștenirea clasică și ideologia creștină, devenind totodată creatorul unor tipuri literare (oda și balada creștină, epopeea moral-alegorică), cu o puternică influență în ev. med. timpuriu.

PSAMETIC I/PSAMMETIC I/PSAMMETICHOS I, fondatorul dinastiei 26 saită (663—609 î.e.n.). Inițial, **P.,** fiul principelui Nechao din orașul Saïs, era numai unul dintre dinaștii locali ai Deltei Nilului, vasali asirienilor, care sub Așarhaddon (681—669 î.e.n.) și Așurbanipal (669—626 î.e.n.) cuceriseră Egiptul. Profitînd de slăbirea puterii asiriene, **P.** își proclamă independența și, sprijinit de o puternică armată de mercenari (greci, carieni, libieni), își impune autoritatea inițial asupra Deltei, apoi a întregii văi a Nilului pînă la prima cataractă. Subtil diplomat, **P.** caută o conciliere cu elementele etiopiene din Egiptul de Sus și cu cercurile preoțești din Teba. Prin campania din S Palestinei (c. 654 î.e.n.), ultimele forțe asiriene sînt izgonite departe de hotarele egiptene • **P.** se consacră acum reorganizării statului care în ultimul secol cunoscuse stăpînirea dinastiei a 25-a nubiană (sau etiopiană), apoi a celei străine asiriene. Modelele sînt căutate în structurile Regatului Nou ; funcționari regali înlocuiesc treptat în posturile cheie provinciale nobilimea locală ereditară. Fortificarea graniței răsăritene va permite în 620 î.e.n. respingerea la hotarele Deltei a unei mari invazii scite. După 616 î.e.n., îngrijorat de rapida ascensiune a Mediei și a Regatului Noului Babilon, **P.** sprijină ultima rezistență opusă de Asiria muribundă noilor cuceritori, politică urmată și în primii ani de domnie de fiul și succesorul său Nechao II (609—593 î.e.n.). Reunificat și independent, cu o monarhie centralizată și puternică, Egiptul cunoaște în timpul dinastiei fondate de **P.** o ultimă epocă de prosperitate și înflorire culturală (așa-numita „renaștere saită").

PTOLEMEU I/PTOLEMAIOS LAGOS (c. 367—283 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi, rege al Egiptului elenistic (305—283 î.e.n.). Prieten din copilărie cu Alexandru Macedon, **P.** devine în 336 paznicul lui și-l însoțește de-a lungul întregii campanii asiatice, în statul major macedonean. La dispariția lui Alexandru, **P.** ajunge satrap al Egiptului, se aliază cu Seleucos I, Antigonos Monophthalmos și Antipatros împotriva lui Perdiccas, regentul imp. care eșuează în încercarea de a cuceri Egiptul. În 321, după asasinarea lui Perdiccas la hotarele Egiptului de către propriii săi ofițeri, **P.** refuză titlul de regent al imp. lui Alexandru („cea mai înțeleaptă decizie a înțeleptei sale vieți") concentrîndu-și eforturile în consolidarea și organizarea stăpînirii macedonene în Egipt. Între 315—301 este prezent în toate coalițiile diadohilor separatiști îndreptate împotriva lui Antigonos, strategul Asiei, apărătorul ideii de unitate a imp. Victorios în 312 la Gaza asupra forțelor lui Antigonos, comandate de Demetrios Poliorcetes, fiul acestuia, cunoaște o amară înfrîngere în fața aceluiași adversar în bătălia navală de la Salamina din Cipru (306). Un an mai tîrziu adoptă, asemenea celorlalți diadohi, titlul de rege și inițiază o abilă politică de legături dinastice, înrudindu-se cu † Lisimah, regele Traciei elenistice, Agatocle, tiranul Siracuzei, Pirus, regele Epirului, iar după 301 și cu Demetrios Poliorcetes. În 301, după înfrîngerea lui Antigonos în bătălia de la Ipsos (301), ocupă Siria meridională (așa-numita Koilesyria), care devine

pentru 150 de ani mărul discordiei dintre Egiptul ptolemeic și Regatul Seleucid. În 298 **P.** anexează Cirenaica, iar în 294 insula Cipru, făcînd din Egipt cel mai centralizat regat elenistic, cu o economie înfloritoare, cu monedă proprie, iar din Alexandria, cel mai strălucit centru cultural al lumii elenistice. Către sfîrșitul vieții, folosind probabil însemnările zilnice ale cancelariei, redactează cea mai serioasă dintre biografiile lui Alexandru cel Mare, în care genialul cuceritor apare sub latura sa umană, nemitizată ; istoria sa, astăzi pierdută, a constituit principala sursă a lui † Arian din Nicomedia pentru *Anabasis*.

PTOLEMEU II/PTOLEMAIOS II PHILADELPHOS (c. 308—246 î.e.n.), suveran al Egiptului Lagid (283—246 î.e.n.). Fiu al lui Ptolemeu I Lagos și al Berenicei I, coregent din 285, **P.** continuă consolidarea organizatorică a regatului elenistic recent constituit, statuează sistemul juridic, pune bazele cultului dinastic și încurajează comerțul cu India prin expedițiile din Etiopia și Arabia și fondarea unor garnizoane în aceste regiuni. Pentru a contracara alianța dintre Regatul Seleucid și Macedonia, **P.** subvenționează adversarii hegemoniei macedonene din Elada (Sparta, Atena și Liga Aheeană) și-și consolidează influența în Liga nesiotă. După victoria în primul Război sirian (276—271), care inaugurează lungul șir al conflictelor cu Regatul Seleucid, **P.** își extinde posesiunile din Asia Mică și Siria. Deși Războiul chremonidiac (267—261) și cel de-al doilea Război sirian (260—253) nu se desfășoară favorabil, reușește să mențină cvasineschimbate pozițiile egiptene din Marea Egee și Asia Mică. În 273 sînt stabilite primele contacte diplomatice cu Roma. **P.** este primul suveran lagid care, căsătorindu-se cu sora sa Arsinoë II, reintroduce în Egipt vechiul ritual matrimonial faraonic. În timpul lui se încheie construcția, la Alexandria, a Farului (considerat ulterior una din cele 7 minuni ale lumii antice), Museionului și Bibliotecii, care transformă metropola lagidă în principalul centru cultural-științific al lumii elenistice.

PTOLEMEU CLAUDIU/PTOLEMAIOS CLAUDIOS/PTOLEMAEUS CLAUDIUS (c. 83—c. 161), astronom, matematician și geograf grec. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în Egipt, la Alexandria. Opera sa capitală, elaborată la c. 150, o prelucrare sistematică, în 13 cărți, a cunoștințelor astronomice ale antic., cu numeroase contribuții personale, intitulată *Megale syntaxis (Marea Compunere)*, numită de arabi *Almagest*, a reprezentat principalul manual de astronomie al ev. mediu. Primele două cărți includ premisele calculelor matematice specifice astronomiei, cartea 3 — „mișcarea de revoluție a soarelui", 4 și 5 — a lunii, 6 — eclipsele de lună și soare, 7 și 8 — pozițiile și mărimea a 1 000 de stele, iar cărțile 9—13 sînt consacrate traiectoriei planetelor cunoscute atunci (Mercur, Venus, Marte, Jupiter, Saturn). Teoria sistemului geocentric (pămîntul imobil este centrul universului, în jurul căreia se rotesc soarele și planetele) a lui **P.** a fost înlocuită abia în 1543 prin sistemul heliocentric al lui Copernic. Lucrările de astronomie îl impun pe **P.** drept cel mai de seamă astronom-matematician al lumii antice. *Tetrabiblos*, un compediu în 4 cărți care prezintă influențele planetelor și constelațiilor asupra existenței umane, a fost unul din cele mai apreciate tratate de astrologie ale ev. med. european. *Optika* reprezintă un valoros tratat în 5 cărți asupra acestui domeniu al fizicii, iar *Harmonika* (3 cărți), cea mai prețioasă sinteză a teoriilor muzicale antice. În *Îndreptar geografic (Geographike hyphegesis*, 8 cărți), **P.** dezvoltă tradiția cartografiei matematice al lui Hipparchos, stabilind longitudinea și latitudinea a c. 8 000 de puncte geografice (orașe, munți, estuare ale fluviilor) grupate pe continente, fixate apoi într-o mare hartă

a oicumenei (cu 26 de segmente) din Insulele Canare pînă în China, realizată în proiecție conică, un progres față de proiecția cilindrică a lui Marinos din Tir (P. este astfel un precursor al lui Mercator). *Îndreptarul* reprezintă cea mai importantă operă a geografiei matematice antice care s-a păstrat.

PUSYAMITRA, suveran indian (187—151 î.e.n.), fondatorul dinastiei Sunga (187—75 î.e.n.). Originar dintr-o familie de înalți funcționari din orașul Ujjaiyni (= Ujjain, statul Madya Pradesh), aparținînd castei *brahmanilor*, **P.** îl înlătură pe suveranul Brihadratha, ultimul reprezentant al dinastiei Maurya, și fondează o nouă familie domnitoare. In timpul lui **P.**, unicul reprezentant important al dinastiei Sunga, regatul său cuprinde, în afara nucleului reprezentat de vechea Magadha, și prov. vecine de la N de fluviul Narmada. După ce budismul a fost îmbrățișat de Așoka (273—235 î.e.n.) și sprijinit de suveranii ulteriori ai dinastiei Maurya, o dată cu **P.** se înregistrează o puternică reacție a brahmanismului îndreptată în principal împotriva budismului, adesea persecutat. Asistăm acum la declinul literaturii budiste și înflorirea literaturii brahmanice, redactată în sanscrită, care înlocuiește limba pali ca limbă oficială la curtea din Pataliputra (= Patna, statul Bihar). **P.** oprește invazia Regatului greco-bactrian condusă de Demetrios și Menandros, care urmărea cucerirea Văii Gangelui. Îi succede la tron Agnimitra, personajul piesei lui Kalidasa *Malavikagnimitra*.

q

QIN SHI HUANG DI (259—210 î.e.n.), primul împărat al Chinei unificate (221—210 î.e.n.), fondatorul dinastiei Qin (221—207 î.e.n.). Sub numele de Ying Zeng el ocupă minor în 246 tronul statului Qin din NV Chinei, în ultimii ani ai epocii cunoscute sub numele de „perioada statelor combatante". Din clipa în care, opt ani mai tîrziu, **S.** ia frînele puterii în propriile mîini (238 î.e.n.), el dă dovada unei impresionante energii și a unei neclintite voințe în atingerea obiectivelor propuse. Beneficiind de consolidarea economică și militară a regatului Qin din ultimul secol, **S.** înfrînge și anexează succesiv în următorul deceniu și jumătate cele 7 state rivale antrenate în lupta pentru hegemonie — Han (230), Zhao (228), Wei (225), Chu (223), Yan (222) și Qi (221). Prin anexarea fără luptă în 221 a statului Qi, **S.** realizează pentru prima dată în istorie unificarea teritoriului chinez sub o autoritate unică, centralizată, punînd capăt unor secole de războaie sîngeroase și de anarhie militară. El se proclamă împărat (*huang di*) sub numele de Shi Huang Di („primul împărat") și fondează dinastia Qin (de la care derivă și numele actual al Chinei). În numai 11 ani de domnie, **S.** reușește, prin reforme impuse cu o necruțătoare fermitate, să schimbe fața Chinei; secondat de cancelarul și sfetnicul † Li Si, **S.** extinde asupra întregului imperiu reformele inițiate la jumătatea sec. 4 î.e.n. de către Shang Yang în statul Qin, care asiguraseră victoria acestui regat în lupta pentru unificarea Chinei și care urmăreau instaurarea unei administrații puternice și centralizate, avînd ca unică sursă a puterii persoana împăratului. Puterea aristocrației funciare ereditare este sfărîmată, teritoriul imperiului fiind împărțit în 36 de prefecturi, fiecare prefectură, la rîndul ei, în mai multe districte. Împăratul este secondat în conducerea statului de un prim ministru care dirijează administrația, de un mareșal responsabil cu armata și problemele militare și de un censor care supervizează pe oficialii tuturor rangurilor. Conducerea la nivel de prefectură și district o repetă pe cea de la nivelul imperial și este controlată prin inspectori direct responsabili în fața împăratului. Legislația, calendarul, fiscalitatea, sistemul scrierii, moneda, măsurile și greutățile, pînă și ecartamentul roților carelor autorizate să circule pe drumurile imperiale sînt unificate, uniformizate și standardizate. Un impresionant program de construcții este inițiat la scara întregului imperiu. Din capitala Xianyang pornesc noi drumuri spre coastă, spre S, spre granițele de N și V, sînt săpate noi canale, dintre care cel mai important este Lingqu, care unește fluviile Lijiang și Fluviul Albastru (=Xiangjiang). Prin unirea sistemelor de fortificații ridicate în ultimele două secole la hotarele septentrionale de statele Qin, Zhao și Yan este finalizat, grație unui uriaș efort uman Marele zid chinezesc, lung de 4 000 km, ce se întinde din apus de la Lintao (provincia Gansu) spre răsărit pînă în Peninsula Liaodong, conceput ca o pavăză în calea invaziilor popoarelor nomade din stepele asiatice, îndeosebi a triburilor xiongnu. Pentru a paraliza orice tentativa de opoziție a păturilor conducătoare din statele anexate, **S.** strînge toate armele existente, interzice deținerea lor, distruge fortificațiile și zidurile de apărare ale orașelor din imperiu. 120 000 de familii nobiliare sînt

constrînse să se mute în capitală, sub directa supraveghere a împăratului. Călătorii și vizite de inspecție sînt inițiate personal de suveran prin prefecturile imperiului, îndeosebi în vechile state Qi și Chu. În 213 î.e.n., din ordinul cancelarului Li Si, sînt arse toate cărțile de pe cuprinsul imperiului, cu excepția celor de agronomie, medicină și divinație, precum și analele regatului Qin, dispărînd astfel practic întreaga creație literară chineză de pînă atunci. Cei ce satirizau politica imperială, precum și cei ce comentau cărțile distruse erau pedepsiți cu moartea. La doi ani după arderea cărților, 460 de iluștri cărturari confucianiști, considerați partizani ai ideologiei aristocrației, sînt arși de vii în capitala Xianyang. S. este inspiratorul unei politici externe dinamice. Expediții de cucerire sînt organizate în NE Coreei, la hotarele meridionale, împotriva triburilor xiongnu de la granița septentrională. Presiunea apăsătoare exercitată continuu de autoritatea centrală asupra tuturor categoriilor sociale, milioanele de țărani mobilizați la muncă forțată (700 000 lucrează la construcția palatului imperial Epang, tot atîția la mausoleul împăratului), pedepsele draconice pentru cele mai mici abateri ascut tensiunile sociale care izbucnesc în 208 î.e.n. în prima mare răscoală țărănească din istoria Chinei, condusă de Cheng Sheng și Wu Guang. S. moare la Shaqiu (provincia Hebei), în timpul unei vizite de inspecție prin imperiu. Mormîntul său, dezvelit începînd din 1974, constituie, prin bogăția inventarului (mii de statui din teracotă ale suitei sale în dimensiuni naturale), alături de tezaurul lui Tutankhamon, una dintre cele mai senzaționale descoperiri arheologice ale secolului 20. Datorită animozității izvoarelor confucianiste, S. a devenit arhetipul tiranului sîngeros; istoria modernă i-a recunoscut calitățile unui om de stat lucid, care a stabilit cadrul general al evoluției Imperiului Chinez în următoarele 4 secole.

QUINTILIAN/MARCUS FABIUS QUINTILLIANUS (c. 35—c. 96), orator latin. Născut într-o familie de retori din Calagurris (Hispania), face studii de gramatică și retorică la Roma (gramaticul Remmius Palaemon și oratorul Cn. Domitius Afer). Revenit în prov. natală, este remarcat de guvernatorul Galba, care, proclamat în 68 împărat, îl ia cu sine la Roma. Sub † Vespasian, Q. este primul profesor de retorică plătit de stat, numărînd printre elevii săi pe Pliniu cel Tînăr, poate pe Tacit, doi nepoți ai împăratului Domițian. În jurul anului 90 se retrage din viața publică și redactează în anii 92/94 cele 12 cărți din *Institutio oratoria (Arta oratorică)*, o sinteză a artei retorice, concepută în scopuri didactice, și care rămîne cea mai importantă mărturie a antic. asupra acestui domeniu, ajunsă pînă la noi. Admirator al lui Vergiliu și Cicero, în care vede modelul oratoric, stilistic și etic ideal, Q. are un rol esențial în revenirea literaturii latine la clasicism la sfîrșitul sec. 1.

r

RAMSES II, cel mai important faraon al dinastiei 19 (1304—1237 î.e.n.). Coregent al tatălui său Seti I (1318—1304 î.e.n.), către sfîrșitul vieții acestuia, **R.** își va număra însă anii de domnie începînd cu 1304 î.e.n., data propriei accesiuni la tron. O domnie lungă (67 de ani) și netulburată, o epocă de prosperitate, înflorire culturală și afirmare politico-militară a Egiptului în Asia Occidentală, o activitate de constructor neegalată de vreun alt faraon au făcut din R. unul dintre cele mai cunoscute nume din întreaga istorie egipteană. Glorificarea emfatică și exacerbată în epocă a faptelor și a realizărilor faraonului, însușirea sub propriul nume a unor monumente înălțate de înaintași i-au determinat pe cercetătorii ultimelor decenii să abordeze cu un ochi mai critic bilanțul domniei ● Primii 3 ani după preluarea puterii sînt consacrați reorganizărilor administrative, înlăturării neglijențelor de guvernare, manifestate către sfîrșitul domniei lui Seti I. Preocuparea majoră a politicii externe rămîne, în timpul lui **R.**, consolidarea imp. asiatic al Egiptului din spațiul palestino-sirian, direct amenințat de expansiunea hitită. În dorința de a fi mai aproape de teatrul de operații, R. își stabilește reședința regală la Memfis, apoi într-un oraș nou construit în E Deltei Nilului numit Pi-Ramses (neidentificat pînă azi); Teba va rămîne metropola politică, dar mai ales religioasă a regatului. Anul 4 de domnie, data primei campanii în Palestina (atestată de o inscripție pusă de **R.** la Nahr-el-Kalb, lîngă actualul Beirut), inaugurează o epocă de 16 ani de lupte avînd ca principal adversar Regatul Hitit. Cea mai cunoscută rămîne campania anului 5 (1299 î.e.n.). Armata egipteană în frunte cu **R.** întîlnește la Kadeș pe Oronte forțele reunite ale Regatului Hitit conduse de Muwatallis (c. 1315—c. 1296 î.e.n.). Din scenele reproduse la Karnak și din analele lui **R.** a putut fi astfel reconstituită, pentru prima dată în istoria antic., desfășurarea unei bătălii. La sfîrșitul zilei confruntarea se încheie nedecis. Muwatallis rămîne stăpîn pe cîmpul de luptă, iar inamicul va începe în zilele următoare retragerea. Propaganda oficială egipteană va prezenta însă bătălia nedecisă de la Kadeș drept o strălucită victorie a lui **R.** Revolta antiegipteană a unor cetăți din Palestina, ecou probabil al bătăliei de la Kadeș, îl obligă pe **R.** să asedieze în anii 6—7 de domnie orașul Ascalon, apoi să întreprindă în anul 8 o expediție punitivă în Galileea. Noi campanii, de data aceasta adînc în terit. stăpînite de hitiți în Siria de N, sînt organizate de **R.** în anii 10 și 11 de domnie ● Imposibilitatea pentru fiecare dintre cele două mari puteri de a obține victorii decisive și succese durabile determină încheierea unui tratat de pace între **R.** și regele hitit Hattusilis III (1289—1265 î.e.n.) în anul 21 de domnie a faraonului (1283 î.e.n.). Păstrat pînă astăzi în versiune egipteană și hitită, tratatul recunoaște egalitea în rang ale celor două mari puteri, prevedea renunțarea la viitoare ostilități, o alianță mutuală împotriva atacurilor externe și a revoltelor interne, extrădarea reciprocă a fugarilor și statua sferele de influență a celor două state în Siria. Căsătoria, 13 ani mai tîrziu, a unei fiice a lui Hattusilis III cu **R.** va cimenta apropierea hitito-egipteană, desfășurată pe fundalul ascensiunii Asiriei la rangul de mare putere în Orientul Apropiat. Relațiile bilaterale vor rămîne prietenești pînă la prăbușirea statului hitit în jurul anului

1200 î.e.n. sub loviturile „popoarelor mării". Alte expediții militare din timpul domniei lui **R.** sînt menționate împotriva unor dinaști ostili din Moab, Edom și Negeb (Palestina), a unor triburi din Nubia și a libienilor de la V de Egipt ; împotriva acestora va construi **R.** la hotarele apusene ale Deltei Nilului un lanț de forturi și cetăți. Printre cele mai importante realizări arhitectonice din timpul lui **R.** se numără templul lui Ptah din Memfis, templul din Abidos, Ramaseumul din Teba (templul său funerar), templul tăiat în stîncă de la Abu Simbel, în Nubia, contribuțiile sale la sanctuarele de la Karnak și Luxor. Gustul pentru grandios și pentru un anumit baroc în contextul unui program intens a contribuit la o sensibilă degradare a rafinamentului artistic în epocă. Regine favorite au fost Nefertiry, Isinofre (mama succesorului său Merneptah), Maetnefrure (fiica regelui hitit), **R.** numărînd în familia sa peste 100 de copii.

RAMSES III, al doilea faraon al dinastiei 20 (1198—1166 î.e.n.). Fiu al lui Sethnakhte (fondatorul dinastiei) și al reginei Tiy-merenese, **R.** este ultimul mare faraon al Regatului Nou. În primul deceniu de domnie **R.** este confruntat cu iureșul marii migrații a „popoarelor mării", care bulversează întreaga Mediterană Orientală, distruge Regatul Hitit și pustiește Asia Mică, Siria, Palestina. Scenele de pe zidurile templului funerar al lui **R.** de la Medinet Habu, de lîngă Teba, informează asupra amploarei pericolului și a eforturilor întreprinse de **R.** în vederea salvării civilizației egiptene de la distrugere. În anul 5 al domniei o coaliție de triburi libiene din apus (meșueș, libu și seped) încearcă să invadeze Egiptul, dar tentativa este zdrobită de armatele lui **R.** În anul 8 o mare coaliție a „popoarelor mării" (peleset, tjekker, șekleș, șerden, weșeș și denyen) care pustiiseră Anatolia, nimiciseră statul hitit, regatele Arzawa, Alașiya, Qade (Kadeș), Karkemiș, cobora spre S, prin Siria și Palestina, în coloane de căruțe, ducînd cu ei familiile și toate bunurile, fiind secondați, de-a lungul coastelor, de o flotă considerabilă care înainta paralel. Cerînd garnizoanelor din cetățile egiptene asiatice să opună maximă rezistență, **R.** mobilizează toate forțele țării reușind să-i nimicească pe invadatori înainte de a atinge frontiera egipteană ; flota inamică este distrusă de cea egipteană în fața Deltei Nilului. Două din popoarele menționate sînt stabilite în colonii militare egiptene în SV Palestinei — peleset (filistenii) și tjekker. În anul 11 al domniei, **R.** anihilează o nouă invazie libiană (populații libu, meșueș și alte 5 triburi), prizonierii meșueș fiind stabiliți în tabere militare în Egipt și folosiți apoi ca mercenari în armată. Aceste victorii asigură un deceniu de liniște și relativă prosperitate, reflectată și de opera edilitară a faraonului (palatul și templul de la Medinet Habu, templul de la Karnak ș.a.), de expediția comercială organizată acum în Țara Punt • Spre sfîrșitul domniei lui **R.,** slăbirea autorității centrale, dezorganizarea administrativă, deteriorarea situației economice, duc la ample frămîntări sociale. Astfel, în anul 29 de domnie, lucrătorii de la necropola regală de lîngă Teba, cazați într-un sat pe locul actual al așezării Deir-el-Medina, neprimind alimentele necesare, declară grevă, prima înregistrată de un document istoric. În timpul succesorilor lui **R.** Egiptul alunecă treptat într-o epocă de anarhie și decadență.

REGULUS MARCUS ATILIUS (?—250 î.e.n.), om politic roman. În timpul consulatului său din 267, **R.** supune triburile salentinilor din S Italiei și cucerește orașul Brundisium. În cursul primului Război punic (consul în 256, împreună cu L. Manlius Vulso Longus), **R.** obține, la Ecnomos (S Siciliei), într-una din cele mai mari bătălii navale ale antic., victoria asupra flotei cartagineze și debarcă cu un corp expediționar pe terit. african. Rămas unic comandant în Africa, este învingător la Adys, cucerește orașul Tunes, dar condițiile extrem de severe de pace avansate de el, precum și sosirea la Cartagina a talentatului general spartan † Xanthippos reînvie spiritul de rezistență punic. Înfrînt în 255 și făcut prizonier de cartaginezi, **R.** este trimis, potrivit tradiției, 5 ani mai tîrziu, la Roma, cu misiunea de a media pacea ; în senat, **R.** îi îndeamnă pe romani să continue lupta, apoi se reîntoarce la Cartagina, unde este ucis.

RHEMAXOS (c. 200 î.e.n.), rege get din stînga Dunării. Numele lui este cunoscut din inscripția pusă de orașul Histria în cinstea lui Agatocle, fiul lui Antiphilos. Amenințată de incursiunile de jaf ale unei căpetenii trace, Zoltes, Histria apelează la sprijinul dinastului **R.**, ocrotitor al cetăților grecești de pe litoralul dobrogean al Mării Negre. Majoritatea cercetătorilor văd în **R.** un rege get din Cîmpia Munteană, alții un dinast scit sau cel din N gurilor Dunării. În schimbul unui tribut, **R.** se angaja să asigure securitatea Histriei și a zonei sale agricole.

ROLES (sec. 1 î.e.n.), rege get. În campania inițiată în 29 î.e.n. împotriva bastarnilor și a dacilor din N Dunării, care invadaseră Dobrogea, M. Licinius Crassus, guvernatorul roman al prov. Macedonia, primește ajutorul lui **R.**, rege get din SV Sciției Minor. **R.** este răsplătit de către Caius Octavianus (viitorul împărat August), la Corint, unde se înfățișase, cu titlul de „prieten și aliat al poporului roman". Atacat în anul următor de un dinast get vecin, † Dapyx, **R.** apelează la ajutorul roman ; M. Licinius Crassus înfrînge forțele geților, cucerește cetatea de scaun a lui Dapyx prin trădare, căpetenia getă și principalii săi sprijinitori căzînd în luptă.

ROMULUS AUGUSTULUS (c. 461—c. 480), ultimul împărat al Imp. Roman de Apus (475—476). Fiul comandantului militar Orestes, care îl ridică la tron după înlăturarea împăratului Iulius Nepos. Nerespectîndu-și promisiunile făcute mercenarilor germanici, Orestes este ucis la Placentia de către răsculații conduși de scirul † Odoacru (28 august 476). **R.** este detronat și relegat la Misenum, lîngă Napoli, la villa lui Lucullus, iar insignele imperiale sînt trimise la Constantinopol (4 septembrie 476). Detronarea lui **R.** marchează sfîrșitul Imp. Roman de Apus și instaurarea dominației germanice în Italia.

S

SAFO/SAPPHO, în dialect eolic **PSAPPHO** (c. 630—c. 570 î.e.n.), poetă lirică greacă. Originară dintr-o familie aristocrată din insula Lesbos, S. a trăit în orașul Mytilene pînă în 604/603, cînd, obligată de frămîntările politice, s-a refugiat pentru un deceniu în Sicilia. Revenită în patrie, a strîns în jurul ei un cerc de tinere fete din familii nobiliare ocupîndu-se cu pasiune de educația lor (muzică, dans, literatură) pînă în preajma căsătoriei. A fost căsătorită și a avut o fiică — Cleis. Personalitatea ei singulară a stîrnit statornic curiozitatea, legenda și fabulația fantezistă înconjurînd de timpuriu pe cea mai importantă poetă lirică a antic. grecești ; S. a devenit personaj al unei comedii de Menandru, apoi ținta ironiei multor comediografi ai sec. 4—3 î.e.n. Pe criteriul metricii versului, exegeții alexandrini au împărțit în 9 cărți creația poetei, incluzîndu-i numele în canonul celor 9 lirici ; alții comentatori au numit-o „cea de-a zecea muză". Cu excepția unui imn închinat Afroditei, păstrat integral, din opera ei nu au supraviețuit decît fragmente, numărul acestora sporind în ultimele decenii grație descoperirii de noi papiruși. Versurile ei — monodii acompaniate de liră, imnuri corale și chiar poeme de largă respirație — au o tematică pur feminină, zugrăvind aproape exclusiv sentimentele poetei și dezvăluind noi dimensiuni și meandre ale sufletului, nesondate pînă atunci în lirica elenă. Dragostea, dorul, frumusețea, bucuria, zbuciumul despărțirii și al trăirii profunde și pătimașe sînt redate cu o simplitate și grație care conferă poeziei un accent modern. Sinceritatea și naturaletea cu care sînt surprinse senzațiile și sentimentele își au corolarul într-un limbaj obișnuit și direct. Catul a răspîndit la Roma traduceri și imitații ale poetei, iar Horațiu a încetățenit metrul și strofa safică în literatura latină.

SALUSTIU/CAIUS CRISPUS SALLUSTIUS (86—34 î.e.n.), istoric latin. Asemenea lui Cicero, S. (originar dintr-o familie de rang ecvestru din sabinul Amiternum) își începe cariera politică ca *homo novus*, adversar al aristocrației senatoriale și adept al partidei popularilor. Admis în calitate de *quaestor* în senat (55 sau 54) este exclus, în 50, din motive politice. Raliat taberei lui ↑Caesar, îi rămîne acestuia pînă la moarte, un fidel partizan. După trecerea Rubiconului (49), primește comanda unei legiuni în Illyricum, reintră în 48 în senat, participă ca *praetor* în 46 la campania din Africa, fiind recompensat cu guvernarea prov. Africa Nova ; în nici doi ani S. strînge o mare avere. După dispariția lui Caesar, se retrage din viața politică consacrîndu-se în exclusivitate scrisului. Pînă la această dată S. era autorul unor scrieri de mici dimensiuni : *Sallustiana minora*, a cărei paternitate i-a fost mult timp contestată, un atac coroziv la adresa lui Cicero *(Invectiva in M. Tullium Ciceronem)* și două scrisori din anii 50 și 46 adresate lui Caesar *(Epistulae ad Caesarem)*, cu propuneri pentru îmbunătățirea situației social-politice a statului. În deceniul 44—34, S. scrie două monografii istorice, ambele păstrate integral — *De coniuratione Catilinae (Conjurația lui Catilina)* și *De bello Iugurthino (Despre războiul cu Iugurtha)* — și o istorie contemporană în 5 cărți, *Historiae (Istorii)*, din care s-au păstrat numai o serie de fragmente. Selecția și tratarea temelor fac din

S. primul istoric latin cu viziune personală închegată asupra evoluției istorice. Spirit pătrunzător, S. caută explicația profundă a evenimentelor și interdependența ascunsă dintre acestea. Viziunea pesimistă asupra istoriei romane (al cărei declin îl situează după distrugerea Cartaginei — 146 î.e.n.) se accentuează în ultima lucrare, redactată după anul 39. Valorii științifice a operei lui i se adaugă influența literară pe care a exercitat-o. Stilul sobru, concis, abrupt, dar dinamic, plin de arhaisme, opus celui ciceronian, recunoscîndu-și modelele în Tucidide și Cato cel Bătrîn, a marcat profund proza latină inaugurînd o nouă direcție, cu puternic ecou pînă în ev. med. Titus Livius, Quintillian, Tacitus îl consideră pe S. un mare clasic.

SALVIAN/SALVIANUS (c. 400—468/470), istoric latin. Originar probabil din Trier, preot la Marsilia, spirit ferm și auster, s-a bucurat de un prestigiu deosebit în epocă. Este autorul unei lucrări cu caracter mai mult pamfletar, *De Gubernatione dei (Cîrmuirea lui Dumnezeu*, 8 cărți), elaborată între 430 și 451, în care condamnă corupția societății romane a vremii, afirmînd misiunea purificatoare a invadatorilor „barbari". Și în *Ad ecclesiam (Către biserică)* (9 scrisori grupate în 4 cărți) respiră aceeași caldă compasiune pentru omul de rînd supus tuturor vitregiilor epocii.

SAMUDRA GUPTA, suveran indian al Imp. Gupta (c. 335—c. 380 e.n.). S., fiul și succesorul lui ↑Ciandra Gupta I (și al reginei Kumaradevi), este marele războinic-cuceritor al dinastiei. Principalul izvor al domniei sale îl constituie pilonul monolit înălțat la Allahabad (statul Uttar Pradesh), care cuprinde gravat un poem glorificînd faptele de arme ale lui S., redactat într-o singură frază, de ministrul și poetul Harisena. În prima etapă a lungii sale domnii, S. supune formațiunile statale de pe cursul fluviului Gange și al Yamunei ; regii Achyuta din Ahicchatra, Nugasena din Mathura, Ganapati Naga din Padmavati, ca și un principe din dinastia Kota sînt învinși în luptă. Apoi S. inițiază o lungă campanie de-a lungul coastei de E. în India meridională, pînă în rez. actualului Madras. Dacă în campania din India septentrională S. a aplicat principiul *digvijaya* (al cuceririi și anexării terit. atacate), în expediția din S el apelează la principiul *dharmavijaya*, adică la înfrîngerea adversarului și apoi la reinstalarea lui ca dinast direct dependent de Imp. Gupta, plecînd de la ideea că o administrare nemijlocită, la distanțe atît de mari, s-ar fi dovedit dificil de transpus în practică. Celebra inscripție de la Allahabad enumeră 12 suverani înfrînți în cursul acestei campanii, începînd cu regele Mahendra al Kosalei și sfîrșind cu Kuvera din Devarashtra și Dhananjaya din Kushthalapura. În timpul îndepărtatei anabaze, 9 dinaști din India septentrională se revoltă împotriva autorității Imp. Gupta, dar coaliția lor este zdrobită de S. Suveranul supune apoi Atavika (sau regatele pădurii) dintre Ghazipur și Jabalpur, deschizînd o linie de comunicare directă între N și S Indiei. Inscripția mai sus menționată enumeră încă 5 regate și 9 republici tribale direct tributare Imp. Gupta, ca și o serie de state aflate în sfera de influență a lui S. ; regele kușanilor din Punjabul occidental și Afghanistan, conducătorii saka (indo-sciți) din Malava și Kathiawar, regele Ceylonului și „locuitorii insulelor" (sarvadvipavasin). La capătul acestor campanii, care-i aduc lui S. în epoca modernă epitetul de „Napoleonul Indiei", Imp. Gupta administra direct terit. ce se întindeau de la Munții Himalaya pînă la fluviul Narbada în S, de la Marea Arabiei la Golful Bengal, iar statele vasale sau sub protecția suveranului Gupta reprezentau cea mai mare parte a Peninsulei Hindustan ● S. nu s-a mulțumit doar cu faima de mare războinic, ci a făcut totul ca să acrediteze ideea

unui rege-om de cultură. Astfel, monedele de aur emise îl reprezintă ca războinic — arcaș, vînător — ucigînd un tigru, monarh celebrînd ceremonialul *asvamedha* (al sacrificiului calului), dar și ca rege cîntînd din lăută *(vina)* sau ca rege-poet. În legendele indiene medievale, **S.** va personifica conceptia de erou. Deși adept al cultului hindu al lui Vișnu, **S.** a manifestat toleranță față de restul religiilor răspîndite în epocă. La începutul domniei fiului său Ciandra Gupta II (380—414), Imp. Gupta reprezenta principala putere militară a Indiei.

SARDUR I, suveran al Regatului Urartu (833—825 î.e.n.). Considerat fondatorul statului centralizat urartian si întemeietor al noii dinastii. **S.** rezistă cu succes expedițiilor de jaf initiate de suveranul asirian Șalmanasar III (859—824 î.e.n.) și conduse de generalul Dayyan-Asur. În cea mai veche inscripție urartiană cunoscută (redactată în limba asiriană), **S.** se autoproclamă „fiul lui Lutipri, rege mare și puternic, suveran al Țării Nairi, rege fără rival". **S.** stabileste resedinta regală la Tuspa, pe malul Lacului Van. Este urmat la tron de fiul său Ispuini (825—803 î.e.n.).

SARDUR II, rege din Urartu (760—733 î.e.n.). Campaniile militare din primele două decenii ale domniei lui **S.**, în NV (Colchida), în E (în reg. Lacului Sevan), în SE (în terit. iraniene) marchează apogeul puterii urartiene. Prin expeditiile din V si SV, Urartu își extinde acum autoritatea asupra Commagenei (Kummukh) și Siriei de N, atingînd maxima expansiune în V. Noua afirmare a Asiriei după ocuparea tronului de către energicul Tiglatpalasar III (745 î.e.n.) dă o grea lovitură hegemoniei urartiene în Orientul Apropiat. În bătălia de la Arpad (743 î.e.n.), **S.** si aliații săi — principii din Gurgum, Melid, Arpad si Commagene — suferă o grea înfrîngere. Siria de N intrînd în sfera de influență asiriană. Tiglatpalasar III organizează în 734 î.e.n. o campanie victorioasă în inima statului Urartu, asediindu-l pe **S.** în Tuspa ; desi asirienii nu pot cuceri capitala, prestigiul lui **S.** este grav afectat. Tronul este ocupat de fiul său Rusa I (733—714 î.e.n.).

SARGON/akadiană **SARRUKIN**, întemeietorul Imp. Akadian (2371—2315 î.e.n.). Akadian de origine, descendent din triburile de păstori nomazi semitice stabilite în prima jumătate a mileniului 3 î.e.n. in Mesopotamia, **S.** provine dintr-o familie modestă. Potrivit tradiției, mama sa, o preoteasă, l-a depus după naștere într-un coș încredințîndu-l apelor Eufratului. Găsit de un grădinar pe nume Aqqi, **S.** a fost crescut de acesta, intrînd apoi în slujba regelui Ur-Zababa din Kis • Revoltat împotriva autorității acestuia, **S.** se sprijină pe elementul akadian din Mesopotamia Centrală, își fixează resedința în orasul Akkad, fondat acum de el (așezare nelocalizată pînă astăzi), de unde inițiază cucerirea Sumerului. Primul adversar al lui **S.** este Lugalzaggizi din Umma, devenit, după înfrîngerea reformatorului Urukagina, stăpîn al celei mai mari părți a Sumerului. **S.** cucereste printr-un atac surpriză orașul Uruk, înfrînge apoi ultima rezistență opusă de Lugalzaggizi, pe care-l capturează. Sînt supuse apoi succesiv metropolele Ur, Lagas, Umma, **S.** devenind stăpînul necontestat al întregului Sumer si punînd astfel bazele unui imp. care domină timp de două secole istoria mesopotamiană ; este prima tentativă durabilă de înlocuire a lumii fărîmitate a orașelor-state printr-un stat teritorial, riguros centralizat. În analele sale, **S.** declară a fi purtat 34 de bătălii, dar succesiunea expeditiilor sale militare este dificil de stabilit. Directiile expansiunii pot fi însă mai usor urmărite. Spre NV, **S.** anexează cetatea Mari de pe cursul mijlociu al Eufratului, apoi își extinde controlul asupra Siriei septentrionale, pînă la litoralul Mediteranei și la Munții Taurus. Vestigii akadiene descoperite de săpăturile arheologice moderne în orașele Ninive și Așur atestă includerea Asiriei (cunoscută atunci sub numele de

Subartu) în noul Imp. Informații mai bogate există asupra expedițiilor din E și NE, unde regii din Awan (Elam) și Gutium recunosc autoritatea lui **S.** Triburile *su* din reg. Munților Zagros sînt supuse, orașele Awan și Susa sînt cucerite și jefuite. Ipotetică rămîne informația privind o campanie în inima Asiei Mici soldată cu ocuparea orașului Puruškhanda. În pofida unui aparat birocratic riguros structurat și a unei armate permanente de 5 400 de luptători (prima cunoscută în istorie), Imp. Akadian, care se întinde de la Golful Persic la Marea Mediterană, cunoaște, încă din timpul vieții fondatorului, puternice tensiuni interne. În ultima perioadă a lungii sale domnii, de 56 de ani, **S.** este constrîns să reprime personal o serie de revolte izbucnite în reg. recent anexate. Succesorii săi Rimuș (2315—2306 î.e.n.) și Maniștusu (2306—2291 î.e.n.) mențin și consolidează cuceririle lui **S.**

SARGON II/ȘARRUKIN II, suveran asirian (722—705 î.e.n.) al Regatului Nou. General asirian sau poate un fiu mezin al lui Tiglatpalasar III (745—727 î.e.n.), **S.** ocupă tronul Asiriei după asasinarea la asediul Samariei, capitala Israelului revoltat, a suveranului Șalmanasar V (727—722 î.e.n.). La capătul unui asediu de trei ani, Samaria este cucerită, o parte a populației este deportată în Mesopotamia și Media, iar Regatul Israel este transformat într-o provincie asiriană (721 î.e.n.). Uzurparea tronului Babiloniei (721 î.e.n.) de către principele caldeu Marduk-apal-iddina II (biblicul Merodac-Baladan) declanșează riposta imediată a Asiriei. Sprijinit de Khumbanigaș I, regele Elamului, noul suveran babilonean reușește să respingă prima campanie punitivă a lui **S.** și să se mențină pe tronul Babiloniei pînă în 710 î.e.n. După reprimarea unei rebeliuni în Siria, instigată de Egiptul nemulțumit de vecinătatea asiriană, **S.** înfrînge la Rafia (720 î.e.n.) o armată egipteană aliată cu Hanunu, dinastul Gazei. Cucerirea principatului arameic Karkemiș de pe Eufratul superior (717), situat într-o poziție strategică cheie, și transformarea lui într-o provincie asiriană au ca urmare supunerea principatelor neohitite și siriene din regiune, deschizînd totodată drumul Ciliciei pentru armatele asiriene care se ciocnesc aici de tendințele expansioniste ale Regatului Frigian. Cea mai lungă inscripție consacrată vreodată campaniei anuale a unui suveran asirian (430 de rînduri) relatează minuțios expediția organizată de **S.** în Regatul Urartu. Pătrunzînd dinspre răsărit prin ținuturile Lacului Urmia, pe un drum niciodată străbătut de vreo armată asiriană în Urartu, **S.** zdrobește în bătălia de la Muntele Uauș armata regelui Rusa I, pustiind apoi nestînjenit o mare parte a țării, cucerind și jefuind centrul religios al regatului, cetatea Musasir. Potrivit relatărilor asiriene, Rusa I se sinucide în urma acestui dezastru. Enumerarea imenselor prăzi aduse de învingător ocupă o mare parte a inscripției amintite. În următorii ani Frigia, Cipru recunosc suzeranitatea asiriană. Abandonat de regele elamit Șutruk-Nahhunte II, Marduk-apal-iddina II este înfrînt de **S.**, obligat să abandoneze Babilonul și să se refugieze, inițial în S Mesopotamiei, apoi în Elam ; **S.** se mulțumește cu titlul de guvernator al Babiloniei. În 713 î.e.n. **S.** abandonează reședința regală de la Calah (Kalakh) și începe construcția, la 15 km N de Ninive, în vecinătatea actualului Khorsabad, a unei noi capitale numită Dur-Șarrukin. Suveranul nu reușește însă să termine aceste edificii, găsindu-și moartea într-o ambuscadă din timpul unei campanii în NV Iranului. Fiul și succesorul său Sennaherib (705—681 î.e.n.) abandonează construcțiile de la Dur-Șarrukin.

SAUL, suveranul fondator al Regatului Israel (1029—1004 î.e.n.). **S.**, fiul lui Chiș din tribul Veniamin, se impune ca un încercat comandant militar în luptele împotriva amoniților și filistenilor,

în contextul accentuării presiunii vecinilor asupra terit. locuite de cele 12 triburi israelite, **S.**, sprijinit de profetul și judecătorul Samuel, este ales rege. **S.** încearcă să consolideze uniunea celor 12 triburi, constituie prima armată permanentă și schițează primii pași pe drumul cristalizării unei autorități centrale puternice și al limitării pretențiilor teocratice ale preoțimii cultului lui Iahve. Reprezentanți ai familiei sale sînt impuși în posturi importante. **S.** poartă lupte grele împotriva filistenilor, amoniților, amaleciților. Cade împreună cu 3 fii în lupta de la Muntele Gilboa împotriva filistenilor. În partea de N a regatului îi succede fiul său, Isboșet, în Iudeea este proclamat rege ginerele lui, David.

SCIPIO AFRICANUS PUBLIUS CORNELIUS (235—183 î.e.n), om politic și general roman. Fiu al lui P. Cornelius Scipio (consul în 218, căzut în 212 pe frontul din Spania), **S.** participă, din primul an al izbucnirii celui de-al doilea Război punic (218—201), ca tribun, la bătăliile de la Ticinus (218) și Cannae (216). În 211 este investit cu *imperium proconsular* și numit comandant suprem al forțelor romane din Spania. **S.** este primul cetățean roman care obține *imperium proconsular* fără a fi îndeplinit în prealabil vreo magistratură publică. În Spania dă dovada remarcabilelor sale calități organizatorice, de militar și strateg, cucerește în 209 printr-o îndrăzneață stratagemă Carthago Nova, principala bază punică din peninsulă, îl înfrînge în bătălia de la Baecula pe Hasdrubal, fratele lui Hannibal (208), iar prin victoria de la Ilipa pune capăt definitiv prezenței cartagineze în Hispania (206). Consul în 205, **S.** pregătește din Sicilia, împotriva voinței senatului, strămutarea războiului în Africa de Nord. Debarcat în 204 cu 35 000 de soldați pe pămîntul african, asediază Utica, înfrînge în 203 forțele lui Syphax și ale generalului Hasdrubal, venit în ajutorul orașului, apoi la Campi Magni o altă armată cartagineză, după care cucerește orașul Tunes. Raliindu-și pe principele numid † Masinissa, **S.** repurtează în marea bătălie de la Zama (202) victoria decisivă asupra lui Hannibal, marele său rival, încheind astfel cel de-al doilea Război punic. Pacea din 201 transformă definitiv Cartagina într-o putere locală africană. **S.**, care primește acum cognomenul Africanus Maior, se află la apogeul gloriei. În 199 este censor, în 194 din nou consul, ocupînd, între 199 și 184, poziția de *princeps senatus*. Nereușind în 190, după izbucnirea războiului împotriva Regatului Seleucid, să obțină, din motive constituționale, conducerea armatelor care operau împotriva lui Antiochos III, **S.** impune alegerea fratelui său L. Cornelius Scipio în calitate de consul și-l însoțește pe acesta, ca legat, pe frontul din Orient pînă la victoria de la Apameia (188). Poziția singulară dobîndită în stat trezește ostilitatea unor importante cercuri ale senatului, care, coalizate în jurul lui M. Porcius Cato, declanșează după 187 un val de procese împotriva lui **S.** și a fratelui său, acuzați de nereguli financiare în timpul campaniilor din Asia. În 184 se retrage pe domeniul său Liternum din Campania, unde moare hulit, uitat, *sine desiderio urbis*, în același an cu ilustrul său adversar Hannibal. Incontestabil cel mai mare strateg și comandant de oști roman pînă la Caesar, **S.** nu s-a ridicat însă la nivelul genialului său dușman cartaginez, a cărui contrapondere ideală l-a vrut istoriografia romană ; romanii l-au comparat adesea cu Alexandru cel Mare.

SCIPIO AEMILIANUS AFRICANUS NUMANTINUS PUBLIUS CORNELIUS (185—129 î.e.n.), om politic și general roman. Fiu al lui L. Aemilius Paullus, adoptat de fiul mai vîrstnic al lui Scipio Africanul, P. Cornelius Scipio. Alături de tatăl său participă la bătălia de la Pydna (168) ; din anul următor îl leagă o strînsă prietenie cu istoricul grec Polibiu (adus ostatic la Roma), care va exercita o puternică influență asupra sa. Tribun militar în Hispania (151), apoi, după izbucnirea celui de-al treilea Război punic (149—146), în Africa de Nord, unde se remarcă prin vitejia și talentul diplomatic. Deși foarte tînăr, în 147 este ales consul, în ciuda opoziției cercurilor senatoriale, și primește comanda supremă a forțelor romane angajate în Africa ; după ce restabilește disciplina în rîndul trupelor și continuă cu un nou elan blocada Cartaginei, în primăvara anului 146 ia cu asalt orașul, distrugîndu-l din temelii ; înfrîngerea străvechii rivale a Romei îi aduce cognomenul *Africanus*. Censura sa din 142 se remarcă prin deosebita severitate a măsurilor preconizate. Ales din nou consul în 135, **S.** primește comanda armatelor din Spania angajate în așa-numitul „război numantin" pe care îl încheie în 133 prin cucerirea orașului Numantia. Deși căsătorit cu Sempronia, sora Gracchilor, **S.** se afirmă ca un adversar al operei reformatoare a lui Tib. Sempronius Gracchus. În jurul său ia naștere așa-numitul „Cerc Scipionic", promotor al elenismului, animat de Laelius și Furius Filus, care sprijină afirmarea unor talente precum Terențiu, Panaetius sau Lucilius. Curajos, de o înaltă moralitate, general talentat și organizator competent, admirator pasionat al culturii grecești, **S.** rămîne la jumătatea sec. 2, timp de două decenii, o personalitate cheie a istoriei romane.

SCOPAS din PAROS (sec. 4 î.e.n.), sculptor și arhitect grec. A condus lucrările de restaurare a templului zeiței Atena din Tegea (c. 340) și a participat, alături de Bryaxis, Timoteu și Leochares, la decorarea frizelor Mausoleului din Halicarnas (c. 350), lui **S.** revenindu-i latura estică a celebrului monument antic. A mai lucrat la Artemisionul din Efes. Spre deosebire de seninătatea și gingășia figurilor celebrului său contemporan și rival Praxitele, personajele lui **S.** — zei, eroi legendari — sînt temperamente vulcanice, pline de neliniște și sfîșiate de pasiuni. Din punct de vedere al proporțiilor, **S.** este mai apropiat de Lisip. Din vasta sa operă, realizată aproape în totalitate în marmură și expusă în antic. mai ales în orașe ale Atticii, Beoției sau Peloponesului, nu s-a păstrat nici un original. Îi sînt atribuite, în copii romane, „Apolo Smintheus", „Afrodita pe țap", o menadă furioasă ; ipotetice rămîn „Ares Ludovisi", „Heracle Landowne" și „Meleagros".

SCYLAX din CARIADNA (?—c. 480 î.e.n.), navigator și geograf grec. Din însărcinarea suveranului persan Darius I, **S.** întreprinde în anii 519/515 probabil prima călătorie în jurul Peninsulei Arabia, pornind de la Kabul, coborînd Indusul, înconjurînd apoi coastele Persiei și Arabiei și atingînd, 30 de luni mai tîrziu, istmul Suez. Din lucrarea sa (folosită copios de Hecateu și Herodot), ce descria ținuturi, populații, flora și fauna coastelor vizitate, s-au păstrat numai 7 fragmente. Periplul coastelor Mediteranei transmis sub numele său este în realitate o compilație tîrzie din sec. 4 î.e.n. (Pseudo-Scylax).

SEIAN/LUCIUS AELIUS SEIANUS (c. 20 î.e.n.—31 e.n.), om politic roman. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Volsinii (Etruria), **S.** devine în anul 14, alături de tatăl său, prefect al pretoriului. Concentrînd cohortele pretoriene într-o unică tabără pe Viminal (23), dobîndește puterea absolută în Roma. Se bucură de încredere deplină și îl domină pe împăratul Tiberiu, pe care îl convinge în 26 să părăsească definitiv Roma (acesta se retrage în insula Capreae — Capri). Ambițios și abil, rămas în capitală, **S.** își pregătește accesul la tron, eliminînd principalii membri ai familiei imperiale. Este judecat sub învinuirea de conspirație și executat împreună cu cei trei copii ai săi (18 octombrie 31), din ordinul lui Tiberiu, de noul prefect al pretoriului, Macro.

SELEUCOS I NICATOR (c. 358—281 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi, suveran al Regatului Seleucid (305—281 î.e.n.). Fiu al nobilului macedonean Antiochos, participă la campania lui Alexandru cel Mare, remarcîndu-se în mod deosebit în timpul expediției din India (326). După dispariția marelui cuceritor (323), **S.** devine *chiliarh* al lui Perdiccas (împotriva căruia se va răscula), apoi, în 321, satrap al Babilonului. Sub presiunea lui Antigonos Monophthalmos, strategul Asiei, este constrîns să se refugieze la curtea lui Ptolemeu Lagos de la Alexandria; în slujba acestuia participă la bătălia de la Gaza (312). În același an se întoarce cu sprijin egiptean în Babilonia, punînd bazele celui mai vast dintre regatele elenistice, numit, după el, seleucid. Între 311—304 cucerește reg. întinse din Asia Centrală, pînă la fluviul Indus, cedînd însă în 304 suveranului Ciandragupta, în schimbul a 500 de elefanți, cea mai mare parte a terit. indiene. În 305 ia titlul de rege, participînd activ la bătălia decisivă de la Ipsos (301), încheiată cu moartea lui Antigonos. În urma acestei victorii ocupă Siria, fără partea ei meridională (așa-numita Koilesyria) — care va constitui timp de 150 de ani obiectul disputei dintre Regatul Seleucid și Egiptul Ptolemeic. După ce, în 311, fondase ca reședință Seleucia, pe Tigru, în 300 întemeiază o nouă capitală, Antiohia, ceea ce reflectă deplasarea centrului de greutate al statului său spre apus. În conflict cu † Lisimah, regele Traciei elenistice, **S.** îl înfrînge decisiv în bătălia de la Kurupedion (281); în drum spre Macedonia este ucis de Ptolemeu Keraunos. Unul dintre cei mai capabili diadohi, condotier și, în egală măsură, administrator strălucit, **S.** lăsa la moartea sa un imp. cu o suprafață de c. 3,5 mil. km^2, care se întindea de la Hellespont la Indus.

SELEUCOS II KALLINIKOS (c. 265—225 î.e.n.), suveran al Regatului Seleucid (246—225 î.e.n.). Fiu mai vîrstnic al lui Antiochos II și Laodicei, **S.** pierde în urma celui de-al treilea Război sirian (246—241), purtat împotriva Egiptului Lagid, însemnate terit. de pe coasta Asiei Mici din Siria și de pe litoralul trac. Conflictul dinastic cu fratele său Antiochos Hierax degenerează într-un război civil (239—236), soldat cu pierderea Asiei Mici. Criza internă accelerează procesul de destrămare a vastului Imp. Seleucid: Attalos I, regele Pergamului, ocupă o parte a Asiei Mici, Diodotos I consolidează independența Bactriei, Parția și Hircania se emancipează sub conducerea dinastiei Arsacide de sub autoritatea seleucidă. Încercarea lui **S.** de a recuceri Parția eșuează la capătul a trei ani de război (230—227).

SEMIRAMIDA, regină asiriană legendară. Istoriografia greacă, care a reunit în personalitatea **S.** trăsăturile mai multor regine asiriene și babiloneene, i-a atribuit construcția „grădinilor suspendate din Babilon", una dintre cele 7 minuni ale lumii antice. Cercetarea modernă a identificat-o pe **S.** cu Sammuramat, energica soție a lui Șamși-Adad V (824—811 î.e.n.) și mama lui Adad-nirari III (811—782 î.e.n.). Menționarea numelui reginei imediat după cel al suveranului Adad-nirari III într-o serie de inscripții asiriene a dat naștere ipotezei că Sammuramat ar fi exercitat regența în timpul minoratului fiului ei (811—806 î.e.n.).

SENECA cel TÎNĂR/LUCIUS ANNAEUS SENECA (4 î.e.n.—65 e.n.), om politic, filozof și scriitor latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Corduba (Hispania), fiu al retorului Seneca, tînărul **S.** beneficiază la Roma de o educație aleasă (pitagoreanul Sotion, stoicul Attalos). După o călătorie în Egipt (31/32), este ales *quaestor* și admis în senat. Remarcîndu-se ca retor și literat talentat, **S.** este victima unei intrigi de palat și exilat de împărăteasa † Messalina în insula Corsica. În 48 este rechemat de Agrippina, noua soție a lui Claudius, care îi încredințează edu-

cația fiului ei (de 11 ani), viitorul împărat Nero. După moartea lui Claudius (54), în calitate de preceptor al împăratului Nero, **S.** devine pentru 5 ani, alături de prietenul său Burrus (prefectul pretoriului), adevăratul guvernator al Imp. Roman. *Praetor* (50), consul (55/56), posedînd o avere de 300 de milioane de sesterți, **S.** era unul dintre cei mai bogați oameni ai epocii. Căzut în dizgrație, se retrage în anul 62 din viața publică, consacrîndu-se creației filozofice și literare. Învinuit de Nero că ar fi implicat în conjurația lui Piso (65), primește din partea acestuia ordinul de a se sinucide. **S.** este unul dintre cei mai importanți filozofi stoici ai epocii imperiale. Din bogata lui creație s-au păstrat 12 cărți de dialoguri (*De providentia, De ira, De vita beata, De otio, De tranquillitate animi, De brevitate vitae* ș.a.), *De clementia* (avea 3 cărți, dar s-au pierdut 1 și 7 cap. din 2), *De beneficiis, Epistulae morales* (124 de scrisori în 20 cărți adresate lui Lucilius, cea mai fidelă oglindă a lui **S.**, omul și scriitorul), precum și *Naturales quaestiones* (7 cărți), operă cu preocupări de științele naturii. Filozofia sa, cu preferințe pentru stoicismul timpuriu, rămîne deschisă influențelor epicureice, cinice sau pitagoreice și dezvoltă cu predilecție aspectul etic. Stilist neîntrecut — „al doilea fondator al limbii latine" (A. M. Guillemin) —, a influențat puternic creația literară și filozofică a următoarelor trei secole. **S.** este autorul unei caustice satire — *Apokolokyntosis (Prefacerea în dovleac)* — la adresa împăratului Claudius, compusă la moartea acestuia. Cele 9 tragedii, a căror paternitate i-a fost mult timp contestată (*Hercules furens, Troades, Phoenissae, Medeea, Phaedra, Oedipus, Agamemnon, Thyestes, Hercules Oetaeus*), destinate lecturii și nu reprezentării scenice, aduc adîncirea analizei psihologice (interesul pentru sentimente extreme), dezvoltarea laturii descriptive în defavoarea construcției riguroase. Stilul tensionat, emfatic, este cel specific epocii. Contemporanii au apreciat în **S.** îndeosebi scriitorul, antic. tîrzie și ev. med. creștin pe moralistul elevat.

SENNAHERIB/SANHERIB/ akadiană **SIN-AKHKHE-ERI-BA**, suveran asirian (705—681 î.e.n.) al Regatului Nou. Fiu și succesor al lui Sargon II (722—705 î.e.n.), **S.** își înscrie numele în galeria marilor despoți asirieni ca unul dintre cei mai înzestrați dar totodată și cei mai extravaganți. Înainte de a accede la tron, **S.** ocupase înalte funcții administrative și diplomatice în partea de N a țării. **S.** abandonează construcția noii reședințe regale Dur-Șarrukin, inițiată de tatăl său, rezidînd la Așur, apoi din 701 î.e.n. la Ninive. Centrul de greutate al acțiunilor militare din timpul domniei lui **S.** se situează în SE, unde vor fi organizate 6 campanii. Principele caldeu Marduk-apal-iddina II (biblicul Merodac-Baladan), suveran al Babiloniei între 721 și 710 î.e.n., izgonit de Sargon II, revine în 703 în metropola mesopotamiană, încoronîndu-se rege cu ajutor elamit. După zdrobirea unei coaliții babiloneano-arameico-elamite, **S.** impune în 702 î.e.n. pe tronul Babilonului ca vasal pe Bel-ibni (702—700), un principe babilonean crescut în Asiria. O revoltă antiasiriană din Siria și Palestina instigată de Egipt este reprimată de **S.** în 701 î.e.n., o armată egipteană trimisă de faraonul Șabataka este înfrîntă la Eltekeh. **S.** pustiește Iudeea și începe asediul Ierusalimului pe care, din motive necunoscute, este constrîns să-l întrerupă (probabil datorită izbucnirii unei epidemii de ciumă în rîndul trupelor asediatoare). Suveranul iudeu Iezechia se recunoaște din nou vasal Asiriei. Trădînd alianța asiriană, Bel-ibni este înlocuit, după o nouă campanie la Babilon, cu fiul lui **S.**, Așur-nadin-șum (700 î.e.n.) numit acum guvernator ● **S.** își concentrează în continuare energiile în lupta sistematică împotriva Elamului, care sprijină toate secesiunile Babiloniei, pregătind o mare campanie (în

694) pe cale fluvială ; o flotilă asiriană coboară Tigrul și obține o serie de succese în zona Golfului Persic. O contraofensivă elamită duce la ocuparea Babilonului, unde pentru 18 luni este instalat un principe elamit. În 689 î.e.n. **S.** reușește să recucerească, după 9 luni de asediu, Babilonul, distrugînd din temelii orașul și templele (Marduk era venerat ca divinitate și în Asiria), act considerat chiar de către asirieni ca un sacrilegiu ; pînă la sfîrșitul vieții lui **S.** Babilonul rămîne nelocuit. Într-o amplă campanie ideologico-teologică **S.** explică poporului necesitatea distrugerii Babilonului, acțiune „în concordanță cu voința majorității divinităților". **S.** se lansează cu o tenacitate impresionantă în proiecte spectaculoase — apeductul pentru Ninive și noul palat regal din reședința de la Ninive numărîndu-se printre realizările marcante ale suveranului. **S.** moare asasinat în templul zeului Ninurta din capitală de către doi dintre fiii săi, în războiul civil declanșat la moartea sa ieșind victorios Așarhaddon (681—669 î.e.n.).

SEPTIMIU SEVER/LUCIUS SEPTIMIUS SEVERUS (146—211), împărat roman (193—211). Născut la Leptis Magna (în Africa), într-o familie de rang ecvestru, probabil de origine punică, urmează studii juridice la Roma, este admis în senat de Marcus Aurelius și cunoaște o strălucită carieră militar-administrativă. Este guvernator al prov. Africa (173—174), al Galliei Lugdunensis (185—189), proconsul al Siciliei (189/190), consul sufect (190), apoi guvernator al Pannoniei Superior (191—193). La 9 aprilie 193 este proclamat împărat la Carnuntum de către legiunile de la Dunăre, la vestea asasinării lui † Pertinax și a alegerii lui Didius Iulianus. Raliindu-și legiunile de la Rin, **S.** pătrunde în Italia și, după moartea lui Didius Iulianus, este recunoscut de senatul din Roma (iunie 193). În vederea confruntării cu C. Pescennius Niger, proclamat împărat în aprilie 193 de legiunile din Orient (Siria), **S.** îl recunoaște pe D. Clodius Albinus, guvernatorul Britanniei, cezar și coregent. Personalitate energică, ambițioasă, excelent militar (cel mai activ împărat după Traian), jurist și administrator iscusit, **S.** reușește, în decurs de 4 ani, să elimine toți candidații la tron și să instaureze un regim riguros autoritar, avînd ca principal sprijin armata și aparatul birocratic imperial. Pescennius Niger este înfrînt în bătăliile de la Cizic (193), Niceea și Issos (194), iar Clodius Albinus, care se proclamă în 195 august, în cea de la Lugdunum (197). **S.**, căsătorit în 185 cu siriana Iulia Domna, pune bazele dinastiei Severilor (193—235), prin ridicarea în 198 și 209 a celor doi fii ai săi, † Caracalla și Geta, la rangul de *augusti*. În timpul său, autoritatea imperială este întărită, atribuțiile senatului sînt drastic limitate, accesul reprezentanților ordinului ecvestru spre cele mai înalte posturi ale aparatului administrativ este favorizat în dauna aristocrației senatoriale, sever pedepsită și pentru simpatiile ei fățișe față de Clodius Albinus. Prin politica sa, **S.** poate fi considerat „primul împărat soldat", măsurile pe care le-a inițiat anunțînd monarhia militară a sec. 3. Prov. orientale și africane se bucură de atenția deosebită a membrilor dinastiei. Dacia și Moesia cunosc și ele o remarcabilă înflorire economică și edilitară. În această epocă, Roma beneficiază de un generos program edilitar ; în 203 este inaugurat aici cunoscutul arc de triumf al împăratului. Pe plan extern, **S.** reia politica ofensivă împotriva Regatului Part care îi acordase sprijin lui Pescennius Niger, cucerește Seleucia, Babilonul, Ctesifonul, transformînd Mesopotamia în prov. romană (197—199) ; Osroëne și Adiabene sînt și ele supuse între 208—211. În N Britanniei **S.** luptă împotriva triburilor caledonilor și maeateilor, reconsolidînd Valul lui Hadrian. Moare la Eboracum (astăzi York) la 4 februarie 211.

SERTORIU/QUINTUS SERTORIUS (123—72 î.e.n.), om politic și general roman. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din orașul sabin Nursia, **S.** se remarcă în bătăliile de la Arausio (105) și Vercellae (102), luptă în calitate de tribun militar în Spania (97—93), apoi în Războiul aliaților (91—88), raliindu-se în 87 taberei lui † Marius. Desemnat în 83 pretor al Hispaniei Citerior, dar izgonit doi ani mai tîrziu de forțele optimate, se refugiază în Mauretania. În 80 dă curs chemării triburilor lusitane răsculate împotriva Romei, devenind în următorii ani conducătorul unui regat independent de Roma, instaurat în N Peninsulei Iberice, opus lui L. Cornelius † Sulla. General talentat, om politic lucid și ponderat, **S.** se străduiește să-și extindă autoritatea în întreaga Spanie, înfrînge armatele celor doi guvernatori, Q. Caecilius Metellus și M. Domitius Calvinus, repurtează o serie de victorii (la Lauro, astăzi Suero) asupra lui Cn. Pompeius, sosit în 76 în Spania, și încearcă să stabilească relații cu Mitradate VI Eupator, regele Pontului. Constrîns din 75 să se rezume tot mai mult la operații defensive, este asasinat în 72 de unul dintre locotenenții săi, M. Perperna, ultimele flăcări ale răscoalei fiind înăbușite de Pompei în 71.

SESOSTRIS I, faraon al Regatului Mijlociu din dinastia 12 (1962—1928 î.e.n.). Fiu al lui Amenemhet I (1991—1962 î.e.n.), care îl asociază la domnie în 1972 î.e.n., **S.** devine pentru 10 ani coregent, răstimp în care conduce o serie de expediții militare în Libia și Nubia. În timp ce se afla în fruntea unei armate care opera împotriva triburilor libiene, Amenemhet I este asasinat în reședința regală de la Itj-towy, în urma unei conspirații de palat. În *Învățăturile lui Amenemhet*, o pseudobiografie a faraonului alcătuită din dispoziția lui **S.**, ca și în *Povestea lui Sinuhe*, se relatează despre fulgerătoarea revenire a lui **S.** în capitală, care ocupă tronul preîntîmpinînd eventualele tulburări dinastice. În timpul lungii sale domnii, **S.**, personalitate de mare energie, abilitate și clarviziune, consolidează autoritatea și prestigiul faraonului, inițiind o politică programatic expansionistă, necunoscută pînă atunci în analele egiptene. Într-o campanie din anul 18 de domnie, **S.** desăvîrșește cucerirea Nubiei inferioare și extinde controlul egiptean asupra reg. dintre cataracta a doua și a treia a Nilului ; cu această ocazie, este menționat pentru prima dată în izvoarele egiptene numele de „Țara Kuș". Expediții punitive sînt întreprinse împotriva triburilor libiene tjemehu și tjehenu de la V de Nil, fortificațiile din E Deltei sînt întărite ● Egiptul poartă acum un înfloritor comerț cu Palestina, Fenicia, Siria, autoritatea monarhului din Teba începînd să fie respectată și temută în orașele siriene și feniciene, care se grăbesc să trimită daruri la curte. Influențe și idei din lumea exterioară pătrund mai adînc ca pînă acum în societatea egipteană. Despre întinsa activitate din construcții vorbește numele lui **S.** descoperit pe monumente din 25 de localități înșirate de la prima cataractă a Nilului pînă în N Deltei ; vechi lăcașe de cult sînt renovate, extinse, înfrumusețate, altele noi sînt zidite din temelii. În ultimii ani de domnie **S.** și-l asociază în calitate de coregent pe fiul său Amenemhet II (1928—1895 î.e.n.).

SESOSTRIS III/KHAKAURE, al 5-lea faraon al dinastiei 12 (1878—1842 î.e.n.). Fiu al lui Sesostris II, asociat de acesta în ultimii ani la domnie, **S.** se impune prin energia neobosită, talentul organizatoric și militar ca reprezentantul cel mai strălucit al Regatului Mijlociu, unul dintre cei mai admirați ai întregii istorii egiptene. Pe plan intern, o reformă administrativă radicală, vizînd înlocuirea familiilor nobiliare tradiționale de la conducerea nomelor prin funcționari regali, consolidează autoritatea centrală ; seria luxoaselor monumente funerare provinciale se încheie acum și nu se

mai pomenește nimic în documentele vremii despre „marile căpetenii" ale nomelor și fastuoaselor lor curți locale. Cele trei mari prov. — Egiptul de Sus, Egiptul Mijlociu, Egiptul de Jos — sînt administrate direct din capitală, fixată acum la Itj-towy, de către trei departamente subordonate vizirului. Paralel cu estomparea rolului aristocrației provinciale se înregistrează o afirmare a păturilor mijlocii în viața socială a regatului • Principala direcție a efortului ofensiv egiptean din timpul domniei lui **S.** este Nubia. În anul 8 de domnie, prin canalul săpat din ordinul faraonului la Aswan, în reg. primei cataracte a Nilului, trec navele militare comandate de însuși **S.** în prima dintre cele 4 mari campanii împotriva Nubiei; expedițiile următoare din anii 10, 16 și 19 de domnie duc la încorporarea în statul egiptean a ținuturilor dintre prima și a doua cataractă a fluviului. În apropierea cataractei a doua, între Semna și Buhen, 8 puternice forturi zidite (sau refăcute) acum asigură cu garnizoanele lor permanente frontiera sudică a statului. Expediția din Palestina, condusă de **S.** pînă în reg. orașului Sekmen (identificat ipotetic cu biblicul Sichem, azi Tell Balata de lîngă Nablus), consolidează ca niciodată pînă acum prestigiul egiptean în Asia Occidentală. Nici un faraon pînă la **S.** nu a fost glorificat ca el, memoria populară păstrînd amintirea unui singur suveran, erou de legendă, ale cărui isprăvi vor fi amplificate de-a lungul secolelor pînă în antic. greco-latină. Epoca de prosperitate și echilibru intern, prelungită și sub urmașii lui **S.**, creează condițiile înfloririi literaturii și artelor. Arta de-a scrie și de a citi este onorată în mod particular; acum ia naștere o pleiadă de opere clasice ale literaturii egiptene. Monumentele înălțate în această epocă se apropie, spre deosebire de creațiile Regatului Vechi, mai mult de dimensiunile umane, sculptura surprinde prin individualizarea personajelor, prin spiritualitatea și umanismul portretelor. Îi succede la tron fiul său Amenemhet III (1842—1798 î.e.n.).

SEVER ALEXANDRU/SEVERUS ALEXANDER MARCUS AURELIUS (c. 208—235), împărat roman (222—235). Nepot al lui Caracalla, Gessius Bassianus Alexianus, originar din Arca Caesarea (Fenicia), este proclamat împărat la vîrsta de 13 ani de pretorienii din Roma, după asasinarea vărului său Elagabal, sub numele de **S.A.** Autoritatea reală este exercitată de Iulia Mamaea (mama sa), sprijinită de juriștii Ulpianus și Modestinus. În timpul domniei lui **S.A.** autocratismul și excentritățile predecesorului său sînt eliminate și se restabilesc bunele raporturi cu senatul, al cărui prestigiu este sporit. Relațiile cu armata și garda pretoriană devin însă încordate. **S.A.** inițiază în anii 231—233 o contraofensivă romană în Orient pentru a stăvili invazia sasanidă la V de Eufrat. În timpul pregătirilor unui război împotriva alamanilor la granița renană, **S.A.** și Iulia Mamaea sînt uciși la Mogontiacum (Mainz) de soldați, care-l proclamă împărat pe † Maximin Tracul. Cu el ia sfîrșit dinastia Severilor (193—235).

SIMA QIAN/SSU MA SIEN (c. 145—c. 87 î.e.n.), cel mai de seamă istoric chinez al lumii antice. Născut la Longmen (actuala prov. Shaanxi), **S.** și-a urmat tatăl — Sima Tan — în capitala imp. — Changan — unde acesta a ocupat funcția de mare istoric al curții. Ca slujitor al palatului, **S.** a călătorit în suita imperială în întreaga Chină, adunînd în acest răstimp, cu o exemplară scrupulozitate, materiale pentru istoria pe care o proiectase. În 107 î.e.n., la vîrsta de 38 de ani, i-a succedat tatălui în funcția de mare istoric al curții imperiale, post care i-a deschis accesul la arhivele și bibliotecile Imp. Han de Vest. La 42 de ani începe redactarea operei sale, la care va lucra cu abnegație 12 ani. Îndrăznind, în anul 97 î.e.n., să ia în fața împăratului † Wu Di apărarea generalului Li Ling, care fusese înfrînt de huni (xiongnu) și se predase dușmanului, **S.** a fost pedepsit „pentru ofensa adusă suveranului" cu întemnițarea și castrarea. După un an de carceră, timp în care și-a continuat redactarea operei, a fost iertat și numit secretar la palatul imperial, funcție deținută în general de eunuci. Zguduit de drama trăită, **S.** lucrează neabătut la istoria sa pe care o încheie în anul 91 • *Shi ji (Însemnările istoricului)* sînt considerate astăzi cea mai importantă și strălucită creație a istoriografiei chineze și totodată principalul izvor pentru cunoașterea istoriei antice a Chinei pînă în sec. 1 î.e.n. Lucrarea este alcătuită din 5 mari părți, însumînd 130 de capitole cu peste 1/2 milion de cuvinte și îmbrățișează întreaga istorie a Chinei de la începuturile mitice pînă în vremea autorului. Prima parte (*Douăsprezece anale fundamentale*) prezintă domniile a 12 suverani cu un rol cardinal în istorie, începînd cu legendarul Împărat Galben și sfîrșind cu împăratul Wu Di, contemporan cu **S.** Evenimente istorice care nu au putut fi grupate sub un an precis alcătuiesc substanța celor *Zece Tabele*. Evoluția ceremonialului, a sacrificiilor sacerdotale, a legilor, a științei calendarului și astronomiei, a muzicii sau descrierea măsurilor și greutăților de-a lungul timpului pe terit. chinez formează subiectul celor *Opt Tratate*. Cele *Treizeci de case ereditare* evocă istoria acelor nobili prinți sau generali care au jucat un rol de seamă în istoria, deja milenară la acea vreme, a Imp. Chinez. Cele *Șaptezeci de vieți* includ biografii de personalități din diferite epoci și clase sociale, relatări asupra populațiilor minoritare din China, cît și despre țări străine cu care aceasta se afla în contact sau întreținea numai relații. **S.** realizează astfel prima sinteză completă și complexă în același timp a istoriei Chinei, prezentată pe planuri multiple și din unghiuri diferite • Asemenea lui Tucidide, **S.** are conștiința profundă a menirii istoricului de a reda trecutul pe baza documentelor, de a analiza cu luciditate și obiectivitate versiunile contradictorii și de a sluji întotdeauna adevărul. Demascînd intrigile, slugărnicia, cruzimea și viciile nobilimii, **S.** și-a atras ura contemporanilor de la curte care i-au calificat opera drept „o carte calomnioasă". Interesul său nu se limitează la sfera politicului, viața economică, relațiile sociale, știința și cultura găsindu-și un loc privilegiat în lucrare. Portretele unor cărturari, negustori sau țărani, ocupă adesea un spațiu egal cu cel consacrat nobililor, prinți sau războinici. Inegalabil stilist, **S.** a realizat o operă vie în care viața pulsează în fiecare scenă reconstituită, o adevărată capodoperă a literaturii chineze. Creația sa a devenit un model al istoriilor dinastice realizate în sec. următoare. Admirate și apreciate neîntrerupt pînă în zilele noastre, lucrările sale au servit ca sursă de inspirație pentru nenumărate creații literare: romane cavalerești din timpul dinastiei Ming, precum *Romanul statelor combatante* sau *Romanul dinastiei Han Timpurii*, piese dramatice din timpul dinastiilor Yuan și Ming, ca și proze ale unor scriitori ai sec. 20, precum Go-Mo-Jo.

SHAPUR † **ŞAPUR**

SHI HUANG DI † **QIN SHI HUANG DI**

SIMONIDE/SIMONIDES/din CHEOS (c. 556—c. 468 î.e.n.), poet liric grec. Cel mai important poet al epocii, alături de Pindar, primul care a trăit exclusiv din creația sa, motiv pentru care a și călătorit mult în întreaga lume elenă. Chemat de tiranul Hipparchos la Atena, rivalizează aici cu Iasos din Hermione și Anacreon, pleacă în 514 în Tesalia la Cranon, petrece epoca războaielor medice în metropola Atticii (apropiat de Temistocle, Pausanias, Herodot) și devine în 476 sfetnic al tiranului Siracuzei, Hieron I. În Sicilia (unde și moare), **S.** este însoțit de nepotul său Bachilide, aflîndu-se în conflict cu Pindar. Opera lui (din care s-au păstrat c. 200 de fragmente) cuprinde aproape toate speciile creației lirice corale și monodice — *ditirambi, epinicii, enkomii, threnosuri, peani*, epigrame, poeme elegiace ș.a. Pornind de la imnele cultice, **S.** este creatorul unor forme distincte de odă — închinată învin-

gătorilor jocurilor sportive *(epinikion)*, de laudă *(enkomion)* și al celei funerare *(threnos)*; cu ditirambii săi a repurtat nu mai puțin de 56 victorii în concursurile publice. Proslăvind eroii care și-au dat viața în războaiele medice, **S.** a devenit un adevărat poet panelenic (celebra epigramă funerară în cinstea spartanilor căzuți la Thermopyle). Pertinența și îndrăzneala cugetărilor sale, rămase celebre, poartă pecetea raționalismului ionian. A exercitat o puternică influență în sec. 5 î.e.n.

SITALCE/SITALCES (?—424 î.e.n.), rege trac (431—424 î.e.n.). **S.** ocupă tronul la moartea tatălui său Teres. În vremea lui, Regatul tracilor odriși atinge apogeul puterii, întinzîndu-se de la Marea Egee la Dunăre și de la Marea Neagră la fluviul Strymon, fiind cel mai întins stat teritorial al Peninsulei Balcanice. După ce încheie în 430 o alianță cu Atena, **S.** intervine de partea acesteia în Războiul peloponesiac; el întreprinde o campanie în Peninsula Calcidică, apoi în Macedonia, unde încearcă, fără succes însă, să-l înlăture pe regele Perdiccas II. La sfatul nepotului său Seuthes, **S.** încheie apoi un tratat de pace cu Macedonia vecină. Moare într-o luptă împotriva tribalilor.

SOCRATE/SOKRATES (469—399 î.e.n.), filozof grec. Născut la Atena, este fiul lui Sofronicos — sculptor sau cioplitor în piatră, meserie pe care **S.** și-o însușește și o practică o vreme în tinerețe. Și-a făcut serviciul militar ca hoplit. A primit o educație aleasă într-o epocă de puternică efervescență culturală (dominată în literatură de cei trei mari tragici — Eschil, Sofocle, Euripide —, în filozofie de Parmenide și Zenon). Atras puternic spre investigarea naturii, în maniera fizicienilor epocii anterioare, **S.** nu e cunoscut decît din relatări, sursele principale fiind Platon, care-l face personajul dialogurilor sale, Xenofon și Aristotel. Aristofan, în *Norii*, îl ironizează prezentîndu-l ca pe un sofist. Constituind prin comportarea sa independentă, considerată bizară, o enigmă pentru atenieni, care l-au acuzat că ar fi creat noi divinități și ar fi corupător al tineretului, **S.** a fost condamnat la moarte prin otrăvire. Preocupat de educația morală, **S.** și-a închinat viața pregătirii tineretului pentru activitatea socială, folosind arta orală a dialogului, în care a rămas neîntrecut. Consultat de unul din discipolii filozofului, oracolul din Delfi îl desemnează pe **S.** drept cel mai înțelept om. Văzînd în asta semnul unei misiuni divine, **S.** inițiază o cercetare speculativă, angajînd dialoguri cu oameni de toate condițiile sociale și vîrstele; concluzia desprinsă este că, deși toți sînt convinși că știu ceva, în realitate nu știu nimic. Gîndirea socratică gravitează în jurul cunoașterii de sine — *Gnothi se auton* — *cunoaște-te pe tine însuți* constituind leit-motivul întregii activități. Esențială pentru om este capacitatea sa de a intra în relație de dialog, **S.** punînd pe primul plan sufletul care gîndește și vorbește, iar nu corpul. El este inițiatorul unui nou tip de filozofie și creatorul unei metode adecvate de investigare, aceea a observației și cunoașterii interioare (maieutica). Susținînd că sufletul aspiră spre un bine ce se relevă din el însuși, **S.** combate pe cei care se consacră valorilor exterioare, complăcîndu-se în superficialitate. În centrul gîndirii sale **S.** pune astfel îndemnul la exercițiul reflecției, al discernămîntului rațional. Deși nu disprețuiește religia tradițională, **S.** nu apelează, în opera sa, la divinitate, celebrul „demon al lui Socrate" nefiind decît o voce interioară menită să inspire sufletului curaj în împrejurări grele. Propagîndu-și ideile pe cale exclusiv orală (era potrivnic culturii livrești), a atras în jurul său un mare număr de discipoli, care însă n-au devenit filozofi de renume. Foarte diferiți ca structură, ei au preluat și abordat aspectele particulare ale teoriei dascălului lor, întemeind așa-numitele școli socratice, ce au cunoscut o largă răspîndire în epoca elenistică — școala cirenaică (Aristip din Cirene). Prin Platon, Aristotel și neoplatonism, doctrina socratică va domina însă peste veacuri tradiția filozofică universală, Montaigne, Descartes, Hegel, Kirkegaard resimțindu-i influența.

SOFOCLE/SOPHOKLES (496—405 î.e.n.), poet tragic grec. Născut la Colonos, a îmbrățișat cariera politică la Atena, îndeplinind o serie de funcții publice și religioase (prim trezorier în 443, membru al colegiului de strategi, strateg în 427). Datele biografice, destul de sumare, ni-l prezintă conducînd corul de efebi ce sărbătoreau victoria de la Salamina (480). Contemporan al lui Pericle, **S.** s-a remarcat ca autorul dramatic cel mai popular, cîștigînd 24 de victorii la concursurile dramatice. În permanentă rivalitate cu Eschil, pe care l-a învins pentru prima dată în 468, după moartea acestuia a dominat scena, neobținînd niciodată premiul III. Autor prolific, **S.** a scris peste 120 de piese, din care ne-au parvenit doar 7 tragedii ce poartă, în marea majoritate, numele eroului principal: *Antigona* — „modelul perfect al tragediei" (Hegel) —, *Aiax*, *Electra*, *Oidipos tyrannos (Oedip rege)*, *Trachiniai (Trahinienele)*, *Filoctet*, *Oidipos epi Kolono (Oedip la Colonos)* și o dramă satirică: *Ichneutai (Copoii)*. Dacă Eschil este considerat creatorul tragediei, **S.** reprezintă în sec. 5 apogeul genului tragic. Modificînd structura — numărul actorilor ajunge la 3 —, **S.** eliberează tragedia de obsesia trilogiei, inventînd totodată eroul în care viziunea cea mai întunecată a destinului uman coexistă alături de încrederea în om și exaltarea măreției sale. Atras de teme cu valoare universală, **S.** și-a ales drept eroi figuri umane hărăzite unui destin excepțional. Intransigenți, opunîndu-se cu înverșunare oricărui compromis, aceștia sînt angajați în conflicte violente de ordin moral și, alegînd moartea, sînt condamnați la o soartă pe care n-o merită. Prin piesele lui **S.** asistăm astfel la un proces de conștientizare a personajelor. Punînd în centrul operelor sale neliniștea și angoasa umană, **S.** apare în același timp ca pesimist, considerînd lumea zeilor ca un domeniu al imuabilului și absolutului. Teatrul lui **S.** a generat, de-a lungul veacurilor, o vastă exegeză din care se desprinde ca dominantă ideea angajării totale a eroilor. Stilul strălucește prin simplitatea expresiei și prin concentrarea dramatică. Diminuînd rolul corului, căruia îi revin atribuții lirice, **S.** este considerat de Aristotel inventatorul scenografiei. Teatrul lui **S.** a avut o îndelungată posteritate literară, motive ale creației sale fiind reluate de numeroși dramaturgi de prestigiu.

SOLOMON, suveran al Regatului Israel (965—928 î.e.n.). Fiul lui David și al Betsebei, **S.** este coregent în ultimii doi ani de domnie ai tatălui său. Ajuns la putere, **S.** îi înlătură prin violență pe toți rivalii reali, potențiali sau imaginari. Unitatea întinsului regat, devenit cea mai importantă forță economică și politică în spațiul dintre Egipt și Mesopotamia, este menținută de **S.** printr-o atentă politică defensivă și un abil joc diplomatic. Hotarele sînt consolidate prin ridicarea unor inexpugnabile cetăți (Megiddo, Geser) și prin organizarea unor puternice unități de care de luptă ca forțe de intervenție rapidă. Căsătorii diplomatice sînt încheiate de **S.** cu prințese moabite, edomite, sidoniene și neohitite; fiica unui faraon al Egiptului din dinastia 21 intră în rîndul soțiilor din haremul lui **S.** Controlînd principalele drumuri comerciale dintre Egipt, Anatolia, Arabia și Mesopotamia, **S.** întreține relații strînse cu puternicul rege al Tirului † Hiram I, cu al cărui sprijin organizează expediții comerciale pe calea mării spre țărmurile Arabiei și Africii Orientale (în enigmatica țară Ofir). **S.** continuă procesul de centralizare a statului inițiat de David: crearea a 12 districte fiscale, deosebite de structurile tribale anterioare. Domnia lui **S.**, „veacul de aur al Regatului Israel", reprezintă o epocă

de remarcabilă înflorire economică și culturală. În capitală, Ierusalim, este construit fastuosul complex arhitectural cuprinzînd Templul, simbolul religiei israelite, și Palatul regal. Rebeliuni interne declanșate de fiscalitatea excesivă, precum cea condusă de Ieroboam din tribul Efraim, ca și răscoale ale populațiilor supuse (Edom) sînt înăbușite fără mari eforturi. O excepție o constituie emanciparea de sub autoritatea israelită a statului arameic al Damascului. La moartea lui **S.**, în urma disensiunilor etnice și politice dintre triburile din N și S, are loc scindarea unității statale ; în urma respingerii de către Roboam, fiul și succesorul lui **S.**, a revendicărilor lor, triburile nordice îl încoronează rege pe Ieroboam. Astfel iau naștere două state vecine și rivale — Iudeea în S și Israelul în N — antrenate în următoarele două sec. în frecvente lupte fratricide.

SOLON (c. 640—c. 560 î.e.n.), om de stat, legiuitor și poet atenian. Provenit dintr-o familie nobiliară sărăcită, **S.** a călătorit mult ca negustor (în elegiile sale apar imagini din Egipt și Cipru) ; tradiția, care l-a inclus printre cei 7 înțelepți ai antic., menționa întîlnirile sale cu faraonul Amasis și Cresus, regele Lidiei. S-a remarcat în războiul purtat de Atena împotriva Megarei (c. 600) cînd, prin elegiile sale, a îmbărbătat atenienii gata de capitulare. Într-o epocă de profundă criză social-politică, a fost ales de Areopag (594/593) arhonte cu drepturi excepționale și *diallektes* (arbitru) în vederea reformării statului. Personalitate de o excepțională pătrundere și luciditate („primul om de stat al Europei"). **S.** a realizat, prin reformele sale, un compromis între păturile sociale aflate în conflict, a limitat dreptul gentilic în favoarea proprietății private și a creat premisele democrației ateniene clasice. Primele lui măsuri preconizau abolirea datoriilor și anularea ipotecilor pe pămînturi *(seischatheia)*, interzicerea vînzării ca sclavi a datornicilor insolvabili, precum și răscumpărarea de către stat a atenienilor vînduți ca sclavi în străinătate. O amnistie generală a permis revenirea în cetate a tuturor exilaților. A limitat proprietatea funciară și a interzis exportul de produse agricole, cu excepția uleiului de măsline. Alte prevederi priveau introducerea unui sistem unitar de măsuri și greutăți la Atena, adoptarea sistemului euboic în locul celor beoțian și calcidian ; a bătut monede ateniene care, prin valoarea lor nominală superioară, au devenit egale celor corintice în comerțul internațional. Meșteșugurile și comerțul au fost constant încurajate, meseriașii străini stabiliți în Attica primind drept de cetățenie. În domeniul politic, a înlocuit privilegiul nașterii prin cel al proprietății ; întreaga populație a fost împărțită după venituri în 4 categorii — pentacosiomedimni, cavaleri, zeughiți și teți — fiecăreia revenindu-i atribuții concrete în apărarea cetății. Ca o contrapondere a Areopagului dominat de aristocrație, **S.** a creat Sfatul celor 400 (în care fiecare *phyle* trimitea cîte 100 de reprezentanți). Crearea unor tribunale *(heliaia)* în cadrul Adunării populare, ca organe de apel la hotărîrile Areopagului și arhonților, a întărit rolul poporului. Legislația lui, care s-a menținut pînă în sec. 4, a influențat și alte cetăți grecești, găsindu-și ecou și în *Legea celor 12 table* de la Roma. Din elegiile inspirate din activitatea sa politică — adevărate documente istorice, remarcabile prin sinceritatea expresiei — s-au păstrat 200 de versuri.

SORANOS/SORANUS/din EFES (c. 70—c. 130), medic grec. A studiat filozofia și medicina la Alexandria și a practicat medicina la Roma în vremea lui Traian și Hadrian. Autor a peste 20 de scrieri medicale, cel mai de seamă reprezentant al școlii medicale metodice, **S.** se impune, prin erudiție și originalitatea operei, ca unul dintre cei mai mari medici ai antic. Scrierea sa despre bolile

acute și cronice s-a păstrat în prelucrarea latină a lui Caelius Aurelianus ; *Gynaikeia*, 4 cărți, reprezintă unul dintre cele mai importante tratate antice de ginecologie, tradus și în limba latină.

SOSIGENE/SOSIGENES/ din ALEXANDRIA (sec. 1 î.e.n.), astronom și matematician grec. Chemat la Roma, a înlocuit, în anul 46 î.e.n., din inițiativa lui Caesar, vechiul calendar roman de 355 zile prin cel iulian de 365 zile, cu un an bisect la fiecare 4 ani. Calendarul iulian a rămas neschimbat în vigoare pînă la reforma papei Grigore XIII în 1582.

SPARTACUS (?—71 î.e.n.), conducătorul marii răscoale a sclavilor din Italia (73—71). Originar din Tracia, adus ca prizonier de război în Italia, **S.** evadează din școala de gladiatori din Capua împreună cu 70 de celți și traci, refugiindu-se pe muntele Vezuviu. După ce reușește să-și ralieze sclavii din împrejurimi, **S.** înfrînge trupele trimise împotriva sa, conduse de propretorul C. Claudius Glaber, apoi de pretorul P. Varinius. După aceste succese, răscoala se extinde în Campania și Lucania, rîndurile armatei lui **S.** sporind la 40 000, apoi la 60 000 de oameni. În 72 armatele celor doi consuli, C. Cornelius Lentulus și P. Gellius Poplicola, sînt înfrînte succesiv, **S.** înaintînd spre N, probabil cu intenția de a părăsi Peninsula Italică și a permite mozaicului etnic de sclavi întoarcerea în reg. de baștină. Dezbinarea din rîndul răsculaților duce la desprinderea, apoi înfrîngerea grupării conduse de celtul Crixus. Ajunși în N, după ce înving la Mutina armata proconsulului C. Cassius Longinus, răsculații își schimbă planul din motive rămase necunoscute, revin spre S și străbat, asemenea lui Hannibal, întreaga peninsulă pînă la Thurioi, înfrîngînd din nou, în Picenum, armatele celor doi consuli. Războiul ia o nouă turnură după preluarea comenzii de către M. Licinius † Crassus, care îl izolează pe **S.** în Bruttium. După ce încercarea lui **S.** de a traversa strîmtoarea Messina și a debarca în Sicilia eșuează din lipsa unei flote, armata răsculaților sparge încercuirea lui Crassus, dar în Lucania, în bătălia de pe rîul Silarius, este înfrîntă. 6 000 de sclavi sînt crucificați pe Via Appia, între Capua și Roma. Resturile armatei răsculaților sînt nimicite de Cn. Pompeius, revenit din Spania după victoria asupra lui Sertorius. Căzut în luptă, **S.** devine încă din antic. o figură legendară. Izvoarele antice îi subliniază talentul de general, capacitatea de organizator, forța și curajul său, cinstea și umanismul. Răscoala condusă de el rămîne în istorie cea mai importantă ridicare la luptă a celei mai dezmoștenite clase a antic.

STAȚIU/PUBLIUS PAPINIUS STATIUS (c. 40—c. 96), poet latin. Fiu al unui cunoscut retor și poet de rang ecvestru din Neapolis, care îl inițiază în arta poetică, beneficiar la Roma al favorurilor împăratului Domițian, **S.** se afirmă cu succes în poezie. *Silvae (Silvele)*, 32 de poezii (majoritatea în hexametri dactilici), grupate în 5 cărți, abordînd evenimente cotidiene, reliefează talentul de necontestat, precum și spontaneitatea și prospețimea artei sale ; ele au exercitat o puternică influență asupra poeziei sec. 4—5. Cele două epopei, *Tebaida* (12 cînturi), imitație din anii 78—90, după creația poetului grec Antimah din Colofon (sec. 4 î.e.n.), care reia motivul luptei celor 7 contra Tebei, și *Achileida* (consacrată vieții lui Ahile), neterminată, relevă, în ciuda eșecurilor construcției, un poet capabil în realizarea unor scene deopotrivă eroice ca și de emoționantă gingășie.

STILICON/FLAVIUS STILICHO (c. 365—408), general vandal în serviciul Romei. Fiul unui ofițer „barbar" din armata lui Valens, **S.** este remarcat de Teodosiu I, cu a cărui nepoată, Serena, se căsătorește (c. 384), devine în 391 *magister militum per Thracias*, apoi, în 394, comandant suprem al trupelor din Occident. Înainte de a muri, Teodosiu îi încredințează tutela fiului său, Honorius, devenit împărat al Imp. Roman de Apus ; acesta se va căsători cu fiicele

lui S., Maria și, apoi, Aelia Thermantia. Cel mai talentat general al vremii, S. va exercita între 395—408 puterea reală în Occident; cu o rară energie, el combate pe vizigoții conduși de Alaric I pătrunși în Italia (victoriile de la Polentia — 402 și Verona — 403), pe ostrogoții lui Radagaisus (victoria de la Faesulae — 406). S. cade victimă reacției antigermanice din imp., fiind asasinat la Ravenna din ordinul lui Honorius.

STRABON (c. 64/63 î.e.n. — 23/26 e.n.), geograf și istoric grec. Originar dintr-o familie ilustră din orașul Amaseia din Pont, S. studiază la Nyssa și Roma (unde aderă la stoicism), avînd ca profesori pe Aristodemos din Nyssa, Xenarchos și Tyrannion din Amisos; întreprinde apoi o serie de călătorii în Asia Mică, Grecia, Italia și Egipt, în timpul cărora strînge material pentru viitoarele lucrări. Din *Historika hypomnemata (Comentarii istorice*, 47 de cărți), elaborată între 27—7 î.e.n., o istorie universală a perioadei 146—27 î.e.n., care continuă opera lui Polibiu, nu ni s-au păstrat decît 19 fragmente. În schimb, *Geographika (Geografia)*, publicată după 14 e.n., în 17 cărți, este unica operă geografică a antic. care ne-a parvenit aproape în întregime. Lucrarea se deschide cu o istorie a disciplinei (cărțile 1 și 2) și continuă cu descrierea Europei (3—10), Asiei (11—16) și Africii (17). Printre autorii compilați, nu fără discernămînt critic, se numără Eratostene, Hipparchos, Artemidoros din Efes, Polibiu, Poseidonios ș.a. Adept, alături de Polibiu, al orientării chorografice în geografie (care optează pentru prezentarea enciclopedică a ținuturilor descrise), opusă celei matematice a lui Eratostene — preocupată de problemele cartografiei și ale măsurătorilor astronomice — S. include, pe lîngă datele strict geografice, și prețioase informații de ordin istoric, cultural, mitologic, care conferă originalitate lucrării (între altele, prima descriere a Germaniei și Britanniei). Opera sa, valoroasă în primul rînd prin ținuta științifică, dar și prin capacitatea de sinteză a diferitelor științe, s-a bucurat de o largă răspîndire și notorietate în antic. tîrzie și în epoca bizantină, rămînînd cel mai bogat izvor geografic al antic. Document prețios pentru istoria Daciei, ale cărei granițe sînt pentru prima dată descrise aici.

SUETONIU/CAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS (c. 70—c. 140), scriitor latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Hippo Regius (Numidia), primește o solidă educație în domeniul retoricii, practică avocatura la Roma și, grație sprijinului prietenului său Pliniu cel Tînăr, este admis ca funcționar imperial în cancelaria lui Traian; ocupă funcțiile accesibile rangului ecvestru de *a studiis*, *a bibliothecis* (după anul 114), iar din 118, sub Hadrian, pe cea de *ab epistulis* (secretar al cancelariei imperiale). Împreună cu protectorul său, C. Septicius Clarus, prefectul orașului Roma, este înlăturat din funcție în 121, dedicîndu-se în continuare carierei didactice și scrisului. Principala sa operă, *De vita Caesarum*, culegere de 12 biografii de împărați, începînd cu Caesar și sfîrșind cu Domițian (în 8 cărți) redactată în jurul anului 120, s-a păstrat integral. Fiecare biografie este abordată separat, urmărindu-se punctajul unei scheme comune. Fără a se constitui într-o istorie propriu-zisă (personalitățile tratate îl interesează pe S. în primul rînd ca oameni și mai puțin ca șefi de stat), biografiile denotă capacitatea autorului în acest domeniu: imparțialitate, cercetare detaliată, bogăția informației — adesea sînt incluse documente de arhivă în forma originară. Preferința pentru detaliul psihologic, redactarea clară, precisă, fără înflorituri retorice, au făcut din *Viețile Cezarilor* mai degrabă un document cultural-istoric decît operă istoriografică. Creația sa a influențat sensibil evoluția genului biografic în antic. tîrzie (Marius Maximus i-a continuat opera, *Historia Augusta* o citează frecvent, Aurelius Victor, Eutropius și Orosius o

folosesc) și ev. med., fiind însă sever judecată de istoriografia sec. 19 și din prima jumătate a sec. 20; studii recente tind a-l reabilita pe S. ca biograf și istoric. *De viris illustribus (Despre bărbații de seamă)*, repertoriu, în 5 cărți, de biografii succinte și precise de poeți, oratori, istorici, filozofi, gramatici celebri, păstrat fragmentar, oferă totuși prețioase date despre viețile unor autori despre care nu avem nici o altă informație. Lexiconul bizantin *Suda* menționează alte 9 lucrări ale lui S., despre care nu posedăm însă informații suplimentare. A scris deopotrivă în greacă și latină.

SULLA LUCIUS CORNELIUS (138—78 î.e.n.), om politic și general roman. Reprezentant al unei familii patriciene sărăcite, S. devine în 107 *quaestor*, însoțindu-l pe C. Marius în Africa în Războiul iugurthin, unde în 105 îl capturează pe regele numid și se îmbogățește. Legat al lui Marius în Gallia (104)), tribun militar (103), comandă în bătălia de la Vercellae (101) centrul armatei romane, revendicînd gloria victoriei asupra cimbrilor. *Praetor* (97), *propraetor* în Cilicia (96), S. se distinge din nou în timpul Războiului aliaților, dobîndind în (88) consulatul, grație sprijinului acordat de aristocrația senatorială, îndeosebi al familiei Metellilor, cu care se înrudise. Se autointitula *Felix (Norocosul)*. În 88 senatul îi încredințează conducerea forțelor romane din Răsărit în războiul împotriva lui Mitradate VI, regele Pontului; cînd tribunul plebei, P. Sulpicius Rufus, îi retrage comanda, încredințîndu-i-o lui C. Marius, S., refugiat la Nola, în Campania, se îndreaptă împotriva Romei ocupînd-o prin forța armelor; pentru prima dată în istoria republicii Cetatea Eternă este cucerită de un general roman. Marius și partizanii săi, refugiați în Africa și Hispania, sînt decretați *hostes publici*. S. debarcă apoi în Grecia, raliată între timp cauzei lui Mitradate VI, cucerește la 1 martie 86 Atena și Pireul pe care le jefuiește cumplit, înfringe în bătăliile de la Cheroneea și Orchomenos forțele regelui Pontului, încheind cu acesta pacea de la Dardanos (85), care restabilea dominația romană în Asia. Întrucît în 87 popularii, în frunte cu Marius și Cinna, ocupaseră Roma și preluaseră puterea în Italia, S. debarcă în 83 cu armata sa la Brundisium și la capătul unui război civil de aproape doi ani, ocupă, sprijinit de optimați, în noiembrie 82, Roma. Represaliilor sălbatice declanșate de S. îi cad victimă peste 10 000 de persoane, printre care 40 de senatori, 1 600 cavaleri ș.a. S. instituie o dictatură personală, adoptînd pentru prima dată în istoria cetății titlul de dictator pe termen nelimitat. Reformele sale social-politice și constituționale vizează consolidarea puterii oligarhiei senatoriale și lichidarea bazelor puterii popularilor Prin *Leges Corneliae* numărul senatorilor sporește de la 300 la 600, atribuțiile senatului sînt extinse, numărul magistraților este mărit, tribunii plebei sînt excluși din *cursus honorum*, autoritatea lor fiind sensibil diminuată S. își bazează puterea pe forța celor 10 000 de sclavi eliberați și înrolați într-o gardă personală și pe cei 120 000 de veterani stabiliți în colonii militare în Campania și Etruria. În anul 79, S. renunță brusc la titlurile dobîndite și se retrage pe domeniul său din Campania, unde își redactează memoriile (*Comentarii*, 22 cărți), folosite mai tîrziu de Titus Livius, Apian și Plutarh. Moare în anul următor în vila sa de la Puteoli. Arogant, crud, dar comandant de oști capabil și om politic abil, S. a inaugurat o linie care va fi urmată de către reprezentanții primului, apoi ai celui de-al doilea triumvirat și se va încheia prin înlocuirea, sub Augustus, a sistemului republican prin cel monarhic.

SUPPILULIUMA I/SUPPILULIUMAS I, suveran hitit al Regatului Nou (1380—1346 î.e.n.). Fondator al Regatului Nou — epoca de apogeu a istoriei hitite — S. este personalitatea care domină timp de aproape 4 decenii scena politică a Orientului Apropiat.

Fiu al lui Tudhaliyas III, **S.** moștenește puterea într-un moment dificil. Triburile gasga din N invadaseră vechiul nucleu statal din Anatolia și ocupaseră orașul Nenașșa; cu puțin timp înainte cuceriseră și incendiaseră chiar Hattușaș, capitala țării. Forțe ale Regatului Arzawa (din SV Asiei Mici) năvăliseră în Țara de Jos și ocupaseră Tuwannuwa și Uda, în răsărit cele din Azzi-Hayașa luaseră cu asalt orașul Șamukha; principatele Arawanna, Ișuwa, Armatana se revoltaseră împotriva autorității hitite, terit. dependente din Asia Mică și Siria fuseseră pierdute. **S.** reconstruiește reședința regală, înconjoară orașul cu fortificații monumentale (păstrate în parte pînă astăzi) și începe operațiuni militare împotriva sălbaticelor triburi gasga în vederea consolidării hotarelor nordice ale statului, lupte ce vor continua timp de aproape 20 de ani. Măsuri radicale sînt luate în vederea consolidării autorității regale, administrația internă este reorganizată, în fruntea prov. fiind numiți reprezentanți ai familiei regale. Pe plan extern, **S.** începe prin a reimpune autoritatea hitită principatelor și regatelor vecine care se emancipaseră în ultimele decenii. Aceste măsuri preliminare pregătesc declanșarea conflictului cu puternicul vecin din SE, Regatul Mitanni din NV Mesopotamiei, care domina reg. de la *S* de Munții Taurus. Reluînd politica expansionistă tradițională a statului hitit spre S și SE, cu Siria drept principal obiectiv, ciocnirea cu statul mitanian devenea inevitabilă. După un raid mai mult explorator, respins de regele Tușratta din Mitanni, **S.** traversează cu forțe puternice Eufratul într-o zonă în care adversarul nu se aștepta; înfrînge toate rezistențele întîmpinate intrînd victorios în capitala Wassuganni. La scurt timp, regele Tușratta este asasinat iar fiul său Kurtiwaza, care-i succedase, este izgonit, refugiindu-se la curtea lui **S.** Din Mitanni **S.** își îndreaptă armatele spre Siria de Nord, reușind să impună orașelor-state din zonă suzeranitatea hitită. Micile regate Arziya și Karkemiș cad după un susținut asediu. Stăpîn al jumătății septentrionale a Siriei, la capătul a 6 ani de lupte, **S.** devine vecin al imp. asiatic egiptean cu care au loc acum primele ciocniri. Fiii săi Piyașilis și Telepinus sînt instalați ca viceregi la Karkemiș și Alep. Trupe hitite conduse de Piyașilis îl reinstalează la Wassuganni ca rege vasal pe Kurtiwaza (căsătorit cu o prințesă hitită). Supremația Regatului Mitanni este definitiv sfărîmată, el rămînînd să joace în următoarele decenii rolul unui stat tampon între Regatul Hitit și Asiria, care accede treptat la rangul de mare putere. Prestigiul de care se bucură **S.** este ilustrat de scrisoarea primită în 1352 î.e.n. de la Ankhesenamen, văduva faraonului Tutankhamon, în care-i cere să-i trimită ca soț pe unul dintre fiii săi. Prințul hitit Zannanzaș, plecat spre Egipt, este asasinat în drum de cercurile ostile de la curtea din Teba care nu doreau să vadă un hitit pe tronul lor. **S.** moare în timpul marii epidemii de ciumă răspîndită de trupele egiptene în Siria. Îi succede la domnie Arnuwandas II (c. 1346—c. 1345 î.e.n.), apoi alt fiu, Mursilis II (c. 1345—c. 1315 î.e.n.).

SYMMACHUS QUINTUS AURELIUS EUSEBIUS (c. 345—402), orator și om politic roman. Originar dintr-o veche familie senatorială din Roma, *pontifex maior*, proconsul al Africii (373/375), prefect al orașului Roma (384—385), consul (391), **S.** își menține poziția și prestigiul în senatul din Roma, în ciuda faptului că a sprijinit uzurpările lui Clemens Magnus Maximus și Flavius Eugenius. Cel mai renumit orator al epocii în Occident, el este principalul animator al cercului aristocrației senatoriale păgîne din Roma, care, la finele sec. 4, încerca să opună creștinismului reînvierea moștenirii culturale vechi romane; în cercul lui **S.** sînt îngrijite ediții din opera lui Titus Livius, Vergiliu ș.a. **S.** este autorul a 8 cuvîntări

în stilul panegiricelor și a c. 900 de scrisori, grupate și publicate de fiul său în 10 cărți, după modelul corespondenței lui Pliniu cel Tînăr.

SYPHAX (?—201 î.e.n.), rege al Numidiei. Principe al masaisilor — trib nomad din Numidia apuseană —, **S.** schimbă în mai multe rînduri tabăra în timpul celui de-al doilea Război punic (218—201). În 214—213 se află în conflict cu Cartagina, stabilind legături cu generalii romani P. Cornelius Scipio și Cn. Cornelius Scipio, care operau în Hispania. În 207—206 reușește să-și elimine temporar rivalul, † Masinissa, și să unească sub autoritatea sa cea mai mare parte a Numidiei. Căsătoria cu Sofonisbe (206), fiica generalului cartaginez Hasdrubal (fiul lui Giscon) îl determină să opteze în faza finală a Războiului punic pentru alianța cu Cartagina. După debarcarea lui P. Cornelius Scipio în Africa de Nord (204), luptă cu succes împotriva acestuia la Utica, dar în anul următor este înfrînt în bătălia de pe „Campi Magni", urmărit și capturat la Cirta de Masinissa și Laelius. Moare în Italia, unde fusese deportat din ordinul lui Scipio. Fiul său, Vermina, se află alături de Hannibal în bătălia de la Zama (202), dobîndind totuși, după încheierea păcii în 200 autoritatea asupra unui mic principat numid clientelar Romei.

Ș

ȘALMANASAR I, suveran asirian (1274—1244 î.e.n.) al Regatului Mijlociu. Ș. continuă politica expansionistă a celor doi mari predecesori — Așur-uballit I (1365—1329 î.e.n.) și Adad-nirari I (1307—1274 î.e.n.), care ridică Asiria în sec. 13 î.e.n. la rangul de mare putere a Orientului Mijlociu. Campanii victorioase sînt purtate în N împotriva triburilor hurite din reg. Lacurilor Van și Urmia, ținut cunoscut în izvoarele asiriene sub numele de Țările Nairi (viitorul Urartu), unde sînt cucerite, potrivit inscripțiilor lui Ș., 51 de orașe și este impus un tribut apăsător. În timpul domniei lui Ș. este tranșată definitiv în favoarea Asiriei rivalitatea cu statul vecin Mitanni, veche de mai multe sec. Șuttarna II, ultimul suveran mitanian, este înfrînt; 9 orașe, între care și capitala, și alte 180 de așezări sînt pustiite, în pofida ajutorului acordat mitanienilor de Regatul Hitit; transformat în prov. asiriană, Mitanni dispare pentru totdeauna ca entitate distinctă din istorie. Revolte izbucnite în Quitium și Lullume, reg. de la poalele Munților Zagros, sînt reprimate cu cruzime. Într-o inscripție Ș. se mîndrește cu faptul că ar fi orbit (de un ochi) un număr de 14 000 de dușmani capturați într-o expediție. Cruzimea campaniilor militare începe să se afirme la curtea asiriană ca o adevărată politică de stat, mijloc de propagandă și intimidare. Izvoarele istorice nu menționează nici un conflict cu Babilonia învecinată, recent inclusă în sfera de influență asiriană. La confluența Zabului Mare cu fluviul Tigru, Ș. începe construcția unei noi capitale Calah (Kalakh), actualul Nimrud (Iraq), care va rămîne reședința regală pînă la sfîrșitul existenței statului asirian. Îi succede la tron fiul său Tukulti-Ninurta I (1244—1207 î.e.n.).

ȘALMANASAR III, suveran asirian (859—824 î.e.n.) al Regatului Nou. Fiu și succesor al lui Așurnasirpal II (884—859 î.e.n.), Ș., crud și tenace, organizează în cei 35 de ani de domnie un număr de 34 de campanii de cucerire îndreptate cu precădere spre V și N. Cea mai mare parte a efortului militar vizează, încă din primul an de domnie, îngenunchierea Siriei; 19 expediții traversează Eufratul, pătrunzînd în această țară. Majoritatea principatelor arameice și neohitite din reg. Munților Taurus recunosc acum autoritatea asiriană. Dacă o primă ofensivă în Siria este stopată în marea bătălie de la Qarqar pe Oronte (853 î.e.n.) de către o coaliție a 12 regi în frunte cu suveranii Damascului, Hamatului și Israelului, Ș. reia înaintarea în anii 849, 848, 845, asediind în 841 Damascul și obținînd plata unui tribut de către Regatul Israel, apoi în 838 de către orașele-stat feniciene Tir, Sidon, Biblos. În perioada 839—834 î.e.n. impune autoritatea asiriană principatelor din reg. Ciliciei (SV Asiei Mici). Importante campanii sînt îndreptate după 856 î.e.n. împotriva Regatului Urartu, încheiate cu distrugerea orașului Arzașkun, reședința regală a suveranului Arame; campaniile ulterioare, conduse în anii 832—827 î.e.n. de către generalul Dayyan-Așur, nu mai pun în pericol autoritatea noului rege urartian Sardur I. Ș. este suveranul care organizează primele expediții împotriva triburilor mezilor din Iranul Occidental (843 și 835 î.e.n.). O intensă activitate de construcții este înregistrată la Ninive, apoi la Calah (Kalakh), cele două reședințe preferate ale lui Ș., precum și în noile centre provinciale. Efortul militar prelungit, războiul civil izbucnit între fiii săi, apoi succesiunea unor despoți fără perso-

nalitate, secătuiesc după moartea lui Ș. pentru o jumătate de sec. potențialul ofensiv asirian. Îi succede la tron fiul său Șamși-Adad V (824—811 î.e.n.).

ȘAMȘI-ADAD I, suveran asirian al Regatului Vechi (1813—1780 î.e.n.). Fiu al lui Ila-Kabkabu, un neînsemnat dinast amorit din vecinătatea Eufratului mijlociu, Ș., personalitate de o energie năvalnică, ocupă inițial fortăreața Ekallatum, de pe malul stîng al fluviului Tigru, apoi îl înlătură pe suveranul asirian legitim Erișam II, întemeind o nouă dinastie la Așur. În cei 33 de ani de domnie, Ș. se dovedește un strălucit comandant militar, un abil om politic și un excelent administrator, reușind să pună bazele unui imp. care cuprinde Mesopotamia Superioară pînă la hotarele Babiloniei, precum și Siria de N ● După moartea lui Iacdunlim (tatăl lui Zimrilim), Ș. anexează Regatul Mari, întreprinde expediții în apus pînă în Siria septentrională, atingînd în timpul unei campanii chiar litoralul Mării Mediterane, luptă cu succes împotriva orașului-stat Eșnunna și a triburilor din Munții Zagros. Ș. îl instalează pe fiul mai vîrstnic, Ișme-Dagan, ca guvernator în cetatea Ekallatum, iar pe fiul mezin, Iașmakh-Adad, în orașul Mari, corespondența suveranului asirian cu cei doi fii ai săi, păstrată în arhiva palatului din Mari, oferind importante informații asupra epocii. Ș. împarte imp. în districte conduse de cîte un guvernator și un funcționar superior, stabilește garnizoane permanente în orașele strategice, forjează o armată de peste 60 000 de oameni, construiește o nouă reședință în orașul Șubat-Enlil. După moartea sa, autoritatea fiului său Ișme-Dagan se limitează la nucleul Asiriei, iar la dispariția lui dinastia fondată de Ș. este alungată din Așur.

ȘAPUR I/ȘAPOR I/ȘAHPUR I, suveran al Imp. Sasanid (241—272). Fiu al întemeietorului dinastiei sasanide, Ș. este desemnat succesor și asociat la domnie de Ardașir I, preluînd spre sfîrșitul vieții acestuia exercitarea efectivă a puterii. Ș. continuă edificarea structurilor statale ale noului imp.; dinastiile locale care dețineau puterea ereditară în prov. Parției sînt înlocuite în cea mai mare parte cu reprezentanți ai noii familii domnitoare sau cu guvernatori direct responsabili față de suveran. Titlul de „Rege al Regilor Iranului și Neiranului", adoptat acum de Ș., va fi preluat de toți suveranii sasanizi, ce-i vor succede la tron ● Deși Imp. Sasanid este mai vast decît Regatul Part, centralizarea, coeziunea statală ca și eficiența administrației sînt net superioare celei Arsacide, ceea ce îl va transforma pentru 4 sec. în cel mai aprig și periculos rival al Romei, apoi al Bizanțului, în Orient. Ș. profită de grava criză în care se zbate Imp. Roman la jumătatea sec. 3 pentru a declanșa o ofensivă împotriva prov. asiatice ale acestuia, continuînd prin victorii spectaculoase politica inițiată de Ardașir I. După ce rezistă cu succes contraofensivei romane conduse de împăratul Gordian III în anii 243—244, Ș. încheie cu succesorul acestuia, Filip Arabul, o pace favorabilă Persiei sasanide (244). La reluarea ostilităților, Ș. ocupă în 252 Armenia și invadează din nou prov. orientale ale Romei, cucerind în 256 Antiohia, cel mai strălucit oraș imperial din Orient, ai cărui locuitori sînt deportați în Mesopotamia unde fondează o nouă urbe — Gondeșapur. În operațiunile militare, cavaleria grea, înzăuată, a lui Ș. se dovedește o armă redutabilă, adesea superioară legiunii romane. Zenitul gloriei militare a lui Ș. îl reprezintă înfrîngerea armatei romane comandate de împăratul Valerian la Edessa (259). Luat prizonier, Valerian va muri în captivitatea sasanidă — fapt fără precedent în istoria romană. Victoriile asupra împăraților Gordian III, Filip Arabul și Valerian vor constitui subiectul monumentalelor basoreliefuri în stîncă de la Naqs i Rustam, cunoscute și sub numele de „Res Gestae Divi Saporis". În

această epocă de completă eclipsă a puterii şi prestigiului roman în Asia, doar principele Palmyrei, Odenat, reuşeşte în perioada 260—267 să opună o rezistenţă eficientă raidurilor de pradă sasanide şi chiar să contraatace cu succes. Ş. tolerează cu simpatie activitatea reformatorului religios † Mani, creatorul maniheismului. Al doilea succesor al lui Ş., Bahram I (273—276), va da însă curs cererii preoţimii zoroastriste declanşînd persecuţia împotriva adepţilor lui Mani. Deportarea unui număr important de prizonieri capturaţi în raidurile din Asia Mică şi Siria va contribui la răspîndirea creştinismului în Imp. Sasanid, religie ce va deveni obiectul unor crunte persecuţii. Ş. iniţiază un grandios program de construcţii, înscriindu-şi numele şi pe acest plan printre cei mai de seamă reprezentanţi ai dinastiei sasanide.

ŞAPUR II, suveran sasanid (309—379). Minor la moartea tatălui său Hormizd II, Ş. domneşte sub regenţa mamei şi tutela marii nobilimi, dovedind după 338, data preluării efective a puterii, o remarcabilă energie şi independenţă. Ş. se dovedeşte nu numai un destoinic comandant de oşti, un abil politician, ci şi un rafinat om de cultură, un generos patron al ştiinţelor şi artelor. Aproape trei decenii ale domniei sale efective sînt ocupate de un război purtat împotriva Imp. Roman (337—363). În dorinţa de a relua politica ofensivă a înaintaşului său Şapur I (241—272), Ş. încalcă după moartea lui Constantin cel Mare pacea din 298, atacă Mesopotamia şi Siria, dar îndelungul război dezlănţuit acum are ca urmare măcinarea forţelor ambelor tabere fără a aduce un succes decisiv vreuneia dintre părţi. În 363 Ş. reuşeşte să respingă ofensiva împăratului Iulian Apostatul în Mesopotamia şi încheie în acelaşi an cu Iovian, succesorul acestuia, o „pace de 30 de ani", impunînd Romei să renunţe la stăpînirea celei mai mari părţi a Mesopotamiei şi la protectoratul asupra Armeniei. În 365 Ş. pătrunde în Armenia şi-l înlătură pe regele Tiranus, tranformînd aproape în întregime terit. acestei ţări în prov. sasanidă. La frontiera orientală Ş. este nevoit în anii 353—358 să respingă o ofensivă a hunilor chioniţi. După afirmarea creştinismului ca religie oficială în Imp. Roman în vremea lui Constantin cel Mare, în confruntarea cu Roma statul sasanid trece, după 337, sub Ş., la persecuţii aspre ale creştinilor, consideraţi acum potenţiali duşmani şi trădători, o adevărată coloană a 5-a care ameninţă securitatea ţării. Îi succede la tron fiul său Şapur III (383—388).

ŞAUŞATAR/ŞUŞTATAR, suveran al Regatului Mitanni din NV Mesopotamiei (c. 1480—c. 1450 î.e.n.). Succesor al lui Parsatatar, Ş. transformă regatul huriţilor din NV Mesopotamiei în principala putere militară a Asiei Anterioare, în luptă pentru hegemonie cu Egiptul faraonic condus de Tutmes III (1482—1450 î.e.n.). Ş. domină Regatul Hitit, cucereşte oraşul Aşur, transformînd Asiria într-un principat vasal, controlează Regatul Kizzuwadna (Cilicia de mai tîrziu), un tratat de vasalitate încheiat cu regele Şunaşşura păstrîndu-se pînă astăzi. Întinzîndu-se de la Munţii Taurus la Munţii Zagros, de la Amanus la Biqa, controlînd ferm Siria septentrională, Regatul Mitanni atinge în timpul domniei lui Ş. maxima expansiune teritorială şi strălucire. Îi succede la tron fiul său Artatama (c. 1450—c. 1420 î.e.n.).

ŞEŞONK I/ŞEŞONQ I/biblicul ŞIŞAC, faraonul fondator al dinastiei 22 libiană (947—925 î.e.n.). În timpul dinastiei 20 (1200—1085 î.e.n.) şi cu precădere în timpul domniei lui Ramses III (1198—1166 î.e.n.), reprezentanţi ai tribului libian mesueş sînt stabiliţi în colonii militare în Egiptul de Jos, fiind folosiţi ca mercenari în armata egipteană. Treptat, ei ajung să alcătuiască cele mai importante unităţi militare şi să monopolizeze posturile de comandă cheie, devenind o castă care va deţine timp de aproape două sec. conducerea Egiptului. Ş. fiul lui Nemrod, cantonat la

Bubastis, în Delta Nilului, deţinător al funcţiei de „mare căpetenie" a mercenarilor libieni, profită de decăderea autorităţii şi prestigiului ultimilor reprezentanţi ai dinastiei 21 din Tanis pentru a acapara, printr-o lovitură de stat sîngeroasă, puterea. El se proclamă faraon şi întemeiază o nouă dinastie. În încercarea de a-şi legitima puterea, Ş. îl căsătoreşte pe Osorkon, fiul şi moştenitorul său, cu Makare, o fiică a faraonului Psusennes II, şi impune la Teba, metropola religioasă a regatului, pe un alt fiu, Iuput, ca mare preot al cultului zeului Amon, cea mai înaltă funcţie sacerdotală a ţării. La Teba şi în noua reşedinţă regală din Bubastis, Ş. iniţiază un susţinut program de construcţii. Pe plan extern, reia politica tradiţională a Egiptului de control al Palestinei şi iniţiază după moartea lui Solomon o campanie militară în timpul căreia invadează Iudeea, cucereşte şi jefuieşte Ierusalimul, pustiind în continuare Israelul pînă în reg. oraşului Megiddo. Prestigiul Egiptului recîştigă temporar poziţii în Palestina şi Fenicia.

ŞULGI, suveran sumerian (2094—2047 î.e.n.) aparţinînd celei de-a 3-a dinastii din Ur. Fiu şi succesor al lui Ur-Nammu (fondatorul Imp. Sumerian), Ş. supune Mesopotamia septentrională şi adoptă titulatura de „Rege al celor patru părţi ale lumii", fiind totodată primul suveran sumerian care se bucură de onoruri divine din timpul vieţii. Campaniile militare iniţiate începînd cu cel de-al 24-lea an de domnie sînt, majoritatea, îndreptate spre N şi E, printre cei mai aprigi adversari numărîndu-se guţii şi alte triburi de păstori nomazi din ţinuturile muntoase de la răsărit de fluviul Tigru. Asiria şi Elamul recunosc acum necondiţionat suzeranitatea sumeriană. Împotriva triburilor nomade ale amoriţilor care îşi fac apariţia la hotarele apusene, Ş. înalţă cele dintîi fortificaţii. În N se înregistrează acum pătrunderea primelor elemente ale huriţilor • O reformă administrativ-fiscală realizată în al 21-lea an de domnie impune o evidenţă birocratică riguroasă, reflectată în numărul sporit al tăbliţelor de lut folosite după această dată la Ur şi în alte centre din Mesopotamia. Lunga domnie a lui Ş. (43 de ani), epocă de remarcabilă înflorire economică, reprezintă apogeul dominaţiei politice şi al influenţei culturale sumeriene în Mesopotamia. Totuşi Ş. şi reprezentanţii celei de-a 3-a dinastii din Ur nu a lăsat în memoria istorică a zonei o imagine atît de puternică precum cea a lui Sargon I (2371—2315 î.e.n.) şi Naram-Sin (2291—2254 î.e.n.). Urmaşii săi, Amar-Sin (2047—2038 î.e.n.) şi Şu-Sin (2038—2028 î.e.n.), menţin unitatea imp., tot mai ameninţat de triburile nomade de la hotare.

ŞUTRUK-NAHHUNTE I, rege al Elamului (c. 1170—c. 1157 î.e.n.). Cu o remarcabilă energie Ş. (fiul lui Khallutuş-In-Suşinak) unifică prov. elamite, chiar şi cele mai îndepărtate, consolidează puterea centrală în dauna tendinţelor federaliste, face din Susa metropola politică şi religioasă a statului (centru al cultului zeului naţional In-Şuşinak), transformînd pentru o jumătate de sec. Elamul într-o mare putere a Orientului Mijlociu. Profitînd de slăbirea Asiriei şi de declinul autorităţilor dinastiei kasite din Babilon, Ş., secondat de fiul său Kutir-Nahhunte II, invadează în fruntea unei puternice armate, Mesopotamia, cucereşte marile oraşe Eşnunna, Dur-Kurigalzu, Sippar, Akkad şi metropola Babilon, înlăturîndu-l pe suveranul Zababaşuma-iddina de pe tron (c. 1159 î.e.n.). Printre bogatele prăzi aduse de Ş. la Susa se număra stela victoriei lui Naram-Sin, codul lui Hammurabi, obeliscul lui Maniştusu ş.a. Ş. decide să stabilească autoritatea elamită asupra Babilonului şi-l desemnează pe fiul său Kutir-Nahhunte III ca guvernator al reg. cucerite în Mesopotamia. Moare la scurt timp de la expediţia împotriva Babiloniei.

t

TACIT/PUBLIUS CORNELIUS TACITUS (c. 55—c. 120), istoric latin. Se cunosc extrem de puține date din biografia lui **T**. Provine probabil dintr-o familie senatorială provincială din Gallia Narbonensis sau Gallia Cisalpina și studiază retorica la Roma cu M. Aper și Iulius Secundus, dobîndind de tînăr faima unui orator de talent. Cariera publică și-o începe în timpul domniei lui Vespasian ca *tribunus laticlavus*, se căsătorește în 78 cu fiica consulului Cn. Iulius Agricola, devine sub Domițian *praetor* (88), apoi, în timpul lui Nerva, consul sufect (97). În anul 100 apare în public ca acuzator, împreună cu prietenul său Pliniu cel Tînăr, în procesul intentat fostului guvernator al prov. Asia, Marius Priscus. Își încheie cariera ca guvernator al prov. Asia probabil în anii 112/113. **T**. își publică primele două scrieri, de dimensiuni reduse, în anul 98, la scurt timp după ocuparea tronului de către Traian. *De vita et moribus Iulii Agricolae* cuprinde biografia socrului său, scriere encomiastică, care păstrează însă o remarcabilă sobrietate. **T**. prezintă cariera guvernatorului prov. Britannia evitînd aspectele anecdotice „la modă" printre biografii vremii. *De origine et situ Germanorum*, monografie etnografică, operă unică în literatura latină, prezintă condițiile geografice ale reg. de dincolo de Rin și Dunăre, originea și modul de viață al germanicilor, iar în partea a doua oferă o descriere a principalelor triburi. Societății romane corupte îi sînt opuse, în mod idealizat, simplitatea, setea de libertate, cinstea și curajul acestor triburi „barbare". Dedicat lui L. Fabius Iulius, consul în 102, *Dialogus de oratoribus*, cea de-a treia scriere de mici dimensiuni, redă o discuție (imaginară) la care **T**., tînăr, ar fi participat în anii 75—77 ; protagoniști sînt poetul Curiatus Maternus, retorii M. Aper, I. Secundus și Vipsanus Messala, iar tema, frecvent întîlnită în epocă — raportul dintre modern și tradițional în arta retorică, relația poezie-retorică etc. Între 105—109, **T**. publică *Historiae* (*Istorii*), evocarea evenimentelor de la 1 ianuarie 69 pînă la moartea lui Domițian (96). Din cele 14 cărți nu s-au păstrat însă decît cărțile I—IV și începutul cărții a V-a, adică evenimentele anilor 69—70. După încheierea acestei opere, **T**. nu s-a aplecat, cum promisese, asupra domniilor contemporane (oprit poate de dezamăgirea produsă de noul regim și de conștiința lucidă a dificultăților abordării istoriei strict contemporane). Astfel, în cele 16 cărți ale *Analelor (Annales)*, realizate între 110—120, reia istoria principatului de la moartea lui Augustus (14) pînă la dispariția violentă a lui Nero (68). Și această lucrare ne-a parvenit fragmentar, păstrîndu-se numai cărțile I—IV și XI—XVI (adică anii 14—20, 31—37, 47—66). Este posibil ca **T**. să nu fi reușit să-și încheie această operă : noul proiect anunțat în paginile analelor, o istorie a domniei lui Augustus, a rămas în orice caz neînfăptuit. Istoric în adevărata accepție a noțiunii, **T**. a apelat frecvent la documentele vremii — *acta diurna, acta publica, acta senatus* ș.a. — iar pentru domnia Flaviilor, la propria amintire și la mărturiile contemporanilor. Izvoarele utilizate sînt însă supuse de **T**. unei prelucrări personale, topite într-o adevărată operă istorică, edificată cu geniu compozițional și talent stilistic. Cu **T**., evoluția de trei sec. a istoriografiei analiste

senatoriale atinge maxima împlinire. Istoria sa nu este o istorie universală, nici o istorie a imp., ea rămîne o istorie a Cetății Eterne, a curții imperiale, a cercurilor aristocrației senatoriale ; prov. sînt mai puțin incluse în sfera interesului său. Criteriul succesiunii cronologice rămîne dominant, fără a fi însă absolutizat. Reprezentant al nobilimii senatoriale, **T**. surprinde necesitatea obiectivă a noii forme constituționale a principatului, chemată să înlocuiască vechile instituții republicane ce nu mai puteau garanta supraviețuirea vastului imp. Are însă conștiința faptului că aceasta va însemna și dispariția vechilor virtuți ale aristocrației senatoriale (*libertas, gloria, virtus*). În adîncul sufletului, el rămîne un nostalgic al vechii *res publica*. De aici profundul pesimism și tonul de resemnare care străbate paginile lucrărilor de maturitate. În strădania sa de a scrie o istorie *sine ira et studio*, **T**. a fost sincer ; imaginile nedrept de sumbre ale unor împărați precum Tiberius sau Domițian își au rădăcinile în poziția sa socială, în conflictul care îl opunea pe *princeps* aristocrației senatoriale. În reconstituirea istorică, **T**. adoptă un stil grav, sobru, concis, de o remarcabilă expresivitate. Sondajele în psihologia personajelor sînt strălucite, analizele caracterologice adevărate bijuterii artistice. Ca istoric, **T**. a urmărit educarea și nu distracția cititorului. Monumentalitatea operei sale a lipsit-o de interesul antic. tîrzii ; numai Ammianus Marcellinus își propune la sfîrșitul sec. 4 să-i continue opera. Din sec. 9—10 scrierile lui sînt redescoperite, sec. 15—18 le aduc maxima receptare, cercetătorii sec. 20 le relevă noi valențe.

TEMISTOCLE/THEMISTOKLES (c. 524—c. 459 î.e.n.), om politic atenian. Devenit cetățean atenian probabil în urma reformelor lui Clistene, **T**. se impune, prin întreaga sa carieră politică, ca un conducător al democraților radicali, promotor neobosit al transformării Atenei într-o mare putere maritimă. După ce sprijină în 493 reprezentarea premierei tragediei lui Frinicos, *Căderea Miletului*, în calitate de arhonte eponim, **T**. ia primele măsuri care transformă Pireul într-un port militar inexpugnabil. La Marathon (490) luptă în calitate de strateg. Ascensiunea sa politică are loc după dispariția lui Miltiade. Reușind să-și elimine, prin mecanismul ostracismului, principalii adversari politici — fruntașii taberei conservatoare a proprietarilor funciari — Xantip, Aristide ș.a., **T**. impune, în fața iminenței pericolului persan, construcția unei flote de război de 200 de trireme, folosind veniturile minelor de argint de la Laurion. În preajma marii expediții a lui Xerxe I împotriva Eladei, **T**. devine creierul și motorul rezistenței antipersane. În 481 reușește închegarea coaliției grecești sub conducerea Spartei, iar după începutul invaziei preia, în calitate de strateg, comanda flotei ateniene care luptă la Cap Artemision. Victoria strălucită din bătălia navală de la Salamina (septembrie 480), care salvează independența Greciei, este în principal opera lui. Om politic de o remarcabilă luciditate și pătrundere, **T**. intuiește, după retragerea persană, viitoarele conflicte care vor opune Atena Spartei și impune, în ciuda opoziției lacedemoniene, înconjurarea Atenei cu puternice ziduri (479—478). După această dată, rolul lui politic începe să scadă ; adversarii săi reveniseră din exil, se ridicau noi forțe politice. Ostracizat în 474/473 sau 471, **T**. părăsește Atena și, din Argos, unde se refugiase, începe să instige cetățile din Pelopones la rezistența în fața hegemoniei spartane. Acuzat în 469 de Sparta de relații trădătoare cu perșii, este condamnat la moarte de Atena și obligat să se refugieze în Asia Mică, unde primește, la Magnesia, din partea suveranului ahemenid, un mic domeniu ; aici își va încheia zbuciumata sa viață.

TEOCRIT/THEOKRITOS (c. 300—c. 260 î.e.n.), poet grec. Originar din Siracuza sau din insula Cos (puținele date biografice păstrate sînt contradictorii). **T.** a trăit o perioadă îndelungată în insula Cos, unde a avut prieteni printre cetățenii de vază, și mai apoi la Alexandria, unde a beneficiat de protecția lui Ptolemeu II, căruia îi și dedică un panegiric. **T.** și-a manifestat preferința față de o specie literară al cărei creator în literatura cultă este și pe care a dus-o la perfecțiune, idila. Din lunga listă ce circula în lexicoanele antic. sub numele său, nu s-au păstrat decît 32 de idile și 254 de epigrame, precum și 3 bucăți controversate *(Berenice, Naiul)* scrise în dialect doric. Dintre idile, 5 sînt considerate în mod sigur apocrife de către critica de specialitate modernă, fiind pusă la îndoială și autenticitatea altor 4. Un loc aparte îl ocupă în creația sa idilele așa-numite rustice, care denotă o bună cunoaștere a realității bucolice a vremii, precum și surprinderea autentică a sentimentului de dragoste *(Tirsis, Amarilis, Ciclopul* etc.). Un alt grup de idile evocă întîmplări din viața poetului, altele se inspiră din viața urbană. Reușind să se desprindă de canoanele literare consacrate, **T.** a realizat o operă remarcabilă prin noutatea formei (îmbinarea armonioasă a genului liric cu cel dramatic, cizelarea și muzicalitatea deosebită a versului — hexametru dactilic cu cezură bucolică), prin realismul imaginilor surprinse, prin căldura sentimentelor descrise.

TEODORIC I/THEODORIC I (?—451), rege vizigot (418—451). Succesor al lui Wallia (415—418). **T.** revine în fruntea vizigoților din Spania stabilindu-se în SV Galliei (în provincia Aquitania II), unde pune bazele unui regat cu reședința la Tolosa (Toulouse), primul stat „barbar" constituit pe terit. Imp. Roman de Apus (cucerit de franci în 507). În 436—439 luptă cu succes împotriva forțelor romane, înfrîngîndu-l pe generalul Litorius. Invazia hunilor în Gallia (451) îl constrînge pe **T.** să se alăture armatelor lui Aëtius în marea bătălie de pe Cîmpiile Catalaunice împotriva lui Attila; cade în luptă chiar în momentul victoriei. Deși arian, **T.** a întreținut relații bune cu nobilimea romană din Gallia; la curtea sa au fost redactate primele legi germanice.

TEODORIC I/THEODORIC I/cel Mare (c. 453—526), rege al ostrogoților (474—526). Fiu al lui Thiudimer din familia Amalilor, **T.** este trimis de copil ostatic la Constantinopol, unde rămîne zece ani (461—471). Reîntors în Macedonia, devine conducătorul ostrogoților temporar stabiliți aici și ia inițiativa migrației întregului neam spre N, în vecinătatea Dunării, unde, pe baza unui alt tratat de alianță *(foedus)* cu Imp. Roman de Răsărit, primesc noi pămînturi în reg. Sistov, iar **T.** — titlul de *magister militum praesentalis* și cel de *patricius*. Raidurile pustiitoare în Tracia, Macedonia și Dalmația, provocate de conflicte cu autoritățile imperiale, vor sfîrși prin încheierea unui nou tratat, care acordă ostrogoților terit. mai vaste în prov. Dacia Ripensis și Moesia II; **T.** devine *consul designatus* pentru anul 484. Sprijină pe împăratul Zeno în luptele împotriva uzurpatorului Illos (484), pentru ca în 486 să-și reia raidurile în Tracia. La instigația împăratului Zeno, care-l numise *magister militum per Italiam*, el părăsește definitiv Peninsula Balcanică în fruntea celor 150 000 de ostrogoți, pătrunzînd în Italia guvernată de regele germanic † Odoacru, care-l detronase în 476 pe Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imp. Roman de Apus. La capătul a 5 ani de lupte aprige (bătăliile de la Isonzo, Verona — 489, Adda — 490 și asediul Ravennei, 490—492), **T.** înfrînge rezistența lui Odoacru, înlăturîndu-l definitiv în 493 și devenind stăpîn al Italiei, Siciliei, Pannoniei, al Noricum-ului și Raetiei. Patru ani mai tîrziu, el este recunoscut de Constatinopol ca „rege al goților", „regent imperial al Italiei" cu dreptul de a purta purpură și a numi pe unul din cei doi consuli la Roma. Ca monarh absolut al noului regat germanic, cu reședința la Ravenna, **T.** („prefigurarea lui Carol cel Mare", G. Calmette), personalitate energică și lucidă, a urmărit o politică de conviețuire pașnică între elementul roman și cel gotic (extrem de redus numeric). Vechea administrație romană este păstrată, numai posturile cheie revenind nobilimii gotice; printre sfetnicii săi se numără astfel senatorii romani Boethius și Cassiodorus. Pe plan extern, a căutat să stabilească legături dinastice cu regatele germanice vecine: fiica sa, Audefleda, se căsătorește cu regele francilor, Clovis, alte fiice cu Sigismund și Alaric II, regii burgunzilor și, respectiv, vizigoților, iar sora lui cu regele vandalilor, Thrasamund. Personalitate covîrșitoare în epocă, a căpătat, treptat, atributele miticului; în legendele germanice (Hildebrandslied, Wolfdietrichsage), **T.** apare sub numele de Dietrich din Bern (Verona).

TEODOSIU I/FLAVIUS THEODOSIUS (c. 347—395), împărat roman (379—395). Născut la Cuca în NV Hispaniei, fiul generalului Flavius Theodosius, **T.** îmbrățișează cariera armelor *(dux* în Moesia Superior în 347), dar se retrage pe domeniile lui după execuția tatălui său în 376. După moartea lui Valens la Adrianopol (378), Grațian îl proclamă coîmpărat (19 ianuarie 379), încredințîndu-i guvernarea prov. orientale. Spirit energic și autoritar, **T.** întreprinde o serie de măsuri vizînd întărirea capacității de rezistență a imp. (reforme în domeniul dreptului, fiscalității, finanțelor, acceptarea unui număr sporit de contingente „barbare" în armată). În domeniul politicii religioase sprijină hotărît ortodoxismul niceean (devenit prin edictul de la Tesalonic — 380 — religia de stat obligatorie pentru toți supușii imp.), îndepărtîndu-se de arianism care, în Conciliul ecumenic de la Constantinopol (381), este definitiv condamnat. Lipsit de forțele necesare respingerii vizigoților pătrunși în imp., încheie cu aceștia, în 382, un tratat *(foedus)* prin care îi stabilește ca federați în dioceza Tracia, între Balcani și Dunăre. După uzurparea lui Maximus și moartea lui Grațian (383), **T.** încheie pacea cu Persia sasanidă (387), împărțind Armenia între cele două imp., și înfrînge pe uzurpator în bătăliile de la Siscia și Poetovio (388). În urma asasinării lui Valentinian II (392) și proclamarea retorului Flavius Eugenius ca împărat în Occident, **T.** pornește o nouă campanie, obținînd în bătălia de la Frigidius (septembrie 394) victoria asupra uzurpatorului. Imp. Roman este astfel reunificat, pentru ultima dată în istorie, sub o singură autoritate. După moartea lui, la Mediolanum (17 ianuarie 395), Imp. Roman este divizat între cei doi fii ai săi: Arcadius, sub regența lui Rufinus (Orientul) și Honorius, sub regența lui Stilicon (Occidentul).

TEODOSIU II/FLAVIUS THEODOSIUS (c. 401—450), împărat al Imp. Roman de Răsărit (408—450). Fiu al lui Arcadius și al Eudoxiei, *august* din 402, **T.** ocupă tronul la vîrsta de 6 ani; domnia sa este tutelată de potentații curții — Anthemius (408—414), *praefectus praetoris*, Helio, *magister officiorum* (414—427), Chrysaphios, *praepositus sacri cubiculi* (după 440) —, precum și de sora (Pulcheria) și soția sa (Eudochia). În cursul domniei lui **T.** orașul Constantinopol este înconjurat cu puternice ziduri de apărare (413—439), iar imp. depune eforturi deosebite pentru a respinge raidurile pustiitoare ale hunilor la S Dunării (408—409, 441, 447). În pofida celor două concilii ecumenice convocate la Efes, în 431 și 449, conflictele religioase interne nu sînt stăvilite. În 425 **T.** favorizează instalarea lui Valentinian III (căsătorit cu fiica sa, Licinia Eudoxia) pe tronul Imp. Roman de Apus, dar,

confruntat fiecare cu propriile-i probleme, cele două imp. nu mai pot găsi o linie politică comună. Promulgarea concomitentă a *Codexului Theodosian* în 438 marchează ultimul moment în care unitatea dintre Imp. Roman de Apus și cel de Răsărit este exprimată juridic.

TEOFRAST/THEOPHRASTOS/din ERESOS (c. 371—c. 287 î.e.n.), om de știință și filozof grec. Originar din insula Lesbos, elev al lui Platon la Atena, **T.** devine în 348 discipol, colaborator și cel mai apropiat prieten al lui Aristotel, pe care-l însoțește în Assos, apoi în Macedonia. În 322 preia conducerea școlii peripatetice la Atena, bucurîndu-se de un mare prestigiu în întreaga lume greacă, pînă la moarte; printre cei 2 000 de elevi pe care i-ar fi avut s-au numărat Demetrios din Faleron, Menandru ș.a. Diogene Laerțiu înregistrează titlurile a 200 dintre scrierile sale, situîndu-l printre cele mai erudite și enciclopedice spirite ale antic. Preocupările lui **T.** au îmbrățișat întreaga sferă a științei și gîndirii epocii, continuînd în numeroase cazuri drumuri deschise de genialul său dascăl și predecesor, sistematizînd în alte cazuri rezultatele deja existente. **T.** are lucrări în domeniul matematicii, fizicii, mineralogiei, astronomiei, botanicii, zoologiei, medicinii, logicii, metafizicii, politicii, retoricii ș.a. Cunoscîndu-i atașamentul față de Aristotel, posteritatea a fost înclinată a-i nega lui **T.** un aport personal, limitîndu-i meritele la cele de păstrător al învățăturii Stagiritului; cercetările moderne au stabilit însă că în multe domenii **T.** a completat sau modificat sistemul aristotelian. Din întreaga sa operă s-au păstrat integral numai două lucrări de botanică — *Peri phyton historias — Despre istoricul plantelor* (9 cărți), folosită ca manual pînă în ev. med., și *Peri phyton aition (Despre originea plantelor)* (6 cărți), precum și *Ethikoi Charakteres (Caracterele morale)*, pătrunzătoare portretizare a 30 de defecte umane, lucrare cu o puternică influență de la Menandru pînă la La Bruyère.

TEOGNIS/THEOGNIS (c. 540—? î.e.n.), poet elegiac grec. Sub numele său a ajuns pînă în epoca modernă o antologie de elegii gnomice (*Codex* sau *Corpus Theognideum*, 2 cărți însumînd c. 1 400 versuri); dintre acestea, numai un mic număr de versuri (c. 230) par a-i aparține lui **T.**, altele — lui Solon, Mimnermos, Tirteu sau unor autori al căror nume nu este specificat. Din versurile lui se desprind firave informații biografice: a aparținut unei familii aristocratice din Megara, a avut de suferit în urma frămîntărilor sociale din cetatea natală, fiind obligat să se exileze și să cunoască sărăcia. În versuri de o remarcabilă claritate **T.** se adresează tînărului Cyrnos spre a-i transmite experiența sa de viață, reflecții despre prietenie, virtute, cunoaștere umană, despre rolul banului, al norocului etc. În jurul nucleului teognideic de poeme etico-educative, de sfaturi morale și practice pedante, sentințe și exortații, s-a constituit un adevărat corpus, grupînd elegii cu tematică apropiată și folosit apoi ca manual în Grecia antică și Bizanț (fără vreun ecou în literatura latină). Întreaga antologie rămîne un interesant document de epocă, semnificativ pentru reacția aristocrației la profundele transformări social-politice din Elada sec. 5 î.e.n.

TERENȚIU/PUBLIUS TERENTIUS AFER (c. 190—159 î.e.n.), poet comic latin. Originar din Africa, poate berber din Cartagina, **T.** este adus ca sclav la Roma de către senatorul † Terentius Lucanus care, după ce-i asigură o educație îngrijită, îi redă libertatea. Apropiat „Cercului Scipionilor", **T.** scrie și reprezintă pe scenele Romei, între 166 și 160, 6 comedii — *fabulae palliatae* (păstrate integral): *Andria (Fata din Andros)*, *Hecyra (Soacra)*, *Heautontimoroumenos (Cel care se pedepsește singur)*, *Eunuchus (Eunucul)*, *Phormio*, *Adelphoe (Frații)*. Modelul folosit cu precădere îl constituie comediile de moravuri ale lui Menandru, al căror echilibru scenic și analiză psihologică formează idealul său artistic. În piesele lui **T.** însă contopirea elementului grecesc cu cel roman este desăvîrșită, autorul urmărind mai puțin să stîrnească rîsul cît mai ales să zugrăvească omul în toate ipostazele lui, să surprindă umanitatea în esențialitatea ei. **T.** moare în timpul unei călătorii în Grecia. Trecerea de la Plaut la **T.** este cea de la farsa lirică la drama psihologică. Interesul pentru o construcție bine închegată, pentru verosimilitatea acțiunilor și motivarea caractereologică a personajelor, accentul sporit pus pe latura morală care duce la schimbarea structurii dramatice tradiționale, limbajul rafinat al comediilor sale din care stridențele și efectele comice ieftine sînt înlăturate, toate fac din **T.** un autor modern, față de celălalt mare comediograf latin, Plaut. Receptat încă din antic., teatrul lui **T.** se impune, prin ideile sale umaniste, epocii moderne, fiind nu numai jucat, dar și folosit ca sursă de inspirație pentru mari dramaturgi.

TERES (?—c. 431 î.e.n.), rege trac (c. 470—c. 431 î.e.n.). Conducător al tribului odrișilor, **T.** pune, în jurul anului 470, pe cursul inferior al fluviului Hebrus, bazele primului stat întemeiat pe terit. Traciei, care cunoaște, potrivit informațiilor lui Tucidide, o mare prosperitate. El încheie o alianță cu regele scit Ariapeithes, care devine ginerele său. Îi succede la tron fiul său † Sitalces.

TERTULIAN/QUINTUS SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS (c. 160—c. 210), scriitor latin creștin. Născut la Cartagina în familia unui centurion, **T.** primește o temeinică educație juridică și retorică, practică avocatura la Roma, se convertește apoi în 193/196 la creștinism, devenind preot în orașul natal. În 207 aderă la gruparea montanistă, pentru a întemeia mai tîrziu o sectă creștină distinctă. Cele 30 de scrieri păstrate pot fi împărțite tematic în trei categorii: a) scrieri apologetice (de apărare a noii religii), *Ad nationes (Împotriva păgînilor)*, *Apologeticum (Apologeticul)* ș.a.; b) dogmatico-polemice (de combatere a ereziilor apărute în sînul noii religii), *Adversus Marcionem* (5 cărți), *De anima (Despre suflet)* ș.a.; c) de morală și asceză religioasă. Personalitate puternică, severă, bun cunoscător al retoricii clasice, a cărei logică și rigoare o completează printr-un patos înflăcărat și o imaginație îndrăzneață, polemist talentat, **T.**, supranumit și „Tacitul latinei creștine", este primul teolog roman, fondatorul latinei ecleziastice și, în același timp, unul din marii scriitori ai imp.

TEUTA, regină a ilirilor (231—228 î.e.n.). La moartea soțului ei, dinastul Agron (250—231), **T.** preia conducerea regatului Ardieilor de pe coasta Illyriei, remarcîndu-se printr-o politică dinamică și ambițioasă. Cucerirea unei părți a Epirului, ocuparea Corcyrei (unde instalează ca guvernator pe aventurierul grec Demetrios din Faros), raidurile navale pe coastele Elidei și Messenei periclitează comerțul grecesc și roman din Marea Adriatică. Asediate de **T.**, coloniile grecești Dyrrhachion și Issa cer ajutor Romei; desconsiderarea soliei romane declanșează primul război ilir (229—228), cea dintîi intervenție romană în Peninsula Balcanică. Flota comandată de consulul Cn. Flavius Centumalus despresoară Epidamnosul și ocupă Corcyra în 229 î.e.n., în urma atragerii în tabăra romană a lui Demetrios din Faros. O armată condusă de al doilea consul, L. Postumius Albinus, debarcă la Apollonia, zdrobește rezistența iliră și despresoară Issa asediată de **T.**, care se refugiază în Rhizon. Regina este obligată să încheie pacea, cedînd partea meridională a statului lui Demetrios din Faros, recunoaște protectoratul roman asupra orașelor grecești de pe litoralul ilir și se angajează să respecte libertatea comerțului din Marea Adriatică.

THALES din MILET (625—545 î.e.n.), filozof, matematician și om de litere grec. Datele despre viața și opera primului filozof grec

cunoscute astăzi sînt extrem de sumare ; în sec. 4 î.e.n. T. devenise deja subiect de legende, Platon şi Aristotel neposedînd nici una din scrierile sale. Personalitate multilaterală, întemeietor al şcolii filozofice ioniene, **T.** este cel dintîi care, emancipîndu-se de mit, a căutat o explicaţie naturală fenomenelor naturii. **T.** exclude divinitatea ca izvor şi esenţă a tuturor lucrurilor din univers, înlocuind-o cu o materie esenţială, primordială — apa („elementul umed") ; pămîntul însuşi este conceput ca o navă plutind pe un ocean. În domeniul astronomiei, adept al geocentrismului, **T.** a studiat mişcarea aştrilor şi a căutat cauza eclipselor ; prevăzînd marea eclipsă de soare din 28 mai 585, el a devenit vestit în întreaga lume greacă. A călătorit mult în Asia şi Egipt ; pe baza umbrei, ar fi măsurat mărimea piramidelor şi ar fi căutat o explicaţie ştiinţifică inundaţiilor periodice ale Nilului. S-a ocupat de fenomenul magnetismului şi al electricităţii. O serie de teoreme din geometrie îi poartă numele. Ancorat în viaţa politică a patriei sale, **T.** a propus cetăţilor greceşti din Asia Mică încheierea unei alianţe pentru a face faţă pericolului persan de la jumătatea sec. 6. Tradiţia ne-a transmis sub numele său o serie de pertinente cugetări şi aforisme asupra condiţiei umane (după **T.**, cel mai greu lucru e să te cunoşti pe tine însuţi, dar cel mai uşor să dai sfaturi altora). Epoca elenistică l-a considerat primul dintre cei 7 înţelepţi ai lumii antice.

THESPIS (sec. 6 î.e.n.), poet tragic grec. Originar din Attica, este considerat de tradiţia antică creatorul tragediei. El ar fi inaugurat genul dramatic în spectacolele date cu ocazia serbărilor lui Dionysos organizate la Atena în 536/533, în timpul guvernării lui Pisistrate, contrapunînd corului un actor. Autenticitatea titlurilor pieselor sale, precum şi cea a fragmentelor transmise, este contestată de cercetarea modernă.

TIBERIU/TIBERIUS IULIUS CAESAR AUGUSTUS (42 î.e.n.—37 e.n.), împărat roman (14—37). Fiu al senatorului Ti. Claudius Nero şi al Liviei Drusilla, **T.** devine, în urma căsătoriei mamei sale cu C. Octavianus, în 38 î.e.n., fiul vitreg al viitorului împărat Augustus. **T.** beneficiază de o strălucită educaţie şi începe cariera armelor în calitate de *tribunus militum* în campania lui Augustus din Spania împotriva triburilor cantabrilor din anii 26—25. În 20 î.e.n. conduce solia romană în Orient, care instalează un rege clientelar Romei pe tronul Armeniei şi obţine, după încheierea tratatului romano-part, retrocedarea insignelor romane pierdute în bătălia de la Carrhae (53 î.e.n.). Împreună cu fratele său, Nero Claudius Drusus, **T.** supune, în anii 15—13, triburile reţilor şi vindelicilor din ţinuturile dintre Alpi şi cursul superior al Dunării. Între 12—9 î.e.n., cucereşte reg. dintre Alpii răsăriteni şi Dunărea mijlocie, populate de triburi celtice şi ilire (viitoarea Pannonie) şi le alipeşte prov. Illyricum. După moartea lui Drusus, preia comanda forţelor romane de la Rin, întreprinzînd campanii în Germania dintre Rin şi Elba (8—6 î.e.n.). Căsătorit, împotriva voinţei sale, în anul 12 î.e.n., cu Iulia, fiica împăratului Augustus, va trebui să se autoexileze 7 ani în insula Rhodos (6 î.e.n. — 2 e.n.), din pricina eşecului căsniciei şi a politicii dinastice a lui Augustus. Moartea celor doi nepoţi ai lui Augustus, Lucius şi Caius Caesar, îl determină pe împărat să-l adopte (4 e.n.) şi, indirect, să-l desemneze moştenitor la tron pe **T.** (care îşi schimbă acum numele de Tiberius Claudius Nero în Tiberius Iulius Caesar). Numit din nou comandant al forţelor romane de la Rin, **T.** întreprinde în anii 4—6 campanii la răsărit de fluviu împotriva cheruscilor, chaucilor şi longobarzilor, pînă pe malurile Elbei. După izbucnirea în anul 6 a puternicei răscoale antiromane a triburilor din Pannonia şi Dalmaţia, **T.** este numit comandant suprem al celor 15 legiuni romane care luptă trei ani pînă la înfrîngerea răsculaţilor. Între anii 10—12 este din nou în fruntea forţelor romane de la Rin. La moartea lui Augustus, **T.** îi succede la tronul Imp. Roman. La 56 de ani, vîrsta la care **T.** îmbracă purpura, personalitatea sa fusese profund marcată de îndelungatele campanii militare. Cei 23 de ani de domnie nu fac decît să-i accentueze pesimismul, suspiciunea, mizantropia şi solitudinea. Spirit energic, cumpătat, econom, el a continuat politica lui Augustus de întărire a autorităţii principelui, a îmbunătăţit administraţia prov., a consolidat starea finanţelor statului. Opoziţiei aristocraţiei senatoriale, **T.** i-a ripostat cu o nouă interpretare a legii de *crimen laesae maiestatis*, soldată cu numeroase procese şi victime din rîndul cercurilor senatoriale din Roma. Animozitatea acestor cercuri a făcut ca portretul transmis de literatura istorică romană şi preluat pînă în pragul sec. 20 de istoriografia modernă să fie unilateral, cel al unui tiran crud şi perfid. De mizantropia împăratului profită în primul rînd † Seianus, prefectul pretoriului, care, după anul 20, se străduieşte să-l izoleze convingîndu-l în 26 să părăsească Roma (un an mai tîrziu el se stabileşte definitiv în insula Capri, de unde guvernează imp. pînă la moarte). Atotputernic la Roma, Seianus, care rîvneşte şi el tronul, foloseşte puterea pentru a-i elimina pe reprezentanţii familiei imperiale. Denunţat în 31 de **T.**, Seianus este arestat, judecat şi executat cu întreaga familie (18 octombrie). Pe plan extern, **T.** renunţă la costisitoarea politică ofensivă din Germania, rechemînd în anul 16 e.n. la Roma pe † Germanicus, nepotul său, şi stabilind frontiera imp. pe Rin. Regatele clientelare Moesia (15), Commagene (17) şi Cappadocia (17) sînt transformate în prov. romane. Răscoala antiromană din Africa (condusă între 17—24 de numidul Tacfarinas) şi cea din NE Galliei (condusă de treverii Florus şi Sacrovir) sînt reprimate cu violenţă de generalii săi. **T.** moare (poate asasinat) în drum spre Roma, la Misenum. Cu **T.** principatul se afirmă definitiv ca sistem instituţional în istoria Romei antice.

TIBUL/ALBIUS TIBULLUS (52—19 î.e.n.), poet elegiac latin. Se cunosc puţine date despre viaţa poetului. S-a născut la Roma sau la Pedum (între Tibur şi Praeneste), într-o familie de rang ecvestru a cărei proprietate va fi confiscată pentru veteranii de la Philippi ai lui Octavianus şi Antonius. A trăit la Roma bucurîndu-se de protecţia lui Messala Corvinus, în al cărui cerc literar a evoluat şi pe care l-a însoţit, ca ofiţer de stat major, în diverse expediţii. În cursul unei asemenea deplasări se îmbolnăveşte, în 28, la Corcyra, şi este nevoit să se întoarcă în capitală. Se consacră după această dată creaţiei. Cele 16 elegii ale sale s-au păstrat în aşa-numitul *Corpus Tibullianum*, împreună cu creaţiile Sulpiciei şi ale lui Lygdamus, membri ai aceluiaşi cenaclu patronat de Messala. Poeziile sale trădează un temperament melancolic înclinat spre confesiune şi analiză a stărilor intime, cu o iubire aproape religioasă pentru natură. Visul unei vieţi în paradisul liniştit al naturii transpare atît în elegiile erotice (Delia, Nemeris, Glycera sînt iubitele cîntate succesiv de **T.**), în pasteluri, în piesele cu subiect naţional. O anumită monotonie a poeziei sale este compensată de armonia şi muzicalitatea distihului elegiac, de eleganţa şi puritatea limbajului, care renunţă la doctrinara referinţă mitică alexandrină concentrîndu-se asupra efuziunii sentimentelor. Foarte apreciat în epocă (Horaţiu i-a închinat o odă şi o epistolă, Ovidiu o elegie), considerat de Quintilian cel mai mare dintre elegiacii latini, **T.** îşi păstrează autoritatea şi în ev. med. timpuriu şi în Renaştere.

TIGLATPALASAR I/TIGLAT-PALASAR I/TUKULTI-APILEŞARRA I, suveran asirian (1115—1076 î.e.n.) al Regatului Mijlociu. După

un declin de aproape un sec., datorat anarhiei interne, luptelor pentru putere și unor despoți fără personalitate care i-au succedat lui Tukulti-Ninurta I (1207 î.e.n.), **T.** redă Asiriei rangul de principală putere a Orientului Mijlociu, dobîndit către sfîrșitul sec. 13 î.e.n. **T.** (fiul lui Așur-reși-iși I) s-a dovedit un comandant de oști talentat, un războinic neobosit și crud. La începutul domniei **T.** poartă lupte grele la hotarele nordice ale țării, pe cursul superior al Tigrului și în Armenia meridională, ținuturi invadate de triburile mușki (frigiene) din Asia Mică. O armată de peste 20 000 de luptători ce cobora spre Ninive este zdrobită de **T.** care ia 6 000 de prizonieri (mușki aliați cu triburile gasga). Întreprinde apoi acțiuni ofensive în N și NE, recucerește Țara Subartu, pătrunde, mai adînc decît oricare altul dintre predecesorii săi, în Țările Nairi, locuite de huriți, pînă în reg. Lacului Van, unde înfrînge 23 de căpetenii locale, obligîndu-le să-i plătească tribut • După campanii victorioase împotriva triburilor seminomade ale arameilor de la hotarele Siriei, **T.** va traversa de 28 de ori Eufratul cu ocazia campaniilor sale din Apus, care-l poartă pînă la țărmul Mediteranei. **T.** este primul suveran asirian care traversează Țara Amurru (Libanul de astăzi) și primește daruri din partea metropolelor feniciene Biblos și Sidon. În confruntarea cu vecinul și rivalul meridional — Babilonia —, **T.** obține victorii răsunătoare asupra lui Marduk-nadin-ahhe, cucerind temporar Babilonul, fără a putea însă impune un control efectiv de durată. **T.** restaurează palatul regal din capitala Așur, pe care-l decorează cu basoreliefuri inspirate din vînătorile sale, reface zidurile de incintă la Ninive și Așur, instalează o grădină botanică cu specii de plante aduse din expedițiile sale (**T.** s-a interesat personal de încurajarea agriculturii și pomiculturii în Asiria) și fondează în templul lui Așur din capitala omonimă una dintre primele biblioteci din istorie. În jumătatea de sec. ce urmează dispariției lui **T.** puterea Asiriei slăbește pentru a cunoaște, pînă la mijlocul sec. 10 î.e.n., o nouă eclipsă.

TIGLATPALASAR III/TIGLAT-PALASAR III, suveran asirian (745—727 î.e.n.) al Regatului Nou. **T.** (general sau guvernator provincial) ocupă tronul în urma unei răscoale izbucnite în reședința regală Calah (Kalakh), revoltă care duce la înlăturarea lui Așur-nirari V (754—745 î.e.n.), suveranul legal, figură ștearsă în galeria regilor asirieni. Domnia lui **T.** pune capăt declinului autorității statului, evident odată cu începutul sec. 8 î.e.n. și inaugurează epoca de un veac în care Asiria atinge apogeul puterii militare și expansiunii teritoriale, devenind hegemonul necontestat al Orientului Apropiat și Mijlociu. • Personalitate puternică, inteligent, energic, capabil, **T.** reformează administrația, finanțele, armata, vizînd consolidarea autorității centrale și sporirea potențialului ofensiv al statului. Campaniile militare din timpul domniei sale, renumite prin iuțeala lor, sînt conduse cu o brutalitate extremă, pînă la completa zdrobire a adversarilor ; execuțiile, deportările populațiilor supuse, exilate cît mai departe de pămîntul natal, ca și înlocuirea dinaștilor locali vasali prin guvernatori asirieni sînt ridicate la rang de politică de stat. Sporirea numărului prov. imp. (acestea ajung la 80 în 738 î.e.n.), prin reducerea dimensiunilor lor, urmărește sfărîmarea puterii și autonomiei guvernatorilor locali ; în ținuturile periferice dinaștii locali sînt dublați de cîte un funcționar asirian, direct responsabil față de monarh. În urma noii reforme fiscale vizînd sporirea veniturilor și o mai echitabilă împărțire a obligațiilor, orașe precum Așur sau Harran nu mai beneficiază de scutirile de pînă

acum. Nucleul armatei, garda permanentă întreținută și direct dependentă de monarh este întărită, armamentul și echipamentul militar îmbunătățit, trupele de geniu și asediu bucurîndu-se de atenția deosebită a lui **T.** • Primul deceniu de domnie este consacrat în principal reinstaurării dominației asiriene în Siria și Palestina și eliminării influenței dobîndite de Regatul Urartu la S de Munții Taurus. În 743 î.e.n. **T.** înfrînge la Arpad, în Siria de N, o coaliție organizată de Sardur III din Urartu și de dinaști neohitiți și arameici din reg. Cetatea Arpad, nucleul unui principat arameic, este cucerită și distrusă din temelii la capătul unui asediu de trei ani în 741 î.e.n. O nouă coaliție anti-asiriană, în frunte cu cetatea Samal, este spulberată în 738 î.e.n. ; de la Damasc pînă la hotarele Anatoliei toate principatele siriene, urmate de cetățile feniciene, recunosc acum autoritatea asiriană. În 733 î.e.n. este înfrînt Regatul Israel, în această campanie **T.** beneficiind de ajutorul Iudeii vecine. Damascul, cucerit în anul următor, devine reședința unui guvernator asirian. Odată cu supunerea ținuturilor Ammon, Moab și Edom din Palestina răsăriteană și meridională, stăpînirile asiriene ating granița Egiptului faraonic • O campanie organizată în 734 î.e.n. în inima Regatului Urartu, chiar dacă nu poate cuceri capitala acestuia, Tușpa, constituie o gravă lovitură dată prestigiului suveranului Sardur II. În răsărit sînt organizate expediții împotriva triburilor mezilor. Nabu-sir, regele Babiloniei (747—734 î.e.n.), sprijinit de **T.** în lupta sa contra triburilor arameice, a rămas în tot timpul domniei un aliat fidel Asiriei. În luptele pentru tron declanșate la moartea sa intervine și **T.**, care-l înfrînge și capturează în 729 pe Ukin-zer, se încoronează sub numele de Pulu ca rege al Babiloniei, anexînd astfel, sub forma uniunii personale, metropola mesopotamiană. Ultimii ani de domnie sînt consacrați extinderii și înfrumusețării reședinței regale favorite — orașul Calah (Kalakh), unde **T.** reconstruiește palatul lui Șalmanasar III (859—824 î.e.n.), decorîndu-l cu basoreliefuri inspirate din campaniile sale. Imp. Asirian se întinde la începutul domniei fiului său Șalmanasar V (727—722 î.e.n.) de la fruntariile Egiptului și Golful Persic pînă în Anatolia meridională, iar în V, de la Marea Mediterană în Podișul Iranian.

TIGRAN II/TIGRANNES II (c. 140—55 î.e.n.), rege armean din dinastia Artașizilor (95—55 î.e.n.). Ostatic la curtea suveranului part Mitradate II, **T.** ocupă tronul Armeniei cu ajutorul acestuia. În timpul domniei sale Regatul Armeniei cunoaște o ascensiune spectaculoasă, atingînd apogeul puterii și expansiunii teritoriale, urmată de o prăbușire la fel de rapidă. **T.** își consolidează poziția după preluarea puterii, aliindu-se cu ambițiosul și energicul rege al Pontului, Mitradate VI Eupator (120—63 î.e.n.), cu a cărei fiică, Cleopatra, se căsătorește. Profitînd de slăbirea temporară a Regatului Part la moartea lui Mitradate II (88 î.e.n.), ca urmare a luptelor pentru tron și invaziilor sciților, **T.** își îndreaptă politica expansionistă spre S și E. Regatul Sofene (Armenia Minor de la răsărit de cursul superior al Eufratului) este anexat, o mare parte din Media ca și N Mesopotamiei sînt ocupate. Dinaștii din Atropatene, Gordiene și Adiabene, ca și cei din Iberia și Albania recunosc suzeranitatea lui **T.** În alianță cu Mitradate VI cucerește Cappadocia elenistică, la care este însă obligat să renunțe în urma intervenției ultimative a Romei. În 83 ocupă Regatul Seleucid (Siria), apoi Cilicia și Fenicia. **T.** adoptă titlul de „Rege al Regilor" și începe în 77 î.e.n. zidirea, la hotarele Armeniei cu Mesopotamia, a unei noi reședințe regale — Tigranocerta • În cel de-al treilea război mitradatic (74—63 î.e.n.) **T.** refuză să-l predea romanilor pe Mitradate VI,

refugiat la curtea sa, ceea ce declanşează în anul 69 î.e.n. intervenţia armată a Romei. Generalul L. Licinius Lucullus îl înfrînge în 69 pe **T.** la Tigranocerta şi, un an mai tîrziu, la Artaxata. Reluarea ofensivei romane în 66 î.e.n. de către Cn. Pompei îl obligă pe **T.** să renunţe la toate cuceririle, rămînind pînă la sfîrşitul vieţii fidel rege clientelar Romei.

TIMOLEON (c. 410—334 î.e.n.), om politic grec. Frate al tiranului Timodemos din Corint, la a cărui înlăturare consimte datorită convingerilor sale democratice (365 î.e.n.), **T.** se retrage după această dată din viaţa politică a cetăţii. Ameninţată de tentativa fostului tiran † Dionysios II de a recuceri puterea şi de o nouă ofensivă cartagineză, Siracuza adresează o disperată cerere de ajutor metropolei sale — Corintul. Ca răspuns la această solicitare, este trimis în Sicilia **T.** cu numai 40 nave şi 700 de mercenari. Debarcat la Tauromenion (345/344) el îşi asigură sprijinul lui Andromachos, tiranul oraşului, îl constrînge pe Dionysios II să-i cedeze Ortygia (citadela Siracuzei) şi să se exileze la Corint, apoi respinge forţele cartagineze aliate cu Hicetas, tiranul din Leontinoi (343/342). Graţie lui **T.**, eficient în egală măsură ca militar şi diplomat, hegemonia Siracuzei este în scurt timp restabilită în Sicilia orientală; după înfrîngerea în bătălia de pe rîul Crimisos (340), Cartagina este obligată să încheie în 338 pacea, recunoscînd ca hotar rîul Halycos. Măsuri energice de repopulare a cetăţilor greceşti (prin întoarcerea exilaţilor şi noi colonizări din Elada) şi un ambiţios program de reconstrucţie. a acestora îi aduc o unanimă recunoaştere în lumea greacă occidentală. Retras din viaţa politică (337), moare onorat de întreaga cetate.

TIRTEU/TYRTAIOS (sec. 7 î.e.n.), poet elegiac grec. Probabil spartan de origine (unele izvoare îl consideră atenian, altele milesian), **T.** a trăit în Laconia preamărind idealul de viaţă lacedemonian. Prin elegiile lui, scrise în dialect ionic şi doric, adevărate îndemnuri la luptă, ar fi încurajat trupele spartane angajate în cel de al doilea război mesenian. Creaţia sa poetică circula în epoca elenistică într-o culegere constituită din 5 cărţi, din care s-au păstrat 10 fragmente (a căror autenticitate a fost şi rămîne contestată).

TITUS FLAVIUS VESPASIANUS (30—81), împărat roman (79—81). Născut la Roma, fiul lui Vespasian este proclamat în 69 *cezar*, devenind din 71, în calitate de prefect al pretoriului, coregent al imp. Se remarcă în războiul din Iudeea cucerind în august 70, după un îndelungat asediu, Ierusalimul, centrul răscoalei antiromane a iudeilor. Ponderat, în relaţii bune cu senatul, va fi prezentat de tradiţia istorică ca unul dintre cei mai buni împăraţi *(„Amor et deliciae generis humani")*. A sprijinit înflorirea literaturii şi artelor, contribuind la îmbogăţirea Cetăţii Eterne cu monumente de o deosebită trăinicie şi frumuseţe *(Flavium amphiteatrum*, cel mai mare amfiteatru roman, cu o capacitate de c. 50 000 de locuri, inaugurat în 80, cunoscut din ev. med. sub denumirea de Colloseum, termele şi arcul lui **T.**). În timpul domniei sale, o puternică erupţie a Vezuviului acoperă sub un strat de lavă şi cenuşă trei oraşe din Campania — Pompei, Herculaneum şi Stabiae (august 79) — calamitate în care îşi găsesc moartea c. 15 000 de oameni. Îi urmează la tron fratele său, Domiţian, desemnat de **T.** la 23 iunie 79 *cezar* şi succesor.

TRAIAN/MARCUS ULPIUS TRAIANUS (53—117), împărat roman (98—117). Născut în colonia Italica din Spania, **T.** se impune ca un încercat militar, devine în 91 consul *ordinarius*, apoi guvernator al Germaniei Superior. La 27 octombrie 97 este adoptat, proclamat coregent *(cezar)* şi succesor la tron de către Nerva. Transmi-

terea puterii la moartea lui Nerva (27 ianuarie 98) se face fără dificultate. **T.** (primul provincial care ocupă tronul imperial) rămînînd încă un an departe de Roma, preocupat de consolidarea graniţei Rinului şi de pregătirea confruntării cu statul dac condus de Decebal, care ameninţa autoritatea imperială la Dunărea de Jos. După trei ani de pregătiri, **T.** declanşează lupta pentru cucerirea Daciei. După ce concentrează în 101 în Moesia Superior importante forţe, 13—14 legiuni şi numeroase alte trupe auxiliare însumînd c. 150 000 de soldaţi, **T.** traversează Dunărea pe două poduri de vase pătrunzînd prin Banat în Dacia. Încercarea lui Decebal de a opri, în bătălia de la Tapae din toamna anului 101, înaintarea romană, eşuează. La începutul anului 102, importante forţe dace, aliate cu contingente sarmate şi bastarne, atacă prin Dobrogea prov. sud-dunărene, obligîndu-l pe **T.** să se deplaseze pe frontul dunărean. Bătălia decisivă de pe platoul de la Adamclisi se încheie cu victoria legiunilor romane. În vara anului 102 **T.** reia ofensiva din Dacia, înaintînd spre Sarmizegetusa. Decebal este constrîns să încheie o pace în condiţii dificile: reîntors la Roma, **T.** adoptă numele triumfal *Dacicus*. În 105, la izbucnirea celui de-al doilea război dacic, **T.** traversează podul de piatră construit de Apolodor din Damasc peste Dunăre şi atacă prin mai multe direcţii nucleul fortificat din Munţii Orăştiei. După o rezistenţă eroică, dar zadarnică, Decebal se sinucide (106), în urma căderii Sarmizegetusei. Statul dac este desfiinţat, iar cea mai mare parte a lui este transformată în prov. romană. **T.** mai rămîne în reg. cucerite pînă în primăvara anului 107 pentru a lua personal măsurile necesare organizării noii prov. care este supusă unei colonizări masive cu elemente aduse îndeosebi din prov. latinofone ale imperiului. Din dispoziţia lui **T.**, A. Cornelius Palma, guvernatorul Siriei, ocupă şi transformă în 105 partea de NV a Regatului Nabateilor în provincia romană Arabia. În 109 este inaugurat în S Dobrogei, pe platoul de la Adamclisi, un monument triumfal glorificînd victoria obţinută aici de legiunile romane în primul Război dacic. În noul forum al lui **T.**, cel mai mare din Roma, construit după 107, este inaugurată în 113 Columna lui Traian, capodoperă a basoreliefului roman care evocă scene din războaiele daco-romane. Încercarea statului part de a modifica echilibrul statuat în vremea lui Nero la frontiera orientală a Imp. Roman şi de a include în sfera sa de influenţă Armenia, declanşează un nou război romano-part. În 114 **T.** începe campania din Orient, ocupă şi transformă Armenia în prov. romană, creează din terit. cucerite la E de Eufrat în 115 provincia Mesopotamia, iar în 116 cucereşte Nisibis, Seleucia şi Ctesifon, metropolele Regatului Part, constituind prov. Asiria, şi adoptă titlul de *Parthicus Maximus*. Epuizarea efortului ofensiv roman, o răscoală antiromană a iudeilor din Egipt, Cirenaica şi Cipru şi a părţilor din Mesopotamia pe de o parte, boala împăratului pe de altă parte, determină întreruperea războiului. **T.** moare la Selinus, în Asia Mică, în drum spre Roma (8 august 11). Excelent militar şi, în egală măsură, administrator eficient, **T.** este cel mai însemnat cuceritor roman după dispariţia lui Caesar, în vremea sa principatul realizînd ultimul mare efort ofensiv la Dunăre şi Eufrat. La moartea lui, Imp. Roman atinge maxima expansiune teritorială (o suprafaţă de 3 300 000 km^2 cu o populaţie de c. 55 milioane locuitori). Păstrînd bunele relaţii cu senatul, împăratul primeşte în 114 din partea înaltului for titlul de *„optimus princeps"*. În secolele următoare s-a încetăţenit urarea adresată în senat la ocuparea tronului de către noul împărat — *felicior Augusto melior Traiano*. A scris o istorie a luptelor cu dacii, care s-a pierdut. S-au păstrat de la el cîteva scrisori în culegerea lui Pliniu cel Tînăr.

TRASIBUL/THRASYBULOS (?—c. 388 î.e.n.), om politic și general atenian. După lovitura de stat oligarhică de la Atena (411), **T.** menține unitatea flotei din Samos, care, avînd vederi democratice, era ostilă noii orientări și impune rechemarea lui † Alcibiade din exil. Ca strateg al flotei, joacă un important rol în bătăliile victorioase de la Kynossema, Abydos și Cizic, recucerește insula Thasos și readuce orașele de pe coasta Traciei în alianța ateniană. Instaurarea regimului oligarhic al „Celor 30 de tirani" la Atena îl obligă pe **T.** să se refugieze la Teba, dar în toamna anului 404 ocupă, cu numai 70 de tovarăși, fortăreața Phyle de la granița Atticii, apoi, raliindu-și noi forțe, cucerește Pireul și restabilește regimul democratic la Atena (403). În Războiul corintic izbucnit în 395, **T.** luptă cu succes împotriva forțelor spartane, în 390/89 impune construcția unei importante flote, cu care obține ralierea Byzantionului, Calchedonului și a altor cetăți din Hellepont și Chersonesul tracic, taberei ateniene. Moare în timpul unui atac, la Aspendos, în Pamfilia.

TUCIDIDE/THUKYDIDES (c. 460—c. 396 î.e.n.), istoric grec. Datele sigure asupra vieții sale sînt extrem de reduse. Descendent al unei familii aristocratice ateniene, moștenitor al unor bogate mine de pe litoralul Traciei, **T.** a beneficiat de o educație aleasă, numărînd printre dascăli pe Antifon, Anaxagoras și fiind neîndoielnic influențat de spiritul sofiștilor. Strateg în timpul Războiului peloponesiac, comandant de escadră, nu poate împiedica cucerirea orașului Amfipolis de către forțele spartane conduse de generalul Brasidas (424), ceea ce îi atrage exilul. Următorii 20 de ani și-i petrece departe de Atena ; probabil că o parte din acest timp a găsit adăpost pe domeniile sale din Tracia, alți ani i-a petrecut călătorind pentru a strînge material în vederea redactării operei sale istorice. Căci, după spusele lui, încă de la izbucnirea Războiului peloponesiac (431), conștient de amploarea acestui conflict, și-a propus să-i nareze desfășurarea, începînd să strîngă personal documente și mărturii din ambele tabere. Exilul i-a ușurat mult aceste preocupări. Amnistiat după încheierea războiului (404), nu se știe dacă a mai revenit la Atena și nici cîți ani a mai trăit. **T.** este autorul unei singure opere ; titlul ei original nu s-a păstrat, încetățenindu-se cel de *Peloponnesiakos polemos (Războiul peloponesiac)*, transmis de Diodor din Sicilia. Împărțirea lucrării în 8 cărți datează probabil din epoca elenistică. Opera lui **T.**, publicată postum, se oprește la anul 411, redactarea ei fiind probabil întreruptă de moartea autorului. Prin *Războiul peloponesiac* **T.**, care concepea opera sa ca un „bun pentru totdeauna" *(ktena eis aei)*, și-a dobîndit un loc singular în cadrul istoriografiei antice. Autorul însuși se delimitase fără echivoc de creația precursorilor — logografi și Herodot ; trei succesori, Cratip din Atena, Teopomp din Chios și Xenofon, și-au ales ca început al operei lor istorice anul 411, la care se oprea **T.** *Războiul peloponesiac* constituie prima monografie istorică, prima creație istoriografică consacrată istoriei contemporane, întemeind practic istoria pragmatică. Viziunea asupra istoriei (ca un complex de forțe economice, sociale, politice), spiritul critic în analiza evenimentelor fac din **T.** fondatorul propriu-zis al istoriografiei ca știință. Aplicarea consecventă a unor principii precum fundamentarea unui cadru cronologic, grija pentru adevăr și promovarea unui spirit obiectiv în judecarea oamenilor și acțiunilor lor, stabilirea riguroasă a exactității datelor, evaluarea critică a izvoarelor, eliminarea elementelor mitice și supranaturale, căutarea forțelor motrice ale proceselor istorice, a raporturilor de cauzalitate și a liniilor lor directoare au făcut din **T.**, spirit reprezentativ al democrației ateniene, unul dintre cei mai profunzi și originali istorici ai lumii antice. Enunțînd ca scop

al operei sale cunoașterea trecutului pentru a servi ca ghid al viitorului, **T.** dovedește o concepție superioară a rolului istoricului. Scris în dialect atic, într-o limbă concisă, sobră, dar totodată plină de expresivitate, *Războiul peloponesiac* a fost apreciat în antichitate mai mult ca monument stilistic și mai puțin ca operă istoriografică. Ignorat în ev. med., redescoperit în epoca Renașterii, admirat de Hobbes, Niebuhr, Ranke, **T.** a fost recunoscut abia în secolele 19—20 drept cel mai modern istoric antic.

TUKULTI-NINURTA I, suveran asirian (1244—1207 î.e.n.) al Regatului Mijlociu. **T.** este ultimul reprezentant din galeria marilor despoți care au ridicat Asiria în sec. 13 î.e.n. la rangul de mare putere a Orientului Mijlociu. În prima parte a domniei efortul militar vizează întărirea controlului asupra reg. din N și E Asiriei cucerite de predecesorii săi. Marele triumf militar și politic al domniei lui **T.** îl reprezintă înfrîngerea și ocuparea Babilonului : regele Kastilaș IV este dus în 1235 î.e.n. captiv în capitala Asiriei. În urma unei noi campanii în Babilonia sînt anexate reg. nordice ale acesteia și numeroși locuitori sînt deportați în Asiria. Statuia zeului național babilonean Marduk este dusă la Așur. **T.** este primul suveran asirian care adoptă titlul de „Rege al Babilonului". Relațiile cu statul Hitit, devenit, după transformarea Regatului Mitanni în prov. asiriană, în timpul domniei lui Salmanasar I (1274—1244 î.e.n.), tatăl lui **T.**, vecin al Asiriei, sînt tot mai încordate. **T.** traversează Eufratul și întreprinde raiduri în prov. de graniță hitite, de unde aduce mii de captivi în Mesopotamia ● Politica expansionistă suprasolicită resursele statului care nu mai poate menține controlul asupra tuturor terit. cucerite. Suveran energic, dar de o extravaganță extremă, **T.** intră în conflict cu cercurile conducătoare din Așur, ceea ce îl determină să înceapă construcția unei noi capitale, la 3 km de Așur, pe malul stîng al Tigrului, numită Kar-Tukulti-Ninurta. Este detronat și asasinat în noua reședință regală, în cursul unei răscoale la care se raliase și fiul său, Așurnadin-apli, care-i urmează la tron. Domnia lui **T.** constituie apogeul puterii și al expansiunii asiriene în timpul Regatului Mijlociu. După moartea sa puterea militară și politică a Asiriei, subminată de conflicte interne și confruntată cu invazia triburilor arameice, decade pentru un secol.

TUTANKHAMON, faraon din dinastia 18 (1361—1352 î.e.n.). Căsătorindu-se cu Akhesenpaaton, o fiică a faraonului reformator Akhenaton (Amenofis IV) (1379—1362 î.e.n.), **T.** ocupă, la vîrsta de 10 ani, tronul la moartea lui Smenkhkare, la numai un an de la dispariția celebrului său socru. Timp de doi ani **T.** trăiește în noua reședință regală de la Tell el-Amarna, practicînd cultul lui Aton. Apoi este însă luată decizia de abandonare a noii capitale de la el-Amarna în favoarea Tebei ; regele și regina își schimbă numele în Tutankhamon (din Tutankhaton) și în Ankhesenamon (din Ankhesenpaaton), revenind la vechiul cult al zeului suprem Amon. **T.** a rămas o personalitate ștearsă, statul fiind condus de atotputernicul vizir și regent Ay și de generalul Horemheb ● Celebritatea postumă a lui **T.** se datorează mormîntului său din Valea Regilor de lîngă Teba, descoperit în 1922 de britanicii H. Carter și H. Carnarvon, singurul sepulcru al unui faraon care timp de 3200 de ani a scăpat neprofanat și nejefuit. Inventarul funerar, de o remarcabilă bogăție, reprezintă o mărturie a rafinamentului artistic atins de creatorii dinastiei 18. Îi succede la tron vizirul său Ay (1352—1348 î.e.n.).

TUTMES III, al 6-lea și cel mai de seamă faraon al dinastiei 18 din Regatul Nou (1504—1450 î.e.n.), unul dintre cei mai străluciți din întreaga istorie egipteană. Fiu al lui Tutmes II, **T.** nu împlinise nici 10 ani la moartea tatălui, care-l desemnase succesor la

tron. Hatșepsut, ambițioasa soție a lui Tutmes II, exercită regența în numele suveranului minor. Deși deținătoare *de facto* a puterii în al doilea an al domniei lui **T.**, Hatșepsut, sprijinită de o puternică facțiune de la curte, uzurpă *de jure* puterea, adoptă titulatura regală și toate epitetele proprii faraonului. Timp de 22 de ani **T.** rămîne în umbră. Nu există mărturii sigure dacă în 1482 î.e.n., anul în care **T.** preia frînele puterii, acest eveniment are loc la moartea reginei sau în urma unei lovituri de stat militare; numele reginei Hatșepsut este martelat de pe monumente și din inscripții ● În cei 32 de ani de domnie **T.** se remarcă în egală măsură ca militar, administrator și constructor de excepție. Resursele vastului imp. de la cataracta a 4-a a Nilului pînă în Asia, pe malul Eufratului, sînt intens și eficient exploatate, operativitatea sistemului de administrație asigură echilibrul și prosperitatea internă, tributul cetăților străine permite inițierea unui vast program edilitar avînd în centrul său capitala Teba. **T.**, generos mecena al artelor, se dovedește un spirit de vie curiozitate, din campaniile asiatice fiind mereu trimise templului lui Amon din Karnak colecții de plante și animale pentru a fi pictate pe zidurile acestuia. Prin cele 17 expediții din Asia sînt puse baze solide imp. asiatic al Egiptului. Victoria decisivă de la Megiddo, din cursul primei campanii, cînd **T.** înfrînge coaliția dinaștilor sirieni conduși de regele din Kadeș (vasal al Regatului Mitanni), are ca urmare supunerea Palestinei și Siriei meridionale și stăvilirea expansiunii statului Mitanni spre apus. Militar oțelit (deși de statură napoleoneană — 1,63 m după rezultatul măsurătorii efectuate asupra mumiei sale), strateg ingenios, **T.** este primul care intuiește importanța pentru Egipt a unei flote militare; în campania a 5-a armata este transportată din Egipt în Siria pe nave speciale construite în acest scop. În cea mai strălucită campanie, a 8-a, **T.** traversează Eufratul în reg. Karkemiș și pustiește terit. mitanian; Babilonia, Asiria și Regatul Hitit se grăbesc acum să trimită bogate daruri la curtea din Teba. În S, între prima și cea de-a patra cataractă a Nilului, dominația egipteană este consolidată ● Neobosit constructor, **T.** înfățișează, fără ostentație, cu o rară obiectivitate și modestie, pe zidurile templului din Karnak, istoria campaniilor victorioase, adevărat act de naștere al istoriografiei egiptene. Fiul și succesorul său Amenofis II (1450—1425 î.e.n.) este ridicat la rangul de coregent în ultimii doi ani de domnie.

U

ULFILA † **WULFILA**

ULPIAN/DOMITIUS ULPIANUS (c. 170—223), jurist roman. Originar din Tir, stabilit la Roma, **U.** este, împreună cu Iulius Paulus, asesor al lui Papinian în perioada în care acesta este prefect al pretoriului (203—212). *Magister a libellis* (funcționar însărcinat cu rezolvarea memoriilor adresate împăratului) sub Caracalla, exilat de Elagabal, rechemat de Severus Alexander care îl numește *praefectus annonae* (prefect însărcinat cu aprovizionarea Romei cu grîne), apoi *prefect al pretoriului* (222), membru în Consiliul princepsului, devenind una dintre personalitățile cele mai influente ale imp. **U.** este ucis la scurt timp însă de o rebeliune a pretorienilor din Roma în 223 (nu în 228, cum se credea pînă recent). Opera sa, extrem de bogată (peste 280 de cărți) și variată, redactată în cea mai mare parte în timpul domniei lui Caracalla (211—217), cuprinde un comentariu la edictul pretorian, *Ad edictum* (81 cărți), lucrări de drept familial (tratînd legile epocii lui Augustus, *Lex Iulia et Papia* — 20 cărți, *Lex Iulia de adulteriis* — 5 cărți ș.a.), de drept administrativ (*De officiis proconsulis* — 10 cărți ș.a.), precum și manuale (*Institutiones* — 3 cărți, *Regulae* — 7 cărți ș.a.). **U.** este autorul cel mai mult citat (peste 2 500 de fragmente) in *Digesta* lui Iustinian (c. 1/3 din aceasta). Este, de asemenea, juristul roman din a cărui operă ni s-au păstrat cele mai numeroase fragmente, remarcabile prin claritatea, eleganța și accesibilitatea stilului, oferind o imagine cuprinzătoare asupra literaturii și practicii juridice a vremii.

UR-NAMMU, suveran sumerian (2112—2094 î.e.n.), fondatorul celei de-a 3-a dinastii din Ur. Inițial guvernator al metropolei sumeriene Ur, **U.** se emancipează de sub autoritatea lui Utu-Chegal, regele Urukului și izgonitorul gutilor din Mesopotamia, întemeind o nouă dinastie independentă care unifică sub autoritatea sa Sumerul și cea mai mare parte a Mesopotamiei. **U.** adoptă titlul de „Rege al Sumerului și Akkadului", luînd măsuri de normalizare după apăsătoarea dominație a gutilor. Domnia sa, epocă de pace și prosperitate, inaugurează așa-numita „renaștere sumeriană". Canalele de irigație sînt refăcute, securitatea drumurilor comerciale asigurată, comerțul cu Golful Persic, atît de înfloritor în timpul Imp. Akadian, este reluat, zidurile cetăților restaurate, impunătoare construcții religioase sînt înălțate la Ur, Nippur, Uruk și Larsa (templele în terase înlocuiesc acum vechile construcții în trepte) ● Cele cîteva fragmente ale legislației sale păstrate pînă astăzi constituie cea mai veche mărturie a unui cod de legi mesopotamian. **U.** alungă din țară pe ultimii năvălitori guti. Documentele menționează o singură acțiune militară îndreptată împotriva conducătorului orașului-stat Lagaș, Nammakhi. Îi succede la tron fiul său Șulgi (2094—2047 î.e.n.).

UR-NANȘE, rege al orașului-stat Lagaș (c. 2520 î.e.n.) din Sumer. **U.** este una dintre primele personalități din istorie al căror nume a fost transmis posterității de izvoarele antice, fiind totodată atestat de descoperirile arheologice moderne. **U.**, fondatorul primei dinastii din Lagaș, asigură orașului o epocă de înflorire economică. Îi succede la tron fiul său Akurgal.

URUKAGINA/după o nouă lectură **URU-INIMGINA**, rege *(lugal)* al orașului-stat Lagaș (c. 2360 î.e.n.) din Sumer. Devenit cîrmuitor al cetății în urma unei lovituri de stat care-l înlătură pe Lugalanda, un urmaș al lui Eannatum I, **U.**, în dorința de a-și consolida poziția, întreprinde o serie de reforme sociale îndrăznețe în favoarea păturilor sărace ale cetății. **U.** decretează că zeul Ningirsu i-a acordat puterea pentru a înfăptui prefaceri în cetate, astfel încît „cel puternic să nu mai poată nedreptăți pe orfani și văduve". Măsurile sale vizînd reducerea autorității funcționărimii, a păturii sacerdotale, prescrierea datoriilor, urmăresc totodată și aplanarea tensiunilor sociale din stat. La capătul unei domnii de 8 ani, **U.**, unul dintre primii reformatori sociali cunoscuți în istorie, este învins și înlăturat de Lugalzaggisi din Umma (2373—2349 î.e.n.), iar orașul Lagaș distrus.

V

VALENS FLAVIUS (328—378), împărat roman (364—378). Născut la Cibalae (Pannonia), ca fiu al unui modest ofițer, **V.** optează pentru cariera armelor, fiind numit, după urcarea pe tron a fratelui său mai vîrstnic Valentinian I, coîmpărat cu sarcina de a guverna prov. balcanice și orientale. Este net inferior fratelui său din punctul de vedere al calităților militare, politice și administrative. În politica internă se remarcă prin represaliile împotriva cercurilor aristocrației senatoriale și prin sprijinirea arianismului. După ce reprimă uzurparea lui Procopius (înalt demnitar înrudit cu Iulian Apostatul), proclamat împărat la Constantinopol (365—366), poartă un război la Dunărea de Jos (367—369), împotriva vizigoților care amenințau prov. romane și sprijiniseră pe uzurpator. Sub presiunea invaziei hune, **V.** acceptă stabilirea vizigoților în sudul Dunării (376). Jaful la care aceștia sînt supuși de autoritățile imperiale locale declanșează o mare răscoală antiromană. În bătălia de la Adrianopol (9 august 378), pe care o angajează fără a mai aștepta sosirea contingentelor din Occident, armata romană este înfrîntă de vizigoții lui † Frithigern, sprijiniți de contingente ostrogote, iar **V.** își găsește moartea pe cîmpul de luptă.

VALENTINIAN I/FLAVIUS VALENTINIANUS (321—375), împărat roman (364—375). Fiul unui modest ofițer, născut la Cibalae (Pannonia), **V.** îmbrățișează cariera militară, ajungînd sub Iovian *tribunus scutariorum.* Proclamat, la Niceea, împărat de către armată, la moartea lui Iovian, **V.** îl numește pe fratele său mai tînăr Flavius † Valens, căruia îi încredințează guvernarea Orientului, rezervînd pentru sine conducerea, din Augusta Treverorum (Trier), a prov. occidentale (cele două părți ale imp. încep astfel să fie administrate separat). Spirit activ și energic, **V.** are mari merite în întărirea granițelor de pe Rin și Dunărea mijlocie, respingînd atacurile alamanilor în Gallia (368), ale francilor și saxonilor la Rin, ale sarmaților și quazilor la Dunăre. A fost constant preocupat de îmbunătățirea administrației și legislației, de limitarea abuzurilor și a fiscalității excesive. Adept al ortodoxismului nicean, manifestă în același timp toleranță față de cultele păgîne. În 367 îl numește pe fiul său minor † Grațian coîmpărat.

VALENTINIAN III/FLAVIUS PLACIDUS VALENTIANIANUS (419—455), suveran al Imp. Roman de Apus (425—455). Fiu al lui Constantinus III și al Gallei Placidia, născut la Ravenna, **V.** este impus pe tron de trupele vărului său † Teodosiu II, suveranul Imp. Roman de Răsărit. Minor, regența este exercitată de mama sa, puterea reală aparținînd însă generalilor Felix (m. 430), Bonifatius (m. 432), Aëtius (m. 454). În timpul domniei sale, criza statului se agravează, Africa de Nord, Britannia, Pannonia se desprind de sub autoritatea imp. Pe Cîmpiile Catalaunice (451), într-una dintre cele mai mari bătălii ale antic., armata romană comandată de Aëtius, cu contingente vizigote, france, burgunde, alane, obține o ultimă victorie, forțînd retragerea lui Attila și a aliaților săi din Gallia. La 6 luni după ce l-a ucis cu mîna sa pe Aëtius, V. este, la rîndul său, asasinat de un partizan al acestuia (martie 455). Cu el se sfîrșește dinastia teodosiană.

VALERIAN/PUBLIUS LICINIUS VALERIANUS (c. 200—c. 260), împărat roman (253—260). Descendent al unei vechi familii sena-

toriale, V. este proclamat împărat de trupele din Gallia și Germania în septembrie 253 și recunoscut de senat după dispariția împăratului Aemilius Aemilianus. V. îl asociază la domnie pe fiul său P. Egnatius Licinius † Gallienus, încredințîndu-i apărarea prov. din Europa, în timp ce el se deplasează în Orient, pentru a face față pericolului sasanid (prima diviziune geografică a Imp. Roman între doi împărați). Prin două edicte (257 și 258), V. declanșează o puternica persecuție anticreștină în întregul imp. In timpul campaniei din Răsărit, V. este înfrînt la Edessa și făcut prizonier de către suveranul sasanid † Șapur I, murind în captivitate.

VARRO MARCUS TERENTIUS (116—27 î.e.n.), erudit și poet latin. Descendent al unei înstărite familii de rang ecvestru din Reate (ținutul sabinilor), s-a născut probabil la Roma, unde își însușește o bogată cultură umanistă pe care o va completa la Atena. *Quaestor* (c. 86), legat al lui Pompeius Magnus în Spania în războiul împotriva lui Sertorius (77—74), tribun al poporului (70), *praetor* (68), V. optează în 49, la izbucnirea războiului civil, pentru tabăra lui Pompei. Prizonier al lui Caesar, grațiat de acesta și însărcinat în 47 cu organizarea și conducerea bibliotecii imperiale din Roma, se consacră unei activități științifice rodnice, devenind, încă din timpul vieții, o autoritate incontestabilă. Posesor al unei alese educații grecești dar, în același timp, puternic atașat de vechile tradiții romane, V. este unul din marii precursori ai clasicismului perioadei augustane, în pregătirea căruia a avut un rol esențial. Mînat de o curiozitate nelimitată, aduce în scrierile sale (c. 74 cu peste 600 de cărți) o documentație vastă, îmbogățită de propria experiență, abordînd aproape toate domeniile cunoașterii. Atitudinea sa este aceea a omului de știință, orientat spre rigoare, sistematizare metodică (deosebit pedanta), căruia nu-i lipsesc însa sensibilitatea și rafinamentul stilistic. Din întinsa lui operă s-au păstrat integral 3 cărți din *De re rustica (Despre agricultură)* și, cu unele lacune, cărțile 5—10 din *De lingua Latina (Despre limba latina*, alcătuită, se pare, din 25 de cărți). Din celelalte scrieri sînt cunoscute doar fragmente. Autor al unor lucrări de filozofie, mai ales morală, istorie și cronologie (*Antiquitatum rerum divinarum humanarumque libri — Antichități divine și umane*, 41 cărți, cea mai importanta operă a sa, consacrata prezentării trecutului poporului roman, a culturii, religiilor și obiceiurilor sale, sursa fundamentală pentru cunoașterea antic. latine, folosita de oamenii de cultură de la Vergiliu pînă la Macrobius și scriitorii creștini), tratate științifice și tehnice, de lingvistica ; lucrări de critică și istorie literară etc. Imensa operă a lui V., apreciat de urmași ca „*doctissimus*“ (Seneca) sau „*erudissimus Romanorum*“ (Quintilian), a constituit, timp de sec., în întreaga antic. greco-romana, o vasta istorie a culturii și civilizației poporului său la care au apelat cu egal interes istoricii, oamenii de litere sau de stat romani.

VARUS PUBLIUS QUINCTILIUS (c. 46 î.e.n.—9 e.n.), om politic roman. *Quaestor* (22), consul (13), guvernator al prov. Africa (7/6) și Siria (6—4). V. este numit în 7 e.n. de către împăratul Augustus (al cărui favorit era) guvernator *(legatus Augusti pro praetore)* al Germaniei. Excesul de zel și lipsa de tact în opera de introducere a administrației, a sistemului de impozite și a jurisdicției romane, în reg. recent cucerite pe malul drept al Rinului, declanșează o puternică răscoală a triburilor cheruscilor, bructilor, chattilor și marsilor, condusă de cheruscul Arminius. Atrase într-o cursă în Pădurea Teutoburg (Teutoburgiensis saltus), cele trei legiuni, trei *alae* și șase cohorte auxiliare, care alcătuiau armata lui V., sînt nimicite, iar comandantul lui se sinucide. Această bătălie reprezintă cea mai gravă înfrîngere militară din timpul domniei

lui Augustus și subminează definitiv tentativa Romei de a transforma Germania dintre Rin și Elba în prov. romană.

VASILE cel MARE/BASILEIOS (c. 330—379), teolog, filozof și scriitor grec. Reprezentant al unei influente familii latifundiare din Cappadocia, V. (fratele mai vîrstnic al lui † Grigore din Nyssa) studiază retorica la Caesarea, Constantinopol și Atena (unde leagă o prietenie nedespărțită cu † Grigore de Nazianz) apoi, după 356 (cînd se botează în religia creștină), optează pentru o viață de ascet în Neocaesarea (Pontos). Devenit în 370 episcop al Caesareei și mitropolit al Cappadociei, V. se opune cu succes politicii filoariene a împăratului Valens. Autor de scrieri dogmatice, exegetice, de discursuri, predici și scrisori, care reflectă viu zbuciumul epocii, V. manifestă o receptivitate remarcabilă față de moștenirea culturală păgînă. Prin scrierile sale despre asceză a pus bazele vieții monahale în Orient.

VELLEIUS PATERCULUS (c. 20 î.e.n.— c. 31 e.n.), istoric roman. Originar dintr-o familie ecvestră din Capua, V.P. îmbrățișează cariera armelor, este legat de legiune în Germania și Pannonia în subordinea viitorului împărat Tiberius, *quaestor* (7 e.n.), apoi *praetor* (15 e.n.). Prietenului său Marcus Vinicius, consul în anul 30 e.n. V.P. îi dedică un compendiu al istoriei romane *(Historia Romana, Istoria romană*, 2 cărți) de la distrugerea Troiei pînă în anul 29 e.n. (păstrat, cu excepția începutului primei cărți). Marcată profund de stilul retoric al epocii, lucrarea se înscrie pe linia operelor care aduleează personalitatea principelui, cuprinzînd totuși o serie de informații prețioase pentru epoca lui Augustus și, mai ales, a lui Tiberius (căruia autorul îi consacră 1/4 din lucrare).

VERCINGETORIX (c. 82—46 î.e.n.), conducătorul marii răscoale antiromane a triburilor celtice din Gallia (52 î.e.n.). Principe al arvernilor, V. se impune după izbucnirea răscoalei în calitate de conducător suprem al forțelor celtice. Printr-o disciplină de fier el a creat o armată redutabilă și, evitînd bătăliile la cîmp deschis, aplicînd tactica pămîntului pîrjolit și a luptelor de guerilă, a reușit să pună sub semnul întrebării recent instaurata stăpînire romană din Gallia. La Gergovia V. înfrînge trupele romane obligîndu-l pe C. Iulius Caesar să se retragă. Reconfirmat de adunarea de la Bibracte în calitate de comandant al insurgenților, V. concentrează toate forțele la Alesia în vederea unei bătălii decisive. Blocat aici prin abilitatea genialului său adversar, V. este obligat, la capătul unei rezistențe eroice, să capituleze și să se predea lui Caesar (56). A fost executat șase ani mai tîrziu în temnița Tullianum din Roma, la scurt timp după ce a fost tîrît în triumful lui Caesar. Om politic și strateg strălucit, conducător al ultimei rezistențe celtice, V. s-a numărat printre cei mai înverșunați și redutabili adversari ai Romei republicane.

VERGILIU/PUBLIUS VERGILIUS MARO (70—19 î.e.n.), poet latin. Născut la Andes, lîngă Mantua (Gallia Cisalpină), într-o familie modestă. V. primește însă o aleasă educație, inițial la Cremona și Milano, apoi la Roma (este elevul retorului Marcus Epidius) și la Neapolis (studiază greaca cu poetul și gramaticul Parthenius, filozofia cu epicureanul Syro). Din această perioadă datează probabil și cele dintîi încercări literare (scrierile cuprinse în așa-numitul *Apendix Vergiliana*, marcate de influența poeziei neoterice, a căror paternitate este încă nesigură). Revenit prin 44 în localitatea natală, o va părăsi însă după 40, odată cu confiscarea domeniului părintesc pentru veteranii lui Octavianus și Antonius, învingători la Philippi. Succesul primei culegeri în versuri, *Bucolica (Bucolice)*, precum și bogata sa cultură (filozofie, arheologie, istorie, religie, poezie greacă și latină) îi înlesnesc accesul în cercul lui † Mecena, la îndemnul căruia va scrie celelalte opere, *Georgica (Georgicele)* și *Aeneis (Eneida)*, bucurîndu-se de prețuirea împăratului Augustus.

Își petrece ultimii 30 de ani ai vieții la țară, lîngă Neapolis, consacrîndu-se exclusiv creației. Realizate după modelul *Idilelor* pastorale ale lui † Teocrit, cele 10 piese din *Bucolice*, publicate în 39, relevă o voce lirică originală, pe deplin formată, care a profitat de toate înnoirile aduse de poezia alexandrină (minuția elaborării și eleganța formei), renunțînd însă la artificiile sterile ale acesteia. Cînturile amebee (cuplete alternante) ale păstorilor săi dau glas aspirațiilor contemporanilor spre o viață de liniște și pace, în versuri de o prospețime și sensibilitate cuceritoare. O nouă treaptă în maturizarea artistică o aduce poemul didactic *Georgica*, scris între 39 și 29, în 4 cărți, consacrat culturii cerealelor, pomilor și viței de vie, creșterii animalelor și albinăritului. Pornind și de această dată de la un model grec (*Munci și zile* de Hesiod și poemul astronomic și meteorologic al lui Aratos), V. reușește să imprime temelor tratate pecetea personalității sale. Paginile descriptive, impregnate de o sensibilitate vie, aduc un fin omagiu Italiei, care își găsește în V. un cîntăreț neîntrecut. Încrederea că idealurile Romei vor ieși biruitoare și vor aduce măreția întregii peninsule, una din temele principale ale *Georgicelor*, va primi însă deplina expresie artistică în epopeea *Aeneis (Eneida)*, a cărei elaborare i-a luat poetului 10 ani. Excursia întreprinsă în Grecia înaintea ultimei revizii a epopeii se întrerupe la Megara, de unde, bolnav, V. este adus în Italia. Moare la Brundisium, la 21 septembrie 19, solicitînd arderea acestei opere, pe care o considera insuficient cizelată. Opoziția lui Augustus, din însărcinarea căruia poeții Varrius Rufus și Plotius Tucca editează *Eneida*, a salvat de la distrugere lucrarea, în care contemporanii au recunoscut o adevărată *gesta populi romani* și care i-a asigurat lui V. renumele statornic de cel mai mare poet latin. Oprindu-se asupra momentului stabilirii în Italia a eroului troian Aeneas, a cărui ascendență și-o atribuiau marile familii romane, între care și aceea a lui Augustus, V. nu recuperează trecutul decît spre a proiecta din el marile momente ale istoriei naționale, inclusiv domnia primului împărat. Reiterînd începuturile mitice ale poporului său, poetul conturează în Aeneas modelul exemplar al cetățeanului roman, așa cum îl înfățișa ideologia augustană, avînd ca virtuți supreme simplitatea, pioșenia, respectul valorilor morale. Modelul homeric este astfel profud metamorfozat, căci, fără să neglijeze exaltarea faptelor de arme ale eroului, V. îi subliniază umanitatea, simțul responsabilității și sensibilitatea. Poem al ardentelor pasiuni (de o mare vibrație sînt paginile care evocă dragostea dintre Aeneas și Didona, întemeietoarea Cartaginei) și al acțiunilor eroice, *Eneida* este totodată o melancolică meditație asupra vremelniciei vieții individuale și a eternității unui popor. Devenit clasic, comentat și luat ca model încă din antic., V. este, de asemenea, poetul latin care a exercitat cea mai mare influență asupra posterității. Literatura creștină a ev. med. l-a revendicat drept precursor, Renașterea l-a considerat *il... maggior poeta, duca e maestro* (Dante), poeții francezi, de la Ronsard la Voltaire, vor privi *Eneida* ca pe marele model al epopeii naționale pe care vor s-o ofere țării lor. El a atins rara performanță de a rămîne, de-a lungul sec., nu ca un venerat, dar străin mit cultural, ci ca un poet de permanentă actualitate.

VERRES CAIUS (115—43 î.e.n.), om politic roman. Partizan al lui L. Cornelius Sulla, legat al lui Cn. Cornelius Dolabella în Cilicia (80—79), *praetor* (74), apoi guvernator *(propraetor)* al Siciliei (73—71), V. rămîne celebru în epocă și posteritate prin venala și abuziva sa administrație. Atacat în justiție la cererea sicilienilor, în anul 70, de către tînărul Cicero (*In Verrem*, 5 cuvîntări) pentru jaful din timpul administrației sale, în fața gravității probelor aduse în instanță, V., deși apărat de celebrul orator Hortensius,

preferă să plece în exil la Massalia după prima cuvîntare a acuzării. Aici este ucis din ordinul lui Marcus † Antonius, dornic, în timpul proscripțiilor din cel de-al doilea triumvirat, să-și însușească colecția lui de opere de artă.

VESPASIAN/TITUS FLAVIUS VESPASIANUS (9—79), împărat roman (69—79). Originar dintr-o familie de rang ecvestru, fiul unui modest funcționar de vamă din Reate, în țara sabinilor. V. urmează o carieră militară care-l poartă în Germania Superior, Britannia, Africa. În 67 este însărcinat de Nero cu reprimarea răscoalei antiromane a iudeilor. Proclamat împărat la Alexandria, la 1 iulie 69 de legiunile din Orient, raliindu-și și legiunile de la Dunăre (Pannonia și Moesia), învingător în bătălia de la Cremona (24 octombrie 69), V. este recunoscut în întregul imp. după ocuparea Romei și moartea lui † Vitellius (20 decembrie 69), întemeind o nouă dinastie, aceea a Flaviilor (69—96). Personalitate energică, lucidă, modestă, V. este preocupat de restabilirea liniștii și securității statului, grav afectate de războiul civil. Administrator talentat, el reorganizează finanțele și armata, întărește frontiera Dunării Inferioare, creînd o flotă în Marea Neagră și reorganizînd flota dunăreană (*Classis Flavia Moesica*). Censor în 72, a completat senatul cu elemente provenite din rîndul aristocrației municipale din Italia și din prov. occidentale, a acordat cetățenia romană orașelor din Spania. Între Augustus și Hadrian, este împăratul care a cunoscut și a înțeles cel mai bine situația prov.; a reconstruit Capitoliul și numeroase edificii din Roma distruse în timpul războiului civil și a început construcția Colosseum-ului. În august 70, fiul său † Titus cucerește Ierusalimul și încheie în 72/73 războiul din Iudeea, care este reorganizată ca prov. de sine stătătoare. Armenia de la apus la Eufrat (Armenia Minor) este alipită, în 70, prov. Cappadocia. La granița renană este ocupată în timpul domniei sale reg. dintre Rin, Main și Necar *(Decumates agri)* și alipită Germaniei Superior, iar în Britannia, generalul Agricola extinde stăpînirea romană pînă în podișul Scoției.

VICTOR SEXTUS AURELIUS (sec. 4), istoric latin. Originar dintr-o modestă familie din Africa de Nord, V. este numit guvernator al provinciei Pannonia Secunda de Iulian Apostatul (361), apoi prefect al orașului Roma de Teodosiu I (389). În jurul anului 360, V. redactează *Caesares*, un compendiu pertinent al istoriei imperiale, în tradiția istoriografiei moraliste, cuprinzînd biografiile împăraților între Augustus și Constantius II.

VIRIATHUS (c. 190—139 î.e.n.), conducătorul răscoalei antiromane a lusitanilor (147—139 î.e.n.). Fost păstor, V. devine în 147 animatorul și conducătorul luptei triburilor lusitane din V peninsulei Iberice pentru redobîndirea independenței. El organizează un adevărat război de gherilă, înfrînge armatele romane comandate de praetorul Vetilius (147) și de consulul Q. Fabius Maximus Aemilianus (145), iar în 140 îl obligă pe proconsulul Q. Fabius Maximus Servilianus să capituleze și să recunoască independența teritoriilor ocupate de lusitani. Tratatul nu este însă recunoscut de Senatul din Roma, care redeschide ostilitățile. În timpul tratativelor de pace purtate cu noul comandant roman Q. Servilius Caepio, V. este asasinat la instigația acestuia. *Vir duxque magnus* l-a numit Titus Livius.

VITELLIUS AULUS (12—69), împărat roman (ian.—dec. 69). Apropiat al împăraților Caligula, Claudius și Nero, consul în 48, guvernator (proconsul) al Africii (60/61), V. este numit de † Galba, în decembrie 68, guvernator al Germaniei Inferioare. Proclamat împărat de legiunile din provinciile revoltate împotriva lui Galba (1 ianuarie 69), V. își trimite trupele, comandate de Fabius Valens și Alienus Caecina, în Italia. La Bedriacum (14 aprilie 69), în apropiere de Cremona, legiunile lui obțin victoria asupra lui Otho (pro-

preferă să plece în exil la Massalia după prima cuvîntare a acuzării. Aici este ucis din ordinul lui Marcus † Antonius, dornic, în timpul proscripțiilor din cel de-al doilea triumvirat, să-și însușească colecția lui de opere de artă.

VESPASIAN/TITUS FLAVIUS VESPASIANUS (9—79), împărat roman (69—79). Originar dintr-o familie de rang ecvestru, fiul unui modest funcționar de vamă din Reate, în țara sabinilor, V. urmează o carieră militară care-l poartă în Germania Superior, Britannia, Africa. În 67 este însărcinat de Nero cu reprimarea răscoalei antiromane a iudeilor. Proclamat împărat la Alexandria, la 1 iulie 69 de legiunile din Orient, raliindu-și și legiunile de la Dunăre (Pannonia și Moesia), învingător în bătălia de la Cremona (24 octombrie 69), V. este recunoscut în întreg imp. după ocuparea Romei și moartea lui † Vitellius (20 decembrie 69), întemeind o nouă dinastie, aceea a Flaviilor (69—96). Personalitate energică, lucidă, modestă, V. este preocupat de restabilirea finanțelor și securității statului, grav afectate de războiul civil. Administrator talentat, el reorganizează finanțele și armata, întărește frontiera Dunării inferioare, creînd o flotă în Marea Neagră și reorganizînd flota dunăreană (Classis Flavia Moesica). Censor în 72, a completat senatul cu elemente provenite din rîndul aristocrației municipale din Italia și din prov. occidentale, a acordat cetățenia romană orașelor din Spania. Între Augustus și Hadrian, este împăratul care a cunoscut și a înțeles cel mai bine situația prov.; a reconstruit Capitoliul și numeroase edificii din Roma distruse în timpul războiului civil și a început construcția Colosseum-ului. În august 70, fiul său † Titus cucerește Ierusalimul și încheie în 72/73 războiul din Iudeea, care este reorganizată ca prov. de sine stătătoare. Armenia de la apus de Eufrat (Armenia Minor) este alipită, în 70, prov. Cappadocia. La granița renană este ocupată în timpul domniei sale reg. dintre Rin, Main și Neckar (Decumates agri) și alipită Germaniei Superior, iar în Britannia, generalul Agricola extinde stăpînirea romană pînă în podișul Scoției.

VICTOR SEXTUS AURELIUS (sec. 4), istoric latin. Originar dintr-o modestă familie din Africa de Nord, V. este numit guvernator al provinciei Pannonia Secunda de Iulian Apostatul (361), apoi prefect al orașului Roma de Teodosiu I (389). În jurul anului 360, V. redactează Caesares, un compendiu pertinent al istoriei imperiale, în tradiția istoriografiei moraliste, cuprinzînd biografiile împăraților între Augustus și Constantius II.

VIRIATHUS (c. 190—139 î.e.n.), conducătorul răscoalei antiromane a lusitanilor (147—139 î.e.n.). Fost păstor, V. devine în 147 animatorul și conducătorul luptei triburilor lusitane din V peninsulei Iberice pentru redobîndirea independenței. El organizează un adevărat război de gherilă, înfrînge armatele romane comandate de praetorul Vetilius (147) și de consulul Q. Fabius Maximus Aemilianus (145), iar în 140 îl obligă pe proconsulul Q. Fabius Maximus Servilianus să capituleze și să recunoască independența teritoriilor ocupate de lusitani. Tratatul nu este însă recunoscut de Senatul din Roma, care redeschide ostilitățile. În timpul tratativelor de pace purtate cu noul comandant roman Q. Servilius Caepio, V. este asasinat la instigația acestuia. *Vir duxque magnus* l-a numit Titus Livius.

VITELLIUS AULUS (12—69), împărat roman (ian.—dec. 69). Apropiat al împăraților Caligula, Claudius și Nero, consul în 48, guvernator (proconsul) al Africii (60/61), V. este numit de † Galba, în decembrie 68, guvernator al Germaniei Inferioare. Proclamat împărat de legiunile din provinciile revoltate împotriva lui Galba (1 ianuarie 69), V. își trimite trupele, comandate de Fabius Valens și Alienus Caecina, în Italia. La Bedriacum (14 aprilie 69), în apropiere de Cremona, legiunile lui obțin victoria asupra lui Otho (pro-

prin introducerea în 124 a examenelor obligatorii în momentul recrutării acestora. Textele clasice devin baza procesului de învățămînt, W. realizînd reconcilierea între puterea statală și învățații confucianiști. Acest curent filozofic devine acum ideologia oficială a Imperiului Han; nici un cărturar aparținînd altor școli filozofice nu mai poate intra în serviciul civil. Controlul statului asupra economiei este întărit prin introducerea monopolului extracției și al comercializării sării, al producerii și vînzării fierului (119 î.e.n.) iar în 112 al celui de batere a monedei. În 115 statul creează un departament special însărcinat cu reglarea prețurilor (cumpărarea și stocarea cerealelor în anii bogați și desfacerea lor în anii de penurie pentru evitarea speculei). Taxe fiscale speciale sînt aplicate negustorilor și cămătarilor (119 î.e.n.) ● Deși împăratul nu a participat niciodată personal la vreuna din numeroasele campanii militare, epoca sa se impune ca un moment de vîrf al afirmării politicii expansioniste chineze. Generalii Wei Qing și Huo Qubing conduc expediții victorioase împotriva triburilor nomade xiongnu de la hotarele septentrionale, obligîndu-le să se replieze spre N. Teritoriile din S și SV Chinei locuite de triburi nechineze (actualele provincii Sichuan, Yunnan și Guizhou) sînt incluse în imperiu și supuse acelorași structuri administrative (120—105 î.e.n.). În 111 este cucerit și înglobat, pentru un mileniu, în Imperiul Chinez regatul Nam-Viet din Vietnamul septentrional. Expedițiile inițiate în 128 împotriva Coreei se încheie peste două decenii (în 108) prin anexarea, pentru 5 secole, a părții centrale și nordice a peninsulei. Campaniile din Asia Centrală au ca rezultat ocuparea ținutului Ferghana; întregul bazin al fluviului Tarim devine tributar Chinei. Ambasadorul Zhang Qian este trimis de W. în Asia Centrală spre a stabili legături cu triburile kușanilor (138—126), apoi cu populația wusun (122—115) în vederea încheierii unui front comun împotriva nomazilor xiongnu. Toate acestea duc la o deschidere spre Asia Centrală și Orientală a lumii chineze care ia acum act de existența unor țări precum Daxia (Bactria), Anxi (Partia), Yuandu (India), iar prin „drumul mătăsii" este stabilită legătura cu lumea mediteraneană; corăbiile negustorilor chinezi vizitează Coreea meridională și Japonia. După domnia lui W. curtea suveranilor Han va trimite anual 5—10 ambasade și misiuni spre Apus, numărînd de la cîteva membri la peste 100 de persoane ● W. acordă un generos sprijin la curtea sa cărturarilor și poeților, printre cei mai cunoscuți numărîndu-se Yan Zhu, Dongfang Shuo, Mei Gao, Sima Xiangru. În timpul domniei sale își scrie opera † Sima Qian (145—87 î.e.n.), cel mai de seamă istoric al Chinei antice. Ultima perioadă de domnie a lui W. este marcată de epuizarea eforturilor ofensive, de o aprigă luptă pentru putere între facțiuni rivale la curtea din Chang'an, în vederea stabilirii succesorului la tron, de accentuarea despotismului și a tensiunilor sociale.

WULFILA/ULFILA (c. 310—383), episcop al goților. Fiu al unor părinți creștini (tatăl — got, mama — grecoaică din Cappadocia), vorbitor de limbă gotă, greacă și latină, W. devine din tinerețe lector la o comunitate creștină, apoi trimis al unei solii a goților la Constantinopol (332—337). În timpul unei solii la Antiohia, este hirotonisit de Eusebios din Nicomedia episcop misionar al goților de la N de Dunăre (341). După șapte ani petrecuți în această funcție, este nevoit să se refugieze în imp. (348), împreună cu comunitatea goților creștini, ca urmare a persecuției goților păgîni în frunte cu Athanaric, și să se stabilească în Moesia, în apropierea orașului Nicopolis ad Istrum. În 381 este invitat de împăratul Teodosiu la Constantinopol, unde moare în 383. A tradus Biblia din greacă în gotă (este creatorul alfabetului gotic, derivat din cel grec și latin).

prin introducerea în 134 a examenelor obligatorii în momentul recrutării acestora. Textele clasice devin baza procesului de învățămînt, W. realizînd reconcilierea între puterea statală și învățații confucianiști. Acest curent filozofic devine acum ideologia oficială a Imperiului Han ; nici un cărturar aparținînd altor școli filozofice nu mai poate intra în serviciul civil. Controlul statului asupra economiei este întărit prin introducerea monopolului extracției și al comercializării sării, al producerii și vînzării fierului (119 î.e.n.) iar în 112 al celui de batere a monedei. În 115 statul creează un departament special însărcinat cu reglarea prețurilor (cumpărarea și stocarea cerealelor în anii bogați și desfacerea lor în anii de penurie pentru evitarea speculei). Taxe fiscale speciale sînt aplicate negustorilor și cămătarilor (119 î.e.n.) ● Deși împăratul nu a participat niciodată personal la vreuna din numeroasele campanii militare, epoca sa se impune ca un moment de vîrf al afirmării politicii expansioniste chineze. Generalii Wei Qing și Huo Qubing conduc expediții victorioase împotriva triburilor nomade xiongnu de la hotarele septentrionale, obligîndu-le să se replieze spre N. Teritoriile din S și SV Chinei locuite de triburi nechineze (actualele provincii Sichuan, Yunnan și Guizhou) sînt incluse în imperiu și supuse aceloreși structuri administrative (120—105 î.e.n.). În 111 este cucerit și înglobat, pentru un mileniu, în Imperiul Chinez Regatul Nam-Việt din Vietnamul septentrional. Expedițiile inițiate în 128 împotriva Coreei se încheie peste două decenii (în 108) prin anexarea, pentru 5 secole, a părții centrale și nordice a peninsulei. Campaniile din Asia Centrală au ca rezultat ocuparea ținutului Ferghana ; întregul bazin al fluviului Tarim devine tributar Chinei. Ambasadorul Zhang Qian este trimis de W. în Asia Centrală spre a stabili legături cu triburile kușanilor (138—126), apoi cu populația wusun (122—115) în vederea încheierii unui front comun împotriva nomazilor xiongnu. Toate acestea duc la o deschidere spre Asia Centrală și Orientală a lumii chineze care ia acum act de existența unor țări precum Daxia (Bactria), Anxi (Parția), Yumda (India), iar prin „drumul mătăsii" este stabilită legătura cu lumea mediteraneană ; corăbiile negustorilor chinezi vizitează Coreea meridională și Japonia. După domnia lui W. curtea suveranilor Han va trimite anual 5—10 ambasade și misiuni spre Apus, numărînd de la cîțiva membri la peste 100 de persoane ● W. acordă un generos sprijin la curtea sa cărturarilor și poeților, printre cei mai cunoscuți numărîndu-se Yan Zhu, Dongfang Shuo, Mei Gao, Sima Xaingru. În timpul domniei sale își scrie opera † Sima Qian (145—87 î.e.n.), cel mai de seamă istoric al Chinei antice. Ultima perioadă de domnie a lui W. este marcată de epuizarea efortului ofensiv, de o aprigă luptă pentru putere între facțiuni rivale la curtea din Changan, în vederea stabilirii succesorului la tron, de accentuarea despotismului și a tensiunilor sociale.

WULFILA/ULFILA (c. 310—383), episcop al goților. Fiu al unor părinți creștini (tatăl — got, mama — grecoaică din Cappadocia), vorbitor de limbă gotă, greacă și latină. W. devine din tinerețe lector la o comunitate creștină, apoi tălmaci al unei solii a goților la Constantinopol (335—337). În timpul unei solii la Antiohia, este hirotonisit de Eusebios din Nicomedia episcop misionar al goților de la N de Dunăre (341). După șapte ani petrecuți în aceste ținuturi, este nevoit să se refugieze în imp. (348), împreună cu comunitatea goților creștinați, ca urmare a persecuției goților păgîni în frunte cu Athanaric, și să se stabilească în Moesia, în apropierea orașului Nicopolis ad Istrum. În 381 este invitat de împăratul Teodosiu la Constantinopol, unde moare în 383. A tradus *Biblia* din greacă în gotă (este creatorul alfabetului gotic, derivat din cel grec și latin).

X

XANTIPA/XANTHIPPE (? — c. 390 î.e.n.), soția lui Socrate. Mai tînără decît celebrul ei soț (cu care a avut trei copii), X. a devenit, grație portretului făcut de † Xenofon, simbol al soției certărețe și neînțelegătoare, subiect a numeroase anecdote.

XENOFAN/XENOPHANES/ din COLOFON (c. 570—c. 478 î.e.n.), poet și rapsod grec. A părăsit (probabil exilat) Ionia după cucerirea persană (545 î.e.n.), ducînd o existență de aed rătăcitor prin orașele Graeciei Magna. Spre sfîrșitul vieții s-a stabilit în S Italiei, la Eleea (azi Velia). Conform unei vechi tradiții (Platon, Aristotel), X. ar fi fondatorul celebrei școli filozofice de aici și profesorul lui Parmenide. X. nu este creatorul unei învățături sistematice, ideile lui — care-l desemnează mai degrabă ca pe un precursor al eleaților — fiind exprimate în diverse poezii (elegii, în versuri iambice, din care s-au păstrat 68 de versuri, și 5 cărți de *Silloi*, poezii polemice în hexametri, din care s-au păstrat 52 de versuri, între care unele din principala lui operă — poemul *Peri physeos*, *Despre natură*).

XENOFON/XENOPHON/din ATENA (c. 430—c. 350 î.e.n.), scriitor și istoric grec. Descendent al unei înstărite familii de cavaleri din capitala Atticii, primește tradiționala educație ateniană ; adolescent, a trăit cîțiva ani în apropierea lui Socrate audiindu-i cursurile, fără a aparține însă, propriu-zis, discipolilor marelui filozof. Ostil democrației ateniene și filospartan, a făcut parte în 401 din „Cei zece mii" de mercenari greci înrolați de spartanul Clearhos în serviciul lui Cirus cel Tînăr, în expediția împotriva fratelui său Artaxerxe II, regele perșilor. După înfrîngerea de la Cunaxa (lîngă Babilon), X. conduce faimoasa retragere a grecilor supraviețuitori, traversînd Kurdistanul și Armenia pînă la Marea Neagră. În 396 participă, alături de regele Spartei Agesilaos II, la noi expediții împotriva perșilor, iar în 394 luptă cu armata spartană la Coroneea împotriva coaliției orașelor grecești, între care și cetatea natală, ceea ce-i atrage exilarea. Se stabilește pentru c. 20 de ani în Sparta unde, ca *proxenos* (oaspete), primește un domeniu la Scilus, lîngă Olimpia, consacrîndu-se exploatării pămîntului, vînătorii, scrisului. Se pare că nu a revenit la Atena nici după anularea sentinței de exil (367), stabilindu-se la Corint, unde va și muri. Rod al activității de aproape jumătate de secol, opera sa bogată, printre puținele din antic. păstrate integral, trădează un om de acțiune și un martor, adînc implicat în evenimentele epocii, care-și fructifică în scris bogata experiență dobîndită într-o viață aventuroasă. „Condotierul-filozof", cum a fost numit mai tîrziu, a abordat o mare varietate de subiecte din domenii ca : istoria și politica (*Anabasis*, 8 cărți ; *Hellenika*, 7 cărți ; *Kyrou paideia — Educația lui Cyrus*, 8 cărți ; *Lakedaimonion politeia*, *Statul spartan* ; *Hieron*, *Agesilaos* ș.a.), filozofia (*Apomnemoneumata Sokratous — Amintiri despre Socrate*, *Apologia Sokratous — Apologia lui Socrate*, *Symposion — Banchetul*), economia (*Oikonomikos — Tratatul despre economic*), viața practică (*Kynegetikos — Despre vînătoare*, *Peri hippikes — Despre echitație* ș.a.). Cele mai renumite sînt *Anabasis* și *Hellenika*.

XERXE I/XERXES I/ în persana veche HȘAYARȘAN/ ebraică AHAȘVEROS (c. 519—465 î.e.n.), suveran al Imp. Persan din dinastia Ahemenizilor (486—465 î.e.n.). Fiu al lui Darius I și al Atos-

sonalitatea lui Z., creatorul celei mai importante religii a Iranului preislamic, a intrat de timpuriu în legendă. Din puținele date despre viața sa reiese că s-a născut și a trăit primii 30 de ani undeva în E Iranului, departe de lumea civilizată a Asiei Occidentale, înainte de unificarea Iranului sub Cirus II cel Mare. Era preotul unui Ahura (zeitate) numit Mazda („cel înțelept") care, în cursul unei viziuni l-ar fi însărcinat să predice „adevărul". Devenit adversar al preoțimii zeului Mithra, Z., propovăduind renunțarea la locul sacrificiilor sîngeroase, este obligat să se refugieze în ținutul numit în Avesta Aryana Vaejah (Chorasmia ?), la curtea unui dinast local (kavi) — Vistaspa, pe care-l convertește la noua religie. Moare la vîrsta de 77 de ani. • Preceptele noii credințe Z. le strînge sub forma a 17 imnuri (Gathas) transmise sec. de-a rîndul numai oral și care formează partea cea mai veche a Avestei, cartea sfîntă a zoroastrismului. Alte surse pentru cunoașterea învățăturii lui sînt cărțile scrise în pahlavi (persana medie) către sfîrșitul epocii sasanide, precum și relatările diferiților autori greci. Ceea ce distinge zoroastrismul, bazat pe o viziune esențial moralistă asupra vieții, de religia persană anterioară, par a fi aspectele sale monoteiste și dualiste, ultimele mai ales cosmogonice și etice. Caracterul monoteist este determinat de considerarea lui Ohrmazd (Ahura Mazda) ca zeul suprem și singurul demn de adorație. De la numele divinității supreme doctrina sa a primit numele de mazdeism. El este înconjurat de șapte ființe sau entități (amesha spentas, „nemuritori cei buni") ale căror nume reprezintă calități ale zeului (dreptate, adevăr, nemurire etc.), ce vor fi dobîndite de toți adepții lui, semn că aceleași principii etice guvernează zeii și omenirea. Dualismul zoroastrismului este dat de recunoașterea unui adversar al zeului suprem, Ahriman, principiul răului (ai cărui adepți sînt identificați de Z. cu populația nomadă care ataca satele de țărani și păstori). Astfel, responsabilitatea destinului pare a reveni în întregime omului, care are libertatea opțiunii între cele două spirite. Soluția monoteistă este însă prevalentă în concepția lui Z., conform căreia regatul dreptății și adevărului, corespunzător lui Ohrmazd, va fi în final instituit. • Devenit după moarte o figură legendară, Z. a fost larg cunoscut în antic. Învățătura lui, cu o notă optimistă, a avut o puternică influență asupra gîndirii grecești și asupra tradițiilor iudee și creștină, îndeosebi în domeniile escatologiei, dualismului și angelologiei. Religia practicată de Z. se răspîndește în sec. 5—4 î.e.n. în Iranul Occidental (Aristotel avea cunoștință de dualismul zoroastrist), coabitînd în timpul Imp. Ahemenid cu alte culte. Eclipsa cunoscută în fața elenismului, după ocuparea Iranului de către Alexandru cel Mare și suveranii seleucizi, este depășită în sec. 2—1 î.e.n.: zoroastrismul cunoaște un curs ascendent în Regatul Part, pentru ca la jumătatea sec. 3 e.n. să devină religie de stat în nou-creatul Imp. Sasanid. Tosar și Karter, doi mari preoți, joacă în sec. 3 un important rol în stabilirea dogmei, organizarea cultului și structurarea ierarhiei preoțești, mazdeismul devenind acum dogmatic și intolerant, trecînd la persecuții împotriva adepților altor credințe din Persia sasanidă. Programele reformatoare inițiate de † Mani și † Mazdak declanșează cele două mari crize traversate de zoroastrism. După cucerirea arabă (651), mazdeismul pierde rapid terenul în fața islamismului. În sec. 20 mai supraviețuiesc cîteva mici comunități ale acestei religii în Iran, iar în India, cunoscut sub numele de parsism, mai trăiesc descendenții unor grupuri zoroastriste imigrate începînd cu secolul 10.

X

XANTIPA/XANTHIPPE (? — c. 390 î.e.n.), soția lui Socrate. Mai tînără decît celebrul ei soț (cu care a avut trei copii), X. a devenit, grație portretului făcut de † Xenofon, simbol al soției certărețe și neînțelegătoare, subiect a numeroase anecdote.

XENOFAN/XENOPHANES *din* **COLOFON** (c. 570—c. 478 î.e.n.), poet și rapsod grec. A părăsit (probabil exilat) Ionia după cucerirea persană (545 î.e.n.), ducînd o existență de aed rătăcitor prin orașele Graeciei Magna. Spre sfîrșitul vieții s-a stabilit în S Italiei, la Elea (azi Velia). Conform unei vechi tradiții (Platon, Aristotel), X. ar fi fondatorul celebrei școli filozofice de aici și profesorul lui Parmenide. X. nu este creatorul unei învățături sistematice, ideile lui — care-l desemnează mai degrabă ca pe un precursor al eleaților — fiind exprimate în diverse poezii (elegii, în versuri iambice, din care s-au păstrat 68 de versuri, și 5 cărți de Silloi, poezii polemice în hexametri, din care s-au păstrat 52 de versuri, între care unele din principala lui operă — poemul Peri physeos, Despre natură).

XENOFON/XENOPHON *din* **ATENA** (c. 430—c. 350 î.e.n.), scriitor și istoric grec. Descendent al unei înstărite familii de cavaleri din capitala Atticii, primește tradiționala educație ateniană; adolescent, a trăit cîțiva ani în apropierea lui Socrate audiindu-i cursurile, fără a aparține însă, propriu-zis, discipolilor marelui filozof. Ostil democrației ateniene și filospartan, a făcut parte în 401 din „Cei zece mii" de mercenari greci înrolați de spartanul Clearchos în serviciul lui Cirus cel Tînăr, în expediția împotriva fratelui său Artaxerxe II, regele perșilor. După înfrîngerea de la Cunaxa (lîngă Babilon), X. conduce faimoasa retragere a grecilor supraviețuitori, traversînd Kurdistanul și Armenia pînă la Marea Neagră. În 396 participă, alături de regele Spartei Agesilaos II, la noi expediții împotriva perșilor, iar în 394 luptă cu armata spartană la Coroneea împotriva coaliției orașelor grecești, între care și cetatea natală, ceea ce-i atrage exilarea. Se stabilește pentru c. 20 de ani în Sparta unde, ca proxenos (oaspete), primește un domeniu la Scilus, lîngă Olimpia, consacrîndu-se exploatării pămîntului, vînătorii, scrisului. Se pare că nu a revenit la Atena nici după anularea sentinței de exil (367), stabilindu-se la Corint, unde va și muri. Rod al activității de aproape jumătate de secol, opera sa bogată, prin cele puținele din antic. păstrate integral, trădează un om de acțiune și un martor, activ implicat în evenimentele epocii, care-și fructifică în scris bogata experiență dobîndită într-o viață aventuroasă. „Condotierul-filozof", cum a fost numit mai tîrziu, a abordat o mare varietate de subiecte din domenii ca: istoria și politica (Anabasis, 8 cărți; Hellenika, 7 cărți; Kyrou paideia — Educația lui Cyrus, 8 cărți; Lakedaimonion politeia, Statul spartan; Hieron, Agesilaos ș.a.), filozofia (Apomnemoneumata Sokratous — Amintiri despre Socrate, Apologia Sokratous — Apologia lui Socrate, Symposion — Banchetul), economia (Oikonomikos — Tratatul despre economie), viața practică (Kynegetikos — Despre vînătoare, Peri hippikes — Despre echitație ș.a.). Cele mai renumite sînt Anabasis și Hellenika.

XERXE I/XERXES I (în persana veche KHSAYARSAN/ ebraică **AHASVEROS** (c. 519—465 î.e.n.), suveran al Imp. Persan din dinastia Ahemenizilor (486—465 î.e.n.). Fiu al lui Darius I și al Atos-

sonalitatea lui *Z.*, creatorul celei mai importante religii a Iranului preislamic, a intrat de timpuriu în legendă. Din puținele date despre viața sa reiese că s-a născut și a trăit primii 30 de ani undeva în E Iranului, departe de lumea civilizată a Asiei Occidentale, înainte de unificarea Iranului sub Cirus II cel Mare. Era preotul unui *Ahura* (zeitate) numit *Mazda* („cel înțelept") care, în cursul unei viziuni l-ar fi însărcinat să predice „adevărul". Devenit adversar al preoțimii zeului Mithra, *Z.*, propovăduind rugăciuni în locul sacrificiilor sîngeroase, este obligat să se refugieze în ținutul numit în *Avesta* Aryana Vaejah (Chorasmia ?), la curtea unui dinast local *(kavi)* — Viștaspa, pe care-l convertește la noua religie. Moare la vîrsta de 77 de ani. • Preceptele noii credințe *Z.* le strînge sub forma a 17 imnuri *(Gathas)* transmise sec. de-a rîndul numai oral și care formează partea cea mai veche a *Avestei*, cartea sfîntă a zoroastrismului. Alte surse pentru cunoașterea învățăturii lui sînt cărțile scrise în pahlavi (persana medie) către sfîrșitul epocii sasanide, precum și relatările diferiților autori greci. Ceea ce distinge zoroastrismul, bazat pe o viziune esențial moralistă asupra vieții, de religia persană anterioară, par a fi aspectele sale monoteiste și dualiste, ultimele mai ales cosmogonice și etice. Caracterul monoteist este determinat de considerarea lui Ohrmazd (Ahura Mazdā) ca zeul suprem și singurul demn de adorație. De la numele divinității supreme doctrina sa a primit numele de mazdeism. El este înconjurat de șapte ființe sau entități *(amesha spentas*, „nemuritorii cei buni") ale căror nume reprezintă calități ale zeului (dreptate, adevăr, nemurire etc.), ce vor fi dobîndite de toți adepții lui, semn că aceleași principii etice guvernează zeii și omenirea. Dualismul zoroastrismului este dat de recunoașterea unui adversar al zeului suprem, Ahriman, principiul răului (ai cărui adepți sînt identificați de *Z.* cu populația nomadă care ataca satele de țărani și păstori). Astfel, responsabilitatea destinului pare a reveni în întregime omului, care are libertatea opțiunii între cele două spirite. Soluția monoteistă este însă prevalentă în concepția lui *Z.*, conform căreia regatul dreptății și adevărului, corespunzător lui Ohrmazd, va fi în final instituit. • Devenit după moarte o figură legendară, *Z.* a fost larg cunoscut în antic. Învățătura lui, cu o notă optimistă, a avut o puternică influență asupra gîndirii grecești și asupra tradițiilor iudee și creștină, îndeosebi în domeniile escatologiei, dualismului și angelologiei. Religia practicată de *Z.* se răspîndește în sec. 5—4 î.e.n. în Iranul Occidental (Aristotel avea cunoștință de dualismul zoroastrist), coabitînd în timpul Imp. Ahemenid cu alte culte. Eclipsa cunoscută în fața elenismului, după ocuparea Iranului de către Alexandru cel Mare și suveranii seleucizi, este depășită în sec. 2—1 î.e.n.; zoroastrismul cunoaște un curs ascendent în Regatul Part, pentru ca la jumătatea sec. 3 e.n. să devină religie de stat în nou-creatul Imp. Sasanid. Tosar și Karter, doi mari preoți, joacă în sec. 3 un important rol în stabilirea dogmei, organizarea cultului și structurarea ierarhiei preoțești, mazdeismul devenind acum dogmatic și intolerant, trecînd la persecuții împotriva adepților altor credințe din Persia sasanidă. Programele reformatoare inițiate de † Mani și †Mazdak declanșează cele două mari crize traversate de zoroastrism. După cucerirea arabă (651), mazdeismul pierde rapid terenul în fața islamismului. În sec. 20 mai supraviețuiesc cîteva mici comunități ale acestei religii în Iran, iar în India, cunoscut sub numele de parsiism, mai trăiesc descendenții unor grupuri zoroastriste imigrate începînd cu secolul 10.

Cuprins

Cuvînt înainte 5
Dicționar A—Z 7